

Sárvári Balázs

**A kínai felzárkózás gazdaságpolitikai és
geopolitikai vonatkozásai 1949-től 2007-ig**

Világgazdasági Tanszék

Témavezető:

Dr. Trautmann László CSc

2017

© Sárvári Balázs

MINDEN JOG FENNTARTVA

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

**Nemzetközi Kapcsolatok
Multidiszciplináris Doktori Iskola**

**A kínai felzárkózás gazdaságpolitikai és
geopolitikai vonatkozásai 1949-től 2007-ig**

Doktori értekezés

Sárvári Balázs

Budapest, 2017

Tartalomjegyzék

Ábrák és táblázatok jegyzéke	7
Ígéret.....	9
1. Bevezetés.....	10
1.1. A koncepció bemutatása	10
1.2. A dolgozat geopolitikai kerete	11
1.2.1. A kínai hagyomány és a globális partnerség.....	16
1.2.2. Koevolúció.....	19
1.3. A kínai felzárkózás.....	22
1.4. Hipotézisek.....	25
1.5. A dolgozat struktúrája.....	26
1.5.1. Szerkezeti felépítés	26
1.5.2. Formai sajátosságok.....	27
1.5.3. Idegen szavak és idegen nyelvről fordított idézetek	28
1.6. A kutatási módszerek bemutatása és a szakirodalmi háttér ismertetése	28
1.7. Várható eredmények	31
2. A kínai eszmetörténeti hagyomány	32
2.1. A klasszikus kínai hagyomány jelentősége.....	32
2.2. Ázsiai termelési mód.....	36
2.3. Konfucianizmus	40
2.3.1. Erény és tanulás	40
2.3.2. Égi megbízatás.....	44
2.3.3. Haszon	47
2.3.4. Összefoglalás	48
2.4. Taoizmus.....	49
2.4.1. Út – tao	50
2.4.2. Császárság.....	52
2.4.3. Szabadság	55
2.4.4. Vágy.....	56
2.4.5. Tisztességes üzleti magatartás	58
2.4.6. Összefoglalás	60
2.5. Legizmus.....	61
2.6. Összefoglalás	68
3. A Mao-korszak	72

3.1.	A maoista gazdaságpolitika alapjai és előzményei	72
3.1.1.	Az ideológiai fordulat	74
3.1.2.	A gazdaságpolitikai fordulat	79
3.2.	Gazdasági sikerek, a tervrendszer bevezetése	83
3.2.1.	Az első konszolidáció	83
3.2.2.	Az első ötéves terv	87
3.2.2.1.	Vidéki termelés.....	89
3.2.2.2.	Városi termelés.....	91
3.3.	A nagy ugrás korszaka	92
3.3.1.	A stratégiaalkotás kondíciói.....	93
3.3.2.	Az új vízió megfogalmazása	97
3.3.3.	A program értékelése	102
3.3.4.	A második konszolidáció (1961-1965)	106
3.4.	A kulturális forradalom időszaka	110
3.4.1.	A kulturális forradalom	110
3.4.2.	A korszak gazdasági programja.....	117
3.4.2.1.	A kulturális forradalom eredménye	119
3.5.	Összefoglalás.....	122
4.	A reformok első szakasza	125
4.1.	Mao halálától a tízéves terv bukásáig.....	125
4.2.	A reformok első korszakának gazdaságpolitikai sajátosságai.....	132
4.3.	A reformok első korszakának gazdaságpolitikai lépései.....	141
4.3.1.	Vidéki reformok	142
4.3.1.1.	A vidéki reformok első hulláma.....	142
4.3.1.2.	A vidéki reformok második hulláma.....	151
4.3.1.3.	A mezőgazdasági termelés átalakulása	156
4.3.2.	Ipari reformok.....	160
4.3.3.	Külkereskedelem	167
4.3.4.	A politikai konfliktus kiélezésétől a frakcióharc konszolidációjáig.....	174
4.4.	Külpolitika.....	180
4.5.	Összefoglalás.....	185
5.	A reformok második szakaszától a világgazdasági válságig	189
5.1.	A nemzetközi környezet változása	190
5.1.1.	Az amerikai-kínai kapcsolatok újbóli enyhülése.....	191
5.1.2.	Kísérletek egy közös világrendi vízió kialakítására	193
5.2.	Gazdaságpolitika	194

5.2.1.	Makrogazdasági politika	197
5.2.2.	A gazdaság szerkezetének átalakítása	202
5.2.2.1.	Agrárium.....	205
5.2.2.2.	Ipar.....	208
5.2.2.3.	Külkereskedelem	211
5.3.	Összefoglalás	214
6.	Kína lehetséges jövőbeli stratégiai pozíciói. Összefoglalás	216
6.1.	A dolgozat áttekintése.....	217
6.2.	A nemzetközi térben elfoglalható kínai pozíciók fő irányvonalai	222
6.2.1.	A szélsőséges forgatókönyvek	223
6.2.2.	A mérséklet forgatókönyvek.....	224
6.2.2.1.	Neo-tianxiaizmus.....	224
6.2.2.2.	A Csin-dinasztia előtti korszak öröksége	227
6.2.2.3.	A Kína-modell	229
6.3.	Zárszó	231
1.	függelék	233
2.	függelék	234
	Felhasznált irodalmak jegyzéke.....	235

Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. ábra: Beruházás növekedés a Mao-korszakban	74. oldal
1.a táblázat: A Mao-korszak gazdaságpolitikai szakaszai	79. oldal
1.b táblázat: A Mao-korszak gazdaságpolitikai szakaszai	79. oldal
2. ábra: A kínai infláció alakulása (1952-1957)	83. oldal
3. ábra: A kínai GDP szektorális megoszlása (1953-1957)	85. oldal
4. ábra: Vidéki/városi lakosság foglalkoztatottság szerinti megoszlása	86. oldal
5. ábra: A foglalkoztatottság szerkezete	100. oldal
6. ábra: Vidéki/városi lakosság foglalkoztatottság szerinti megoszlása	101. oldal
7. ábra: A kínai GDP szektorális megoszlása (1958-1962)	101. oldal
8. ábra: Foglalkoztatottság szektoronként (1952-1963)	102. oldal
9. ábra: Termelési adatok a kulturális forradalom idején	116. oldal
10. ábra: A gazdasági szektorok növekedési adatai.....	118. oldal
11. ábra: A Mao-korszak gazdasági sajátosságai	119. oldal
12. ábra: A tízéves terv hatása az exportszerkezetre	125. oldal
13. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok első korszakában	138. oldal
14. ábra: A felelősségi központok rendszerébe átalakított termelő csoportok részaránya	142. oldal
15. ábra: Az agrárium inputszerkezetének változása	145. oldal
16. ábra: Vidéki/városi lakosság foglalkoztatottság szerinti megoszlása	146. oldal
17. ábra: A mezőgazdaság és az ipar részaránya az éves GDP-ben	149. oldal
18. ábra: A kvótán fölüli állami árindex	151. oldal
19. ábra: A hármas árrendszer működése	152. oldal
20. ábra: Az agrárszektor szerkezeti változása	155. oldal
21. ábra: Mezőgazdasági felhasználású földek megoszlása	156. oldal
22. ábra: Gabonafélék termelési adatai eladási áron	157. oldal
23. ábra: Foglalkoztatottság szektoronként	158. oldal
24. ábra: Állami és piaci csatornák súlya az acélértékesítés területén	161. oldal
25. ábra: Az ipari hozzáadott érték becslései	163. oldal
26. ábra: A kínai export és import GDP-hez mért aránya	165. oldal
27. ábra: A kínai és az amerikai gazdaság nyitottsági foka	165. oldal
28. ábra: A dollár/jüan árfolyam változása (1966-1992)	166. oldal

29. ábra: A speciális gazdasági övezetek elhelyezkedése	168. oldal
30. ábra: A kínai export és import éves változása	169. oldal
31. ábra: Kína külkereskedelme	170. oldal
32. ábra: Kína fogyasztói árindexének alakulása a reformok első korszakában	172. oldal
33. ábra: A beruházási tételek visszaesése a Tienanmen téri eseményeket követően	174. oldal
34. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok második korszakában ...	193. oldal
35. ábra: Az infláció alakulása 1992-2007	195. oldal
36. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok első korszakában	196. oldal
37. ábra: A háztartási megtakarítási ráta és az egy főre jutó jövedelem alakulása (1953-2000)	197. oldal
38. ábra: Az adóbevételek alakulása és megoszlása (1990-2014)	198. oldal
39. ábra: A mezőgazdaság és az ipar részaránya a GDP-ben (1953-2003)	202. oldal
40. ábra: Foglalkoztatottság szektoronként (1952-2003) (millió fő).....	205. oldal
41. ábra: Az állami vállalatok profitrátája	206. oldal
42. ábra: A jüan/dollár árfolyam változása (1966-2008).....	208. oldal
43. ábra: A kínai és az amerikai gazdaság nyitottsági foka.....	209. oldal

Ígélet

(Köszönetnyilvánítás helyett)

Sokaknak való tartozásomat is kifejezi ez a tervezet, de azt hiszem, hogy köszönetet senki se vár érte, ezért ígérem mindannyiuknak, hogy igyekszem legjobb tudásom szerint úgy meghálálni a támogatásukat, ahogy azt ők szeretnék. Ebben az alábbi ígéretek mentén tervezek elindulni:

a családomnak, hogy boldogságukhoz a lehető legtöbbet hozzátegyem;

mindazoknak, akiknek a munkaintenzív periódusban hiányoztam, hogy újra tiszta szívből figyelek rájuk;

a témavezetőmnek, hogy a tágan értelmezett iskolateremtő értékeihez hű leszek;

a bírálóimnak, hogy minden javaslatot tételesen és újból és újból átgondolva megfogadok;

a korábbi hallgatóknak, hogy tisztán látom a hozzáadott értékük jelentőségét;

a majdani hallgatóknak, hogy minden szakmai ismeretemet rendelkezésükre bocsátom.

1. BEVEZETÉS

1.1. A koncepció bemutatása

A kínai államiság története, mely évezredekken keresztül képes volt a civilizáció fennmaradását biztosítani a XXI. századi geopolitikai irányítás nyugati koncepcióinak kiegészítője lehet. Kína relevanciája nem csupán masszív népességéből és területi kiterjedéséből, de példaértékű tradícióiból is következik, melyek a biztonság planetáris érvényesítéséhez is fontos hozzájárulást jelenthetnek.

Dolgozatunkkal amellet érvelünk, hogy a kínai magaskultúrából a globális partnerségbe való betagozódás, azaz a nyugati országok által kiépített nemzetközi rend módosítása és nem leváltása következik. Ezért a címben feltüntetett folyamat tartalma nem csupán gazdasági felemelkedést és a politikai hatalom kiterjesztésének képességét jelenti, hanem azt, hogy a kínai fejlődés iránya a globalizáció intézményrendszeréhez való felzárkózás.

Ennek szellemében azt állítjuk, hogy Kína kooperatív félként illeszkedik be a globális politikai és gazdaságpolitikai folyamatokba, amin világgazdasági és diplomáciai szerepének megerősödését követően sem áll majd szándékában változtatni, amennyiben továbbra is tradicionális tárgyalási pozícióit foglalja el, mert saját kulturális hagyományából következik, hogy gazdasági és geopolitikai céljait a világrend egyoldalú átalakítása nélkül is képes elérni.

Ezt fejezi ki Barry Buzan, a London School of Economics professzor emeritusa, amikor Kína globalizációs szerepével kapcsolatban a kétirányú igazodást emeli ki

„A békés felemelkedés egy kétirányú folyamat, amiben a felemelkedő hatalom a nemzetközi társadalom szabályaihoz és felépítéséhez alkalmazkodik, miközben más hatalmak ezen szabályok és felépítés terén bizonyos változtatásokat eszközölnek a hatalom és pozíció új eloszlásához igazodóan.” [Buzan 2010. p. 5]

A folyamat kölcsönös jellegével az együttműködés iránti elkötelezettséget hangsúlyozza Buzan, ami előrevetíti, hogy a globális partnerségben a geopolitikai szerepüket korábban intézményesített hatalmak és Kína közti kölcsönös igazodás színtere a biztonságpolitikai konfliktusok szintje alá korlátozódik.

1.2. A dolgozat geopolitikai kerete

Kína integrálása a globalizációba a jelenkori történelem legmeghatározóbb lehetősége, vonatkozásai viszont olyan tág stratégiai elemzést igényelnek, melyek terjedelmi okoknál fogva nem lehetnek önálló témái az értekezésnek. A teljesség igénye nélkül ezek közé tartozik a Kínai Kommunista Párt (KKP) hatalomgyakorló monopóliuma, a teljes értékű piacgazdaság, jóléti állam és demokrácia kiépítésének foka, a regionális és globális szövetségi háló alakulása, a nemzetközi intézményekbeni kínai szerepvállalás átfogó hatásai etc. Mivel ezek teljes kifejtése nem áll módunkban, ezért Kína aktuális globalizációs szemléletének kialakulását mutatjuk be gazdaságpolitikájának és kulturális hagyományának összefüggésein keresztül. A főként történeti és összehasonlító elemzéssel azt szeretnénk bizonyítani, hogy ez a globalizáció-felfogás egyrészt a kínai magaskultúra és gazdaságpolitika együttes kifejeződése, másrészt egy szerves fejlődés eredménye, ami harmadrészt a kommunista hatalomátvételtől (1949) végig meghatározó tényezője volt a kínai vezetői döntéshozatalnak. Választásunkat, hogy a globalizációról, mint nemzetközi rendről alkotott képet részben a gazdaságpolitika függvényében mutatjuk be, az indokolja, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozatal tartalmának nem a gazdaság izolált irányítását, hanem mindenekelőtt biztonságpolitikai szempontok érvényesítését tartjuk.

Az alábbiakban a globalizáció XXI. századi sajátosságaiból következő biztonságpolitikai szempontokat foglaljuk össze. Ennek átfogó bemutatása önmagában is könyvhosszúságú elemzések feladata lenne, így szintén nem törekszünk a teljességre, csupán az általunk követett koncepció és alapfogalmak tömör bemutatására vállalkozunk.

A London School of Economics-on politikatudományból doktorált, majd a Qīnghuá és a Perth-i Egyetemen is oktató Feng Zhang, az Ausztrál Nemzeti Egyetem kutatója korszakolásában a hidegháború bipoláris rendjét elkülöníti előbb a kilencvenes évek

unipoláris világtól, majd a XXI. századtól, amelyet maga a multipolarizmuszhoz hasonlít.

„Bár az 1990-es évek közepétől a végéig a kínai elemzők a világhatalom elosztását „egy superhatalom (az Egyesült Államok), több nagyhatalom (Európa, Japán, Kína, Oroszország)” módján írták le, Kína és más országok felemelkedésére számítanak, ami az amerikai unipolaritást egyfajta multipolaritássá alakítja, amelyben Kína nagyobb szerepet játszik majd.” [Feng Zhang 2011. p. 12]

A szakirodalomban széleskörű vita bontakozott ki, mely lényegében ezen *egyfajta* multipolaritás tartalmára vonatkozik. A multipoláris rendszer többrétegű felépítésének leírására tett kísérletek közül kiemelkedik Geeraerts [2011] és Gelb [2009] megközelítése. Előbbinél Kína vezető pozícióban, Amerika mellett kap helyet, utóbbi viszont egy piramidális rendszerben közvetlenül Amerika alá sorolja Kínát a „globális birodalom ügyvezető igazgatóit” adó „nagy nyolcak” (a másik hét ország: Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Japán, Brazília, India, Oroszország) tagjaként, dominálva a következő szinten tömörülő regionális jelentőségű országokat (Mexikó, Pakisztán, Dél-Afrika, Dél-Korea, Tajvan). [Halper 2010]

Felemelkedése révén Kína egy olyan korban válik az USA kihívójává, amikor Amerika hatalma átalakul. *„Amerika nemcsak az első és az egyetlen igazi superhatalom, de valószínűleg az utolsó is”* [Brzeziński 1999. p. 287, idézi Brzeziński 2013. p. 23] – összegzi Brzeziński a korszakváltást. A Szovjetunió összeomlásával véget érő bipoláris korszakot olyan évtized követte, melyben a globális kihívások kezelésére elegendő volt az Egyesült Államok infrastruktúrája és külső-belső támogatottsága. Az ezredforduló első évtizede azonban egy korszakhatárt tett több lépcsőben világossá. A szeptember 11-ei terrortámadás, a cunami és általában az extrém klimatikus viszonyok okozta károk véletlenszerűségének és globális eloszlásának tudatosodása, valamint a világgazdasági válság együttesen *„egyértelművé tette, hogy a globális gazdasági kihívásokhoz kevés a világ egyetlen superhatalmának vagy akár az egész Nyugatnak az ereje”* [Brzeziński 2013. p. 28]. Míg a kilencvenes évekre kihívó nélkül maradt amerikai hatalom elkötelezett és képes is volt a nemzetközi munkamegosztás zavartalanságát veszélyeztető problémák megoldására, addig ezen képessége az új évezredben már nem tekinthető adottságként. *„Míg a konszenzusos nézőpont szerint Amerika hatalma kopik,*

az Egyesült Államok nemzetközi rendjének a legitimációja és irányításra való felhatalmazása nem.” [Schweller – Pu 2011. p. 72] Ennek oka elsősorban a megváltozott technológiai viszonyokban és a biztonságpolitikai kihívások átalakulásában található. A terrorizmus, az informatikai, pénzügyi és egészségügyi fertőzések stb. nemcsak hatásukban fenyegetnek sokkal nagyobb áldozatokkal, mint bármikor korábban a történelemben, de potenciális forrásuk is sokkal szélesebb. Ennek a tág spektrumnak a folyamatos ellenőrzése a nemzetközi stabilitásért való küzdelem nélkülözhetetlen tartalma. Mindez arra ösztönzi egyfelől Amerikát, hogy a nemzetközi együttműködés új rendjét építse ki és saját hatalmát ennek megfelelő új formában gyakorolja. Másfelől valamennyi más szereplőt, hogy ebben az új típusú munkamegosztásban megformálja saját szerepét és fölnőjön annak betöltéséhez. Ez a munkamegosztási keret a nemzetközi térben alapvetően új együttműködési formára ösztönzi a szereplőket, ezért a korszakra a továbbiakban *új világrendként* hivatkozunk, melynek alapvető sajátossága a *bevonás* (inclusionism) kiszélesítése.

„... a bevonás nem csupán a különböző politikai és kulturális hagyományok legitimációjának elismerését és azok globális kormányzásba való bevonásának szükségességét jelenti, hanem azt a pozíciót is, hogy minden országot szükséges bevonni a közös biztonság, a fejlődés és prosperitás elérésének folyamatába a nyílt multilateralizmus és kölcsönösen előnyös együttműködés alapján.” [Feng Zhang 2011. p. 8]

Az új világrend korának multipolaritása az előbbiekből következően nem csupán néhány hatalmi pólus közti koordináció, hanem valamennyi szereplő átfogó együttműködése (bevonása) felé mutat, hiszen a felsorolt fenyegetések kontrollálása csak átfogóan, *globális partnerségi* viszonyban lehet sikeres. Mivel ez az együttműködés valamennyi szereplőre kiterjed, ez adja a globális partnerség vertikális jellegét. A partnerség horizontális aspektusa akkor érvényesül, ha a relatív hatalmi előnyszerzés céljából sem engedik a döntéshozók, hogy bizonyos konfliktusok biztonságpolitikai szintre emelkedjenek. Alkalmazásából az viszont következik, hogy a felek elkötelezettek abban, hogy a konfliktusokat a biztonságpolitikai szint alatt folytassák le.

A technológiai változásokból következő új típusú kihívások igényt formáltak arra, hogy a világ valamennyi gazdaságpolitikai szereplője önmaga is képes legyen hozzájárulni és alkalmazni a világ stabilitásához, fenntartható fejlődéséhez szükséges együttműködési elveket, amiket a továbbiakban összefoglalóan *értékrendnek* nevezünk. (Ezen a ponton szeretnénk előre jelezni, hogy ez a 3. évezred elején lezajló hatalomszerkezeti átmenet összhangban áll Konfuciusz tanításaival, amiket a következő fejezetben belül a konfucianizmust tárgyaló részben részletesen bemutatunk majd.) Ez korszakhatárt jelent, hiszen egy szuperhatalom jelenlétében a kisebb szereplők számára racionális megoldás lehet a potyautas magatartás. Ezzel szemben a jelenkor elsődleges feladata egy olyan nemzetközi biztonságpolitikai és gazdaságpolitikai tér kialakítása, amelyben a szereplők nem csupán követő magatartásra képesek, hiszen Japán, Kína és India *„globális erővé válása nem csupán a hatalom globális elosztását változtatta meg drámai módon, hanem fókuszba emelte a geopolitikai hatalom szóródását is”* [Brzeziński 2013. p. 31]. E szóródás következménye, hogy a biztonság hosszú távú szavatolásának nélkülözhetetlen feltétele, hogy minden szereplő maga is alkalmazójává váljon az értékrendnek úgy önálló döntéseiben, mint a másokkal való kapcsolataiban. Ebből következik az Egyesült Államok újszerű szerepe. A közvetlen döntéshozatal bármily precíz legyen is, nem képes a hosszú távú működés szavatolására partneri viszony nélkül. E helyett Amerikának, mint továbbra is a világ legerősebb hatalmának a felelőssége a szereplők értékrendhez való felzárkóztatásában áll. Ezen a ponton szeretnénk ismét visszautalni a dolgozat címére, mely tehát az értékrendi felzárkóztatásra, mint korunk alapvető mechanizmusára utal.

„A globális stabilitásra veszélyt jelentő hosszabb távú kihívások forrása a hatalom központjának még jelenleg is zajló és ennek megfelelően megjósolhatatlan kimenetelű eltolódása Nyugatról Keletre (vagy Európából Ázsiába vagy akár Amerikából Kínába).” [Brzeziński 2013. p. 171-172]

Egyszerre figyelhető meg a világgazdaság gravitációs központjának átköltözése az atlanti térségből a Csendes-óceán partvidékére és a nemzetközi kapcsolatok szereplő számának radikális emelkedése. Ezen a ponton a feltörekvő országok és a multinacionális cégek mellett minden egyes közösségi média profillal rendelkező személyre is gondolunk, lévén a technológia (elsősorban kommunikációs téren való) dinamikus fejlődése *„az egyéni politikai öntudatra eszmélést tömegjelenséggé*

változtatta” [Brzeziński 2013. p. 48], ami Brzeziński szerint a XXI. század legsúlyosabb biztonságpolitikai fenyegetése. Mindez nélkülözhetetlenné teszi Amerika hozzájárulását ahhoz, hogy ne csupán az országok, vagy a globális hatáskörrel rendelkező cégek, hanem a Föld valamennyi lakójának tudatos érdekeltségét is fejlessze a fenntartható fejlődés kereteinek biztosítása érdekében. Ez a szabadság megőrzése mellett csupán a közösségi értékrendhez való kapcsolódásból fakadhat. Az e felé való elmozdulás jelenti a felzárkózás XXI. századi tartalmát.

Ez egyúttal többet és mást is jelent, mint a felzárkózásról alkotott korábbi képek. A volt gyarmatok, a fejlődő, vagy épp a Szovjetunió összeomlásával szabaddá váló országok gyarmattartóihoz, a fejlett országokhoz való felzárkózása a politikai-gazdasági döntéshozatalban való igazságos szerepvállalást, elosztási szempontokat jelentett, melyek fókuszában jövedelmi-vagyoni kérdések álltak. A felzárkózás XXI. századi formája sem nélkülözi ezeket a szinteket, éppúgy harcot jelent a szegénység felszámolása érdekében, ám központi kategóriája, már nem a jövedelmi-vagyoni szinten mozog, hanem a fenntartható és felelősségteljes politikai magatartásformákhoz szükséges gazdasági feltételek biztosításának szintjén. A tömeges politikai öntudatra ébredés folyamata azt jelenti, hogy a történelemben példátlanul gyorsan és soha nem látott mértékben bővül a világ lakosságán belül a politikai kérdésekben véleményt kifejtő közösség. Szaktudás, egyszerű vonatkozó tradíciók és tapasztalat nélkül ez a hullám azzal fenyeget, hogy véleménykifejtésük tartalma és célja részben kontrollálhatatlanná válik, azaz potenciális biztonsági fenyegetést jelentenek akár globális szinten is. Ennek a kockázatnak a gazdaságpolitikai eszközökkel való orvoslását értjük a XXI. századi felzárkózás alatt, ami ezért *„elsősorban kulturális folyamat, aminek fókuszában a fogyasztói és a termelői kultúra fejlesztése is áll”* [Gervai et al. 2015. p. 7].

Fogalmilag még nincs konszenzus az új korszak, az új világrend elnevezését illetően, de tartalmilag az apoláris [Attali 2012; Fabius 2013], a G-0 (Global Zero) [Bremmer és Roubini 2011], vagy a globális partnerség [ENSZ 2013, 2015; Gervai et al. 2011] kifejezések ugyanazt a struktúrát jelentik. Ebben a nemzetközi térben Amerikának, mint szuperhatalmiságot elvesztő, ám továbbra is a világ elsőszámú hatalmának feladata, hogy levezényelje a világhatalmi pozíciók reallokációját, hiszen a békés rendezésnek ez az egyetlen útja. A hatalmi redisztribúció mércéjéül ideális esetben az szolgál, hogy a

jogosítványokból az egyes szereplők *felelősségteljeségük mértéke szerint* részesülnek. A vonatkozó amerikai politika normatív szempontja, hogy mind a radikalizmussal fenyegető elszigeteltséget és rivalizálást, mind a felelőtlen politizálásra teret nyitó, túlságosan gyors politikai előretörést meg kell előznie. Geopolitikai szinten ennek a programnak a megvalósításában a XXI. század elején, alternatíva hiányában, Amerikának kell játszania a vezető szerepet. Amennyiben az USA nem a megváltozott globális viszonyokhoz igazodva, avagy nem a történelmi kényszer nyomására cselekedne, akkor ez az átalakulás egyfajta zéró-összegű játékként is felvázolható lenne, amiben a nyugati hatalmi koncentráció rovására erősödnek meg a fejlődő országok, élükön Kínával. A történelmi megközelítésből következően viszont azt állítjuk, hogy nem hasonlítható a jelenkori átalakulás a hidegháború logikájára, amiben az egyik fél ereje főként a másik relatív gyengeségétől függött. Amennyiben ez, mármint a globális partnerség teljesül, úgy a napjainkban lezajló folyamat a stabilitás irányába mozdítja el a nemzetközi intézményrendszert.

A globális rendszer szintjén jelentkező legfenyegetőbb konfliktus forrása az lehet, ha Kína bármilyen oknál fogva egy értékeiben is alapvetően eltérő, militáns, konfrontatív vonalat választana és Amerikával szemben egy önálló szövetségi körre támaszkodva törekedne saját globális víziójának megvalósítására. A következő két alfejezetben azokat a tételeket foglaljuk össze, melyek 1) az értékrendi, világszemléleti különbségekből fakadó konfliktus, 2) az Amerika-Kína kapcsolatbeli konfrontáció veszélyére válaszolnak. A további fejezetek tartalma lényegében ezek bizonyítása.

1.2.1. A kínai hagyomány és a globális partnerség

Dolgozatunkban azt a nézetet képviseljük, hogy az aktuális kínai kezdeményezések úgy szakpolitikai, mint a globalizációról való gondolkodás szintjén tagadják ezt a fenyegető forgatókönyvet. Másként fogalmazva Kína évtizedek óta, mind közvetlenebbül érvényesíti döntéshozatalában a globalizációs szempontokat, ami a XXI. század elején azt jelenti, hogy Kína érzékeli, elfogadja és legmagasabb szempontként követi a globális partnerség értékrendjét. Álláspontunk szerint ezt tükrözi többek között a gazdasági növekedésre vonatkozóan megállapított új normális, a belső fogyasztásra és így nagyobb fogyasztói szabadságra is fókuszáló új külkereskedelmi stratégia, az Egy öv – egy út néven ismertté vált modern Selyemút koncepció, az antikorrupciós politika,

a környezeti szempontok folyamatosan növekvő szerepe és a személyi kultusz fokozatos leépítése is. Amint azt korábban írtuk, a konfliktusok nem szűnnek meg az új világrendben, csupán a biztonságpolitikai szint alá korlátozódnak. Ekként értékeljük – szintén a teljesség igénye nélkül – a dél-kínai-tengeri szigetfeltöltések ügyét, a szabadalmi és emberi jogi problémák kezelését, Kína Észak-Koreával való viszonyát, más kontinenseken való szerepvállalását etc.

A világ hatalmi központjának Keletre tolódása óhatatlanul azt jelenti, hogy a világ egészére közvetlenebbül és nagyobb mértékben hat majd a keleti és így a kínai szemlélet. Ebből kiindulva a nemzetközi rend szempontjából az a kulcskérdés, hogy ez összeegyeztethető-e a nyugati elképzelésekkel, azaz a súlyponteltolódás okoz-e szükségszerűen stratégiai ellentétet a felek között.

Erre válaszul dolgozatunkban egyfelől amellet érvelünk, hogy a kínai hagyományból és az új világrendből egyaránt következik a gyarmati terjeszkedés tagadása (ami több annál, mintha csak nem feltételezné a gyarmati jellegű terjeszkedést), és a nemzetközi kapcsolatokról alkotott kínai elképzelések is ezt tükrözik. Ez kardinális kérdés elsősorban afrikai és latin-amerikai jelenléte szempontjából, de motivációi helyes megértése terén kulcsfontosságú az EU-val és Oroszországgal is egyre szorosabbra fűződő gazdasági kapcsolataiban is. Ezek a relációk expanziós célkitűzés mellett világrend szintű rivalizáláshoz vezetnének.

A világértelmezések összeegyeztethetősége kapcsán másfelől azt az állítást bontjuk majd ki, hogy a Kelet változatos kulturális öröksége alkalmas arra, hogy a globális intézmények további működéséhez hozzájáruljon, elsősorban a hosszú távú fenntarthatóság és hatékonyság területén. Ennek során természetesen csak a kínai vonatkozású hagyományokat tárgyaljuk majd. Allegorikus képként úgy lehet felfesteni ezt az érvelést, hogy amiként a kínai hagyomány a fallal körülvett birodalom határai közé szorította be a hatalomgyakorlás kiterjedését, úgy képes ezt a területet a XXI. században kitágítani a bolygó egészére. Tárgyalni fogjuk, hogy a fal felhúzása majd már a XVI. század elejétől való bezárkózás nem egyszerűen a külső fenyegetésekkel szembeni önvédelem megnyilvánulásai, hanem a kor technológiai viszonyaihoz igazodó optimalizálása a kormányozható területnek. Ebből az a logikai lépés következik, hogy a Kína számára elérhető technológiai lehetőségek kibővülése a hatalomgyakorlás

kiterjesztésével jár, de nem teszi szükségsszerűvé annak tartalmi újraértelmezését. Kína számára egy lehetséges opció a saját kulturális hagyományából következő korábbi kormányzási elvek adaptálása a globális szintre.

A kínai kultúra értékeinek illeszkedése a globális partnerség intézményrendszerébe olyan tétel, ami tagadja a kultúrfölény létezését a nyugati és keleti hagyományok összevetésében. Ennek a konkrét témának a további elemzésével ahhoz az állításhoz is szeretnénk kapcsolódni, hogy a globális partnerség a világ valamennyi élő magaskultúra egységének, konfuciuszi harmóniájának kifejeződése.

Az eddigiek ötvözetének is tekinthető a gazdaságpolitika vonatkozásában gyakran használt *konfuciánus kapitalizmus* kifejezés, mely minden visszásságával (melyekre a későbbiekben kitérünk) jól mutatja azt az elméleti vitát, ami a kínai gazdaság sikerességének forrása körül bontakozott ki. Egyesek [pl.: Greenspan 2009] a nyugati intézmények adaptálásában látják a választ, mások [pl.: Herrmann-Pillath 2011] a kínai hagyománnyal válaszolnak, kiemelve, hogy Konfuciusz maga is a piacgazdaság elveit hirdette, így a jelenlegi gyakorlathoz csupán inspirációt jelentett a szabad piac nyugati eszméje, de annak szellemi forrása Kína esetében kínai. E pozíciókon felülemelkedve azt állítjuk, a kínai hagyomány nem egyszerű horgonyként szerepel ebben az összefüggésben. Nem csupán forrása a gazdaságpolitikai gyakorlatnak, hanem annak a bölcsességnek a hordozója, amely révén megvalósul a nyugati eljárások közti szelekció és azok adaptálása Kína aktuális viszonyaihoz. Végeredményben tehát nem a „kapitalizmus” nyer konfuciánus köntöst, hanem a piacgazdaságba való átmenet. A kapitalizmusból következne ugyanis a gyarmattartás és a kizsákmányolás logikája. A kínai integrációt viszont nem a klasszikus kapitalizmus, hanem a piacgazdaság intézményrendszere orientálta. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy teljességgel átvette volna a szabadságeszményt is. Ezt részben az is indokolja, hogy a frakcióharc (melyet a 2. fejezetben tárgyalunk) provinciális törekvéseket is megőrzött, melyek szabadsága a stabilitás érdekében nem kaphatott teret. A széles körben, tehát a konfucianizmuson túl is értelmezett kínai hagyomány az a szűrő, mely a politikai-gazdasági sajátosságokhoz igazítja a Nyugati eljárásokat és tapasztalatokat.

A kínai versenyképesség nem egyszerűen a nyugati kapitalizmus átvételének hatékonysági fokából, hanem magaskulturális hagyományának alkalmazásából

következik. A konkrét döntéshozatal rendjét mindig meghatározza a közegre jellemző hagyomány. A gazdaságpolitika az adott kultúra valóságértelmezésének kifejeződése is egyben. Munkánk egyik alpművének címe is ezt fejezi ki. *Kínáról* (On China): Kissinger [2014] címválasztásában a klasszikus latin szerzők munkáira való utalást véljük fölfedezni, melyek a címben általános használták a *de* előtagot. Ezzel azt fejezték ki, hogy valamiről írnak, témájuk külön ügy, önálló létezéssel bíró, rajtuk kívül álló kategória. A Kissinger által választott cím tartalmát is ebben látjuk. Kína vizsgálatakor egy önmagában teljes kép tárul elénk, amelyet ezért saját szabályai, kultúrája szerint, azokat követve kell vizsgálni.

1.2.2. Koevolúció

A kínai felzárkózással kapcsolatos legnagyobb veszélyforrást a többek között Halliday [1999] és Mearsheimer [2005] által képviselt álláspont jelenti. Szerintük nem lehetséges, hogy ez a folyamat alapvetően békésen zajlik majd le, és példaként a német, szovjet, illetve japán nagyhatalmiság megjelenését hozzák föl valószínűsíthető forgatókönyvként. Ezzel ellentétes álláspontot fogalmaz meg Zheng [2005], amikor leszögezi, hogy Kína nem törekszik globális dominanciára. Ugyanezt a nézetet képviseli Fukuyama is, amikor így fogalmaz:

„Mindamellett, hogy nyilvánvalóan túlságosan leegyszerűsítőek, hiszem, hogy a Kína és az I. világháború előtt wilhelmiánus Németország közti analógiák helytállóak egy alapvető értelemben. Az 1871 utáni Németországhoz hasonlóan, ám ellentétben a náci Németországgal, vagy a korábbi Szovjetunióval napjaink Kínája nem korlát nélküli globális ambíciókkal jellemezhető imperialista hatalom, és nem is egy ezredéves, univerzális ideológia vezeti.” [Fukuyama 2014. p. 1]

A militáns náci és szovjet külpolitikával szemben Kína békés felemelkedéséhez referenciapont lehet egyrészt Amerika megjelenése a nemzetközi szintéren, másrészt annak megállapítása, hogy a hidegháborút követő világrend-szintű átmenet maga is háború nélkül zajlott le.

Nem azt állítjuk, hogy Kína később nem tör majd hegemon szerepre, nem lesz elnyomó típusú hatalom, vagy akár nem erősödnek meg olyan (Kína nemzetközi munkamegosztásból fakadó előnyeinek tagadása miatt provinciálisnak tekinthető) nézetek, amelyek radikális álláspontot képviselnek a nemzetközi viszonyok átalakításával kapcsolatban. Ezzel szemben arra teszünk kísérletet, hogy a kínai hagyomány alapján feltárjuk azokat az illeszkedési pontokat, amelyek lehetővé teszik békés felemelkedését, globális folyamatokba való beilleszkedését, illetve annak szerves átalakítását, hogy intézményrendszere révén alkalmas legyen a biztonság, szabadság, demokrácia és jólét [Gervai et al. 2011] szavatolására.

Ezen a ponton vitatkozunk mindazokkal, akik egy szovjet-amerikai szembenállás mintájára felépülő G2-t, vagy Kína részéről hegemon hatalmi státuszra való törekvést, esetleg a különböző szakpolitikák nyugati eljárásainak egyszerű átvételét, másolását vizionálják a kínai-amerikai kapcsolatokban, mely Kína globalizációba való betagozódásának egyik legfontosabb mércéje.

E két végpont között foglal állást Szunomár Ágnes is, amikor így fogalmaz: *„Kína és az Egyesült Államok stratégiai szövetsége nem fog túllépni a rivalizáló hatalmi partnerségen, nem lesz együttműködő G2, e két hatalom nem lehet valódi partner, csak versenytárs, még ha stratégiai is”* [Szunomár 2012. p. 18]. Meglátásához annyit szeretnénk hozzá tenni, hogy a versenytársi viszony legfontosabb (azaz a győzelemre törekvésnél is meghatározóbb) attribútuma a versenyszabályok tiszteletben tartása, ekképpen betartatása, ami a világ két legnagyobb gazdasága esetén magában foglalja ezen kondíciók dinamikus változtatását is. Ezen a területen a világrend stabilitása szempontjából elégtelen a *„rivalizáló hatalmi partnerség”*, ugyanis geostratégiai szinten, a fejlődés fenntarthatóságáról alkotott jövőképet illetően csak együttműködésük esetén van lehetőség stabilitásra.

Szintén ezen extrémítások között helyezkedik el Kissinger álláspontja:

„A kínai–amerikai viszonyra leginkább illő meghatározás nem annyira a partnerség, hanem a koevolúció lenne. Ez azt jelenti, hogy mindkét ország eleget tesz belpolitikai követelményeinek, együttműködik, ahol csak lehet, és kapcsolatait olyan módon alakítja, hogy minimálisra szorítsa le a konfliktus

lehetőségét. Egyik fél sem fogadja el a másik összes célját, vagy képzeli azt, hogy az érdekek teljes mértékben egybeesnek, ám mindkét oldal megpróbálja azonosítani és erősíteni az összeegyeztethető érdekeket.”
[Kissinger 2014. p. 547]

A rivalizálással és a partnerséggel szemben Kissinger a koevolúcióban, mint nem formális együttműködésben ragadja meg a Kína-Amerika viszony lényegét. Ez az együttműködés nem csupán a stratégiai szinten valósul meg, hanem mindenhol, „*ahol csak lehet*”. Formális kapcsolat híján mi garantálhatja, hogy a felek kitartsanak a Kissinger-féle vízió mellett, hogy a koevolúció tartósan leírja kapcsolatukat? Értelmezésünk szerint egyetlen lehetséges válasz következik a fentiekből, *a globális partnerség értékrendje*. A XXI. századi geopolitika nem hidegháborús rend felé tart, melyben elegendő lenne kettő, (bipolaritás) vagy néhány (multipolaritás) domináns fél együttműködése a biztonság garantálásához. Ezzel szemben a fő irány az, hogy a döntéshozók közössége szintjén partnerség alakul ki, és ez az elsődleges horgony minden szereplő számára nem pedig bi-, vagy multilaterális viszonyok. Ezen kapcsolatok, így a Kína-Amerika viszony is a globális partnerségből következik, ahelyett, hogy csupán ezen viszonyok együtteséből állna össze a globális partnerség. A koevolúció a globális partnerség alkalmazása a Kína-Amerika kapcsolatokra.

1.3. A kínai felzárkózás

„Kína a legsikeresebb fejlődéstörténet a világtörténelemben” [Sachs, idézi Zakaria 2009. p. 120] – vizsgálatunk tárgya e siker forrása és potenciális szerepe a globális irányításban.

A kínai államiság történelmi sajátossága, hogy a szabadságelemet az európai hagyományokhoz képest csak korlátozott mértékben engedte kibontakozni és ezzel megőrizte saját provincializmusát. A külkapcsolatok XIX-XX. századi élénkülésével indul meg e kettőség felszámolása, tehát a szabadság és stabilitás összhangjának megteremtése. Ebben a globális folyamatban a nyugati hatalmak, a századfordulótól kezdődően pedig kiemelkedően az Egyesült Államok közreműködése határozta meg a folyamatot. Ezzel az elemmel kell árnyaljuk a stabilitás garantálásának évezredes kínai sikertörténetét, mely mindazonáltal olyan legitimációt ad számára a globális rendről alkotott kép megfogalmazására, ami mellett eltörpül, amit Amerika rövid történelme során képes felmutatni – még akkor is, ha a mobilitás terén sokkal nagyobb eredményeket ért el, mint Kína valaha is.

A két ország történelméből fakadó különbségek az évezred végére Kína saját utat követő fejlődésével egészült ki. A 80-as és 90-es évek legnagyobb gazdasági sikereit elérő Kína és India eredményeiket annak köszönheték, hogy *„úgy döntöttek, hogy a globalizációs játékot nem az új, hanem a régi [Bretton Woods-i – SB] szabályok szerint akarják játszani. Nem nyitották meg piacukat feltétel nélkül a nemzetközi kereskedelem és a pénzügyi folyamatok előtt. Ehelyett vegyes stratégiákat dolgoztak ki, amelyekben a diverzifikáció érdekében az állami beavatkozás is jelentős szerephez jutott.”* [Rodrik 2014. p. 17]

A Woodrow Wilson óta eltelt évszázad egészét a nemzetközi felelősség szintjén egyedül az amerikai kivételesség eszméje tudta meghatározni. Theodore Roosevelttel vitatkozva, az erőegyensúllyal szemben Wilson az egyetemes törvényekben látta a célt, amit Istenből vezetett le. Győztesként kikerülve az egész emberiséget átfogó holisztikus megközelítése lett az alapja az amerikai külpolitikának [Kissinger 2008], ez a *„hittérítő jelleg. Úgy tartja, hogy az Egyesült Államoknak kötelessége az értékeit elterjeszteni a világ minden sarkába”*. [Kissinger 2014. p. 14] Ennek korábban vázolt gyakorlati

akadályain túl elméleti szinten is korlátai mutatkoznak a XXI. században. Amerika rendkívül fiatal ország, ám Kínára tekintve *„egyetlen más ország sem dicsekedhet ilyen hosszú és folyamatos civilizációval, vagy ilyen bensőséges kapcsolattal a régmúltja és a stratégia és államvezetés klasszikus elveivel”*. [Kissinger 2014. p. 20]

A XXI. századtól Amerika és Kína relatív súlyának eltolódása, valamint a nemzetközi rend változása végett előtérbe kerül a két megközelítés összeegyeztethetőségének vizsgálata. Amerikának szembe kell néznie a kínai értékek és intézmények univerzális alkalmazhatóságának egyedi örökségével, ami az ezredfordulóig nem kapott teret a globális irányításban. *„Kína kivételessége kulturális jellegű. Kína nem akar téríteni; nem állítja, hogy jelenlegi intézményeinek bármilyen relevanciája lenne Kínán kívül”* [Kissinger 2014. p. 14], ám a Középső Birodalom hagyományának örököseként saját kulturális és politikai formáit egyetemesnek tekinti. Másként fogalmazva a kínai államiság forrása nem nemzeti, hanem civilizációs szintű. [Jacques 2009] Mivel Kína dinamikus növekvő befolyási területén saját hagyományából következő politikát folytat, sokakban félelmet kelt, hogy az aktuális kínai gyakorlat egy új gazdaságpolitikai modell létrehozása révén egy különálló globális intézményrendszer (pl.: Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB) kialakítása felé mutat, illetve, hogy ennek alapján az elkövetkező korszak a kínai típusú felzárkózási modell terjedéséről, és így a nyugati világ dominálta intézmények és megoldási javaslatok visszaszorulásáról szól majd. Ezen a ponton a kérdés azonos, mint amire a Crowe-memorandumnak kellett válaszolnia az I. világháború előtti brit-német versengés kapcsán. Konkrét német döntésekből, vagy a két ország kapcsolatából következik a háborús konfliktus? (Crowe válasza az utóbbi volt.) Mivel a kulturális különbségeken túl sem történelmi, sem másmilyen ellentétek nem radikalizálják a kínai-amerikai kapcsolatokat, ezért csak konkrét lépések sorozata vezethet feloldhatatlan ellenéthez. A globális partnerség ennek megelőzését szolgálja. Ezen a téren kulcsfontosságú, hogy miként kezelik, hogy a nyugati koncepciók relatív súlya óhatatlanul csökken a korábban vázolt globális folyamatok miatt. A hatalom keletre tolódása (keleti orientáció) nem változtatja meg a globalizáció értékrendi alapját. Az továbbra is nyugati marad. [Gervai – Trautmann 2014]

Kornai János egy interjúban szintén úgy fogalmazott, hogy számára *„nem értelmezhető a „kínai modell” gondolata”* [Kornai 2010. p. 2], hiszen sem matematikai eszköztárral leírt konkrét modellről, sem pedig más országok számára átvehető fejlődési pályáról

nem beszélhetünk Kína esetében, amit már az ország példátlan nagysága és utánozhatatlansága is indokol. Ám hamarosan hozzátette, hogy „*nem javaslom Kína számára, hogy kövessék a „skandináv modellt”, vagy az „észak-amerikai modellt”, vagy az „indiai modellt”, mint hogy nem javaslom Svédország, vagy az USA vagy India számára sem, hogy kövessék a „kínai modellt”.*” [Kornai 2010. p. 4] Ezek szerint valamilyen szempontból létezik is, ám értelmezhetetlen is a kínai modell fogalma. Ezt a látszólagos ellentmondást azzal oldhatjuk föl, hogy a fejlődési pálya kiválasztása nem optimalizálási eljárások függvénye, hanem a célok és eszközök dinamikus adaptálása az egyes országok gazdaságpolitikai és kulturális adottságaihoz. Ennek gyakorlati megvalósulása, hogy „*ugyan vannak Kína fejlődési útjának, tapasztalatainak egyedülálló, unikális elemei, ezek azonban nem alkotnak egy átfogó és koherens „modellt”, és nem egykönnyen vihetők át más országokra. Kína inkább a külföldről átvett elemek, módszerek rugalmas adaptálásában, a hazai körülményekben gyökerező elemekkel való egyeztetésben, egy sajátos hibrid megteremtésében alkot modellt.*” [Jordán 2010. p. 80]

A későbbiekben amellet érvelünk majd, hogy ennek a hibrid modellnek legfontosabb gyökere a kínai kultúra, sikerük pedig azt jelzi, hogy mind a stabilitás megőrzése, mind a mobilitás fokozatos megvalósítása terén hatékonyan válogat a kínai vezetés a reformlépések között, még akkor is, ha a szabadság és biztonság harmóniája jelenleg messze nem tekinthető teljesnek. A biztonságpolitikai orientáció egyszerre van jelen a kínai gazdaságpolitikai gyakorlat, tervezés, retorika, valamint az ország kulturális hagyománya szintjén is. Ennek jelentőségét részben az is adja, hogy a status quo változásával évtizedek múltán is horgonyként szolgálhat a radikalizmus előretörése ellen.

„*Egy nem demokratikus kormány részéről szokatlan, hogy ilyen hosszú időn át hatékonyan irányítsa a fejlődést. [...] Ma Kína és kormánya, minden hibája ellenére, erőteljesen kitart az alapvető pragmatizmus és szakértelem mellett.*” [Zakaria 2009. p. 127] Ennek tartalma jelenleg, hogy „*a nagysághoz a gazdasági téren mutatott bátorság vezet, a militarizmus, a birodalmi törekvések és az agresszió pedig nem vezet sehová*” [Zakaria 2009. p. 138], amint azt egy 12 részes kínai dokumentumfilm-sorozat (Nagyhatalmak felemelkedése) is propaganda-értékkel súlykolta pár évvel ezelőtt. „*A hatalomhoz az út a piacokon és nem a birodalmakon keresztül vezet.*” [Zakaria 2009. p.

139] Ez összhangban áll a koevolúció és a globális partnerség intézményrendszerével. Ez a struktúra az ellensúlya, optimista megfogalmazással a biztosítéka az olyan mértékű visszaeséseknek, amelyek már súlyos, biztonságpolitikai konfliktussal fenyegetnének.

A globális együttműködés tartalmát illetően kettős tanulsággal szolgál Kína: egyrészt a politikai stabilitást fenntartó öröksége, másrészt a modern kori felzárkózásában megvalósított önálló fejlődési pályája révén. Ezek együttes kifejeződése a nemzetközi kapcsolatokról kialakult kínai iskolák.

„A 2005 és 2010 közti 5 évet például a szakirodalom 3 különböző irányvonalának megjelenése fémjelezte, melyek tudományos és döntéshozatali hatása valószínűen növekedni fog: „a neo-tianxiaizmust (a Tianxia kínai fogalmat általában az ég alatti mindenségként fordítják) Zhao Tingyang filozófus szimbolizálja [2005; 2009], Kínának a nemzetközi kapcsolatokról alkotott Csin-előtti értelmezései elemzését Yan Xuetong [2011; Yan és Xu 2008; Yan et al. 2009] vezeti a Tsinghua Egyetemen, a „Kína modell” irodalma a Pekingi Egyetemről Pan Wei [2009] és más szerzőkre épül”.” [Feng Zhang 2011. p. 2, valamint 2013. p. 44]

A későbbiekben mindhárom megközelítést vizsgálni fogjuk, mivel a kínai felzárkózás kérdése, hogy milyen sajátosságokban képes Kína idomulni a globális munkamegosztás jelenkori átalakulásához, illetve, hogy a nyugati hatalmak által kialakított nemzetközi gazdaságpolitika miként képes adaptálni a kínai sajátosságokat.

1.4. Hipotézisek

A következő fejezetekben az eddig megfogalmazott állítások bizonyítására teszünk kísérletet. Ennek során lépésről lépésre az alábbi hipotézisek és alhipotézisek szerint haladunk majd.

- A. Kína globalizációbeli szerepe a XXI. században a globális partnerség fogalmába illeszkedik.

- a. Kína Amerikával való kapcsolatát a koevolúció jellemzi szemben a hegemon szerep iránti zéró összegű versengéssel. A koevolúció tartalmát a globális partnerség alkalmazása jelenti a Kína-Amerika kapcsolatokra.
 - b. A Kína-Amerika kapcsolat koevolúciós tartalma egyre növekvő mértékben határozza meg a kínai gazdaságpolitikát a Mao-korszak második felében, majd a reform és nyitás korszakában és a XXI. században.
 - c. A nemzetközi kapcsolatok kínai iskolái ennek az illeszkedésnek a kifejeződései.
- B. A Mao-korszak gazdaságpolitikája alapvetően szintúgy a kínai kultúra és egy nyugati eredetű ideológia (marxizmus) ötvözete, mint az 1978 utáni felzárkózás korszaka. Mao korában is jelen voltak konfucianus és taoista sajátosságok a döntéshozatalban, ám ezeket alapvetően dominálta a totalitárius legista hagyomány.
- a. A nagy ugrás program gazdaságpolitikai tartalma részben az 1956-os magyarországi eseményekre adott válaszreakcióként értelmezhető.
- C. Az 1978-at követő kínai gazdasági fejlődés egyik forrása a kínai magaskultúra.
- a. A kínai magaskultúra értékrendje alapvetően illeszkedik a globális partnerséghez és annak alkategóriájához, a koevolúcióhoz.
 - b. A kínai magaskultúra nem tagadja a piaci mechanizmusokat, a piaci jellegű magatartást, hanem összhangba hozható azokkal.
- D. A kínai fejlődés politikai aspektusát a frakcióharc dominálja, ami nem csupán egy sajátos keretrendszer, hanem fejlődési fázisként potenciálisan a demokratikus pluralizmus előzménye is lehet.

1.5. A dolgozat struktúrája

1.5.1. Szerkezeti felépítés

A téma első fejezetben lefektetett logika szerinti kibontását további 5 fejezetben végezzük el. Elsőként a kínai eszmetörténeti hagyomány gazdaságpolitikai vonatkozását foglalkoztatjuk össze. Ennek részeként kitérünk az ázsiai tereleési mód kérdésére is, valamint bemutatjuk a 3 kiemelkedő kínai szellemi irányzat, a konfucianizmus, a taoizmus (amihez a buddhista örökség is kapcsolódik) és a legizmus gazdaságra,

gazdaságpolitikára való hatásait. A harmadik fejezettől három, a történelmi kronológiát követő, leíró-értelmező blokkban tárgyaljuk a kínai gazdaságpolitika globalizációs, biztonságpolitikai vonatkozásait. Ennek kezdőpontjaként 1949. október 1-ét, a Kínai Népköztársaság (KNK) megalakulását választottuk, mert úgy látjuk a gazdasági fellendülés kora sem nem érthető a Mao-korszakhoz való viszonyulása nélkül, sem nem függetleníthető tőle a gazdaságpolitikai gyakorlat terén. Teng Hsziao-ping politikájának célkitűzései alapvetően Maóból, és nem a Mao ellenében folytatott vitából következnek, ezért nem elegendő a Teng-éra, vagy a gyors fellendülés korszakán belül húzott tetszőleges határvonaltól indulni. Természetesen Mao is reflexióként értelmezhető a korábbi korszakokra, de mivel ezek történelmi folyamataiból sem a XXI. századi gazdaságpolitikai gyakorlat, sem a kínai eszmetörténeti hagyomány nem következik szervesen, ezért az 1949 előtti örökség koherens történeti bemutatása dolgozatunknak nem tárgya. Ennek szellemében tehát előbb a harmadik fejezetben a Mao-korszak (1949-1976), a negyedik fejezetben a reform és nyitás, avagy Teng-korszak (1978-1992), az ötödik fejezetben az ettől a világgazdasági válságig (1992-2007) tartó időszak elemzése következik. A hatodik fejezetben a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláinak áttekintésével fűzzük össze a koncepciót lefektető első, a kínai hagyománnyal foglalkozó második, illetve a gazdaságpolitikai elemzésre fókuszáló harmadik, negyedik és ötödik fejezeteket. E szerkezettel önmagában is szeretnénk érzékeltetni, hogy a Kínában a III. évezred elejére kiformalódó geopolitikai víziók (ld.: a 6.2.2. fejezetbeli idézetet) alapvetően ezen forrásokra együttesen támaszkodnak. Nem tisztán antik eredetűek, nem csupán a gazdasági felemelkedés kényszerének termékei és nem csupán a meglévő, Nyugat dominálta intézményrendszerhez való egyoldalú igazodás termékei. Zárásként röviden összefoglaljuk a világgazdasági válságtól a 2016 végéig tartó időszak vonatkozó jellegzetességeit. Ennek a fejezetnek már az epilógus címet adjuk, mivel nem a dolgozat gerincét adó fejezetek mélységében elemezzük ezt a korszakot. Ennek oka, hogy ezt a periódust már annak a korszaknak az első epizódjának tekintjük, amelynek kezdetét a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláinak kialakulása jelzi.

1.5.2. Formai sajátosságok

A fejezetek számozásakor az első jegy mindig a fenti fejezetbeosztásnak megfelelő szám, az azt követő számjegyek pedig a létrehozott alfejezeti beosztást követik. A főfejezeten belül többnyire további két-, háromszintű bontást alkalmazunk. Az ábrák

jelölése mindig csupán két számjegyből áll, ahol az első az aktuális főfejezet kódját, a második pedig azon belül az ábra sorszámát jelöli. A részletes fejezetbeosztást a tartalomjegyzék, az ábrák helyét az ábrajegyzék tartalmazza.

A dolgozatban főirányként egyaránt kerüljük a lábjegyzetek, illetve a rövidítések használatát, amiktől csak néhány esetben térünk el. Szövegközi hivatkozást használva a lábjegyzetekben csupán olyan kiegészítő információkat szerepeltetünk, amelyek a főszövegben elhelyezve túlságosan megtörnék annak követhetőségét. A magyar nyelvű szövegekben általánossá vált, vagy a téma sajátossága miatt gyakran előforduló, általában hosszabb kifejezések esetén alkalmazunk csupán rövidítéseket. Minden esetben az első előfordulásnál jelöljük annak teljes formáját, valamint szerepeltetjük őket a rövidítések jegyzékében is.

1.5.3. Idegen szavak és idegen nyelvről fordított idézetek

Az értekezésben a kínai szavak és tulajdonnevek esetén alapvetően a pinyin átírási formát használjuk, illetve a magyaros átírást azokban az esetekben, amelyeknél ez általánossá vált már. Választásunkkal szeretnénk segíteni a szöveg olvasását és használatát főként azok számára, akik a nemzetközi szakirodalomban is jártasak, vagy ahhoz fordulnak egy-egy résztéma további vizsgálata végett. A magyaros átírások listájához lásd a 2. függelék.

Azon idézeteknél, melyek idegen nyelvű dokumentum van megjelölve forrásként, a fordításokat ezen dolgozat szerzője végezte. Minden egyéb idézet esetében nem csak a szerzők pontos idézésére, de az általuk használt formázás megtartására is törekedtünk, amit minden esetben külön jelöltünk. Az idézeteket minden esetben dőlt betűvel jelöljük. Dőlt formázást más esetekben csak akkor használunk, amennyiben egy-egy szó, kifejezés tartalmát szeretnénk a szövegkörnyezetből kiemelni.

1.6. A kutatási módszerek bemutatása és a szakirodalmi háttér ismertetése

Alapvető módszerünk az értelmező és összehasonlító tartalom- és fogalomelemzés, melynek során eszmétörténeti és történeti megközelítést, valamint statisztikai adatokra épülő érvelést alkalmazunk. Koronként és régióként egyaránt színes képet kapunk, ha

a kínai gazdaságpolitikáról való gondolkodást vizsgáljuk. Ezek időbeli változására és térbeli sajátosságaira egyaránt nagy hangsúlyt fektetünk. A dolgozat gerincét ezért a történeti kronológia vezeti, aminek során az egyes forrásokra és a szerző önálló kutatására épülő összehasonlító elemzést, valamint statisztikai érvelést alkalmazunk. Az egyes módszerek a szövegben nem válnak el élesen egymástól, hogy a dolgozat szempontjából legfontosabb összefüggésekre azonnal hivatkozhattunk ahelyett, hogy erre csak az összefoglaló fejezetekben kerüljön sor. Az elmúlt évtizedekben némileg kettészakadtak a közgazdaságtudományi és a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó tudományos ismeretek – multidiszciplináris megközelítésünkkel a kettő közötti összhang fontossága mellett foglalunk állást. Egyszerre alkalmazzuk a közgazdaság-, politika- és történelemtudományi és (vallás)filozófiai megközelítéseket.

Magyar nyelven is számos publikáció érhető el, ami Kína átfogó gazdasági, gazdaságpolitikai, illetve ágazati sajátosságait elemzi. Találhatóak történetiségére, kulturális hagyományára, regionális szerepére fókuszáló források is, illetve olyanok is, amelyek Kína XXI. századi szerepét vizsgálják a globalizáció viszonyában. Olyan írás azonban még nem született, mely Kína globalizációs pozícióját az 1949-2007-es időszak gazdaságpolitikai fejlődéséből, valamint az ország kulturális hagyományából egyszerre vezetné le. Munkánkkal erre teszünk kísérletet, aminek során főként az alábbi nemzetközi és hazai szakirodalomra, valamint adatbázisokra támaszkodunk.

A kínai források két csoportjára támaszkodunk kiemelten. Egyfelől a kínai szerzők (Zhao Tingyang, Sheng Hong, Gao Yanli, Feng Zhang, Xin Meng, Huang Yasheng, Zhu Xiaodong, Wang Yikai, Wang Ning, Dennis Tao Yang, Yao Yang) angolul megjelent legújabb munkáit dolgozzuk föl, hogy rámutathassunk a nyugati és kínai szempontok közti aktuális kapcsolódási pontokra és különbségekre. Másfelől át kívánjuk tekinteni az eszmetörténet eredményeit, hogy összefoglaljuk, mivel járul hozzá a jelenkor problémájához a kínai hagyomány. A konfucianizmus (Konfuciusz, Menciusz), taoizmus (Lao-ce) és legizmus (Han Fei-ce) klasszikus szerzői mellett a szintetizáló művekre (Tung Csung-su, Huaj-nan-ce) és a modern értelmezésekre (Kang Youwei, Fung Yu-lan) is támaszkodunk. Ezen művek feldolgozásakor elsősorban a nemzeti és a nemzetközi viszonyok kutatására koncentrálnak. Belehelyezve az egyes szerzőket történelmi környezetükbe elméleteik nemzetközi rendhez való illeszkedését és gazdaságpolitikai vetületét vizsgáljuk. A kínai forrásokat ezen a téren főként Helmuth

von Glasenapp [1993] és a Bor – Petersma szerzők által írt Képes Filozófiatörténet [2010] című összefoglaló munkák egészítik ki. Általánosságban ezen a ponton szokták listázni Max Weber klasszikussá vált művét is [2007], ám Weber pont a kínai hagyományról szóló részt csupán másodlagos forrásokra építve, kínai szerzőkre alig, élményekre pedig egyáltalán nem támaszkodva írta meg, ezért Juhász Ottó tanácsát követve ezt a forrást nem tekintettük orientáló forrásnak.

A világrend-elemzések területén elsődleges forrásaink azon nyugati szerzők munkái, akik valamilyen módon közvetlen szereplőként kísérték végig Kína felemelkedését (Brzeziński, Kissinger), a másodlagos források pedig azon művek, melyek megkerülhetetlen viszonyítási pontot jelentenek a modern kori nemzetközi kapcsolatok elemzésében (Attali, Bremmer, Fukuyama, Huntington, Nye, Rodrik, Szentes Tamás etc.). A nagy ívű nyugati megközelítések mellett olyan szerzők munkáira is jelentős mértékben támaszkodunk, akik kiemelkedő kutatásokat végeztek a kínai gazdaságpolitikához kapcsolódóan (Bachman, Breslin, Buzan, Godement, Naughton, Perkins, Ramo, Shambaugh, Shirk, etc.).

A Kína-Magyarország reláció egyre dinamikusabban termeli ki a hazai szakembereket is, akiknek eredményei szintén kiemelt forrásaink közé tartoznak. Közéjük nem csupán a tudományos megközelítést alkalmazó kutatók (Inotai András, Jordán Gyula, Juhász Ottó, Kornai János, Polonyi Péter, Salát Gergely, Székely-Doby András, Tóth Barna, Vámos Péter) tartoznak, hanem a kínai bölcsélet irodalmi közvetítői (Dsida Jenő, Kosztolányi Dezső, Tókei Ferenc, Weöres Sándor) is. A források külön csoportjaként tekintünk azokra a szerzőkre (Horváth Csaba, Lehoczki Bernadett, Matura Tamás, Mészáros Klára, Szilágyi Judit, Szunomár Ágnes, Törös Ágnes, Vári Andrea Sára), akik Kína-, vagy Ázsia-kutatóként, valamint más, témánk szempontjából kiemelten fontos területen végeztek kutatást ugyanebben, vagy másik (Eszterhai Viktor, Gábor Tamás, Gulyás Gyula, Kasznár Attila, Kormány Attila) Doktori Iskolában. Célunk egyrészt, hogy eredményeikre támaszkodva mintegy folytassuk az Egyetemen megkezdett kutatásokat, másrészt bemutassuk a forrásértelmezéseink és következtetéseink közti különbségeket.

Az adatbázisok terén a primer forrásokra való támaszkodásban korlátot jelentettek egyrészt a kínai statisztikai gyakorlat nyugati standardoktól eltérő sajátosságai, másrészt

adattorzító volta is. Utóbbi főként a Mao-korszak elemzése kapcsán meghatározó, mert ekkor általános eljárás volt, hogy az előre meghatározott tervszámokhoz igazították a beszámolókat a megvalósult értékek helyett. Az 1968-1972-es időszakban a statisztikai hivatal megszűnt létezni is. Ennél fogva a nyolcvanas éveket megelőző két évtized adatgyűjtése megbízhatatlanul torzító. A kínai statisztikai eljárások az 1980-as évekig a szovjet gyakorlatot követték, majd megkezdődött a fokozatos áttérés a nyugati klasszifikációra, az adatgyűjtés pedig egyre transzparenssebbé vált. [Maddison 2007. p. 62] Helyenként támaszkodunk a Világbank, a Kínai Nemzeti Statisztikai Hivatal, valamint a Heston et al. [2011] által jegyzett Penn World Table 7.0 adatbázisra is, ám elsődlegesen a vonatkozó pontosító becsléseket elvégző kutatók adatait használjuk. Ezek közül legtöbbször Maddison [2007] átfogó adatbázisára, további szakpolitikai kérdésekben pedig az arra fókuszáló szakirodalom kiigazításaira hivatkozunk. A könnyebb áttekintés érdekében ezekből az adatbázisokból, vagy azokra épülő további számítások alapján saját szerkesztésű ábrákat készítettünk. Pár kivételes esetben a hivatkozott szerző ábrájának magyarra fordítását közöljük. A kiválasztott adatokat és a belőlük nyert eredményeket rendre összevetettük a hasonló területen publikált korábbi eredményekkel.

1.7. Várható eredmények

A dolgozat célja hozzájárulni a Kínával való együttműködés elvi alapjának megfogalmazásához, amit követve a nyugati kultúra és annak részeként a mindenkori magyar tárgyalópartnerek Kína fokozatos globális beágyazódása révén szavatolhatják a nemzetközi munkamegosztás békés átalakulását. Megközelítésünk annyiban normatív, hogy Kissingerhez kapcsolódóan azt valljuk, *„arra van szükség, hogy a partnerség koncepciói a modern hatalmi egyensúly elemeivé váljanak”* [Kissinger 2015. p. 240] A kínai fejlődés leíró, értelmező elemzése által igyekszünk eme partnerség elveihez és a kapcsolódó gyakorlati gazdaságpolitikai folyamatokhoz közelíteni.

2. A KÍNAI ESZMETÖRTÉNETI HAGYOMÁNY¹

*„kétezer évig töprengtem azóta,
de egyre bizonytalanabb vagyok,
és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt és mindhármunkat én”*

részlet Szabó Lőrinc Dsuang Dszi álma c.
verséből

2.1. A klasszikus kínai hagyomány jelentősége

A gazdaságpolitikai felzárkózásban betöltött szerepe alapján azt állítjuk, hogy (1) a kínai kulturális hagyomány a különböző (elsősorban technológiai és hatalmi) korszakokhoz való alkalmazkodási készsége által összhangban van a XXI. századi globális intézményrendszerrel, valamint, hogy (2) éppen emiatt válik érthetővé, hogy a II. világháborút követő kínai hatalomgyakorlás nem csupán diktatúrát jelent, hanem frakcióharcot (az óhatatlanul felmerülő különböző politikai irányzatok közti konfliktust és kooperációt), amelynek nyílt politikai diskurzussá emelése az ezredfordulóval vált stratégiai céllá.

Ezen fejlődés szervességét húzzák alá Mao szavai: *„A kommunista párt és a demokratikus pártok tartós egymás mellett élését kívánjuk – ez az irányvonalunk.”* Mao [1957. p. 45] Lényegében a maói vízió nem egyszerű egypárti diktatúra volt, hanem egy sajátos, a szocialista eszméket valló pártok politikai pluralizmusa, ahol ez a pluralizmus – amint ezt a következő fejezetekben tárgyaljuk – folyamatosan hullámzó mértékben, ám trendjét illetően egyre inkább meghatározta a döntéshozatalt. A maoista korszakról szóló fejezetben részletesen tárgyaljuk majd, hogy miként határozta meg ez a hullámzás a kommunista Kína első negyedszázadát, amíg Denggel végérvényesen a nyitást

¹ E fejezet tartalmára jelentősen épülő publikáció: [Sárvári, 2016c].

képviselő frakció került hatalomba: sorra váltotta egymást a részben a szovjet modellt követő ortodox kommunista irányvonal (például a nagy ugrás, a kulturális forradalom, Hua tízéves terve) és a reformjellegű lazítások periódusa (például az előző programok kiigazításai).

„Az uralkodó nyugati történetírásban és a széles körben elfogadott nyugati nézetek szerint a szocialista országok történelmét mindig merev, totalitárius paradigmában kell elképzelni. Ezt a súlyosan leegyszerűsített nézőpontot kérdőjelezték meg az úgynevezett revizionista és posztrevizionista történészek, akik kísérletet tettek arra, hogy túllépjenek Orwell Állatfarmjának túlságosan primitív irodalmi képzeletvilágán. E történészek célja, hogy feltárják a szocialista történelem gazdagon árnyalt textúráját.”

[Ju Li 2016. p. 84]

A frakcióharc nem kizárólag a politikai pluralizmus tagadása, hanem előzménye is lehet. *„A frakcióharc, amivel a kínai, és az ázsiai politikai fejlődés jellemezhető azt jelenti, hogy az egységet fenntartják olyan politikai erők, irányzatok között is, amelyek egymással kibékíthetetlen ellentmondásban vannak.”* [Gervai – Trautmann 2014. p. 211] Kína gazdasági reformokban való megerősödéséig a vezetés rejtve, önmagában belül tartva őrizte meg a politikai konfliktusokat, tartva attól, hogy azok felszínre kerülése megingatná az ország stabilitását, a fejlődési pálya folytonosságát. Megközelítésükben a hidegháborús környezet azt kívánta, hogy a gazdasági erő kiépítése adjon keretet a politikai viták lefolytatásának, azaz a középtávú gazdaságpolitikai stratégia időben a politikai diskurzus nyitottá tétele elé sorolta a gazdaság nemzetközi szintű megerősödését. A stabilitás érdekében kerültek a nyílt politikai konfliktusok lefolytatását, lezárását, azaz a Párt hivatalos állásfoglalásai mögött tartva ugyan, de megőriztek több, köztük radikális irányzatokat is, amelyek ezért csupán önmaguk eltorzított formájában jelenhettek meg.

A klasszikus kínai hagyomány főbb ágai a hatalmi széttagoltság, a versengés és megosztottság jellemezte vaskorban formálódtak ki. A kínai történelemben ez az első olyan korszak, amikor általános igény mutatkozott az államvezetés elveinek kidolgozására. Ennek köszönhető, hogy az államfejlődés kínai módja során már ekkor olyan államelméletek alakultak ki, amelyek megelőzik az európai eszmetörténetben

gyakorta kezdőpontként meghatározott antik modelleket. A többek között mezopotámiai, egyiptomi és hellén örökséggel szembeállítva ezért jelenti ki Fukuyama, hogy *"Elmondható, hogy az i.e. 3. század Kínájában már számos eleme megvolt a mai felfogásunk szerinti modern államnak, vagyis ebben a tekintetben Kína mintegy 1800 évvel Európa előtt járt."* [Fukuyama 2012. p. 40] Ezen államelméletek jelentős részben támaszkodtak a kínai magaskultúra örökségére, részben abból fejlődtek ki. A konfucianizmus, a taoizmus és a legizmus napjainkig alakítják a kínai gazdaságpolitikai döntéshozatalt és a globális kérdések rendezése terén önmagukban is irányadóak, ezért a továbbiakban ezen hagyományok vonatkozó örökségét mutatjuk be.

E tagoltsággal önmagában már azt is szeretnénk jelezni, hogy az európaihoz hasonlóan a kínai hagyomány sem alkot monolit egységet. Tagoltságuk mellett osztoznak abban is, hogy a hagyományaik a helyes élet elméleti és gyakorlati keretét keresik. Az erény és a stabilitás összekapcsolása olyan közös pont, mely alkalmassá teszi őket az együttműködésre általában és a globális partnerség keretei között is. Az alapvető eltérést az jelenti közöttük, hogy milyen egyensúlyt alakítottak ki a szabadság és a biztonság ideája között. Az európai hagyomány nagyobb teret engedett a szabadság eszményének, amiért időnként a stabilitás háttérbe szorult, ezt pedig többek között egyes forradalmi hullámok és a gyarmatosítás okozta kül- és belpolitikai kockázatok is jeleztek. Ezzel szemben Kínában a belső stabilitás határozta meg a belső konfliktusok kezelését. Lényegében tehát a struktúra stabilitása érdekében feláldozták a társadalmon belüli ellentmondások teljes megoldását.

Ez a különbség van jelen az osztályharc-értelmezésükben is, amit Mao így fogalmazott meg: *„A munkásosztály és a nemzeti burzsoázia közötti ellentmondások – kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentmondások, melyek önmagukban véve antagonisztikusak. Országunk konkrét viszonyai közepette azonban az e két osztály között levő antagonisztikus ellentmondások megfelelő szabályozás esetén nem antagonisztikusakká válhatnak, megoldhatóak békés úton.”* [Mao 1957. p. 9] Az osztályharc maoista víziójában tehát sem a győzelemhez, sem a stabilitáshoz nem volt szükséges, hogy megszűntessenek minden társadalmon belüli ellentmondást, így akár osztályjellegű konfliktusokat is, azok *egy részével* megfelelő kormányzás mellett együtt lehet élni.

A „megfelelő szabályozás” tartalma, hogy az ellentmondás formai megjelenítését nem egyszerűen a gazdasági szintre allokálja és nem a politikai pluralizmus nyílt társadalmi megjelenésével, azaz politikai tömbök kialakításával vezényli le. (Előbbire a temérdek történelmi példa közül most csak a Függetlenségi Nyilatkozatra adott brit választ, Smith *Nemzetek gazdagsága* c. művét emeljük ki, mely a folytatódó háborúskodás helyébe a kereskedelmi megállapodásokat helyezte. Utóbbira kézenfekvő a francia forradalmat említeni, ahol a Harmadik Rend megszerveződése jelentette a politikai konfliktus kezelésének kísérletét. Ez a potenciális politikai fejlődési módokkal kapcsolatos útkeresés is kiolvasható Zhou Enlai² híres válaszából, amikor is az 1789-es francia forradalom értékelésével kapcsolatban egy újságírói kérdésre azt válaszolta, hogy „*Ezt még korai lenne megmondani.*” [BBC]) Ezekkel az európai mintákkal szemben a „megfelelő szabályozás” tartalma Kínában az volt, hogy az eltérő nézőpontokat, a belső harcokat és konfliktusokat a döntéshozatalért felelős csoporton, a frakción belül, zártan jelenítették meg, azaz a frakcióharc nem kizárólag a politikai pluralizmus tagadása, hanem előzménye is lehet. A frakcióharc önmagán belül rendezi azokat a küzdelmeket, amelyek Európában a különböző társadalmi csoportok, osztályok között zajlottak le és így szükségessé tették ezt a csoportképződést. Kínában erre nem került sor.

Az ezredfordulóra Kína, történelme során először mondhatja el magáról, hogy globális beágyazottságú nagyhatalom. Ezért napjainkban Kínának immár új kihívásokkal és eszközökkel rendelkezve lehetősége nyílik arra, hogy a frakcióharcból a pluralizmusba és az ahhoz illeszkedő gazdaságpolitikai programba való fokozatos átmenettel szolgálja a stabilitás ideáját. Ebben a fejlődési lépésben csak akkor láthatnánk a nyugati modell átvételének szükségességét, ha nem azonosítanánk a kínai hagyományban a politikai sokszínűség speciális formai előzményeit, a frakcióharc intézményében azonban a pluralizmus előfutára látható.

A konfucianizmus, a taoizmus és a legizmus együttesen képviseli azt az örökséget, ami nélkül értelmezhetetlenek korunk kínai vezetésének célmeghatározásai és eszközválasztásai. A következőkben ezért előbb az ázsiai termelési mód sajátosságait, mint megvalósulási formát, majd ezeknek a hagyományoknak a gazdaságpolitikai relevanciáját foglaljuk össze. Sem az egyes irányzatok bemutatásánál nem törekszünk a

² A Kínai Népköztársaság miniszterelnöke 1949-től haláláig és külügyminiszter 1949 és 1958 között.

teljességre, sem pedig az irányzatok összességét nem tárgyaljuk, lévén az nem a dolgozatunk tárgya. Ekképpen nem elemezzük többek között a motista és külön a buddhista hagyomány szerepét sem. Előbbi bár formálisan támadta, mégis közel állt a konfucianizmushoz, utóbbi pedig szorosan kötődik a taoista hagyományhoz. A következő három fejezetben elsősorban a gazdaságpolitikai vonatkozásokat emeljük ki, a más tudományterületekhez tartozó kapcsolódásokkal itt nem foglalkozunk. Az eszmetörténeti megközelítés ugyanakkor az irányzatok tételes elemzése nélkül is szükséges hivatkozási alap a Maot követő évtizedek gazdaságpolitikájának elemzéséhez.

2.2. Ázsiai termelési mód

Az ázsiai termelési mód *„lényege a kölcsönös egymásrautaltság állandó érzékeltetése, olyan termelési közösség létrehozása, amelyből hiányzik az árutermelés, bár munkamegosztás van a tagok között”* [Gervai – Trautmann 1999. p. 58]. Az árutermelés magával vonta volna a gazdasági hatalom újraelosztását, ami a politikai döntéshozatal rendjét is átalakította volna.

"Ez a gazdasági növekedés bizonyos mértékig [...] "exogén" jellegűnek nevezhető, amennyiben olyan véletlen technológiai innovációknak volt köszönhető, amelyek nem a gazdasági rendszer belső logikájából fakadtak. Az egyik kritikus külső meghajtót a katonai bizonytalanság jelentette."
[Fukuyama 2012. p. 165]

Szintén ezt a célt szolgálta *„az állatok nagyon korlátozott mértékű felhasználása”* [Gervai – Trautmann 1999. p. 59] a termelésben, ami *„arra vezethető vissza, hogy az állat a falun belül a differenciálódás eszköze lehetett volna”* [Gervai – Trautmann 1999. p. 59]. Mindez egy olyan gazdasági rendet eredményezett, amelyben *„a fizikai tőke szűkösségének következtében a gazdasági termelékenység növelésének egyetlen módja van: a munkászekerek szaporítása”* [Gulyás Gyula 2002. p. 57].

„A gazdasági növekedés egyedül extenzív növekedés révén, új földek elfoglalásával és megművelésével vagy egyszerűen eltulajdonításával volt megvalósítható. [...] A gazdag földbirtokos tehát nem volt feltétlenül

hatékonyabb, mint szegényebb társa, csak több erőforrás állt rendelkezésére, hogy a szűk esztendőket átvészelve.” [Fukuyama 2012. p. 200]

A fejlődés fogalmát ezért a kínai hagyomány összeköti (1) a népesség növekedésével³, hiszen a helyi gazdasági rendben ez volt a termelésnövekmény forrása, valamint (2) a megélhetési források (mint vásárlóerő) biztosításával. Többek között (Meng-Ce összefoglalóira is építve a neokonfucianizmus közjó fogalma erre a két faktorra épül [Gulyás 2002. p. 57].

Ugyanígy a gazdasági hatékonyság és a politikai expanzió feláldozása érhető tetten a külkereskedelmi kapcsolatok leépítésében, és a Nagy Fal felépítésében. *„A kínaiak nem kezdenek hódításokba, de még csak nem is utazhatnak az országon kívül. Megvárják, amíg a többiek jönnek el hozzájuk kereskedni.” [Attali 2012. p. 76]* A Nagy Fal nem csupán a támadó seregeket tartóztatta föl, de az ellentétes irányú kezdeményezéseknek is gátat szabott.

„Kína leghíresebb építménye, a nagy fal végül is mintegy 8000 kilométer hosszú lett; építése Csin Si Huang-ti császár idején kezdődött, aki legyőzte minden külső-belső riválisát, véget vetett a hadakozó államok korszakának, és megteremtette az egységes kínai államot. Óriási győzelem volt ez, amely azonban kijelölte a katonai lehetőségek határait is, és jelezte, hogy itt az óriási hatalom a sebezhetőség tudatával párosult.” [Kissinger 2015. p. 221]

A Nagy Fal tehát annak tükröződése, hogy a kínai vezetés felismerte a hadászati-politikai realitást és ennek következtében lehatárolta azt a területet, amelyen a kor technológiai viszonyai mellett lehetséges volt szavatolni a békét és az együttműködést. Ugyanez a szellemiség tükröződik egy XV. századi központi intézkedésben is.

„Kína a tizenötödik század elején egy következetesen betartott önelszigeteltségbe húzódott, s még arra sem volt hajlandó, hogy kiaknázza kereskedelmi hajóhadának és mélytengeri haditengerészetének technológiai

³ Konfuciusz részben ezért hirdette a bevándorlókkal szembeni nyitottságot.

fölényét arra, hogy kiterjessze politikai hatalmát.” [Brzeziński 2013. p. 30-31] „1525-ben elrendelik az összes, kettőnél több árbocos dzsunka szétbontását, és a nyílt tengerre induló minden kínait árulás vádjával kivégeznek.” [Attali 2012. p. 90]

Bár a kínai gyakorlat az európai történelemmel összevetve a potenciális gazdasági növekedés és a hatékonyság feláldozásának tűnik, azonban a történeti megközelítésből kiderül, hogy ez nem anakronisztikus bezárkózás, hanem a kor hatalmi viszonyaihoz és technológiai adottságokhoz való alkalmazkodás. A Tao Te king egyik versszaka is ezt az önmérsékletet tükrözi:

*„ha volnának hajók, kocsik,
senki se utazzék;
[...] ha átlátnak a szomszéd országba,
és áthallatszik
a kakasok kukorékolása, a kutyák ugatása:
úgy ériék el a vénséget, halált,
hogy sose jártak odaát.” [Lao-ce 1994: 80. versszak]*

Önmérsékletet, mert célja az osztatlan, ítélkezés-mentes, a jin és jang egységét tükröző természeti állapot védelme, nem pedig a szegénység konzerválása. Ennek érdekében javasolja a vágyakról való lemondást, a megelégedést, és a tartózkodást azoktól a tevékenységektől, melyek a társadalom polarizációját eredményezhetik. A taoizmus antikapitalista jellegét hamarosan részletesen is tárgyaljuk. A versszak statikus technológiai viszonyokat feltételez. Nem ad útmutatást arra az időre, amikor tömeges méretekben érhető el például a hajók, kocsik használata, amikor az utazás élménye nem jelent társadalmi mértékű kirekesztést. Ezen hiányossága okán ma már önmagában véve anakronisztikusnak tekinthető.

„Ázsiában a kapitalizmus »hiánya« nem csak hátrány, ahogy ezt sokáig az európai eszmetörténetben felfogták, hanem a gondoskodás és az erkölcsi ellenőrzés tartós összhangja is. Nem a bizonytalanság és a nyomor volt ott a hatékonyság forrása, hanem az erkölcs egységesítő ereje.” [Trautmann – Gervai 1999. p. 56]

Az ázsiai termelési mód egyik legfontosabb sajátossága, hogy egyszerre tudta garantálni a birodalom hosszú távú stabilitását, az ellátás folytonosságát és a hatalomgyakorlás tartós elnyomástól való tartózkodását.

A kínai magaskultúra hagyománya egy szétagolt, külső és belső veszélyektől fenyegetett államban alakult ki. Kína egységét kívülről és belülről is hatalomra éhes törzsek, fejedelemségek veszélyeztették. Ha létre is jött volna egy erős, egy kézben lévő hadsereg, mely képes feltartóztatni és elrettenteni a hódítókat, akkor is fennmaradt volna az államon belüli versenyfutás fenyegetése a hatalomért, és a gazdasági egyenlőtlenség növekedése is e felé hatott volna. Ezzel szemben azonban *"sosem volt olyan időszak, amelyben a helyi hatalmasságok elég erősek lettek volna ahhoz, hogy alkotmányos kompromisszumra kényszerítsék a királyt, ahogyan Angliában a Magna Charta idején történt"*. [Fukuyama 2012. p. 186]

Éppen ezért az ázsiai termelési mód és a külkereskedelem korlátozása nem a gazdasági előnyök elvi elvetését jelentették, amit az is tükröz, hogy az elmúlt két évezredben mindössze két olyan évszázad akad, amikor Kína hozzájárulása a világtermeléshez nem haladta meg a 20%-ot. A gazdasági teljesítmény azonban alá volt vetve az ég alatti harmóniának, ami hasonlatos a XXI. század fenntartható gazdasági növekedésre való törekvéséhez. E harmóniának való megfelelés a morális cselekedet mércéje. Szükségszerű, hogy mindenki e szerint gazdálkodjon, mert különben súlyossá válhat a külső fenyegetettség. Azzal, hogy Konfuciusz körútján újabb és újabb helyszíneken igyekezett gyakorlatba ültetni gondolatait, tulajdonképpen hozzájárult, hogy filozófiája hagyománnyá, univerzális örökséggé váljon. Ideális államvezetésről vallott elképzeléseivel rokonítható a „nemzetközi együttműködés” modern ideálképe és távol esik tőle a zéróösszegű valóságértelmezés, ami ugyanakkor a klasszikus kapitalizmus és a neoliberalizmus jellemzője.

A Kr. e. 722-221-ig tartó időszakon belül két periódust különítenek el, a Tavasz és őszi (Kr. e. 722-481), valamint a Hadakozó fejedelemségek (Kr. e. 403-221) korszakát, melyek lényegében a Csou-dinasztia gyengülése és a kínai császárság megalakulása közötti korszakot, a Kései, vagy Keleti Csou-kort jelentik. A dinasztia jelentős eredményeket ért el a birodalomépítésben, ám hatalmát nem tudta az elfoglalt

területeken közvetlenül gyakorolni, ezért területi vezetőket neveztek ki, elsősorban a rokonaik közül. Az első generációkat követően azonban a központi hatalomhoz való hűség egyre inkább csökkenni kezdett. Az addig is fragmentált államban idővel egyes központok, és a különböző területek gazdasági és kulturális kapcsolatai is megerősödtek. A terület feletti politikai hatalmat hosszú időn keresztül, folyamatosan változó mértékben főként öt fejedelemség gyakorolta, ami John-ren Chen elemzése szerint „*hasznos napjaink globális közösségéhez, két különbséggel*” [Chen 2014. p. 2]. A XXI. század eleji geopolitikai helyzettel szemben a kor Kínájában létezett központi hatalom, ám működését nem szűnő háborúk és káosz jellemezte, ellentétben az ezredfordulóval.

A gazdaság és a népesség növekedése tehát egy olyan korban indult meg, amelyben a társadalmi stabilitás csupán átmeneti folyamatok eredménye volt, sem azokat definiáló intézmények, sem azokat szavatoló hatalmi koncentráció nem létezett. Ez az igény hívta életre a kínai kultúra nagy iskoláit, melyek a stabilitás követelményeit elméletileg alkották meg, hogy igazodási pontul szolgáljanak (elsősorban az uralkodó számára) az egyetemes célok világi megvalósításában. „*A konfucianus gondolat, miszerint az uralkodónak a népe érdekében kell tevékenykednie, [...] megteremtette a felelősségre vonhatóság elvét a kínai kormányzatban.*” [Fukuyama 2012. p. 188] Ennek a szinte intézményesített kontroll nélküli hatalomgyakorlásnak végső soron csupán egyetlen féke volt. Ezt a féket nevezik égi megbízatásnak (egyes fordításokban ezt pontatlanul *mennyei mandátumaként* fordították, a szó szerinti idézeteknél ezért ez az alak is előfordulhat, minden más esetben *égi megbízatást* írunk), ami bár nem jelentett formalizált szabályokat, ám mégis intézményesítette az uralkodó felelősségre vonhatóságát. Mivel az égi megbízatást az alábbiakban még részletesen tárgyaljuk, ezért ezen a ponton csupán annyit szeretnénk még kiemelni Fukuyama szavaival, hogy „*Kína minden más civilizációtól különbözött, amennyiben a Mennyei Megbízatást itt sem nem a választás, sem nem a vallási legitimáció közvetítette.*” [Fukuyama 2012. p. 399]

2.3. Konfucianizmus

2.3.1. Erény és tanulás

A konfucianizmus nem vallás. Rituálékra, ünnepi szertartásokra vonatkozó hagyomány, melynek középpontjában az erény, az önmegtartóztatás és a tanulás áll. Bár Konfuciusz úgy tartotta magáról, hogy a tradíciónak nem alapítója, csupán összefoglalója, rendszerezője volt, az utókor értékelése szerint mégis újíto volt; nem enciklopédikus gyűjtőmunkát végzett, hanem a kor viszonyainak megfelelően értelmezte újra az ősi normákat, azok újrateremtésén munkálkodott: *„Iskolájában az ősi örökséget nem csak megőrizték és tanulmányozták, de mindenekelőtt értelmezték, helyesebben újraértelmezték”* [Bor – Petersma 2010. p. 105].

„A klasszikus korszak filozófiai iskolái közül mindenképpen a konfucianizmus volt a legkonzervatívabb” [Bor – Petersma 2010. p. 105], lévén *„az általuk ideálisnak tartott korai feudális rendszer visszaállítását szorgalmazták”* [Bor – Petersma, 2010: 105]. Ugyanakkor gazdaságpolitikai programként ez többet jelent a status quo pusztá megőrzésének céljánál. Nem csupán a tradíciók megtartása a mérce, hanem az is, hogy azok által megvalósuljon a természetből következő harmónia, béke és igazságosság a politikai közösségen belül. Ekképpen külső nézőpontot is alkalmazott ez a fajta konzervativizmus, ami tehát nem csupán egy korábbi politikai rend átmentését célozta meg, hanem azt állította, hogy az a berendezkedés alkalmas a leginkább a klasszikus erények kiteljesítésére.

„Konfuciusz válasza korának káoszára az igazságos és harmonikus társadalom »helyes útja« volt, amely véleménye szerint egykor, a távoli aranykorban már létezett. Az emberiség legfőbb szellemi feladata ennek az eltűnés szélén álló rendnek a visszaállítása.” [Kissinger 2014. p. 32]

Konfuciusz konzervativizmusának alapja tehát a létező világ és az abból következő erényesség normája, nem pedig csupán egy konkrét hatalmi berendezkedés. Konfuciusz egyik elméleti újítása az volt, hogy a korábbi erényfogalom pozitív tartalmát normatívra cserélte. Tanításai nyomán ez a fogalom már nem az irányítás képességét jelentette, hanem azt az erkölcsi rangot, ami megkülönbözteti a kiválókat a tömeg tagjaitól.

Konfuciusz Lu fejedelemségben született, amit azonban 3 hónapnyi igazságügyi miniszteri *„ami egyike volt a három legfontosabb pozíciónak Lu államban a herceg alatt”* [Yong Huang, 2013. p. 12] tevékenységét követően tanítványai kíséretében

hosszú időre elhagyott. Útnak indult, hogy humanitárius tanításait a többi hatalmi központban is ismertesse. Nem elégedett meg sem személyes szakmai sikerekkel, sem elszigetelt eredményekkel, amíg azokat a más hatalmi központokból leselkedő veszélyek tették bizonytalanná. A Luval szomszédos fejedelemségek felkeresésével 13 évet töltött az útnak induláskor 56 éves tanító. A stabilitáshoz (békéhez) és igazságossághoz egyedül elégséges zálognak a közös értékrenden alapuló rendet és hatalomgyakorlást látta. Ez – miként azt az első fejezetben már jeleztük – közvetlen kapcsolódási pontot jelent napjaink gazdaságpolitikai modelljével. Az erkölcsi rend alapú irányítás megkerülhetetlenségét is érzékelteti, hogy „*az a hír járta róla, hogy ő az az ember, aki tudja, hogy nem megy, de mégis tovább csinálja!*” [Popper 2006. p. 136; kiemelés a szerzőtől].

Tanító vándorútja mellett Konfuciusz gyakorlatias megközelítését húzza alá, hogy a döntések tartalma mellett azok hatását egyaránt vizsgálta. Ekképpen önmagában alkotott szintézist a normatív és pozitivista megközelítések között, ami alapján a nemzetközi kapcsolatok elméletében örökségét az idealista és realista irányzatok között helyezhetjük el. A tartalmi, idealista elemből következik a cél kijelölése és az eszközök szelekciója (ugyanis a nem kívánt hatásokat el *kell* kerülni).

A konfuciánus értékek (pl.: család, mértékletesség, igazság) nem pusztán elvi abszolútumok, hanem a kimenetelben is leképeződnek, azaz a gyakorlat szempontjából valósulnak meg; a folyamatosan megjelenő konkrét világi hatás a mércéjük, ez különbözteti meg például az egyszeri, halált követő ítélettől, ami a nyugati hagyományban hangsúlyos. „*Etikai rendszerének alapja az ősök tisztelete, a család és az uralkodó iránti odaadás, valamint az igazságosság és a béke fenntartása.*” [Chen 2014. p. 3] A bölcséleti ismereteket tehát alkalmazni kell a megvalósítás realista lépéseire is. Bár sorrendiségében az idealista elem megelőzi a megvalósítást, ám a kettő közti együttműködésen alapul a morális magatartás, mivel csak így valósítható meg az erkölcs mind a négy központi eleme.

Mivel az emberek kormányzásához a (konfuciánus előírásoktól függetlenül létező) szertartásokat tekintették a legnélkülözhetetlenebb elemnek, ezért azokat a kínai császárság maga intézte. „*A birodalmi vallásnak ennek következtében nem volt tulajdonképpeni papsága; a szakrális feladatokat legtöbbször hivatalnokok látták el,*

akik a rítusok miniszterének voltak alárendelve.” [Glasenapp 1993. p. 160] Konfuciusz ideális világról alkotott képében az összetartó erő forrása nem a joguralom és nem is a kreativitás ösztönzése, vagy a kölcsönös előnyök közös kiaknázása, hanem a természetben létező rend és az ahhoz való felzárkózás lehetősége. *„A konfucianizmus erősen a múltba tekintő doktrína, amely a legitimitást az ősi gyakorlatokból eredezteti.”* [Fukuyama 2012. p. 171] A papságnál ezért fontosabbak a rítusok, a bürokráciánál pedig a szokások. *„Konfucius az emlékező társadalmak filozófusa. Elsősorban a hagyomány alapján tájékozódik az élet dolgaiban.”* [Popper 2006. p. 142]

Az erkölcsös magatartás elsajátítása jelentette ezért a fejlődés zálogát, ez lett a tanulás tartalma. Nem csupán ismeretekkel vértézték fel a fiatalokat az iskolákban, de a jó és rossz megkülönböztetésének képességével is. Ide tartoznak a vágyak is, azaz a konfuciánus iskolák növendékeinek tájékozódni kellett tudniuk a követhető és az elutasítandó vágyak között.

„Voltak korok és kultúrák, amikor egy adott személyt nem tekintettek teljes embernek, ha nem tanulta meg, hogyan kell uralkodnia érzései és gondolatai felett. A konfuciánus Kínában, az ókori Spártában, a köztársaságkori Rómában, az első zarándokok új-angliai településein és a viktoriánus brit felső osztályban az embereknek kötelességük volt uralkodni saját érzéseiken.” [Csíkszentmihályi 2015. p. 47]

A lélek nemesítésének, a személyiség fejlesztésének célja nem egyszerűen egy erkölcsi rend továbbadása volt, hanem a közjóhoz való hozzájárulás és az, hogy ezt – legalább a képzetebbek – tudatosan tegyék. Ezt a tudatosságot fejezi ki az is, hogy az amerikai Henry David Thoreau (1817-1862), aki *Walden* című munkájában, valamint *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* címet viselő röpiratában vetette fel először az egyén és a nemzet számára is követendő példaként a passzív ellenállás gondolatát, rendkívül sokat hivatkozott eközben Konfuciuszra és idézte tanításait. A passzív ellenállás egyszerre fejezi ki az egyén társadalom iránti felelősségvállalását azon a szinten, hogy az egész részének tekinti magát, és azon a szinten is, hogy kritikáját a politikai stabilitásnak alárendelve jeleníti meg. Ez a megközelítés Zhao Tingyang megfogalmazásában a kooperáció és versenyzés kapcsolatában előbbinek ad

elsőbbséget [ld. Attali 2012. 9. fejezet]. Ennyiben a konfucianizmus feltétlenül kompatibilis a tudásalapú társadalmi-gazdasági modellel.

A konfucianizmus „*tanait az i. e. 2. században állami dogmává avatták, s ezzel olyan státust vívott ki magának, melyet csak a 20. század elején veszített el igazán*” [Bor – Petersma 2010. p. 104]. Azzal, hogy a Han dinasztia alatt hivatalos államideológia lett, a politikai berendezkedés és a gazdasági folyamatok kialakítása terén is olyan alapvető befolyásoló erővé lépett elő, amely a teljes kínai fejlődésre kihat. Az alábbiakban ezeket a hatásokat tekintjük át röviden a XXI. századi globalizációelmélethez való kapcsolódás szempontjából.

2.3.2. Égi megbízatás

A konfuciánus idealizmus nem jelenti a realizmus tagadását, csupán a stabilitást feltételező harmóniát, az ehhez szükséges arany középutat jelöli meg központi kategóriaként. A hasznot tehát nem utasítja el, az aszketizmust nem magasztalja, csupán vezérlő erőként a stabilitás mögé sorolja. Ennélfogva alapvető kérdés, hogy milyen módon lehetséges a kínai állammodellben megelőzni, hogy a stabilitás érdekében alkalmazott gazdasági és politikai korlátozások ne öltsenek önkényes formát. Ez a korlát az égi megbízatás.

Sem formális, sem technikai korlátot nem jelentett, mégis tartós önmérsékletre sarkallta az uralkodót az égi megbízatás. Amiként az adópolitika is azt tükrözi, hogy jelentős összegeket gyűjthettek volna be társadalmi ellenállás nélkül, úgy a hatalomkoncentráció potenciálisnál alacsonyabb foka is érthetetlen lenne e fogalom nélkül. Az égi megbízatás a kínai hatalom forrása és tükre, a legitimáció alapja és a visszaélést is ez jelzi. Politikai közösségek megnyerése, választások, vagy vallási legitimáció helyett a természet rendjéből következett a politikai hatalom Kínában.

„A Mennyei Megbízatás mennyországa nem valamiféle istenséget takar abban az értelemben, ahogy azt a monoteista vallások, a judaizmus, a kereszténység és az iszlám világos írott szabályai megfogalmazták. Sokkal inkább a Természetről, vagy a »mindent átható rendezőelvről« volt itt szó,

amelyet, ha felborítják, újra egyensúlyba kell hozni.” [Fukuyama 2012. p. 399]

A kínai hagyomány szerint a jó uralkodó a világ rendjét közvetíti a birodalom felé, azt alkalmazza a politikai közösségre. Amíg így cselekszik, az ország rendjében a világ harmóniája tükröződik. Ha viszont e rend megbomlik, az annak a jele, hogy az uralkodó nem megfelelően alkalmazta az égi törvényeket, ezért változásra van szükség a vezetésben.

„Ha a császár letért az erény útjáról, a „»mennyek alatt« káosz alakult ki. Még a természeti katasztrófák is azt jelezték, hogy a világmindenségen diszharmónia lett úrrá. Ilyenkor általános volt a vélekedés, hogy az uralkodó dinasztia elvesztette a »mennyek mandátumát« (tian ming), amelynek jogán kormányzott: lázadások törtek ki és egy új dinasztia állította helyre a világegyetem »nagy harmóniáját« (da tong).” [Kissinger 2014. p. 34]

A nyugati hagyomány is ismeri a fejedelem taníttatása révén elért helyes kormányzat ideáját, amiként azzal például Platónnál is találkozhatunk. Ehhez hasonlatos a kínai modell is:

„A konfucianizmus a császár hatalmát nem látta szükségesnek alávetni semmilyen intézményi ellenőrzésnek, inkább a császár oktatására, szenvedélyei mérséklésére és felelősségre vonhatóságának megteremtésére törekedett.” [Fukuyama 2012. p. 173]

Ennek azonban konkrét intézményrendszere nem formálódott meg. Így miközben *„Kína volt az első olyan civilizáció, amely modern államot hozott létre”* [Fukuyama 2012. p. 209], más szempontból fejletlennek számított, mert *„soha nem alakultak ki a joguralom, illetve a politikai felelősségre vonhatóság mechanizmusai”* [Fukuyama 2012. p. 417]. A konfuciánus gondolat szerint az uralkodónak a népét szolgálva kell kormányoznia, ám ennek ellenőrzésére nem dolgoztak ki formális eljárásokat. Ha egyszer az uralkodó elvesztette az égi megbízatást, akkor a rend helyreállításához új uralkodóra van szükség: *„a felelősségre vonhatóság nem formális vagy eljárásjogi*

kategóriát jelentett, hanem inkább a császár saját erkölcsi érzékében gyökerezett, amit pedig a bürokrácia erkölcsi tilalmak sulykolásával formált” [Fukuyama 2012. p. 188].

A bürokrácia terén is úttörő volt Kína, lévén a tagok szelekciója során elkerülték, hogy a rokoni, vagy patrimoniális kapcsolatok kerüljenek előtérbe. Ezek helyett a valódi képességeket tükrözték az elnyert pozíciók, ezért összegez így Fukuyama: „*a modern [...] bürokráciát Kína találta fel*” [Fukuyama 2012. p. 161].

Az ég, mint a politikai stabilitás infrastruktúrája nemcsak az égi megbízatás fogalmában jelenik meg, hanem a *Tianxia* kifejezésben is, amit angolra általában az „*all-under-heaven*” formulával fordítanak és a nyugati szóhasználatban leginkább az *univerzum*, vagy a *világ* szavaknak feleltethető meg. Az ég alatti világ három jelentését foglalja össze tanulmánya elején Gao Yanli [2008. p. 255-256]. A fogalom gazdaságpolitikai vonatkozású tartalmát úgy fogalmazza meg, hogy tartalmazza a törekvést egy konkrét globális intézmény, a világkormány ideájának elérésére.

„A valláspszichológus, amikor a konfucianizmusról ír, elkerülhetetlenül megsejti benne egy új, planetáris civilizáció (kiemelés a szerzőtől) lehetőségét.” [Popper 2006. p. 143]

A világ egységességének víziója volt az egyik olyan élménye a Kínába látogató első nyugati misszionáriusoknak, amely alapján Konfuciusz és Jézus tanításainak hasonlóságait emelték ki. Ezt a globális nézőpontot húzza alá, hogy Zhao Tingyang a *Tianxia* fogalmát többek között *népek közti egyetértésként* értelmezi. Az ég, mint infrastruktúra és egyúttal a hatalom forrása olyan hatalommegosztási rendet jelent, mely logikáját tekintve összhangba hozható az 1. fejezetben vázolt globális partnerséggel, az ahhoz szükséges gazdasági és technológiai feltételek fennállása esetén [ld.: Gervai et al. 2015]. Az utolsó fejezetben vázolni fogjuk majd a kínai magaskultúrából és a vizsgált korszak gazdaságpolitikájából következő hatalmi berendezkedés szélsőséges formáit, mint forgatókönyveket a következő évtizedekre. Ezekhez a végpontokhoz kapcsolódóan már most szeretnénk kiemelni, hogy a *Tianxia* egy potenciális, realista értelmezési lehetősége a XXI. században a gyarmatosítás, a mindent bekebelező birodalmiság. Ugyanakkor az idealista végpontban ez a harmonikus világrend víziója, ami azt jelenti, hogy a konfuciánus világszemléletből következhet planetáris koordináció, a nemzeti,

állami érdekeken fölüli szuverenitás követése, mivel a Kissinger következő mondataiban szereplő *birodalom* fogalmat értelmezhetjük a globális közösségre is:

„Ha azt akarjuk, hogy az uralom tartós legyen, akkor az erőszak helyét a kötelességtudatnak kell átvennie. Máskülönben a vezetők energiái kimerülnek az uralmuk fenntartásában, s nem jut erejük arra, hogy a jövőt alakítsák, ami végső soron az állam - férfiak valódi feladata. A birodalmak akkor maradnak hosszú életűek, ha az elnyomást a konszenzus váltja fel.”

[Kissinger 2014. p. 31]

Az égi megbízatás és a Tianxia fogalmának jelentősége az, hogy Kína saját hagyományából következően potenciális partner a globális irányításban. Ez elérhető a nyugati és kínai civilizáció együttműködése által, elkerülhető az azok közti versengés. Erre a koncepcióra építve az ezredfordulót követően egy önálló irányzat jelent meg a nemzetközi kapcsolatok elemzésével foglalkozó kínai iskolák között.

2.3.3. Haszon

A konfuciánus tanításokból a haszon hatalomgyakorlásban betöltött szerepére az alábbi tanítás következik. Egy herceg, mikor Konfuciusz egyik tanítványától arra kért tanácsot, hogyan használhat országának, ezt a választ kapta a bölcstől:

„Mit beszélsz haszonról? Ha a király haszonról beszél, a főnemes is haszonról beszél, ha a főnemes haszonról beszél, a nemes, a polgár, a földműves, a kereskedő is haszonról beszél. Mindenki a hasznot fogja keresni és egymástól elragadja, így lesz az államban úrrá a rendetlenség. A királynak nem azt kell kérdezni, mi a hasznos, hanem, hogy mi a jog és az igazság.” [Lun Yü 1943]

A fenti idézet megfogalmazza mit jelent a nem haszonközpontú ideális uralkodás. Amiként a hatalmat, úgy a profitot sem vetette el Konfuciusz, csupán a harmónia (amit ebben az esetben nyugati szóhasználatnál főként igazságosságként értelmezhetünk) elvárását támasztotta vele szemben, és ezzel a profitot a harmóniához való hozzájárulás díjaként határozta meg. A zsidó-keresztény hagyomány kiindulópontja a bűnbeesés. Az

„eredendően rossz ember” meghaladva önmagát teret engedhet jóakarátának. A nyugati kultúrkörben ez a morális cselekedetek alapja. A konfucianizmus emberképe nem egységes, mivel a különböző irányzatokhoz rendre eltérő megközelítések is tartoznak, ám összességében a nyugatihoz képest így is hangsúlyosan az emberi jóságból indul ki. Éppen ezért a kínai hagyományban az arany középút fogalma pont ellentétes irányból közelít a helyes döntéshez. A nyugati örökségben a rossztól való tartózkodást, a kínai hagyományban a helyes megközelítés gyakorlatba ültetését segíti elő. Teszi ezt olyan módon, hogy a profit elérését éppúgy következményként kezeli, mint a hatalom megtartását. A Konfuciusz által meggyőzni kívánt uralkodókkal, a birodalomépítő (európai) kísérletekkel és a klasszikus kapitalizmus hagyományával ellentétben a célt az immateriális előnyökben és a megfelelő döntésben látja. Ebből a világ harmóniája, éppen ezért stabilitás, azaz az elért eredmények (például profit, hatalom, pozíció) tartóssága következik. Ez azt jelenti, hogy a nyugati eredményeket nem kell megtagadni a konfuciánus nézőpontból, csupán azok használatában kell morális döntésekre támaszkodni.

A hatalmi stabilitás gazdasági leképeződésének kiemelt formái az adópolitika és az ágazatok rendszere. Mivel a konfucianizmus a politikai stabilitásból, platóni értelemben véve igazságosságból vezette le a helyes gazdasági magatartást, ezért az agrárfoglalkoztatottság szerepét hangsúlyozták, lévén az első szektor kevesebb lehetőséget biztosít a felemelkedésre – azaz a döntéshozói szerepek újraelosztására –, mint például a kereskedelem. Az égi megbízatás elvesztésétől való félelem alapvetően alacsony központi adóterhek alkalmazására sarkallta a mindenkori kínai vezetést, ám ez elsősorban az agrárfoglalkoztatottak számára jelentett enyhe terhet, a kereskedőknek nagyobb mértékben kellett adózniuk. Az alacsony adóbevételek következménye viszont az volt, hogy a központi hatalom képtelen volt egyes közszolgáltatásokat biztosítani.

2.3.4. Összefoglalás

A konfucianizmus az állam stabilitása érdekében elvetette a termelésbeli munkamegosztás újrafogalmazását, hogy így megelőzze a folyamatos átrendeződések okozta instabilitást, ennél fogva korlátozta a fizikai tőke fejlesztését. A gazdasági fejlődés hiányában növekedésre kárhozottatott rendszer a szükséges inputot az emberi tőkébe való befektetésből nyerhette [Gulyás 2002. p. 57]. Így alakult ki egy saját

hitelkonstrukció, amiben a szülők, illetve az államvezetés odaadó szolgálatát a gyermekeknek, illetve a népnek kellett kiegyenlítenie. Az egyszerű hierarchia helyett ez az elem visz reciprocitást a rendszerbe, és teszi azt harmonikussá az elnyomással szemben. Többek között ezen kölcsönösség miatt sem igaz, hogy a konfucianizmus az osztálytársadalom kialakulásának ideológiája lehetne.

„»A konfuciánus politikai gazdaságtan [...] agrárbirodalom volt, amely mindenképp fölé helyezte a szociális stabilitás fenntartását a minimális túlélési feltételek biztosításán és az elfogadhatatlan egyenlőtlenségeken való javításon keresztül.«” [idézi innen: Richardson 1999. p. 85] „Lin szintén amellett érvel, hogy a kínai bürokratikus állam hagyománya a modern (avagy Nyugati) innovációs szemlélet elutasítása volt, így torzulást okozott a status quo-ban.” [Cheremukhin 2014. p. 18-19]

A konfucianizmus a döntés elemzésével a kezdeményezőkézséget, az innovációt, és ezáltal a mobilitást is háttérbe szorította a stabilitás mögött. Ez adja tehát egyik legfőbb hiányosságát, amit a birodalmon belül és annak külkapcsolataiban is csak erős korlátok felállításával tudott elfedni. Birodalmi és az államon belüli munkamegosztás szintjén is olyan tartós határookra volt szüksége Kínának az állam stabilitása érdekében, amikkel megelőzheték a társadalmon belüli jogosultságok reallokációját. Ennek volt része az ázsiai termelési mód és a külgazdasági kapcsolatok féken tartása. Az államvezetés konfuciánus hagyománya a stabilitás és mobilitás olyan összhangjára épül, melyben a stabilitás dominálja a mobilitás formáit, viszont az értékrendet forradalmi változások, átrendeződések nélkül érvényesíti maga az állam.

2.4. Taoizmus

Konfuciusz *„az ember feladatát a földi léttel összefüggő tevékenységben látja, amely tevékenység megfelel a múlt nagy uralkodói által megmutatott formáknak és rítusoknak”,* míg a taoista bölcs, Lao-ce szerint a *„végső cél az örökkévalóságban való szemlélődő elmélyedés, a nyugodt vágynélküliség, a világi dolgoktól való tartózkodás”* [Glasenapp 1993. p. 194] Míg a konfuciánus irányelvek szerint a hivatalnok ellenőrzi az erények alkalmazását és ezért a tanulást állítja a középpontba, addig a taoizmus

javaslata szerint mindenki maga válik az erény alkalmazójává. A két irányzat közti vitát is szemlélteti a Tao Te king harmadik versszaka.

*„Ha nem emelik fel az okosakat,
a nép közt rend és béke fakad;
ha nem kell többé a ritka, drága,
megszűnik a nép kirablása;
ha nem a vágy uralkodik,
a nép szíve megnyughatik.
Ezért a bölcs
a szívet kiüríti,
a gyomrot teletölti,
a sóvárgást gyengíti,
a csontot erősíti,
hogy az emberek ne tudjanak, ne vágyjanak,
az okosak veszteg maradjanak.
A nem-sürgés ez
és rend és békesség lesz.” [Lao-ce 1994: 3. versszak]*

Azaz a hivatalnoki réteg kinevelése, a tanulás, a kisajátítható előnyök és így a vágy állandó jelenléte polarizálja a társadalmat, ami a rend, a stabilitás gátja. Ezen konfuciánus eszményekkel szemben a taoizmus a wuwei (nem-sürgés) rendjét állítja szembe, amit mindenki megvalósíthat, aki a *taot* követi. A wuwei a taoizmus egyik központi fogalma. A rendet a természetből fakadó egyensúlyi állapotnak tekinti, amelynek fenntartásához a helyes magatartás a megfelelő időben megtett helyes cselekedet, szemben a túlzott igyekezettől. Ekképpen a nem-sürgés, a nem-cselekvés filozófiája, ami nem jelent passzivitást, csupán szemlélődést, a világ alakulásához, változásához illeszkedő cselekvések megtételét. Ez jelenti a konfucianizmushoz képest is a taoizmus egyik sajátosságát. A taoizmuson belül élesen elválik egymástól a vallási és a filozófiai hagyomány. Az alábbiakban a taoizmus filozófiai örökségével foglalkozunk.

2.4.1. Út – tao

Lao-ce személyéről semmi biztosat nem tudunk, kitalált, mondabeli alak, Konfuciusz kortársa, vagy egy később élt remete-filozófus, esetleg lojangbeli udvari levéltárnok is lehetett [Glasenapp 1993. p. 190], de más jegyzetek Konfuciusz tanáráként emlékeznek rá, aki szembeszállt tanítványával, mert helytelenítette annak szabálykövető magatartását [Bor – Petersma 2010. p. 109]. A hagyomány úgy tartja, hogy a fő mű, a *Tao Te king* (e címet vélhetően csak az utókor adta, eredetileg Lao-ce volt a címe is) megírása után Lao-ce „a »Nyugat barbárainak« hirdette a taóról szóló tant: ennek egyik hajtása a buddhizmus” [Glasenapp 1993. p. 190]. A taoista hagyomány másik forrása a Csuang-ce, amelyet Csuang mesternek tulajdonítanak, és amelyben Lao-ce személye valóban Konfuciuszsal szemben jelenik meg. Míg előbbi egyfajta uralkodói kézikönyvnek készült, addig utóbbi az egyént igyekszik eligazítani a személyes fejlődése útján. A legelfogadottabb becslések szerint mindkét könyv tartalma a Kr. e. 4-3. században állt össze.

A taoista megközelítésben a tao követése (nyugati fogalmakkal közelítve a természethez való illeszkedés, az erény alkalmazása) a boldogság, a *nagy elégedettség* forrása, függetlenül attól, hogy milyen feladatokkal és lehetőségekkel néz szembe az egyén. A tao, akárcsak a konfucianus ég fogalom egy személytelen, a nyugati istenfogalomra ráépült Atya-víziótól mentes világtörvény. „A konfucianizmus látszólag ellenfele volt a taoizmusnak, azonban a Tao mindkettőnek alapkategóriája. Lao-ce tanításában az Ég Örök Törvénye, Konfuciusznál az ősi természettörvény, amely minden ember testében és lelkében él.” [Popper 2006. p. 141] A konfucianizmushoz hasonlóan a kiinduló állapothoz való visszatérést szorgalmazza, azonban míg Konfuciusz tanításai ezt a döntéshozatalban az emberi természet eredetére értették, addig a taoizmusban ez épp egyfajta reflexióként értelmezhető a kialakult hatalmi rendre.

Mivel a konfucianizmus a „*kínai bürokrácia, a mandarinátus »ideológiája«*” [Gulyás 2002. p. 57], ezért sokan látták benne az osztályharcra való szellemi rokonságot. A következő fejezetben tárgyalt legista irányzat egészen addig ment, hogy a konfucianus hivatalnokréteg a kapcsolati tőkéje birtokában kisajátítja a közhatalmat és leföli a faluközösségekben képződő gazdasági termelést [Gulyás 2002. p. 58]. A kulturális forradalom alatt egyenesen úgy tartották, hogy a konfucianizmusból következik az osztálytársadalom. „Konfuciuszt felhasználhatták volna a kulturális forradalom támogatására, bár a tanulásra és a klasszikusok tanulmányozására vonatkozó

iránymutatásait aligha fogadták volna el.” [Allinson 2012. p. 99] Az ezzel való szembeállításból következik a taoista álláspont, mely „a társadalmi problémák megoldásának a természetes állapothoz való visszatérést, azaz a nemzetségi társadalom visszaállítását tekinti, s voltaképpen a parasztság tiltakozását fejezi ki a kialakuló osztálytársadalom visszásságai ellen” [Glasenapp 1993. p. 191, a szerkesztő lábjegyzete]. Ezen elvi tiltakozásnak, szembenállásnak a gyakorlati formája a császárság és parasztság kapcsolata, tehát már meghaladja az uralkodó és a legszegényebb rétegek közti osztálykülönbséget.

2.4.2. Császárság

Valóban megtalálható a taoizmusban az osztálykonfliktus feloldásának ideája, mert világszemléletében az egység, azaz az osztály nélküli társadalom a kívánt kiindulópont, egyfajta természeti állapot:

*„Az erény messzi, mély,
s mindennek ellentétes.*

A nagy elégedettség általa él.” [Lao-ce 1994: 65. versszak]

A közbülső társadalmi rétegnek, a bürokráciának a megkerülésével való kapcsolatfelvételnek az elvi háttere, hogy a taoizmus alanyi kapcsolatot hoz létre az uralkodó és a parasztság között:

*„Az égi út,
mint az íj kifeszített íve,
a magasat lenyomja,
az alacsonyat felvonja,
a fölösleget elveszi,
a szükségeset megadja.” [Lao-ce 1994: 77. versszak]*

A következő alfejezetben tárgyalt legista hagyománnyal ellentétben a taoizmus az íj mozgása a magas (császár) és alacsony (parasztság) pontokat automatikusan közelíti egymáshoz. Ennek a közelítésnek a nyomvonalát a íj íve, az égi út, a tao adja, tehát norma, ami tagadja az egyes rétegek egymással szembeni kijátszhatóságát (legista

hagyomány) és a mesterségesen létrehozott összekötő elemeket, mint például a jog, vagy a mandarinátus (konfuciánus hagyomány).

A császárt (királyt) és a parasztokat összekötő közvetlen infrastruktúra egyúttal azt is jelenti, hogy az igazságosság érvényesítése nemcsak a hivatalnokok feladata, az a politikai közösség minden tagjára kiterjed.

*„Aki az ország szegényét veszi magára,
az lesz az ország királya;
aki az ország nyomorát veszi magára,
az lesz a világ királya.” [Lao-ce 1994: 78. versszak]*

A taoizmusnak a gazdasági elittel és annak politikai szerepével való szembenállás motívumát a sárgaturbános forradalom érzékelteti a legtisztábban. A felkelés, melyet 184-ben egy Zhang Jue (vagy más alakban Zhang Jiao) nevű vándororvos vezetett, elbukott ugyan, ám olyan súlyos csapást mért a Han-dinasztiára, hogy az már csak 220-ig bírta megtartani utána a hatalmat. A taoista szellemiségű megmozdulások célja a gazdasági elit felszámolása és autonóm politikai hatalmának megelőzése volt, amint azt a következő tanítás is hirdeti:

„A régi időkben azok, akik tudták, hogyan kell gyakorolni a tao-t, nem arra törekedtek, hogy felvilágosítsák a népet (ming), hanem arra, hogy (ismét) ostobává tegyék. A népet akkor nehéz kormányozni, ha sokat tud. Ezért a fejedelemséget ismeretek (cse) segítségével kormányozni: a fejedelemség megrablása; ám a fejedelemséget a nem-tudás (pu-cse) segítségével kormányozni: a fejedelemség boldoggá tévése. Aki e kettő közt különbséget tud tenni, annak már van mértéke s példája. Ha mindig megértjük e kettő (különbségét), az mérték és példa lesz. S ha valaki ezeket alkalmazza, az a titokzatos tő. A titokzatos tő mélységes és messzire ható, s a dolgokkal ellentétes (fan), de végül is vele lehet eljutni a nagy összhanghoz (ta-sun).”
[Lao-ce 1994: 65. versszak]

Első ránézésre talán a tudás megvonása, a szegények kirekesztése és a fejlődés tagadása olvasható ki a fenti idézetből, a taoista szóhasználatot és világképet alapul véve már láthatóvá válik, hogy a tudás és erény szembeállításáról szól a tanítás, és a tudás ebben a relációban kap negatív tartalmat. Ezt is csak korlátozott értelemben, mert nem a tájékozatlanságot magasztalja a szöveg, hanem a helyes hatalomgyakorlás alapjaként a tudással szemben az erényt nevezi meg. Ez egyfelől kapcsolódási lehetőséget teremt az uralkodó és a parasztság között, azaz megelőzi, hogy a kevesek tudására épülő intézményrendszer átjárhatatlanul elválassa őket egymástól, másfelől megteremti a társadalmi bázisát a *rossz császárral*, a kizsigereléssel szembeni ellenállásnak.

A konfucianizmus adta erkölcsi, ismereti keret és a taoista metafizika együttesen magyarázza a kínai császár szerepét, és a császárság (Kr. e. 221- Kr. u. 1912) intézményének évezredekken átívelő stabilitását. A császári intézmény mandátumának forrása az Ég, az uralkodó maga közvetítő, és elsősorban az erkölcs közvetítője, akinek munkáját a természet, a birodalom állapota tükrözi. A kínai császár nem az önkényes elnyomás szimbóluma, hanem az ég szolgálatának megtestesülése. A rend és harmónia médiumaként nem a birodalmi önkényt testesíti meg, hanem azt a kölcsönös és univerzális felelősség-megosztást, ami felhatalmazza a szabályok betartatására, amint azt a Tao Te king 61. versszaka is megfogalmazza:

*„A nagy birodalom mást se kívánjon:
egyesítsen és tápláljon;
a kis ország mást se kívánjon:
csatlakozzék és szolgáljon.” [Lao-ce 1994: 61. versszaka]*

Amiként az uralkodó az égnek, úgy a parasztság az uralkodónak tartozik szolgálattal. Ez a hármas felépítésű világkép a helyes döntések esetén harmóniában van, helytelen döntések esetén viszont e rend felborul. A válságok oka uralkodói hiba, nem pedig az uralkodási forma hibája. Innen következik a rossz császár fogalma, akinek elűzése a közösség feladata, a közjó érdekében, lévén elvesztette az égi megbízatást.

Az uralkodó számon kérhetőségének forrása, hogy a világkép mindhárom szintje közvetlen kölcsönös kapcsolatban van. *„A rendszerben a hivatalos felelősségre vonhatóságnak egyetlen formája létezett, ez azonban felfelé, a császár irányában*

terjedt.” [Fukuyama 2012. p. 418] Azaz a kozmikus rendből, a világban megmutatkozó káoszról következik, hogy az uralkodó nem látta el megfelelően a funkcióját. A hármas világkép szerinti tagolásban sem az eget, sem a parasztságot nem lehetett felelősségre vonni. Előbbi a tökéletes forrás, utóbbi pedig (a világképből következő hipotézisként) a *megfelelő* irányítás alatt *megfelelően* tevékenykedő tömeg: ezért csak a császár irányába mutat a felelősségre vonás. Amint azt korábban bemutattuk, a felelősségre vonás egyetlen eszköze itt csupán erkölcsi, ami növelte a diktatórikus fordulat esélyét. A vezetőváltás forrása tehát nem mesterségesen létrehozott intézmények (pl. alkotmány), hanem a kozmikus rend – a legista hagyomány ennek a tagadása, amint erre hamarosan külön is kitérünk.

2.4.3. Szabadság

A nagy elégedettségből való elmozdulásban születik meg az ellentétek minden formája, így a tudatosság-tudattalanság, az igazság-hazugság, az irányítás-alávetettség. „A taoizmus politikai elmélete egyszerre utasítja el a túlzott paternalizmust, a szabadság nélküli gondoskodást és a pusztán jogszabályokon alapuló igazgatást. A taoizmus a stabilitás és a mobilitás egysége, fenntartja a családokon alapuló rendet, de mégis lehetőséget ad a felemelkedésre, a felzárkózásra.” [Gervai – Trautmann 2014. p. 209] A szabadság gazdasági formája a felemelkedés és a felzárkózás normája, ami maga a tao, ez az a szabadságelem, amit a konfucianizmus nem hangsúlyoz.

*„Ha a nép nem fél a hatalomtól,
a hatalom akkor tökéletes.
Ne szorítsátok ki hajlékaiból,
ne rontsátok meg az életet.
Ha nem nyomjátok el a népet,
nem fog megvetni titeket.”* [Lao-ce 1994: 72. versszak]

A „láthatatlan”, elnyomást tagadó hatalom eredménye a félelem hiánya, a szabadság egyik domináns formája, amint az a New Deal négy szabadság elvében is megjelenik. A taoizmus tehát fejlődési irányt mutatott minden helyzetre, és ekképpen épp azzal egészítette ki a kínai hagyományt, amit a konfucianizmus nem tudott megadni. Ezért állítható, hogy *„Lao-ce és Konfucius szellemi testvér-filozófusok, művük tulajdonképpen*

kiegészíti egymást, a konfucianizmus a napi életben megvalósult Tao-nak is felfogható”
[Popper 2006. p. 139].

A szabadság és a vágy fogalmak szorosan összekapcsolódnak a taoista felfogásban. A tao lényege a tudatos, emberi tervezés eredményeként kivitelezett cselekvések hiánya. Amiként a kirekesztő jellegű tudás nélküli kormányzás példájánál már tárgyaltuk, itt sem az ismereteket, a tájékozottságot vetik el, hanem azt az illúziót, hogy bárki is tudná a különbséget jó és rossz között. Amennyiben bárki e tudás híján kívánja megfogalmazni a célokat, azok nem a bölcsesség, hanem a megfogalmazó vágyainak tükörképei (legalább részlegesen).

Erre csak a bölcs képes, ám a filozófusok vezette ország modelljének paradoxona, hogy miként is lehetne a nem bölcsök közösségét meggyőzni arról, hogy ki bölcs és ki nem az. Az ehhez szükséges tudással a közösség nem rendelkezik, tehát voltaképpen a hatalom kisajátításának egy átláthatatlan rendszeréhez vezetne.

*„Ezért a bölcs
ismeri magát, de nem ismerteti,
szereti magát, de nem szeretetti,
neki nem a távoli kell, hanem a közeli.”* [Lao-ce 1994: 72. versszak]

A bölcs háttérbevonulása nyugati kontextusba helyezve annak belátásaként értelmezhető, hogy a filozófuskormány intézménye zsákutcába, a szabadságelem csökkenése felé vezet.

2.4.4. Vágy

A szabadság kiteljesedése taoista alapcél, aminek érdekében korlátozni kell a vágyakból következő döntéseket, az egyénnek *„el kell távolodnia a tudatos cselekvéstől, a dolgok akarásától”* [Bor – Petersma 2010. p. 113]. Ehhez az eltávolodáshoz le kell mondania a vágyak követéséről, ami másként fogalmazva annak a tételnek az elfogadása, hogy más kárán nem lehet előnyöket elérni.

Ennek gyakorlati jelentősége a tisztességes üzleti magatartás szempontjából és a piaci gazdaság értelmezése szempontjából is van. Míg a neoliberais korszak fundamentálisan elfogadta a zéró összegű piaci magatartás elvét, addig a XXI. században a kölcsönös előnyök kiaknázása, a Pareto-hatékonyság újraértelmezése a domináns szempont. Ez a fordulat a taoista elvekkel összhangban azt a koncepciót erősíti, hogy lehetséges a felemelkedés a partneri kapcsolatban is. A kiemelkedésről, mint célról (ezt Platón thümosznak nevezi *Az Állam* című művében) [Gervai 1994], azaz a vágyakról való lemondás nem tétlenséget, vagy a fejlődésről való lemondást, hanem természetszerű, harmonikus változások sorozatát jelenti. Hasonlóan az európai sztoikus filozófiához:

*„Vágytalan a titkos természet,
s a vágy hiánya: béke,
az ég alatt a rend teljessége.”* [Lao-ce 1994: 37. versszak]

A mobilitásra való vágy megszűnése nem konzerválja az aktuális viszonyokat, csupán a változást magát szabadítja fel a nem természetes elemek alól és ezáltal garantálja a stabilitás megvalósulását. Ez a fejlődési irány, bár a múlthoz társított, ideális osztatlanságot célozza meg, de semmilyen esetben sem a felépített torzító tényezők egyszerű lerombolása, hanem fejlődés által. Ezzel nem egyszerűen a jelen tagadását, egy állandó visszatérés pátoaszát hirdeti, hanem egy konkrét fejlődési programot. Ennek célja a hatalmi harmónia szempontjából azonos a konfucianizmuséval, és azonos úton jár, mint a kereszténység, hiszen ezen irányzatokban is az ég, a menny jelenti a teljesség határát, mércéjét.

*„Nincs nagyobb csapás,
mint az eleget nem ismerni,
se nagyobb veszély,
mint szerzésre törekedni.”* [Lao-ce 1994: 46. versszak]

A vágyak kontrollálása a mértékletesség erénye, amit a XXI. századi közgazdaságtan a fenntarthatóság célkitűzéseként tesz meg központi fogalmának. Ezen elméleti kapcsolódási pontok kiemelésével azt kívánjuk bemutatni, hogy a modern közgazdaságtan és a klasszikus kínai hagyomány nem zárja ki egymást, másfelől közelítve, ha Kína felzárkózása során saját hagyományaira támaszkodik, akkor Nyugat-

ellenesség generálása nélkül is képes partnerként beilleszkedni a világgazdasági folyamatokba.

2.4.5. Tisztességes üzleti magatartás

Az ég alatti rend elérését szolgáló *best practice* maga a tao. Erkölcsi irányelvei nem tagadják, hanem hangsúlyozzák az élet praktikusságát. Popper Péter az alábbi történettel támasztja alá Lao-Ce-ről megfogalmazott állítását, hogy „*A racionális istenkeresés útján talán ő jutott a legmesszebb*” [Popper 2006. p. 132]: Mikor egy erdőben három kínaira egy tigris támadt, sorban így feleltek:

„- *Barátaim, eljött az utunk vége. Ha ez a sorsunk, elpusztulunk a tigris karmai között.*

- *Imádkozzunk! Hátha, megkönyörül rajtunk az ég.*

- *Gyorsan másszunk fel arra a magas fára. Oda nem bír utánunk jönni.*”⁴

[Popper 2006. p. 132-133]

Különlegesen érdekes párhuzamot mutat az iménti történet az irgalmas szamaritánus esetével.

„*Egy törvénytudó felállt, hogy próbára tegye. „Mester - szólította meg -, mit tegyek, hogy eljussak az örök életre?” Megkérdezte tőle: „Mi van megírva a törvényben? Hogyan olvasod?” Így válaszolt: „Szeresd Uradat, Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes erődből és teljes elmédből, felebarátodat pedig, mint saját magadat.” „Helyesen feleltél. Tégy így, és élni fogsz” - válaszolta neki. De az igazolni akarta magát, ezért megkérdezte Jézustól: „Kit tekintsek felebarátomnak?” Erre Jézus átvette a szót: „Egy ember Jeruzsálemből Jerikóba ment. Rablók kezébe került. Ezek kifosztották, véresre verték, és félholtan otthagyták. Történetesen egy pap tartott lefelé az úton. Észrevette, de elment mellette. Ugyanígy közeledett egy levita is. Láttá, de továbbment.*

⁴ Az idézetek a forrásműben nem összefüggő szöveggént jelennek meg.

Végül egy szamariainak is arra vitt az útja. Amikor meglátta, megesett rajta a szíve. Odament hozzá, olajat és bort öntött a sebeire és bekötözte, magát az embert pedig felültette teherhordó állatára, elvitte egy fogadóba és ápolta.

Másnap elővett két dénárt, odaadta a fogadósnek ezzel a kéréssel: Viseld gondját, és ha többet költenél, visszatérve megadom neked. - Mit gondolsz, e három közül ki volt az igazi felebarátja annak, aki a rablók kezébe került?” „Aki irgalmas szívű volt iránta” - felelte. Jézus így folytatta: „Menj és tégy te is hasonlóképpen.”” [Biblia Lk 10.25-10.37]

Akárcsak a kínai történetben, a bibliai példázatban is az első két szereplő vallásos személy, illetve annak megfelelő erényeket testesít meg. Ugyanakkor mindkét történetben a harmadik, pogány⁵, gyakorlatias, pusztán lelkiismeretére hallgató szereplő adja a követendő mintát. Az együttérzésből következő helyzetfelismerés különbözteti meg a konfuciánus, taoista és keresztény hagyományt a klasszikus kapitalizmus profitfétisétől. Utóbbiban a személyes indíttatás, az önző döntés ereje rendez be a környezetet, előbbieken viszont a környezetből adódik a tisztességes döntés. Ebből egyrészt az következik, hogy az önképzés és a műveltség célja a helyes döntés felismerésének képessége, másrészt, hogy az igazságosság gyakorlati és nem (csupán) absztrakt elem. Ezt fejezi ki Glasenapp Lun Yu-ból választott egyik idézete, amely a konfuciánus ideált így festi le: „*A tisztességtelen úton szerzett gazdagság és dicsőség számomra olyan, mint a tovaszálló felleg.*” [Lun Yu 7, 15, idézi: Glasenapp 1993. p. 172]

Míg a konfucianizmus a tisztességre, az értékekre figyel elsősorban, addig a taoizmusban és az irgalmas szamaritánus példájában az etika pragmatikus alkalmazása, másként fogalmazva a profit és az erkölcs összekapcsolása a domináns elem. Annak, hogy a természetből következő rend, avagy a lelkiismeret követéseként értelmezett tisztességes üzleti magatartás nem megszünteti a gazdasági tevékenységet, hanem ösztönzi azt, szép példája, ahogy maga Csíkszentmihályi Mihály köti össze az általa

⁵ Miután az ókori Izraeli Királyság népe fogságba került, a területére idegen pogányokat telepítettek, akikkel a Szamáriában megmaradt zsidók viszonylag hamar keveredni kezdtek. A szamaritánus kifejezés ezután terjedt el és ezért magában hordozza a vallástalan jelleget.

használt *flow* fogalmat a taoista tanításokkal. A „*tapasztalás optimális állapotának*” [Csíkszentmihályi 2015. p. 14] nevezett flowról így fogalmaz:

„Évekkel azután, hogy elkezdtem ezt a szót használni, egy tudós Sanghajból kimutatta, hogy ugyanazt az analógiát alkalmazták az ókori taoista bölcsek is. Ők a „jü” kifejezést használták, ami azt jelenti, hogy lebegni, áramlani. Ezzel jellemezték annak a személynek a tudatállapotát, aki a tao szerint élt, vagyis a létezésnek a megfelelő módját választotta.” [Csíkszentmihályi 2015. p. 14]

Míg a flow nem tükröz erkölcsi állásfoglalást, azaz ebben az állapotban akár embertelen cselekedeteket is végre lehet hajtani, addig a taoizmusból következő optimális állapot csak a világ rendjének megfelelő döntéseket ismeri el. Ennyiben feltétlenül szűkebb fogalom a flownál. Amiben viszont közösek, hogy megmutatják: a tudatos célmeghatározás nélküli cselekvésből következhet magas hozzáadott értékű szabad munkavégzés.

2.4.6. Összefoglalás

A taoizmust a klasszikus kapitalista mechanizmusok tagadása és a jogállami normák képviselője egyértelműen hozzákapcsolja a globalizáció értékrendjéhez. A konfucianus rítusokra és szabályokra „*a taoisták radikális választ adtak: a világot nem kell irányítani*” (kiemelés a szerzőktől) [Bor – Petersma 2010. p. 115]. Mivel az anarchisztikus jegyek államideológiai kiteljesedését ellehetetlenítették, megközelítésének individualizmusa és spontaneitása viszont ellensúlyozta a konfucianizmus formalizáltságát és közösségiségét.

„Az, hogy a taoizmus és a buddhizmus a maga papságával széles körben jelentős befolyásra tett szert, elsősorban annak köszönhető, hogy ezek a hivatalnokok nem tudták kielégíteni a tömegek vallási igényeit.” [Glasenapp 1993. p. 160]

Ennek köszönhetően lényegében e másik irányzat kiegészítőjeként maradt jelen a kínai társadalomban:

„A taoizmus megmaradt kis szerzetesi vallásnak – ma is alig 20 millió híve van –, míg a konfucianizmus – 100 milliót meghaladó hívével – túlélte a Nagy Kulturális Forradalmat is, és magához kapcsolva a kisebb tan ezoteriáját (különböző formákban: vegyülve a sintoista, a buddhista, a tibeti gondolatokkal), elterjedt az egész világon.” [Popper 2006. p. 141-142]

A konfucianizmus és taoizmus együttesen képviseli azt a kínai hagyományt, amelyből a békés egymás mellett élés, a globalizáció korában is alkalmazható partnerségi szerep következik, ám itt is megjelent egy olyan irányzat, mely az értékeket kisajátítva, a szűken értelmezett önérdek szerinti optimalizációt hirdette a társadalmi-gazdasági folyamatok szervezésének céljaként. Ez a hagyomány a legizmus.

2.5. Legizmus

A legista alapelveket a maguk tisztaságában kihívás akárcsak összefoglalni is, lévén a vele rivalizáló konfucianizmus dominálta korszakok őrizték meg örökségét napjainknak. A konfuciánus elfogultság miatt a legista elvek és gyakorlat gyakran erősen torzított formában jelenik meg az elmúlt évszázadokban. A Hadakozó fejedelemségek korában (Kr. e. 403–221) az egyes államok egymást felemészítő katonai konfliktusai olyan gazdaságpolitikai modellt igényeltek, mely a belső stabilitáson túl a külső fenyegetettségre is választ ad. Kialakulása ezért nem köthető egyetlen személyhez, de még területhez sem, mert a modellkeresés minden udvarban egyszerre zajlott. A diplomáciai szövetségek⁶ kudarcai egyértelművé tették, hogy a külső veszélyek megoldása csak egy sikeres expanzió lehetett. Ebből a modellkeresésből a legizmus emelkedett ki győztesként.

Az államhatalmat abszolutizáló legizmus legjellemzőbb pozíciója, hogy lényegében a kínai kultúra minden más hagyományával, de elsősorban is a konfucianizmussal szemben fogalmazta meg önmagát. *„A legisták [...] a konfucianizmusban, illetve abban, ahogy a családot dicsőítette, a politikai hatalom megszilárdításának akadályát*

⁶ A 3 meghatározó államot (Csin, Csi, Csu) két elképzelés szerint rendezte szövetségbe. A horizontális megközelítés Csin és Csi szövetségével, a vertikális pedig kezdetben legnagyobb alapterületű Csu és Csin szövetségével próbálta volna kiszorítani a harmadik országot.

látták.” [Fukuyama 2012. p. 172] Az igazságosság kontúrtales, változó formájú ideáját a törvények személytelen, pártatlan, uniformizált és automatikus rendjével kívánta felváltani. A legisták az uralkodó abszolút felsőbbrendűségét és teljhatalmát hirdették, amit sem erkölcsi, sem jogi szabályok nem korlátozhattak. [Fu Zhengyuan 1996. p. 7] A jog tehát csupán az alattvalókkal szemben jelentett korlátot, az állammal szemben nem.

Mivel a legizmus hagyományát az elfogult konfuciánus tolmácsolásban ismerte meg az utókor, ezért szélsőséges értékelésével is óvatosan kell bánnunk. Államalkotó logikaként az önkény drámai megvalósulásaként látszik, ám „*ha a legista elméletet elfogulatlanul szemléljük, akkor egyáltalán nem az örült hatalomvágy elmélete lesz, sokkal inkább szilárd jövőkép*” [Bor – Petersma 2010. p. 117]. Elvi szinten a metafizikai igazsággal szemben (amit a konfucianizmus hangsúlyozott) a törvényekre épülő eszményi állam megvalósítására törekedtek. Olyan államműködésre, amelyben még a kormányzás is felesleges, ahol még a bölcs uralkodóra sincs szükség, mivel feladata csak annyi lenne, hogy hagyja a törvényeket és a bürokráciát személytelenül működni, ami spontán funkcionál és tagadja az értékrend központi, kisajátított képviselését. Utóbbi szavak egyértelműen a taoizmussal rokonítják.

Egy centralizált, objektív mérce alapján működő modellt próbáltak megvalósítani. A konfucianizmus pragmatizmusát igyekeztek elválasztani annak értékrendi vonatkozásaitól és a hatalom szolgálati jellegét (ami hivatalnoki és jogi tudásra épült) transzformálták a hatalomnak való kiszolgáltatottsággá. Az objektív igazság és a tudás enciklopédikuságának eszméjét hirdelve a rend fogalmát abszolutizálták, annak fenntartásához egy általánosan elfogadott, a törvények betartójaként működő autoriter hatalmat tartottak szükségesnek. „*A legizmus tanítása szerint az állam a törvény és a rend megtestesítője, a rendet pedig csak egy autokrata uralkodó tarthatja fenn.*” [Bor – Petersma 2010. p. 116] Lényegében ezért nevezi Fu Zhengyuan [1996] a legizmust könyvének címében⁷ az első totalitárius eszmerendszernek, illetve később [Fu Zhengyuan 1996: 7] a modern totalitárius állam prototípusának.

Az ember és a világ erkölcsi dimenziójával szemben az objektivitást állították. Ezen az úton egyes elemeiben egészen radikális gyakorlatot (pl. a rivális ideológiák korlátozása)

⁷ A mű eredeti címe: China's Legalists: The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling. Lehetséges magyar fordítása: A kínai legisták: A legkorábbi totalitáriusok és uralkodási kézikönyvük.

építettek ki, aminek része volt az egyes tudósokkal szembeni erőszak alkalmazása is. Az agresszió legerőteljesebben a legveszélyesebbnek tartott konfucianizmust érte.

"A legisták szerint az ember nem erkölcsi lény, aki oktatás és tanítás révén nevelhető, hanem Homo economicus, önérdeket követő egyén, aki a pozitív és negatív ösztönzőkre – főleg a büntetésre – reagál. A legista állam ezért arra törekedett, hogy aláássa a hagyományt, összetörje a család iránt érzett erkölcsi kötelesség béklyóit, és új alapokon az államhoz láncolja a polgárokat." [Fukuyama 2012. p. 172]

A homo economicus világszemléletéhez közeli kiindulópontból a klasszikus kapitalizmus felfogásával is rokoníthatóan dolgozták ki az intézmények társadalomban betöltött szerepét. Ezek lényege, hogy minden egyéb viszonyrendszert maga mögé utasítva elsősorban az államhoz kösse az egyes személyeket. Felfogásuk szerint az önérdekkövető egyének számára olyan játékszabályokat kell biztosítani, amelyek kiszűrik a döntéshozatalból az olyan szubjektív elemeket, mint a családi, baráti, vallási identitások, hagyományok.

Ebben a hagyományban „*a jog nem azon szabályok együttese, amelyek az emberek jogait és kötelességeit definiálják, vagy egy polgári törvénykönyv, amely a társadalom tagjai közti viszonyokat szabályozza, hanem büntetőjogi szankciók egyvelege, amely az uralkodó önkénye alapján saját céljaihoz igazodik*” [Fu Zhengyuan 1996. p. 58]. A törvények alapján kirótt büntetések és kiutalt jutalmak, mint egy ösztönzői rendszer elemei jelentették a legista hatalomgyakorlás formáját. „*A legizmus olyan materiális ösztönzőket próbált meg biztosítani az egyének számára, melyek végül a kívánt kimenetek eléréséhez vezetnek.*” [Zhou, Haiwen 2011. p. 10]

Elméleti szinten az eljárási mechanizmusok mindenkire azonos formában vonatkoztak, ám eredményét tekintve mégis a kivételezés és a terror (például a túlkapások elleni védelem hiánya) határozták meg a gyakorlatot. A központi hatalom azon egyensúlyozott, hogy se a parasztság, se a kereskedő réteg ne erősödjön meg annyira, hogy hatalmára veszélyes legyen. A legista megközelítés arra törekedett, hogy a népet „*amennyire csak lehet, szegénységben és tudatlanságban kell tartani, hogy minden tekintetben az államtól függjön*” [Bor – Petersma 2010. p. 116]. Ezt a függést időnként

arra használta föl az udvar, hogy a parasztságot szembeállítsa az erősödő középrétegekkel. Ezek a parasztság felzárkóztatását illetően látszatintézkedések voltak csupán, mert nem biztosították a társadalmi felemelkedéshez szükséges infrastruktúrát, technológiát és tudást hozzá. Így lett a legizmus a „*kereskedő és értelmiségi rétegek, valamint a központi hatalom érdekeinek az elméleti kifejeződése*” [Gulyás 2002. p. 57]. Azonban ez is csupán korlátok között valósult meg, ugyanis a kereskedelemben megerősödő csoportok kihívást jelentettek volna a központi hatalomnak, ezért a fenyegetés erősödésével a hatalom időről időre a parasztság mellé állva a kereskedőkkel szemben is elnyomóként jelent meg, hogy megelőzze rivális hatalmi központok kialakulását. Ebben az uralkodó csak a gazdasági előnyökből fakadó mobilitás korlátok közé szorításával, valamint erős társadalmi támogatottság mellett járhatott sikerrel.

A legista hatalom önkénye adja a rossz császár uralkodásának tartalmát. A rossz császár egyik klasszikus mintaképe Vu (máshol Wu, vagy Wu Zetian; 624-705) császárné. Az általa alkalmazott terror mellett „*Vu császárné nevéhez egy sor népszerű intézkedés is fűződik: csökkentette az adókat és a robotot, megfékezte az állami pazarlást, alamizsnát osztott az időseknek és a szegényeknek*”. [Fukuyama 2012. p. 396] „*Valóságos társadalmi forradalmat indított el, hiszen kiirtotta a régi közigazgatási rendszer személyi állományát kitevő Tang-arisztokraták és konfuciánus tudósok nagy részét*.” [Fukuyama 2012. p. 397] Hatalomgyakorlásában az imént vázolt legista elemeket látjuk visszaköszönni. Trónra kerülését követően kezdetben a taoista-buddhista versengésben még a buddhista vonalat támogatta, súlyos szankciókkal sújtva a taoista templomok építőit, ám uralkodásának átfogó megítéléséről árulkodó képet fest a későbbi hangsúlyeltolódás. A következő évszázadokban a konfuciánus történészek kritikák sorával illeték, míg az 1950-es évektől kezdődően már a helyes és megbízható női hatalomgyakorlás példajaként emlegették. Utóbbiban minden bizonnyal Mao feleségének hatalmi ambíciói is szerepet játszottak.

A legista megközelítésből következően az államhatalmi önkény kontrollálta a társadalmon belüli mozgásokat, ekképpen a termelői gyakorlatot is a technológiai fejlődés korlátozottsága jellemezte. Támogatottsága reprezentálásához újra és újra a nagy létszámú parasztsághoz kellett fordulnia. A tömegekre hivatkozó, félelemkeltéssel megalapozott erődemonstráció nélkül a központi hatalom mellett megerősödő csoportok a császár kihívójává léphettek volna elő. „*A terror tudatos, állami használata a*

legizmus lényegéhez tartozik, a legizmusban a császár a paraszttal szövetkezett az arisztokrácia ellen.” [Gervai – Trautmann 2014. p. 208] A nép minden tagját Sang Jang miniszter víziója szerint kizárólag a mezőgazdaságba, illetve a hadviselésbe kívánták becsatornázni, minden más tevékenységet bomlasztónak és veszélyesnek tekintettek.

A legizmus elsődlegesen a hatalomgyakorló hatalmának megőrzését szolgálta és ennek megfelelően biztosított jogosítványokat az állam számára. Ennek köszönhető, hogy *„az ókori legizmus öröksége termékeny talajt biztosított a marxizmus-leninizmus sikeres átültetésére Kínába”* [Fu Zhengyuan 1996. p. 127].

A legista eszmét az expanzív politikát megvalósító Csin-dinasztia alkalmazta a legnagyobb mértékben, köszönhetően annak, hogy Sang Jang javaslatait az uralkodó támogatta.

„Csin ezzel [az intézmények korábbi, vaktában történő bevezetésével – S. B.] szemben ideológiát dolgozott ki az államépítésre, s egy új, központosított állam létrehozását tűzte ki céljául. A Csin-államtyúk tisztán látták, hogy a hatalomkoncentráció útjában a korábbi korok rokonsági hálózatai tornyosulnak akadályként, így tudatosan olyan intézkedéseket léptettek életbe, amelyekkel az egyént közvetlenül az államhoz láncolhatták.”
[Fukuyama 2012. p. 167]

Az ezt követő modellváltás eredményeként *„nagyjából 135 évvel a reform után Csin Si Huang-ti képes volt meghódítani a másik hat nagyobb államot és megvalósítani Kína egységét Kr. e. 221-ben”* [Zhou, Haiwen 2011. p. 9]. Így vált a Csin Kína első császári dinasztiájává. A birodalomegyesítő (jelképes, hogy az utasításai nyomán vált folytonossá a kínai Nagy Fal is) uralkodó hamar (Kr. e. 210) bekövetkezett halála után utódlási harc tört ki. A központi hatalom meggyengülését felkelések sorával próbálták kihasználni az addig elnyomott csoportok, aminek eredményeként Kr. e. 206-ban megdőntötték a dinasztia uralmát, a császári családot pedig kiirtották. A kínai nép 15 évnyi uralkodás után söpörte el a birodalomegyesítő dinasztiát.

A legisták által okozott szenvedés olyan ellenszenvet váltott ki Kínában, hogy a Csin-dinasztia Kr. e. 206-os bukásától nem voltak képesek releváns támogatottságot szerezni

és így a közvetlen befolyásuk végérvényesen megszűnt. A drámai cselekedetek és a belőlük következő társadalmi elutasítottság mellett azonban három tényező teszi megkerülhetlenné a legista örökség vizsgálatát.

1. Bár a következő Han-dinasztiától kezdődően általánossá vált a Csin-korhoz való viszonyulásban annak elutasítása, ám az egész császárkori Kína közigazgatása, jogrendszere a Csin-korból örökölt keretekre épült. A dinasztiaváltás a rendszerváltó propagandával ellentétben nem jelentette egy teljesen új hivatalnoki réteg felemelkedését. A birodalom stabilitása, az ügyrend folytonossága ugyanis megkövetelte a korábbi hivatalnokállomány jelentős részének megőrzését, ami szintén a legista hagyományok közvetett átörökítését eredményezte. *„A kínai vezetésben egyszerre voltak jelen a konfuciánus és a legista irányzat követői, a kettőjük közötti egyensúly és dinamika jellemzi a kínai történelmet.”* [Gervai – Trautmann 2014. p. 209]
2. Az államszervezet folytonossága és az intézményrendszer kiépülésének történetisége mellett a legista hagyomány tárgyalása gyakorlati megjelenése miatt is nélkülözhetetlen. A legizmus hagyományából következik, hogy a maoizmus nem csupán a marxizmus alkalmazása, vagy a szovjet gyakorlat importja, hanem a kínai hagyományból következő uralkodási forma.

„Mao, akárcsak előtte Sang Jang, a hagyományos konfuciánus erkölcsben és a kínai családban a társadalmi fejlődés akadályait látta. Antikonfuciánus hadjárata igyekezett törvényen kívül helyezni a családot központba állító morált, ettől kezdve a párt, az állam és a közösség volt a kínai állampolgárokat egymáshoz kötő új struktúra.” [Fukuyama 2012. p. 172]

A legista uralkodói gyakorlat szerint a császár a parasztságra támaszkodott, amiként Maót is gyakran emlegették parasztcsászárként, hiszen forradalmát a parasztokra építette – a parasztságot a proletárokhoz, kínai értelmezésben a *vagyon nélküliekhez* sorolta sorola: *„A forradalom nem a káderekre épül, ők csak a hajtószíj szerepét töltik be, az igazi motor – ezt Mao a 20-as évek dereka óta vallotta – a szegényparaszság.”* [Polonyi 1994] Mao egyik első államelméleti műve egy gimnáziumi dolgozat volt, melyben Sang Jangot

dicsőítette. Rokonszenve és a Csin-dinasztia iránti tisztelete ezután fokozatosan nőtt. Élete utolsó éveiben a legizmust nyíltan támogatták, kísérletek voltak rá [ld. Stanford Encyclopedia of Philosophy 2014, Liu Zehua 2012], hogy egyfajta szellemi előzményként mutassák be. A Mao halálát követő reformokkal a legista hagyomány minden területen veszített jelentőségéből, ám ez az ezredfordulót követően megfordulni látszik. A kínai társadalomtudósok mind nagyobb figyelmet szentelnek a legista gyakorlatnak azt vizsgálva, minek köszönhető, hogy a Csin-dinasztia kiemelkedésekor oly hatékonyak bizonyultak, más korokban viszont ezt nem sikerült érvényre juttatni [Pines 2014].

3. A legista hagyomány legfontosabb különlegességére a történeti megközelítés tud rámutatni. Ez a földrajzi értelemben vett kínai egység kialakulásának elméleti irányzata, mivel döntően járult hozzá az egységes kínai állam létrejöttéhez. Ezen egység megtartására azonban már nem volt képes, ezért röviddel ezután kiszorult az államszervezés hivatalos forrásai közül a konfucianizmus és a taoizmus előnyére. Ez a szerkezeti váltás indokolta, hogy ebben a fejezetben mindhárom irányzatra kitértünk. Bár a történelemben többször érte jelentős külső-belső kihívás az országot, ám ilyen mértékben fragmentált hatalmi helyzetet soha nem kellett kezelnie. Történelmi léptékekkel mérve nem az volt a korszak kérdése, hogy milyen tartalmú szövetség állítja vissza a rendet a régióban, lévén annak ellenőrzésére és betartatására még csak a megfelelő technológia sem állt rendelkezésre. Történelmi szükségszerűség volt, hogy a hatalmi központok közül egy a többi rovására megerősödjön. Ez a folyamat mindig és mindenhol az erkölcsi dimenzió háttérbe szorulásával zajlik le. A legizmus ezért az expanzív modern kínai külpolitikai és gazdaságpolitikai frakció szellemi előzménye. Korszakos feladatát ellátva különböző, elsősorban közvetett formákban élt tovább. Ekképpen Kína globalizációba való betagozódásakor a legista hagyomány jelenti azt a szellemi előzményt, amelyre a globalizáció értékrendjét tagadó radikális politikai csoportok támaszkodhatnak. A fenyegetést, illetve Nyugaton a fenyegetettség érzését mutatja a Schneider (Massachusettsi professzor, az Egyesült Államok korábbi kereskedelem-ügyi hivatásos diplomatája) által választott cím és alcím is: *„Kína legista újjászületése – Felejtjük el a konfucianizmust: ez az antik filozófia vezeti ma Kínát”* [Schneider 2016]. A gazdasági-politikai expanzióval fenyegető narratíva

épít a külkereskedelemben tapasztalható robosztus kínai többletre [pl. Autry–Navarro 2011], a kínai nacionalizmus társadalomszervező erejére [pl. Fukuyama 2014] és a történelmi előzményekre. Ahogy az alapelveket a nagy legista Hanfei mester (Han Fej-ce, vagy Han Feizi; mestere a konfuciánus Hszün-ce volt) lefektette: *„a bölcs uralkodónak arra kell kényszerítenie a világot, hogy hallgasson rá és kövesse [...] senki a világon nem rejtőzhet el előle és nem mesterkedhet ellene”* [Han Fej-ce, idézi Fu 1993. p. 42 és Menges 2005. p. 20]. A maoista korszakot gyakran illetik a neo-legista jelzővel [Terrill 2003], így napjainkban nem is kell évezredekkel visszafejtkezni, hogy a közvetlen előfutárokat megtaláljuk hatalmi pozícióban.

Az e szélsőséges eszmék körül formálódó csoportok jelentette fenyegetés irányítja rá a kínai elemzők figyelmét a legizmus vizsgálatára, és ez mutat rá a nyugati döntéshozók előtt álló kényszerpályára is: Kína globális partnerségbe való teljes beágyazódásának, illetve a radikális elemek kontrollálásának leghatékonyabb módja a legista hagyománnyal szemben a konfuciánus és taoista megközelítések támogatása, a XXI. századi értékrendbe való becsatornázása.

2.6. Összefoglalás

E fejezet céljaként azt tűztük ki, hogy ázsiai termelési mód, valamint a kínai magaskultúra három fő irányzata gazdaságpolitikai vonatkozásainak bemutatásával igazoljuk, hogy a kínai hagyomány olyan, rugalmasan alkalmazkodó forrása a társadalomszervezésnek, mely összhangban van a XXI. századi globalizációs folyamatokkal (melyeket az első fejezetben mutattunk be), valamint, hogy a kínai hatalomgyakorlás a frakcióharc révén nem csupán a központosított döntéshozatal modellje, hanem a pluralizmus előfutára is lehet.

Az eszmetörténeti elemzésnek nélkülözhetetlen szerepe van az aktuális gazdaságpolitikai és biztonságpolitikai döntések előkészítése terén. Bár összefoglalásunk a teljesség igénye nélkül készült, ám azzal a szándékkal, hogy hozzájáruljon a döntéshozatali folyamatok megtervezéséhez, mivel:

„A kínai magaskultúra hagyománya a harmonikus alkalmazkodás a kor követelményeihez, a politikai stabilitás feltételeinek folyamatos megteremtése, és ez az, ami ezt a hagyományt a globalizáció mintájává teszi.” [Gervai – Trautmann 2014. p. 211]

Bemutattuk, hogy a keresztény misszionáriusok konfucianizmus-percepciója a két irányzat hasonlóságait emelte ki (a Konfuciusz névalak is az általuk megformált latin megfelelő eredménye), hogy a taoizmus milyen módon kapcsolódik a nyugati hagyományhoz és, hogy tulajdonképpen a megjelenő különbségek lényegileg azonos megközelítésen belüli súlyponteltolódások csupán. Ugyanakkor a legizmus hagyománya a protototalitarizmus jegyeit hordozza (bár fejlett technológia és tömegszervező ideológia nélkül), ekképpen annak a potenciális fejlődési útnak a modelljét adja, amelyből egy agresszív, a globalizáció intézményi kereteit nyíltan lecserélni és nem megreformálni kívánó Kína következik.

Ilyen előzmények után megállapítható, hogy *„a kínai népnek örök dicsőségére válik, hogy eszményképe megtestesülését hosszú századokon át olyan államfilozófusban látta, aki zsarnokokkal és világhódítókkal ellentétben a tartós államszervezet alapjának a békés harmóniát tekintette”* [Glasenapp 1993. p. 174].

Ennek a szellemi örökségnek a hangsúlyozása lehetőséget teremt a különböző kultúrkörök közti párbeszéd megtervezésében és a XXI. századi globális intézményrendszer megfogalmazásában is.

A nyugati civilizáció mind több képviselője ezzel az igénnyel fordult az elmúlt bő évszázad alatt a keleti hagyományok felé. Az igazságkeresés új korszakában az egyén és közösség viszonya, valamint a törvényesség és méltányosság kérdése került az előtérbe. Az egyén és közösség kapcsolatában az ipari forradalmat követően egyre fenyegetőbb jövőképpé vált, hogy az egyetemes értékek helyett az erő, a gazdasági hatalom lesz majd az igazságosság forrása, azaz az egyén(ek szűk csoportja) képes lehet a közösséget dominálni, az igazságosságot kisajátítani. Ebben az esetben az igazságosság inkább a törvényességet, mint a méltányosságot jelentené, holott e két tartalom egyszerre kell, hogy adja az igazságosság tartalmát.

„A justice, igazság[osság] szó kétféle értelemben használatos: mint a joghoz (latinul jus) való igazodás, és mint egyenlőség vagy arányosság. [...] Az igazságosság teljes egészében a poliszbeli legalitás, a törvényesség, és az egyének közti egalitás, az egyenlőség e kettős tiszteletében van.” [Comte-Sponville 2004. p. 80; a kiemelések a szerzőtől valók]

Ebben az útkeresésben fordultak tudósok, politikusok, költők a keleti hagyományok felé, olyan tanulságokat keresve, amelyek a XX. századi nyugati civilizáció kihívásokra is választ jelenthetnek. Ennek egyik példája a fejezet mottójául választott Szabó Lőrinc-idézet, amely a korszellemnek megfelelően végtelenül relativizálja az én szerepét, mivel a valóság, mint igazság fogalmának kiismerhetetlenségét hangsúlyozza, amikor azt írja: *„most már azt hiszem, hogy nincs igazság, // már azt, hogy minden kép és költemény, // azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét, // a lepke őt és mindhármyunkat én”*. Az igazság ebben a megközelítésben kiismerhetetlen, de létező. Olyasvalami, amit megteremteni nem tudunk, mert tökéletlenek vagyunk hozzá; amit megteremteni nem kell, mert eleve adott; amit megteremteni nem lehet, mert céljaink helyett cselekedeteinken keresztül valósul meg; ami teljes és mindent magába foglaló, mint ahogy *„Dsuang Dszi álmodja a lepkét, // a lepke őt és mindhármyunkat én”*.

Dsuang Dszi (avagy Csuang-ce, megint másként Zhuangzi) a taoizmus egy legfontosabb korai kínai értelmezője. A Csuang-ce (Chuang-tzu) c. művét sokan alapvetőbbnek és átfogóbbnak tartják, mint a már hivatkozott Tao Te kinget. A Mencius-nak kortársaként élő kishivatalnok elmélete jelentősen támaszkodott Lao-ce tanításaira, a konfuciánusok és a mohisták cáfolatára törekedett. A teljességet, az egységet, a tao mindenütt jelenvalóságát hirdette, ami összhangban áll az érett kínai buddhizmussal és az ezredfordulót követő, az első fejezetben ismertetett geopolitikai átrendeződéssel. *„Csuang-ce azt tanította, hogy amit a taóról tudni vagy mondani lehet, az nem a tao. A taónak nincs eleje és vége, nincsenek korlátai vagy határai.”* [Terebess Ázsia Lexikon] Akárcsak az emberiségnek, a civilizációs szintű válaszkérésnek. Napjaink gazdaságpolitikai programjának sikeressége attól függ, hogy az ehhez szükséges intézmények milyen mértékben épülnek ki, milyen mértékben sikerül megelőzni az elégedetlenséget, a harcot és a kétségbeesést.

*„én felsírtam, hogy minden elégedetlen
és harc és kétségbeesés; –
és szólt Dsuang Dszi: – Hiába, ez a törvény,
ez az irígység erdeje!
Élj, küszködj s ne törődj vele, hogy élsz és
halj meg és ne törődj vele!”*

részlet Szabó Lőrinc Az irígység erdejében c. verséből

A keleti hagyományok megértésének kulcsszerepük van abban, hogy milyen munkamegosztás jön létre a nyugati és a keleti országok között és abban is, hogy milyen módon tudja a nyugat célkitűzéseiben a teljesség és a korlátlanág egyetemességét megjeleníteni.

3. A MAO-KORSZAK

3.1. A maoista gazdaságpolitika alapjai és előzményei

Dolgozatunk a Mao hatalomátvételétől a világgazdasági válságig tartó évtizedekre fókuszál, ezért annak nem tárgya az oda vezető történelmi-gazdasági folyamatok elemzése, sem pedig az elmúlt, a válsággal kezdődő korszak elemzése. Ezt a szakaszhatárt az indokolja, hogy a kommunista Kína működése és reformjai a világgazdasági válság idejére kiterjedtek a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláit, amelyek a kínai magaskultúra és a dolgozatban vizsgált korszak gazdasági fejlődésének együttes kifejeződései.

Az 1949 előtti közvetlen gazdaságpolitikai vonatkozású örökségről csupán rövid áttekintést adunk. A modern kínai fejlődés gazdaságpolitikai szakaszait a kommunista hatalomátvételtől a reformkényszerig tartó időszakokkal kezdjük. A kommunista vezetés 1949-re elérte, hogy az ország kontinentális részén kizárólagos hatalomgyakorlóvá vált. Ezzel a történelmi fordulattal vált lehetővé, hogy a Nyugattal szembeni alulmaradását és a császárkorból örökölt problémákat megkísérelje megoldani. A döntéshozók célja a teljeskörű modernizáció volt. [Fairbank és MacFarquhar 1987. p. xiii; Cheremukhin et al. 2014. p. 1]

Kína sokéves háborús konfliktusokat hagyott maga mögött a Kínai Népköztársaság megalakulásával: a második kínai–japán háborút (1937 - 1945) és a polgárháború végső szakaszát (1945-1949). Általánosságban a Népköztársaság 1949. október 1-i kikiáltását szokás megadni szakaszhatárként az új, egységes kínai államiság kialakulásaként, ám még hónapokig harcok zajlottak annak területén. A Nemzeti Pártnak (Guomindang) még hónapokig tízezres nagyságrendű, partizánakciókat is végrehajtó seregei tartózkodtak a kontinensen és ezt követően is szabotőrök és a rendszer elvi ellenségeinek tömegei igyekeztek akadályozni a maoizmus gyakorlati kibontakozását államvezetői funkciójában.

A tradicionálisan agrárjellegű kínai gazdaságban az 1949-es fordulatig a munkamegosztás fő motívuma a stabilitás volt. A maoizmus nem csupán a II.

világháborúra, illetve az azt követően megmerevedő két gazdaságpolitikai tömb jelentette fenyegetésre adott válasz, hanem arra a történelmi örökségre is, hogy a világ korábbi legjelentősebb gazdasága és önmagáról ekképpen gondolkodó kultúrája immár generációk óta alárendelt szerepet töltött be. „*A „premodern” korszakban Kína volt a világ gazdasági és technológiai vezetője.*” [Zhu 2012. p. 104] Kína egészen a XIX. század második feléig az általa ismert világ urának tekintette magát. A XIX. század közepi ópiumháborúk idején a kínai partoknál megjelenő európai hajók ezért nem csupán a gyarmati sors kérdését, hanem a civilizációs önazonosság problémáját is felvetették. A maoizmus, brutalitása mellett ennek a tekintélynek, hatalmi pozíciónak a visszaszerzésére tett kísérlet is volt egyben.

A konkrét gazdasági visszaesés a XVIII. században vált láthatóvá (az 1600-ra becsült 96 000 dolláros GDP-szintről 100 év alatt 13,75 %-os visszaeséssel a gazdasági teljesítmény 82 800-ra csökkent [Maddison 2007. p. 157 alapján]), ám az okok évszázadokkal korábbra vezethetők vissza. A Nyugat gazdasági erőfölényének kialakulását illetően alapvetően két narratíva található meg a szakirodalomban – ebben a dolgozatban e kettőt együttesen fogadjuk el. Az egyik megközelítés szerint [Pomeranz 2000] Kína az ipari forradalomból való kimaradása miatt maradt le a globális összevetésben – ez okozza, hogy az 1800-1950 között az ország gazdasági növekedése a 0 körül alakult [Zhu 2012. p. 103]. A becslések szerint 1850-ben 247 200, 100 évvel később 244 985 dollár volt Kína gazdasági teljesítménye [Maddison 2007. p. 157 alapján]. A másik megközelítés abból indul ki, hogy a XX. század előtti csúcsteljesítményt a kínai gazdaság 1200 körül, a Song-dinasztia idején érte el [Chao 1986, Hartwell 1962, Maddison 2007, Needham and Ronan 1978]. Az ezt követő Ming- és Csing-dinasztiák nagyobb mértékben központosítottabb és inkább befelé forduló politikai rendszere az innovációra és a kereskedelmi tevékenységre is fékezően hatott. Ebből arra következtetnek, hogy a Nyugat-Európával szembeni lemaradás már az ipari forradalom előtt, a XVI-XVII. században gyökerezik.

Amint azt az előző fejezetben említettük, ennek a periódusnak az elején számolják föl a hajóflottát és lemondanak a külkereskedelemtől. Az így kialakuló európai gazdasági és hadászati fölény következtében marad alul Kína a partjainál megjelenő kereskedőkkel szemben. Az európaiaktól elszenvedett vereségek sorozata egy kényszerített piacnyitáshoz vezetett Kína szempontjából. Ez a piacnyitás jelentősen átalakította a

kínai társadalmat és gazdaságot, kikényszerítette Kína alkalmazkodását a világhoz. Ez az alkalmazkodás a XIX. században két tekintetben tért el más ázsiai országokhoz képest: 1, Kína nem lett formálisan gyarmat – szemben Indiával. Megőrizte politikai önállóságát, és ez azt jelenti, hogy erőteljesebben tudott támaszkodni saját politikai, gazdasági és kulturális hagyományaira. 2, Kína továbbra is jellemzően agrárország maradt, és az ipar szervezettebben kapcsolódott a mezőgazdasághoz, mint például Oroszországban, ahol az ipar húzta a gazdasági modernizációt. Ez utóbbi tényező is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a XX. századi modernizációs folyamat első szakaszában, 1911-től 1949-ig a köztársasági modellen alapuló politikai és gazdasági fejlődés nem tudta stabilizálni az országot. Ezzel szemben a Kínai Kommunista Párt kezdettől fogva erőteljesebben épített a parasztságra, és talán ezzel is magyarázható sikeressége.

3.1.1. Az ideológiai fordulat

A maoista gazdaságpolitika közvetlen előzménye, hogy a Csang Kaj-sek vezette Nemzeti Párt súlyos vereséget szenvedett a kontinensen a Mao irányította kommunista csapatoktól, így 1949-re nem tudták már tartani állásaikat és Tajvan szigetére kényszerültek visszavonulni. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában továbbra is ők képviselték Kínát, miközben Mao vezetésével *„strukturálisan egy új dinasztia került hatalomra, a lényegét illetően pedig Kína történelmében először egy új ideológia”* [Kissinger 2014. p. 108].

Az új ideológia tartalma sokkal hangsúlyosabban fejezte ki, hogy mi nem része a modern Kínának, mint azt, hogy mi igen. Mao a felépíteni kívánt országnak elsősorban az erejét kívánta újrateremteni, nem gazdasági és kulturális sokszínűségét, vagy befogadóképességét. Kínát önálló nemzetként határozta meg, akinek a fő ellenfele a külföldi nagytőke, az imperializmus, és ennek alárendelten a feudalizmus. Mivel Kína félgymati státuszának okát a kulturális örökségben, és elsősorban a konfucianizmusban látta, ezért harcot indított ellenük. Ezt jelentette a *Nagy Harmónia* ideálképe, ami *„megfoghatatlan jövőkép volt, sokkal inkább hasonlatos egy lelki beállítódáshoz, semmint egy politikai újjászületéshez”* [Kissinger 2014. p. 110]. Mao ennek felépítésére, elérésére mozgósította és mozgásban tartotta egész Kínát – a maoista korszak az *állandó válság* időszaka lett.

A „Nagy Harmóniának” van konfuciánus-taoista gyökere, mert természeti képként festi le Kína és a világ, illetve a nép és a kormány viszonyát, melyek metafizikai egységet alkotnak, akárcsak az égnek alárendelt világ, vagy a tao. Mao azonban tagadta is ezeket a hagyományokat: az állam és annak ereje önmagában véve jelentette a célt; a harmónia fogalmát a nem szűnő harccal töltötték meg. A konfucianizmus és a taoizmus is az ellentétek közötti harmóniára helyezte a hangsúlyt, és a harmónia elérésének különböző eszközeit, formáit, intézményeit kutatta. Ezzel szemben Mao csak magukat az ellentéteket tartotta fenn, és ezt elegendőnek látta a harmóniához. Nem az erkölcsi rend határozta meg az ellentétek egységét – ami a klasszikus hagyomány öröksége volt, hanem az ellentétes erők egyensúlya határozta meg a rendet függetlenül annak erkölcsi tartalmától.

A maoizmus ezzel lényegében az erkölcsöt szembe állította az erővel, tagadva azt a szellemi örökséget, ami a fenntartható hatalomgyakorlást csak e kettő ötvözetéből vezeti le. Nincs stabilitás erkölcsi tartalom nélkül. Normatív célt szintúgy nem lehet kitűzni erkölcsi tartalom nélkül. Mao azonban ezekre tett kísérletet, ami történelmi léptékben csak kudarchoz vezethetett. E paradoxon egyik korai megnyilvánulási formája volt, hogy a szocialista apparátus felállásakor jelentkező káderhiány miatt ideológiailag és szakmailag is képzetlen tömegekhez fordultak országszerte a vezetők, aminek eredményeként a bővülés radikális színvonalasést okozott. A gyors pártszervezési és párttagtoborzási kampány önmagát lehetetlenítette el és 1953-ban már országos tisztogatási hullámot kellett tartani, aminek során a tagság 10 %-ától megvált a Párt.

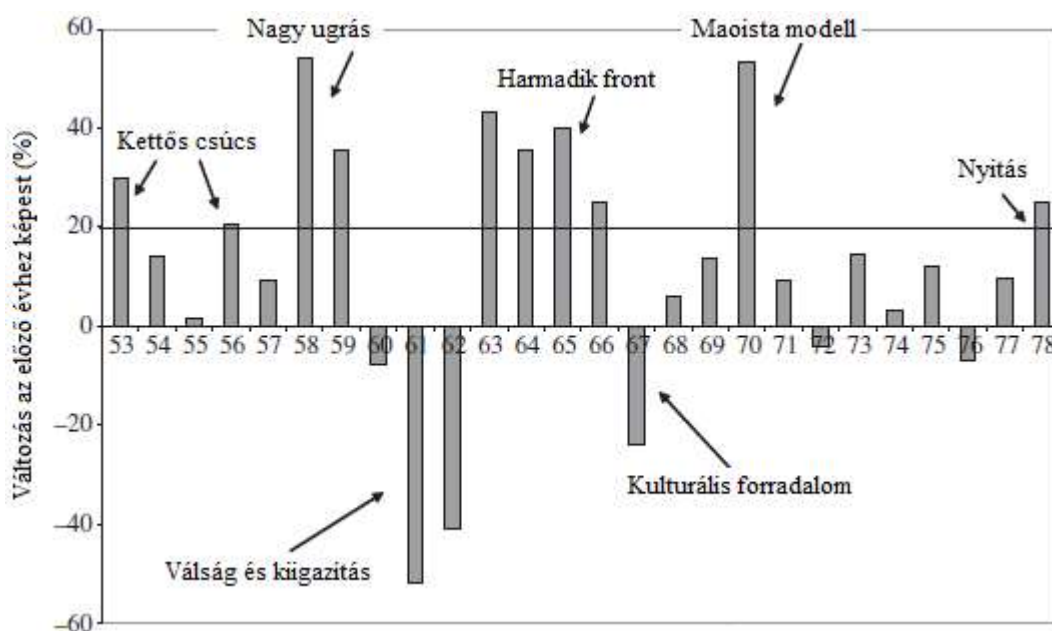
Államférfiként példaképe Csin Si Huang-ti volt, akihez kegyetlenségben, a konfuciánus tudósok és műveik elleni harcban is hasonlított. A múlttal való teljes szakítás szinte elérhetetlen célja miatt a legnagyobb fenyegetést Mao „kultúra-termelésére” a korábbi intézmények restaurációja jelentette. Az évezredekén átívelő hagyományok ereje egy nyugalmi időszakban könnyen visszatérhetett volna a kínai mindennapokba, ezért az új vezetés állandó mozgásban tartotta a társadalmat, folyamatosan újabb ellenségképeket és akár évtizedes hosszúságú programokat hirdetett annak érdekében, hogy elkerülje a múlt újraéledését. *„Mao legvégső céljait nem lehetett egyetlen szervezeti struktúrával jellemezni vagy politikai célok egy bizonyos csoportjának megvalósításával elérni. A célja magának a forradalmi folyamatnak a fenntartása volt”.* [Kissinger 2014. p. 113]

Ebben az erőltetett lépéskényszerben sokkal inkább a régi kultúra megszüntetése, mintsem egy új kultúra létrehozatala lebegett a szeme előtt.

„Mao Kínája tudatosan egy állandó válságban levő ország volt. Mao a kommunista kormányzás első napjaitól a küzdelem egyik hullámát a másik után indította útjára. Nem hagyta, hogy a kínai nép megelégedjen az éppen elért eredményekkel. A Mao által rájuk mért sors erkölcsi erőfeszítések révén a társadalmuk es önmaguk megtisztítása volt.” [Kissinger 2014. p. 111]

A „kultúra-termelés” szófordulatban sokkal hangsúlyosabb volt tehát a termelés, mint a hagyományos értelemben vett kulturális tartalom. A gazdasági aktivitást éppúgy az értékrend, a társadalom kohézióját és céljait adó bölcsesség fölé emelte, mint ahogy a termelés által akart új kulturális közeget kiépíteni. Víziójában kiemelt szerepe volt ugyan az erős Kína képének és a nemzetköziség két formája (a kommunista internacionalizmus és a fejlődő országok közössége) is meghatározta politikáját, ám ezek eléréséhez Kína útja a belpolitikai stabilitáson keresztül vezetett. Ezt fejezik ki Kissinger szavai is: [Mao] *„forradalma lényegében Kína-központú volt”* [Kissinger 2014. p. 126]. Ennek a sorrendiségnek a felismerése adja a Mao-korszak tartalmát, amely ezért a gazdaságpolitikát egyszerre kellett, hogy a bel- és a külpolitikai céloknak is alárendelje. Ez gyakran elvi, ellátás-biztonsági konfliktusokat eredményezett, ezért *„minden egyes ugrást megszorítás, konszolidáció és lassabb beruházás-növekedés követett”* [Naughton 2007. p. 64]. Ezek egymásutániságát mutatja az 1. ábra, kiemelve azt az öt olyan korszakot, amelynél éves szinten 20 % fölötti mértékben növekedett a beruházás az előző évhez képest.

1. ábra: Beruházás növekedés a Mao-korszakban

Forrás: Naughton 2007: 63, Saját szerkesztés

Az állandó válság és forradalom szellemisége (amint azt az előző fejezetben már előre vetítettük) a drámai visszaesések és kiigazítások ciklusaihoz vezetett. „Mao Zedong maga ismétlődően változtatta a gazdaságpolitikát saját forradalmi ideái, vagy személyes érdekei szerint” [Naughton 2007. p. 62] Az átfogó trend, Kína erősödése egyre nagyobb mozgásteret biztosított a bel- és külpolitikai célok közti egyensúlyozásban, és így Kína idővel új, a szovjetektől önálló külpolitikai stratégiát tudott választani.

„Mao „folyamatos forradalmának” végső sikerét három forrásra alapozta: ideológiára, hagyományra és a kínai nacionalizmusra. A legfontosabb tényező azonban a kínai emberek kitartásába, képességeibe és összetartásába vetett hite volt.” [Kissinger 2014. p. 125]

Vereséget szenvedett filozófiai és gazdaságpolitikai szinten is. Nem látta be, hogy a termelés fenntarthatatlan kultúra nélkül, nem épülhet elsősorban a nélkülözők kitartására. A termelési rend stabilitása elsősorban a kultúrához való illeszkedésének függvénye. [Gervai et al. 2015] Halálát követően mind elvi, mind gazdaságpolitikai szinten fordulat következett be. Az ezt a korszakot feldolgozó fejezetben azt is

igyekszünk majd megmutatni, hogy ez a fordulat legalább részben Mao támogatásával vette kezdetét, azaz tévedéseit élete végén maga is felismerte.

Mindeközben maga is a külföldi hódítók csapdájába esett. A kínai történelem öröksége, hogy bár legyőzhetik az uralkodó csapatait akár mongol hordák, de a trónra ülve kénytelenek átvenni a kínai hatalomgyakorlás egyes rítusait, intézményrendszerét, nyelvét és végül kínaiként uralkodni a „meghódított” ország fölött. Ez történt például a mongol eredetű Jüan-dinasztiával is, amely kínai uralkodóházként vonult be a történelembe. Ugyanez történt Maóval is, aki bár voltaképpen háborút indított Konfuciusz ellen, maga mégis jól ismerte tanításait, ami egyfelől személyes érdeklődését, másrészt a tanítások gondolkodásába való beépülését is jelzik. A Mao vezette kormányzat *„a konfuciuszi hagyomány egy változatává alakult, s miközben a múlttal való totális szakítást hirdette, Kína tradicionális intézményei közül többre is támaszkodott, beleértve a kormányzás birodalmi stílusát”* [Kissinger 2014. p. 113].

Amint azt a második fejezet elején előrevetítettük, a kommunista Kína politikai vezetése nem egyszerűen a politikai sokszínűség elnyomásával, hanem a frakcióharc intézményével igazgatta az országot. Ennek egyik korai megnyilvánulása a Kao-Zsao-ügy. A két magasrangú pártvezető (Kao Kang és Zsao Su-si) a többiekénél, és valószínűen Pekingnél is jobban kötődött a szovjet modellhez. 1954-ben pozíciójukból, majd hamarosan a Pártból is távozniuk kellett, amit szervezett összeesküvéssel indokoltak a döntéshozók. Jelentőségüket növeli, hogy nem csupán néhány hű követőjük volt a Párton belül, hanem irányvonaluk is meghatározó támogatottsággal rendelkezett. Ez a jelenség folyamatosan jelenlévő kihívást jelentett a kormány számára. Elnyomásuk természetesen példát állíthat a politikai önkénynek is, ám egyúttal jelzi azt is, hogy a Párton belül heterogén elképzelések voltak jelen, ami a pártvezetést akkor is állandó mérlegelésre, együttműködésre, tehát frakcióharcra kényszerítette, ha ennek során akár terrort is alkalmaztak.

Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül az ideológiai fordulat marxista jellege. A marxi elmélet adaptálása a felzárkóztatás követelményéből fakadt, hiszen a XX. század közepére világossá vált, hogy az elzárkózás és az elmaradottság nem konzerválható. A marxi elmélet keretet kínált a technológiai modernizációhoz a munka felszabadításának programja révén és a Nyugathoz való viszonyhoz a gyarmattartó-gyarmat dichotómia

meghaladása segítségével. Álláspontunk szerint ezért a marxista hagyomány nem egyszerűen fügefalevél a kínai gazdaságpolitikában, valódi tartalommal rendelkezik, amit azonban Mao Zedong (és Deng Xiaoping) sem tudott vagy akart kihasználni, azt eltorzította annak érdekében, hogy teret engedjen a nacionalista-provinciális törekvéseknek. Valódi felzárkózás helyett legjobb esetben csak a felzárkózás ígérését jelenítette meg, és ez súlyos és állandó feszültségekhez vezetett. Ez a folyamat azonban nem zárult le, és figyelemre méltó összefüggés, hogy Kínát még mindig a Kínai Kommunista Párt vezeti, és nem következett be eddig szovjet típusú összeomlás. Ez azt jelentheti, hogy a két irányzat, a nacionalista és a globalizációhoz illeszkedő közötti küzdelem, beleértve annak ideológiai elemeit is, stabilabb szerkezetben megy végbe, mint a keleti blokk más országaiban.

A maoista gazdaságpolitika megértéséhez álláspontunk szerint két tényezőt érdemes különválasztani, mégpedig a XX. századi modernizáció fő irányát, és ennek maoista értelmezését, alkalmazását. Az első tényező magyarázza, hogy miért kötődött a marxista hagyományhoz, ideológiához Kína, amitől végső soron a mai napig nem tért el. A marxista elmélet adott támpontot ahhoz a XX. században, hogy széles társadalmi csoportok felzárkóztatását, a fizikai, monoton, szolgai vagy rabszolgajellegű munkától való megszabadulását elméletileg-ideológiailag meg lehessen alapozni. Ezt az elméleti keretet Mao és a maoizmus azonban eltorzította, félreértelmezte, mert a felszabadulási folyamatot a parasztság bázisán, a paraszti lét keretei között képzelte el, és nem állampolgárként. Mao is, akárcsak Sztálin az osztályharcot a stabilitás elemének tekintette, pedig a marxi hagyomány lényegéhez tartozik, hogy az osztályharc csak eszköz az osztálytársadalom megszüntetéséhez. Ez a gazdaságpolitikát annyiban határozta meg, hogy az egyes gazdaságpolitikai programok célja nem a parasztság, a paraszti lét megszüntetése, hanem konzerválása volt.

3.1.2. A gazdaságpolitikai fordulat

Mao a félgymarmati létből való kitörést a gazdasági erő megeremtésében látta, ami nála azonos volt a parasztság és a munkásság tömegeinek mozgósításával. Úgy látta, hogy erős munkásság és parasztság teszi lehetővé, hogy Kína újra képessé váljon erőt felmutatni. Olyan erőt, amivel képes előbb a nemzetközi viszonyokban függetlenségét és a nemzeti színtéren hatalmát garantálni, majd visszaszerezni a világban betöltött

vezető szerep imázsát. Célja nem egy harmonikus világrendben betöltött vezető szerep volt, hanem a Nyugattal szemben fogalmazta meg magát. Az első lépés két elemének eléréséhez egyszerre kellett úgy manővereznie, hogy a rá leselkedő veszélyeket normalizálja, a belső konfliktusokat pedig saját érdekeinek megfelelően hangolja, miközben előkészíti a globális hatalom kiépítéséhez vezető utat. Ez a küzdelem adja a maoizmus korszakának gazdaság- és külpolitikai tartalmát.

Ez a két fronton vívott harc ért össze a Szovjetunióval vívott versengésben. A kommunista pártokból fakadó látszólagos ideológiai rokonságot már jóval a 70-es évek amerikai-kínai közeledése előtt súlyos törésvonalak terhelték. Amerika Tajvan iránti elkötelezettsége kezdetben nem hagyott más potenciális erős szövetségest Kína számára, mint a szovjet hatalmat, ezért *„a KNK 1949-es megalakulása után egyértelműen a szocialista országok felé orientálódott, s az „egy oldalra hajlás” politikáját alkalmazta”*. [Salát 2000]

A kezdetben szovjet kapcsolatra kárhoztatott pekingi vezetők mind nagyobb döntési szabadságot alakítottak ki maguknak. Mao elsősorban biztonságpolitikai szempontból nem engedhette meg magának, hogy a Szovjetunió mögé tartósan besorolva erősítse meg országát. Nem csupán a gazdaság fejlődését tette volna ezzel a szovjet modelltől függővé, de egy Amerikával szembeni pozíció elfoglalásával erőforrásainak is mind nagyobb részét kellett volna a biztonságpolitika szolgálatába állítania, illetve a globális hatalommá válás útján csak a nyugati hatalmakkal való rivalizálás útján, a keleti blokk fejlesztésén keresztül vezetett volna az útja. A Szovjetuniótól való tartós függés azt jelentette volna Kína számára, hogy biztonságát és gyengeségéből fakadó problémáit csak Moszkva támogatásával tudja megoldani. Azonban ennek, a moszkvai kényszerpályának az elkerülése már fél évszázaddal ezelőtt is vezérelv volt. Ennek a politikának a frontvonalát a bürokrácia elleni harcban húzta meg Mao, ami egyben antikönfucianus célkitűzés is volt.

A vidéki Kínában 1956-ban egyre szaporodó munkás- és diáksztrájkok okát a kielégítetlen anyagi követeléseken túl is a vezetés bürokratizmusában látta Mao: *„Az ilyen bürokratizmus által okozott egyes hibákért a bűn a felsőbb szerveket terheli.”* [Mao 1957. p. 46] Sztálint azzal vádolta, hogy a kommunizmus megvalósításának hatékonytalan, lassú módját választja, aminek elsődleges oka a túlméretezett bürokrácia.

Ennek leépítésével nem csupán Moszkvától távolodott el, hanem a hivatalnoki réteg ellen is hadat üzent. Ez a politikai jelszó azonban kétélű fegyver volt, ami jól jellemzi a maói gazdaságpolitikát. A bürokrácia az állam működésének elengedhetetlen eszköze, nélküle lehetetlen gyakorolni az igazgatási funkciót. Mao kritikája ezért nemcsak a felesleges bürokráciát, hanem az állam megszüntetését is jelentette, ami káoszhoz és instabilitáshoz vezetett, az állam két működési elvét, a mozgalmi és az igazgatási funkciót nem összhangban, hanem egymással ellentétes irányban mozgatta.

„A Kína által követett irányelvek egy olyan gazdaságot tartottak fenn, amely nagyon szegény, stagnáló, a központ által kontrollált, nagy mértékben hatékonytalan és a világgazdaságtól relatíve elzárt.” [Morrison 2015. p. i] A fejlett országoktól elmaradt gazdaságokat jellemző potenciálisan gyors gazdasági növekedést nem sikerült megvalósítania Kínának, ám Mao az 1952-1978-as időszakra mégis képes volt felmutatni egy átlagosan 3 %-os gazdasági növekedést, ami elsősorban az 1952-ben nagyon alacsony bázisú fizikai és emberi tőke jelentős fejlődésének köszönhető [Zhu 2012. p. 110].

Zhu ezen állítását a növekedés forrásainak felbontásával bizonyítja: az egy output egységre jutó tőkefelhasználás az egy főre jutó GDP-nél is gyorsabban, évente átlagosan 3,45 %-kal növekedett (a korszakban összességében ez 140 %-os növekedést jelentett), amivel az egy főre jutó GDP-növekedéshez 116,15 %-ban járult hozzá. Szintén pozitív komponens volt, de messze nem ilyen meghatározó tényező az átlagos humán tőke (1,55 %; 52,25 %), valamint a foglalkoztatottak számának (0,11%, 3,63%) éves átlagos növekedése, illetve az egy főre jutó GDP-hez való hozzájárulása. A robosztus növekedési adatokat a teljes tényezőtermelékenység 72,03%-os csökkenése fékezte le.

Lényegében ez jelenti a legfontosabb különbséget a reformok előtti és az azt követő fejlődési szakasz között: míg a 70-es évek végi reformok után alapvetően a termelékenység fejlődéséből következett a növekedés (szemben közkeletű nézettel, mely a kínai növekedést beruházás-vezéreltnek tünteti föl), addig a Mao-korszakban a tőkefelhalmozás volt a növekedés forrása. Ezen időszak 3 lehetséges periodizálását foglaltuk össze az alábbi táblázatokban, kiegészítve ezeket a dolgozatban követett szakaszolással.

1.a táblázat: A Mao-korszak gazdaságpolitikai szakaszai

Naughton***		Gazdasági fellendülés			Az 1. ötéves terv kettős csúcsai					
Cheremukhin et al.*					Az 1. ötéves terv					
Cambridge History of China**	Szakaszok	A szovjet modell								
	Al-szakaszok	Konszolidáció és rekonstrukció			Szocialista építkezés és transzformáció				Az új szocialista rendszer kiépítése	
Sárvári	Szakaszok	Gazdasági sikerek, a tervrendszer bevezetése								
	Al-szakaszok	Az 1. konszolidáció			Az 1. ötéves terv					
		1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957

1.b táblázat: A Mao-korszak gazdaságpolitikai szakaszai

Naughton***		Nagy ugrás		Krisz és "újraszervezés"		A Harmadik Front indítása		Kulturális forradalom		A maoista modell: Egy új ugrás		Megerősödés és sodródás					A kiugrás és a maoizmus vége					
Cheremukhin et al.*		Nagy ugrás				Az 1962-1978-ig tartó korszak											A reform utáni korszak					
Cambridge History of China**	Szakaszok	A kínai út keresése						Az 1966-82-ig tartó korszak														
	Al-szakaszok	Nagy ugrás				Gazdasági helyreállítás		Gazdasági összeomlás			Ipari fejlődési stratégia				Változó ipari stratégiák							
Sárvári	Szakaszok	A Nagy ugrás korszaka						A kulturális forradalom								Útkeresés és reformok						
	Al-szakaszok	A 2. ötéves terv főiránya		A 2. konszolidáció				A Harmadik Front és a 3. ötéves terv bevezetése			A kínai pangás					A tízéves terv víziója		Reform és nyitás				
		1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978-

Adatok forrása:

*: Naughton [2007]; Cheremukhin et al. [2015. p. 19]

** : Cheremukhin et al., [2014. p. 18]

***: MacFarquhar and Fairbank [1987], Perkins [1991]; Cheremukhin et al., [2015. p. 19]

Saját szerkesztés.

A fenti forrásokkal összhangban mi is szakaszhatárként értékeljük 1957-et. A gazdasági sikerek és a tervrendszer bevezetésének időszakát az első konszolidáció és az első ötéves terv korszakára bontjuk. A nagy ugrás korszakát nem választjuk el az általa okozott válság kezelésétől, mint például Naughton. Ezt a döntést indokolja az is, hogy e korszak ötéves tervét követően csak késéssel indították útnak a következő tervet, azaz bizonyos szempontból önálló korszakról van szó. Ezen belül a második ötéves terv felállítását, majd a szükséges 2. konszolidáció időszakát különítjük el. Ekkor fogalmazódik meg a Harmadik Front víziója is, aminek gyakorlatba ültetése azonban már a kulturális forradalom arculatához tartozik, ezért abban az alfejezetben tárgyaljuk. A kulturális forradalom a leghosszabb átfogó időszak a Mao-korszak alatt. A harmadik

ötéves terv és a hozzá tartozó 3. konszolidáció jelenti ezen belül az első, a pangás évei és a negyedik tervidőszak pedig a második periódust. Mao 1976-os halálát követően az útkeresés és a reformok időszakát a tízéves terv víziója, majd bukásával a reform és nyitás politikája fragmentálja. Ezt részletesen a következő fejezetben tárgyaljuk. Az eddigi áttekintést követően a továbbiakban a Mao-korszak gazdaságpolitikai szakaszainak sajátosságait mutatjuk be.

3.2. Gazdasági sikerek, a tervrendszer bevezetése

A Kínai Kommunista Párt hatalmának megszilárdítását a forradalom demokratikus szakaszának nevezték, amit a második, szocialista szakasz követett a korabeli narratíva szerint. Utóbbinak célja a gazdaság szocialista átalakítása volt és ezt 3 ötéves tervidőszak során (tehát technikailag 1967-re) tartották végrehajthatónak. Az első tervidőszak előtt azonban a gazdaságot intézményei, szerkezete és tulajdonviszonyai terén fel kellett készíteni a szocialista gazdálkodásra. A szocialista átmenet időigényessége mellett a koreai háború bizonytalanságai indokolták, hogy az első ötéves terv meghirdetése több évet vett igénybe: ez az első konszolidáció időszaka, amit 1953-tól az egymást követő tervidőszakok követtek.

3.2.1. Az első konszolidáció

A tőkefelhalmozás ebben az esetben még a XIX. századi technika elterjesztését jelentette, ami természeténél fogva véges, kimerülő, az erre épülő extenzív gazdasági növekedés fenntarthatatlan. Az első évek és az első ötéves terv adatai azonban még okot adtak az optimizmusra. A sikerek fő oka a (részben háborús pusztítás jelentette) alacsony bázis, a szovjet típusú gazdaságsszervezés bevezetésének fokozatossága, a külföldi építésű ipartelepek átvétele mellett elsősorban az volt, hogy Peking kísérletezve, a hatások megfigyelése révén választotta meg a követendő gazdaságpolitikai vonalat. Ezt tükrözi Naughton [2007] összegzése is, miszerint a tervgazdaság bevezetése az 1949-1956-os időszakban zajlott le, azaz csak az első ötéves terv közepén záródott le a gazdaságpolitikai váltás.

„A szovjet modellen alapulva létrejött egy ambiciózus terv a vidéki területek megreformálására a járadékok enyhítésén és a telkek újraelosztásán

keresztül; a munka a nehézipar rehabilitációjára és fejlesztésére épült. 1952-re a kommunista kormány véghezvitte a kezdeti háború utáni felépülést: az inflációt újra képesek voltak kontroll alatt tartani, és mind a mezőgazdasági, mind az ipari kibocsátás felülmúlta a háború előtti szintet.”
[Cheremukhin 2014. p. 19]

A kommunista hatalomátvétel után mértékletességről tanúskodott, hogy nem vették át azonnal a szovjet típusú modellt, ám semmi sem tanúskodik arról, hogy alapvető vita lett volna a Párton belül annak adaptálást illetően. Az új modell sem az ország hagyományaihoz, sem lakosságszerkezetéhez, sem földrajzi adottságaihoz nem illeszkedett. A hatalmas népesség miatt tradicionálisan túlsúlyban voltak a munkaintenzív ágazatok, ám 1949-et követően az erőforrásokat a tőkeintenzív ipar és elsősorban a nehézipar szolgálatába állították. A külkereskedelemben a privát szereplők mellett versenyző tényezőként jelent meg az állam a nemzeti kereskedelmi vállalatokon keresztül.

Az agrárszektor termelését is visszavetette a háború: az élelmiszertermelés 30%-kal maradt el a háború előtti szinttől. A problémák orvoslásának és a gazdaság átalakításának jegyében radikális földreformot hajtottak végre: a szántóterületek 42-45%-ának tulajdonjogát a földbirtokosoktól és tehetősebb földművesektől a kisbirtokosok, illetve földtulajdonnal nem rendelkezők részére adták át. Az 1950 nyarán elfogadott földreformról szóló törvény végrehajtása 1953 elejére fejeződött be. A Párt ezzel nagy lépést tett a korábbi földbirtokos réteg gazdasági és politikai hatalmának csökkentésére. A létrejött birtokszerkezetben azonban domináltak a túlságosan kis parcellák és a gazdálkodók felszereltsége sem volt megfelelő, így leginkább önellátásra termeltek, árutermelő képességük alacsony volt. A gazdagparaszti gazdaságok felszámolásával a parasztokat nem csak a kiemelkedéstől, de a kiemelkedő teljesítménytől is elrettentették. Nem a követendő példát váltották le, hanem a példakövetést. Ez azért volt súlyos hiba, mert az agrárszektorban ekkor még nem számolták föl a magántulajdont, a teljes átalakítást itt is későbbre halasztották a kísérletezés jegyében. A szövetkezeti termelés kiépítése is mérsékelt ütemben zajlott. A kölcsönös segítségnyújtásra ugyan ösztönözték is a tulajdonosokat, de a termelő háztartások csupán 39 százaléka csatlakozott így módon 1952-ig. (Ez az 1978 utáni átalakulás tempójától messze elmarad – akkor 4 év alatt közel 99%-os volt a változás

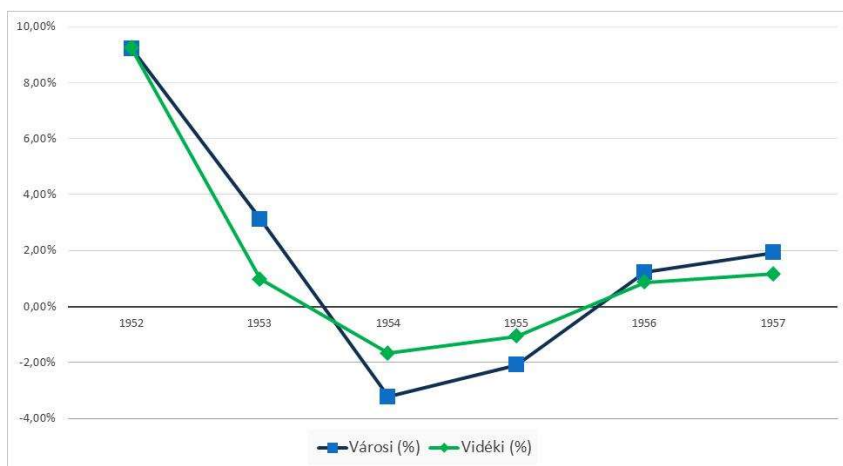
mértéke.) Ezen közösségek jelentősen jobb terményeredményeket értek el. *„Ezek az együttműködési formák és eredményeik azt jelzik, hogy a parasztság soraiban jelen volt a spontán összefogás gyakorlata, létezett egy szerves fejlődés, amelyre alapozva sürgetés és kényszerítés nélkül is végre lehetett volna a szövetkezesítést hajtani.”* [Jordán 1999. p. 207; kiemelés a szerzőtől]

Az ipari tevékenység kezdetben az ország északkeleti területén koncentrálódott. Itt voltak a kor legfontosabb nehézipari központjai, melyeket még japán állami programok építtettek, majd a világháború végén az oroszok vették át őket, és végül így kerültek kínai kézre. A szovjetek kivonulásukkor a géppark jelentős részét lebontották és magukkal vitték, így az infrastruktúra nem volt azonnal alkalmas teljes potenciáljával a termelésre. *„Az északkeleti nehézipar lett a teszterület, ahol az utasításos gazdaságot elsőként vezették be.”* [Naughton 2007. p. 65] A gazdaság húzóágazatai a fémgyártás, a gépgyártás és a vegyipar lettek. A szovjet finanszírozásra és szovjet technológiára épülő termelés súlypontját hamarosan az óceánparttól Kína belseje felé mozdították. Az új gyárépítésekkel együtt a szektorba áramló befektetések a nemzeti jövedelem közel negyedét tették ki. A kollektivizálás viszonylag mérsékelt tempóban zajlott: 1952-ben az ipartelepek 17 százaléka még mindig teljességgel magánkézben volt. A kiváló számokhoz az is hozzájárult, hogy a termelésből nem távolították el a kapitalistákat, és teret adtak a nem kommunisták számára is, így olyan szaktudást is tudtak alkalmazni, ami aztán a későbbi években már kiszorult a termelésből.

A háború rombolása, a hiperinflációs környezet és a koreai háborúba való belépés miatt Kínára kirótt nyugati kereskedelmi embargó együttesen taszították a szovjetektől való függésbe az országot. *„Míg az 1946–1948-as években Kína importjának 27 %-a származott az Egyesült Államokból és exportjának 52%-a irányult oda, ez [...] gyakorlatilag megszűnt, Kína legfőbb külgazdasági partnerévé a Szovjetunió és a népi demokratikus országok léptek elő.”* [Jordán 1999. p. 169] Az embargót a britek és Japán 1957-ben, az Egyesült Államok viszont csak 1971-ben oldotta föl. A pénzügyi folyamatokat 1952-re sikerült konszolidálni: egységes monetáris rendszert hoztak létre, korlátozták a hitel- és pénzkibocsátást, központi kontroll alá helyezték a kormányzati kiadásokat, *„a munkásokat, alkalmazottakat jelentős mértékben természetben fizették, illetve a fizetést egy piaci kosár figyelembevételével a legfontosabb cikkek alapján*

számolták” [Jordán 1999. p. 167]. Ezen intézkedésekkel garantálták a pénz értékét, megfékeztek az inflációt.

2. ábra: A kínai infláció alakulása (1952-1957)

Adatok forrása: Tsakok [1979. p. 867, Table 2.]. Saját szerkesztés.

Nyugaton a tervgazdaság kínai bevezetése a szovjet-kínai gazdasági szövetség erősödésének tűnt, ám olyan folyamatokra épült, melyek a hamarosan bekövetkező szakítás okait és formáit is magukba foglalták. Mao első külföldi látogatásán, moszkvai tartózkodása során hosszútávú biztonság- és gazdaságpolitikai szerződést írt alá vendéglátóival. A szovjetek 1950-ben 300 millió dollár értékű hitelkeretet biztosítottak Kína számára. [Maddison 2007, Choh-Ming Li 1964] A 300 milliós forráshoz 5 év alatt egyenlő részletekben és egy százalékos kamatért jutott hozzá Kína, amit 10 év alatt kellett törlesztenie nyersanyag, tea, arany, illetve pénz formájában. E mellett közel 6000 tanácsadót (köztük mérnököket, tudósokat) küldtek segítségül, hogy a tervgazdaságban tapasztalatlan Kína sikeresen állítsa föl nehézipari létesítményeit és helyezze működésbe a szintén szovjet eredetű berendezéseket. Létszámuk később jelentősen emelkedett, 1949-1958 között összességében 10 800 szovjet szakértő dolgozott Kínában. [Choh-Ming Li 1964. p. 31] Az embargó sújtotta ország számára nélkülözhetetlen volt a tervdokumentációkhoz és gyártási eljárásokhoz való hozzáférés. Mivel az első hitelkeretet már 1953-ra felhasználták, a szovjetektől még egy ízben kapott Kína közvetlen pénzügyi segítséget: 1954-ben 117,1 millió rubel értékű hitel formájában. [Choh-Ming Li 1964. p. 31] Szintén szovjet segítséggel kezdte meg

működését 1957-ben Kína első atomreaktora és ciklotronja. A biztonságpolitikai együttműködés *de jure* a szerződés 30 éves időtartamáig érvényes volt.

1952-re a pénzügyi konszolidáció mellett az ipari és agrár output is elérte a háború előtti csúcserőit, így a döntéshozók az eredmények láttán megnyugodva léptek tovább a szovjet típusú gazdálkodás átvételében: 1953-mal kezdődően meghirdették az első ötéves tervet. [Naughton 2007. p. 65]

3.2.2. Az első ötéves terv

Az 1953-57-es tervperiódus a meghirdetett irányszámok és a teljesítéséről szóló beszámolók összevetése alapján nem csupán a szocialista gazdaságokat jellemző pszeudo-fejlődés, azaz adminisztratív manőverek időszaka, hanem a gazdasági felzárkózás érzetét keltő valódi előrelépés volt. Ellentétben az ezt követő, egészen a reformokig tartó időszakkal az első ötéves terv és a Maót követő nyitás egyaránt jelentős termelékenységnövekedést jelentett a kínai állami szektorban. [Chen et al. 1988] Az eredmények egyszerre voltak lelkesítőek, amennyiben Pekingben a hidegháború vezető hatalmaival, illetve lehangolóak, amennyiben Kína szükségleteivel vetették össze az adatokat.

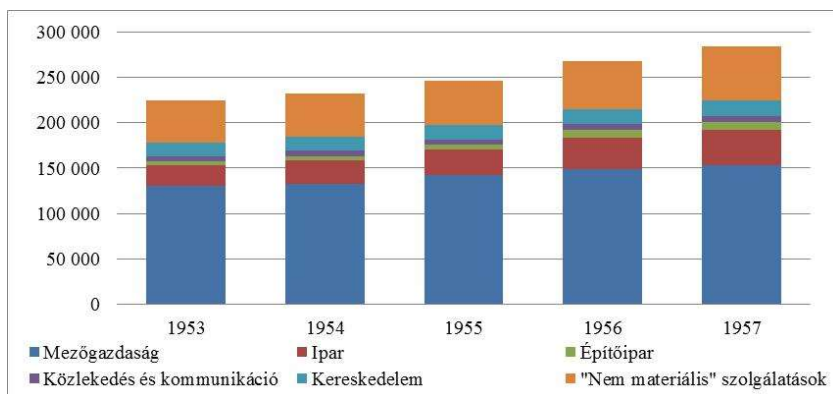
Bár Naughton figyelmeztet rá, hogy az első tervidőszak szinte állandó kiigazítások sorát jelentette, szemben egy világosan követett gazdaságpolitikai programtervvel [Naughton 2007. p. 65], ám ez csupán a tervgazdaság bevezetésének kezdeti bizonytalanságaira vonatkoztak, a célmeghatározásokra nem. Az átmenet dinamikájával, a központosítás kívánt fokával és hasonló operatív szempontokkal kapcsolatos dilemmák egyike sem mutatott föl a szovjet típusú tervgazdálkodás bevezetésétől eltérő ideálképet. A viták viszont oly soká tartottak, hogy a terv végleges formáját csak 1955-ben fogadták el.

A pénzforrás és szakértői támogatás mellett a szovjetekkel való rendszerépítő együttműködés egészen magas fokon is zajlott. Az első terv elindítását megelőző évben (1952) Zhou Enlaj (Zhou Enlai), a Kínai Népköztársaság első miniszterelnöke visszatért Moszkvába (Mao korábbi ott tartózkodása idején is a delegáció tagja volt). Sztálin tanácsait a következő év elején, röviddel halála előtt küldte el. Eszerint Pekingnek kiegyensúlyozottabb megközelítést javasolt, mely nem engedi a gazdasági növekedést

az évi 13-14 százalék fölé gyorsulni. [Kissinger 2014. p. 184] Mivel a Párton belül jelentős csoport a gyors sikereket és a gyors átmenetet favorizálta, ezért a moszkvai tanács egyúttal Mao támogatásának formája is volt egyben saját ellenzékével szemben.

3. ábra: A kínai GDP szektorális megoszlása (1953-1957)

(millió jüan, 1987-es értéken számolva)

Forrás: Maddison 2007: Table C.3; Saját szerkesztés

Megjegyzés: A nemzeti számlák régi szovjet típusú rendszerében a nem materiális szolgáltatások (pénzügyi, biztosítási, lakhatási, ingatlanok adminisztrációjával kapcsolatos, szociális, egészségügyi, oktatási, szórakoztatási, személyi, kutatás-fejlesztési szolgáltatások, valamint a fegyveres erők, a rendőrség, a kormányzati és a pártszervezetek kiadásai) nem jelenhettek meg a materiális termelési tételek között.

Az első ötéves terv jelentős sikereket ért el a szocialista gazdaságátalakítás kulcsterületein. A nehézipar és a bányászat dinamikus fejlesztése mellett olyan kulcságazatok erősödtek meg, mint a vas- és acélgyártás, kőszénbányászat, cementgyártás, villamosenergia-termelés és gépgyártás. Az ipari termelés éves átlagban 19 %-kal, az agrárium 4,5 %-kal, a nemzeti jövedelem 9 %-kal, 225 milliárd jüanról (Maddison-Wu becslései nyomán, 1987-es értéken számolva) 284 milliárdra nőtt, amint az a fenti látható. Az ipar hozzájárulása a nemzeti termeléshez 5 év alatt 19-ről 33 %-ra emelkedett, a mezőgazdaságé 57,7-ről 46,8-ra csökkent. [Jordán 1999. p.: 215] Jellemző adat (amire később még hivatkozni fogunk), hogy az országutak hosszát ezen idő alatt megduplázták, Tibet felé pedig több összeköttetést is kiépítettek. A külkereskedelem állami monopólium lett. Az importoldalon elsősorban (termelői és harcászati célú) állóeszközök és technológia, az exportoldalon élelmiszer, nyersanyagok és

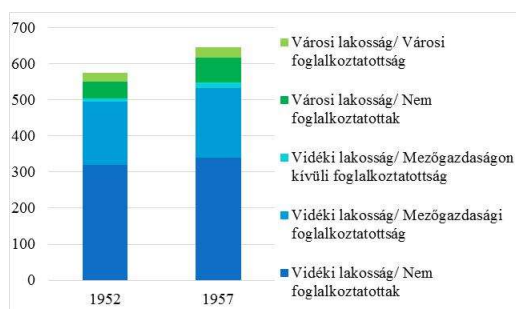
textiltermékek jelezték, hogy a szovjet piachoz való igazodás milyen ágazatokban engedi a kínai gazdaság fejlesztését.

Sztálin halála és az azt követő utódlás elindította a szovjet-kínai távolodás folyamatát, melynek egyik gazdaságpolitikai ütközője a tervgazdaság módszertana lett. Mao 1955 végén már különbséget tett a szovjet és a kínai szocializmus között: szemben a Szovjetunióval, Kína államisága erős és stabil, óriási és szorgalmas lakossága révén pedig rövidebb idő alatt is képes bevezetni a szocializmust. Fél évvel később pedig már *“Kínának a szocializmushoz vezető útját egyedinek, sőt a Szovjetunióéhoz képest magasabb rendűnek állította be”* [Kissinger 2014. p. 184]. Mivel a kommunista blokkon belüli feszültség csak a 2. ötéves tervben jelentkezik a gazdasági gyakorlatban, ezért ezzel részletesebben majd a következő alfejezetben foglalkozunk.

3.2.2.1. Vidéki termelés

A vidéki termelés kettős profilú volt. A 3.4 ábrán látható, hogy vidéken a mezőgazdasági tevékenység dominált, de ezen belül a nem az agráriumban foglalkoztatottak részaránya 5,2%-ról 6,6%-ra emelkedett. Ők kézműves munkákat, kereskedelmi és szállítási feladatokat láttak el. Miközben tehát csökkent a mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya a vidéki foglalkoztatottak között, az agrárfoglalkoztatottak száma 11.5%-kal nőtt. Jelentős nyomást helyezett a gazdaságra a gyorsan bővülő népesség, ezért 1956-1957-ben születésszabályozási kampányt vezettek be.

4. ábra: Vidéki/városi lakosság foglalkoztatottság szerinti megoszlása
(millió fő)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 78, Table 3.17]. Saját szerkesztés.

Mivel a sztálini Szovjetunióval szemben Kínában a vidéki lakosság hatalmi szerepe meghatározó történelmi örökség volt, ezért a szovjet mintától eltérően is kezelték az agrárium fejlesztését az első tervidőszakban. Hatékonyabb technikákat vezettek be a termelés során (például növelték az öntözött területeket, fokozták a föld többszöri megművelését, újraerdősítéseket végeztek, jobb minőségű vetőmagot használtak és jobban támaszkodtak az organikus trágyázásra), ami a teljes tényezőtermelékenység növekedéséhez vezetett. [Cheremukhin 2014. p. 21; Naughton 2007; Nolan 1976]

A tervidőszak kezdetén az agrárszektorban még a mezőgazdasági háztartások voltak túlsúlyban. Az állami terjeszkedés következő lépése a gabonafelvásárlások révén a piac monopolizálása és a szövetkezeti rendszer kiépítése volt. Az egyes stratégiai termények (elsőként a gabona, majd az olajos magvak, étolaj, még később a gyapot és a pamutszövet) alacsony és fix áron az államnak való kötelező beszolgáltatása egy 30 éves monopolpozíciót alapozott meg. A mesterséges árszerkezet tömeges elvándorlással fenyegetett. Az előírányzott beszolgáltatási kvóták a másik oldalon meghatározták a családoknál maradó átlagos mennyiséget, azaz az átlagos fejadagot is. A városokban ezt gabonajegyek bevezetésével gyakorolták.

Mivel az agrárszektor nyomott árai alacsony megtérülést tükröztek, ezért a vidéki lakosság jelentős része a városban próbált volna munkát vállalni, hogy a nagyobb hozzáadott értéket generáló második szektorban helyezkedhessen el – ennek megelőzésére a kormány korlátozta a mobilitásukat. [Naughton 2007] Bár az állami befektetések elkerülték az agrárszektor, a termelés mégis évi átlagos 4 %-kal bővült ezen 5 év alatt. *“Az első tervidőszakban, amikor a parasztok névlegesen még földtulajdonosok voltak a munkatermelékenység évente 1,7 %-kal, a teljes tényezőtermelékenység pedig 0,63 %-kal nőtt.”* [Maddison 2007. p. 75]

Amint Nolan [1976] és Cheremukhin [2014. p. 45] rámutatnak számos különbség volt a kínai és a szovjet típusú államosítás között, ami a KKP agrárius eredetéből is következik. A kínai vidék kevésbé volt polarizált, mint a szovjet, ami határt szabott a kisajátítások mértékének. Ennek a másik oldala az volt, hogy Kínában jelentősen alacsonyabb volt az egy főre jutó mezőgazdasági kibocsátás, ami alapvetően ösztönözte a termelést, illetve mérsékelte a tőkefelhalmozást.

Az agráriumban az első ötéves terv alatt a bruttó hozzáadott érték 128 milliárd jüanról (1987-es értéken számolva) 153,6 milliárdra emelkedett (ez éves átlagban 3,05%-os növekedés), miközben a GDP-hez való hozzájárulása 60-ról 54 %-ra csökkent [Maddison 2007], Pekingben mégis elégedetlenül figyelték a mezőgazdaság szocialista átalakulását. Maga Mao fogalmazta meg bírálatát az ágazat hivatalban lévő vezetői felé, ami robbanásszerű átalakulást hozott. A kollektivizálás 1955-től kezdett fokozatosan felgyorsulni. 1954-ben még csak a parasztcsaládok 2%-a, 1955-ben a 14 %-a, egy évvel később pedig már közel 96,2-98 %-a rendelkezett szövetkezeti tagsággal [Maddison 2007, Polonyi 1994]. Ezzel tulajdonképpen befejeződött az agrárszektor szocialista átalakítása. Mao mindezt így nyugtázta: *„A szövetkezés befejezése megoldotta hazánkban a szocialista iparosítás és az egyéni gazdálkodás közötti nagy ellentmondást.”* [Mao 1957. p. 27]

3.2.2.2. Városi termelés

A városi termelés egyértelműen ipari profilú volt. A magánszektor még nem volt kizorítva az ipari termelésből és a városi értékesítésből, de az 1949-től 1957-ig tartó időszakban egyre nagyobb nyomás nehezedett rájuk, hogy szerződjenek az állami tulajdonú nagykereskedőkkel. A maoista iparpolitika első szakaszának célja a külföldi és magántulajdon kizorítása volt. A nem kínai (többnyire japán) kézben lévő tulajdont már az első években kisajátították, mintegy válaszul a Kínát sújtó embargóra. [Maddison 2007] A kínai, de magánkézben lévő termelőegységeket, melyek túléltek a kommunista Kína első 6 évét, 1955 végétől kezdődően kezdtek rohamos tempóban állami irányítás alá vonni állami felvásárlás, szövetkezés és közös tulajdonlás (állami és magán) bevezetésével. Kollektivizált termelőeszközeikért közel 1,1 millióan részesültek valamekkora pénzügyi kompenzációban: tíz éven keresztül a megállapított értéknek 5 %-ot kapták évente. [Riskin 1987, Maddison 2007] Látva a dinamikus átalakulás mutatóit *„1956 első felében példátlan gyorsasággal valósították meg a kézműipar és a tőkés ipar szocialista átalakítását is”* [Polonyi 1994]. A maoista iparpolitika első korszakának végére megszűnt a gyárak magántulajdonlása. (Az 1958-tól kezdődő 2. korszakról majd a következő alfejezetben lesz szó.)

Az első tervidőszakban két hatalmas hullámban áramolt befektethető tőke az iparba. Az első és magasabb, 1953-as azonnal inflációs veszéllyel fenyegetett, ezért Peking azonnal

változtatni volt kénytelen, amint az látható a 2. ábrából is. A beruházások elsősorban a nehéziparba, betoniparba és nehézgépgyártásba áramoltak. A beruházások második hullámát, az 1956-os „kis ugrást” a frissen létrehozott szocialista termelőegységek felépítésével és működtetésével indokolták. Az erőforrások mobilizálásához szükséges tőkét a háztartások fogyasztásának leszorításával (és így az ott keletkező megtakarítások növelésével), és az alacsony mezőgazdasági árakkal (azaz az ott keletkező értéktöbblettel, amit a külföldi értékesítéssel realizáltak) teremtették meg. *„Így az agrárszektorból kinyert erőltetett megtakarításokat és többleteket az ilyen iparágakba való beruházásra lehetett fordítani.”* [Zhu 2012. p. 109] Ez jelentette a nehézipar fejlesztéséhez felhasznált tökefelhalmozás módszerét.

A nehézipar dinamikus fejlődése, a könnyűipar szolid növekedése és tartósan emelkedő agráradatok jellemezték a 1953-1957-es időszakot [Choh-Ming Li 1964. p. 3]. Az első tervidőszak végére felállt a szocialista gazdaság intézményrendszere Kínában. Létrejöttek a nagy kollektív mezőgazdasági szövetkezetek, az iparból az állami tulajdon kiszorított minden más szereplőt és a piaci koordinációt felváltotta a tervutasításos rendszer. A városi ipar túlsúlya ugyanakkor a társadalmi szerkezet radikális átalakulásával fenyegetett. Míg ebben az időszakban a teljes népesség közel 72 millió fővel bővült: a vidéki lakosság 8,7%-kal, a városi lakosság viszont 38,9%-kal nőtt.

3.3. A nagy ugrás korszaka

Az első tervidőszak során egy új ideológiai-politikai struktúra formálódott a nemzetközi kapcsolatokban és a kommunista tömbön belül is, ami Kína további gazdaságpolitikai programjában is egyre nagyobb teret nyert. A folytatást illetően a hatalmi eliten belül két elképzelés versengett egymással. A nehézipari fejlesztések robbanásszerű növelése már a nagy ugrás (1958-1960) program meghirdetése előtt is célja volt Maónak, ám a párton belüli vitákon csak az 1956-os moszkvai és magyarországi események, illetve azok lecsengése fényében sikerült túllépni.

A gyorsított iparosítás és a mérsékelt fejlődés hirdetőinek kezdetektől (amint azt az első öt éves tervnél is tárgyaltuk) meglévő frakcióharcából utóbbiak kerültek ki győztesként az 1956. évi VIII. pártkongresszuson. A gyűlésen kimondták, hogy a forradalmi időszak véget ért, ezért új, békés korszakába lép Kína szocialista újjáépítése. Ebben a piaci

mechanizmust is alkalmazni kívánták, kiegészítő szerepet szántak neki a gazdaság működésében. Továbbá újra teret adtak volna a különböző típusú tulajdonviszonyoknak. Ezek a változtatások jelentették ekkor a szovjettől eltérő kínai út meghatározó sajátosságait. Olyan liberalizációs hullám formálódott, mely aztán az 1978-at követő reformok során teljesedhetett ki. [Naughton 2007. p. 68]

Pár hónappal később azonban a magyar események híre már olyan fenyegetést jelentett Kína számára, melyre azonnali irányváltás volt a válasz. Az egyéb nemzetközi fenyegetések és változások mellett a magyarországi események tették egyértelművé a szovjet modellt másoló gazdaságpolitika és a Kína kiszolgáltatottsága jelentette kockázatot. Az 1949-1976-os korszakból ezt a periódust tárgyaljuk a legrészletesebben, mivel allegorikus világossággal fejezi ki az ideológiai és gazdaságpolitikai tényezők kölcsönhatását a Mao-korszakban.

3.3.1. A stratégiaalkotás kondíciói

A második ötéves tervidőszak tartalmát tehát egy bonyolult összefüggésrendszer rajzolta meg, melyet összefoglalóan hat tényezőben ragadunk meg.

1. A **koreai háború** (1950-1953) azon összecsapások egyike, melyekre Thomas Schelling (többek között) a Nobel díjasok számára 2007-ben, Hong Kongban a helyi Polytechnic University Gazdaságtudományi Kara által rendezett fórumon utalt, amikor a II. világháborút követő olyan katonai konfliktusokról beszélt, melyekben legalább az egyik oldalon atomfegyverrel rendelkező ország harcolt. Ez súlyos és sürgető üzenet volt a szuperhatalmakkal szemben védelmi képességeiben elmaradt Kína számára, hogy gyors iparosítást és mélyebb szocialista átalakítást vigyen végbe.
2. A **kínai-orosz kapcsolatban** az első kiemelt konfliktus már 1950-ben megtörtént, amikor a koreai háború során az oroszok nem adták meg a kínaiak által kért támogatást.

„A gyakorlat szükségszerűségeiről kialakított kínai és szovjet felfogás közötti ellentétek ideológiai összecsapássá fajultak, amikor

1956. februárban Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának huszadik kongresszusán mondott beszédében elítélte a sztálini bűnöket, amelyek közül némelyikre részletesen is kitért.” [Kissinger 2014. p. 185]

A kínai stratégiai orientáció végleges irányváltása 1956 után kezdődött meg. (Az ideológiai különbségeket alább részletesen tárgyaljuk.) 1956 egyfelől kivárássra, majd a hasonló kínai jelenségek megelőzése gyors intézkedésekre sarkallta Pekinget, amely ekkortól már mind nagyobb távolság kialakítására törekedett az orosz hatalommal szemben. (A kapcsolatra jellemző volt, hogy amikor 1958 augusztus-szeptemberében Kína lövetni kezdte a tajvaniakhoz tartozó szigeteket, Moszkva előzetes támogatás nélkül is kiállt Peking mellett. Az incidens természetesen tovább terhelte az amerikaiakkal való viszonyt.) Hruscsov Moszkvában Sztálin-ellenes hangulatot generált, ami a szocialista blokkon belül aláásta Mao, azaz „Kína Sztálinjának” legitimációját. Mao jogosan látta a moszkvai „önkritikában” a Kínára leselkedő veszélyt. A hatalomféltés közvetlen érdekénél meghatározóbb, fundamentális különbség is eltávolította egymástól a két kommunista pártot. A szovjet típusú abszolút hatalomgyakorlás idegen volt a kínai kultúrától, amelyet Mao hiába próbált megsemmisíteni.

A gazdaságpolitikai szinten ezt a divergenciát Maónak az 1956 áprilisában *A tíz legfontosabb kölcsönviszonyról* elmondott beszéde fejezte ki. Ebben kritikusan értékelte a szovjet tapasztalatokat és bírálta a szovjet és minden más gyakorlat közvetlen másolását, előrevetítve a szocializmus építésének egy *kínai útjára* vonatkozó modellkeresést.

3. Amint arra korábban már utaltunk, a **Tibet** felé irányuló infrastruktúra kiépítése stratégiai cél volt már az első tervidőszak során is. A pekingi kormány 1950-ben csatlakozási tárgyalásokra szólította föl Tibetet. Ennek kudarcát hamar belátták és katonai haderőt vezényeltek Lhászába. 1951 májusában ilyen körülmények között írják alá a dalai láma által is támogatott *tizenhét pontos egyezményt*, ami lényegében a tibeti népnek a Népköztársasághoz való csatlakozását és a kínai alakulatok szabad működését legitimálta. Az ellenállás a keleti területeken vívott gerillaharcokból hamar átfogó lázadássá érett, ami a fővárosra is kiterjedt és az

1951-es szerződés érvénytelenítését és a kínaiak azonnali kivonulását követelték. A konfliktus fegyveres megoldását a tibetiek elvetették, ezért Kína saját erőivel nyomult be a területre. Öszentsége a dalai láma 1959. március 17-én álruhában menekült Indiába. Azóta emigrációban él Dharamszalában.

A Tibet megszerzéséért folytatott manőverek kettős biztonságpolitikai célt szolgáltak: a Himalája jelentette védelmet Kína érdekében kihasználni; biztosítani Kína édesvízkészletét (a Jangce (Chang Jiang) és a Sárga-folyó (Huang He) is Tibetből ered).

4. A **lengyelországi Poznańban** 1956 nyarán kitört tömeges munkásfelkelés a munkakörülmények javítását és a kormány távozását követelte. Erejüket a Lengyel Néphadsereg mintegy 10000 katonája több száz tankja roppantotta össze, így a felkelés nem terjedhetett tovább.
5. Az **1956-os magyar események** híre fenyegető üzenet volt Kína számára. A kommunista hatalomgyakorlással szembeni tömeges elégedetlenség reális forgatókönyvvé vált. Peking stratégiai célja ennél fogva az volt, hogy megelőzze hasonló folyamatok eszkalációját Kínában. Ezt a kínai társadalomban közben egyre éleződő szembenállások tették még sürgetőbbé (ld. következő pont). A szovjet nagyhatalmi sovinizmus ellen érvelő Mao Zedong októberben előbb a szovjet fegyveres erők kivonását támogatta, majd azok maradása, de be nem avatkozása mellett foglalt állást. Azt javasolta, hogy inkább kivárással kezeljék a helyzetet, hogy közben fölfedjék magukat a szocializmus ellenségei. Csupán november 4-e után állt a fegyveres beavatkozás mellé. A magyar ügy kezelését Kína igyekezett saját előnyére alakítani. [Vámos 2007]
6. Az erőforrások radikális reallokációja drámai társadalmi és gazdasági hatásokat generált. A döntéshozók körében már 1956-ban megjelent a mezőgazdasági termelés elégtelensége miatti aggodalom. A mezőgazdasági output stratégiai fontosságú volt politikai szinten is, mert „*Kínában is a mezőgazdaság volt a felhalmozási eszközök egyik fő forrása*” [Jordán 1999. p. 206; kiemelés a szerzőtől]. Mao számára a forráshoz jutás módja a paraszti fejadagok visszaszorítása, a kvóták és beszolgáltatások révén létrejövő értéktöbblet

kisajátítása volt. E nélkül kizárólag hitelből lett volna finanszírozható az iparosítás. 1956-ban Kínában egyes vidékeken **munkás- és diáksztrájkok** fordultak elő, vidéken néhány szervezetben is zavargásokra került sor. Az alacsony fogyasztási, jövedelmi és az érezhetően lassuló volumennövekedési adatok hatására elégedetlenkedő parasztok tömegei akartak 1957-ben kilépni a szervezetekből, ami gazdasági és politikai szinten is rendszerszintű bizonytalanságot jelentett. Azt az érzetet keltette, hogy a kommunista tömbön belül megjelenő szembenállás Kínát is elérte.

A gazdasági liberalizáció hatásaként jelent meg a politikában a kritikai észrevételek bátorítása az 1956. május 2-án meghirdetett „*Virágozzék száz virág, versengjen száz iskola!*” program által. Az imént összefoglalt bizonytalanságok kezelésének hatására a kampány a frakcióharc egy speciális, osztályadalmi formájává vált. Mao „*az akcióval meg akarta akadályozni, hogy a magyarországihoz hasonló irányba fejlődjenek a dolgok*”. [Jordán 1999. p. 231] Kezdetben még csak irodalmi, művészeti fókuszú egyeztetések, tanácskozások voltak, majd 1957 elejétől már kifejezetten ideológiai-politikai síkra terelődött. A szabad vélemény-nyilvánításra és bírálatra ösztönzés (Mao hangsúlyozta, hogy a kényszerítés helyett a meggyőzés és az érvelés a helyes) mellett „*munkastílus-javító*” foglalkozásokat hirdetett meg a feltárt problémák orvoslására. Az ország politikai légköre egy csapásra radikálisan megváltozott. A *túlzásokba eső* kritikusok ellen 1957. június 8-án indult meg a Párt ellencsapása. E jobboldal ellenes kampányban általánossá vált a *munka általi átneveléssel* való büntetés. Mintegy 800.000 értelmiségi veszítette el az állását, kapcsolatát a családjával, illetve a szabadságát.

A kampány e kétarcúságának üzenete, hogy Mao felajánlotta a frakcióharc intézményrendszerét, ám azt is egyértelművé tette, hogy aki *többet* szeretne ennél, az ellensége a rendszernek. Ennek a társadalmi megértését jelzi az is, hogy „*szó sincs azonban arról, hogy általánossá vált volna a rendszer elvetése. Az értelmiségi bírálatok általában a rendszeren belül maradvá tették szavá a hibákat és hiányosságokat, amelyek végül is eléggé általános elégedetlenséget jeleztek a hatalomgyakorlás, a pártirányítás konkrét megvalósulásával szemben*”. [Jordán 1999. p. 228; kiemelés a szerzőtől] Ezt a frakcióharchoz kötődő politikai tartalmat nem tárgyalja a szakirodalom, amely

rendszerint csupán annyit emel ki, hogy Mao ezzel a programmal az ellenzéki érzelmű szereplők önfelfedését próbálta kiprovokálni.

3.3.2. Az új vízió megfogalmazása

A belső és külső fenyegetések sora közepette Maónak két stratégiai célt kellett elérnie: megelőzni lengyelországi és magyarországi események megismétlődését Kínában és rendezni a Szovjetunióval való kapcsolatokat minden szinten.

Ennek érdekében 1956 utolsó hónapjait relatíve visszavonulva élte, hogy nagyobb hangsúlyt fektethessen az ideológiai munkára, a legfontosabb nemzetközi munkásmozgalmi kérdések elemzésére. Ennek során kiemelt szerepet kapott a munkásmozgalom egységének fontossága, valamint az új vízió megrajzolása a Sztálin-kérdés, a revizionizmus, a dogmatizmus és a nagyhatalmi sovinizmus témájában és a korábbiaknál is nagyobb hangsúlyt kapott az ifjúság forradalmi szellemű ideológiai nevelése.

Mao választása az volt, hogy visszatér korábbi politikájához – az újabb irányváltást a Központi Bizottság 1957. október 3-i plénümán fogalmazta meg. Elvetette a politikai és gazdasági liberalizáció legkisebb fokát is, ebben a korszakban látszólag hűen követte a Hruscsov előtti szovjet modellt, mert ebben látta a garanciát arra, hogy megelőzze a sztrájkok eszkalálódását, valamint önmaga és a Párt hatalmának biztosítékát.

„Úgy vélem, hogy két kard van: az egyik Lenin, a másik Sztálin. Most az egyik kardot, Sztálint az oroszok eldobták. Gomulka és egyesek Magyarországon felvették ezt a kardot, hogy a Szovjetunióra sújtsanak vele, hogy szembeszegüljenek az úgynevezett sztálinizmussal. [...] Mi, Kínában nem dobtuk el.” [Mao, idézi Vámos 2007. p. 160]

Sztálin kardjával arra utalt, hogy Hruscsov a kommunista párt polarizációját kezdte meg azzal, hogy a sztálinista elemeket szembe állította a Párt érdekeivel, teret nyitott a kritikáknak és a revizionizmusnak. Lenin kardja annak metaforája, hogy a Szovjetunió első vezetője még azt hirdette, hogy csak a forradalom útja vezethet a szocializmus győzelméhez, ám Hruscsov ettől eltávolodott és e célt demokratikus választásokon

keresztül is elérhetőnek tartotta. Hogy elkerülje ezeket a hibákat, Pekingnek rövid időn belül szembe kellett fordulnia Moszkvával.

„A kínai titoizmus, amitől Sztálin kezdettől fogva tartott, most elkezdte felütni a fejét abban a formában, hogy a kínaiak védték Sztálin örökségének ideológiai jelentőségét. Mao Hruscsov „desztálinizálási” kezdeményezését „revizionizmusként” bélyegezte meg – ez ideológiai sértést jelentett –, amivel azt kívánta kifejezni, hogy a Szovjetunió eltávolodik a kommunizmustól és a saját burzsoá múltja felé kanyarodik vissza.”
[Kissinger 2014. p. 185]

Az új gazdasági-politikai irányt Mao *„A népen belüli ellentmondások helyes megoldásáról”* c. 1957. február 27-ei beszédében fogalmazta meg. A Kínai Népköztársaság Legfelsőbb Államtanácsának 11. kibővített ülésén elhangzottakban a marxista filozófia és a taoizmus ért össze.

„A marxista filozófia szerint az ellentétek egységének törvénye – a világegyetem alaptörvénye.” [Mao 1957. p. 18] [...] *„Ellentmondások állandóan keletkeznek, és állandóan megoldódnak: ez a dolgok és jelenségek fejlődésének dialektikus törvénye.”* [Mao 1957. p. 22]

Az ellentétek egysége a frakcióharc filozófiája. Bár a magyarországi eseményeket önmagában véve „rossz dolognak” tekintette, de ennek is kettős jellegére hívta föl a hallgatóság figyelmét. Levezette, hogy az eredmény egy stabil, kommunista vezetésű ország és a nemzetközi kommunizmus megerősödése lett, amiket viszont pozitív kimenetelnek tekint. Csakúgy, mint ahogy a magyarországi beavatkozás elsöre a kommunista világnak tetsző akció volt, ám hatásában növelte a nemzetközi kommunista-ellenességet.

„Bizonyos körülmények között a rossz jó eredményekre vezethet, a jó viszont rossz következményekkel járhat. Lao-ce több mint kétezer évvel ezelőtt ezt mondta: „A szerencsétlenségben ott a szerencse, a szerencsében benne van a szerencsétlenség is.”” [Mao 1957. p. 49]

Ez a kínai hagyományból levezetett filozófia adta a tartalmát az orosz állásponttal való szembehelyezkedésnek. Mao ezzel már elkezdte előkészíteni azt az elméleti-gazdaságpolitikai fordulatot, ami a 70-es évek fordulatát is jellemezte majd, nevezetesen, hogy a „kapitalista” eszközök helyesek a „szocialista célok” elérése érdekében. Moszkvával ellentétben Mao természetesnek tartotta az ellentmondások bizonyos szintjének állandó jelenlétét a társadalmon belül, és ezért elfogadta a klasszikus kapitalizmus szükségességét bizonyos ágazatokban, gazdasági tevékenységekben. Az antagonisztikus, ellenséggel szemben fennálló ellentmondásokra Mao az azonnali, az igazságtartalom vizsgálatát nélkülöző szembefordulást tartotta megfelelő válasznak. Az a tétele azonban, hogy a szocialista társadalom ellentmondásai nem tekinthetők rendszer-szintű fenyegetésnek, mivel ezek *„nem antagonisztikus ellentmondások, ezeket mindenkor meg tudja oldani maga a szocialista rend”* [Mao 1957. p. 19] vulgármarxista álláspont, hiszen az eredeti marxi törekvés a klasszikus kapitalizmus meghaladását célozta, antagonisztikus, egymást kizáró tételnek tekintette a klasszikus kapitalizmus és a szocializmus jelenlétét. Ezzel Mao lényegében azt állította, hogy a szocialista társadalmakban, a korabeli keleti blokkban el kell fogadni a klasszikus kapitalista és szocialista tendenciákat egyaránt. Ez azért állt szemben az orosz monolit politikai-gazdaságpolitikai elképzeléssel, mert abba nem fért bele a különböző áramlatok elismerése, míg Mao ezt elfogadta. A probléma ezzel nem az, hogy pluralistább politikai szerkezet, mint az orosz, hanem az, hogy ott is pluralista, toleráns, ahol nem szabadna lenni, mert az már veszélyezteti a politikai, gazdasági és kulturális stabilitást.

Maónak a hatalom legitimitásáról alkotott képében az égi megbízatás filozófiája tükröződik. A Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület második ülészakán 1950 júniusában így fogalmazott:

„Ha valaki valóban őszintén szolgálja a népet, valóban segít a népnek a számára nehéz időszakban, jót művel, s félúton vissza nem fordulva, következetes marad továbbra is, akkor a népnek és a népi kormánynak semmi oka nem lesz arra, hogy elforduljon tőle, semmi oka nem lesz arra, hogy megtagadja tőle a megélhetésnek és a nép szolgálatának lehetőségét.”

[Mao 1957. p. 45]

Az előző fejezetben tárgyaltuk, hogy Konfuciusz tanításain alapszik Kínában a felelős uralkodó, az ég akaratát a földön megvalósító császár ideája. Az uralkodó a metafizikai szint gyakorlati megvalósítója, akinek legitimitása e megvalósítás sikeréből következik. A fenti Mao-idézetben a világnak ez a konfuciánus rendje nyilvánul meg. A sikeres gyakorlati alkalmazás nem csupán elégedetté és kényelmessé teszi az alattvalókat, hanem az ég alatti birodalom részeként alkalmazzák magukra az ég alatti világ törvényeit is. Kínában az uralkodótól való elfordulásra azért nem került sor, mert ezen szabályok alkalmazói önmagukban kulturális egységet képviselnek.

„Az 1956-os eseményekből Kína azt a tanulságot vonta le, hogy alapvetően önmagára kell számítnia, és azok a folyamatok, amelyek Kelet-Európában beindultak, náluk nem engedhetők meg. A korábban engedélyezett szabad vitákat drasztikusan lezárták. A párton belüli vita a fejlesztés üteméről a gyorsítók javára dőlt el.” [Polonyi 1994]

Az „önmagára utalt” Kína számára a kommunista országok kapcsolatrendszere kényelmes lehetőséggel kecsegtetett a nemzetközi térben szükséges támogatói kör kiépítésére. Ehhez a Moszkvával folytatott vitája miatt támogatóinak távolodniuk kellett volna a szovjet hatalomtól. Többségüknél ez sem technikailag nem volt megvalósítható, sem érdekükben nem állt, így Kína a blokkon belül alárendelt pozícióba kényszerült. A kommunista világmozgalom kettészakítására tett sikertelen kísérlet sarkallta Maót arra, hogy e kapcsolatrendszeren kívül szerezzen támogatókat víziója megvalósításához. A fejlődő országok felé fordulás mellett szólt az is, hogy „a kínai vezetők már a 40-es évek második felében befolyásra törekedtek a harmadik világban” [Jordán 1999. p. 232]. Ennek a stratégiának egyik kulcsmozzanata a Népköztársaság bandungi konferencián (1955. április) való részvétele volt, ahol Zhou Kína békés szándékairól tudta biztosítani a régió országait.

„Az 60-as évek elejétől, miután Kína belátta, hogy a Szovjetunió és a szovjet megszállás alatt lévő szocialista országok nem követik őt, új politikát hirdetett meg: a szocialista tömb vezető hatalma helyett igyekezett a fejlődő országok vezető hatalmává válni.” [Salát 2000]

Ennek az új geopolitikai önmeghatározásnak az ideológiai kerete a „három világ” Mao-féle elképzelése volt, melyben a hidegháború két vezető hatalma mögött Európa és Japán alkotják a második vonalat, Kína pedig a többi szegény, fejlődő országgal a harmadik világot. Ennek a hatalmi pozíciónak a kimenetele volt Mao stratégiájának lényege. Ahogy Deng az ENSZ-ben 1974-ben elmondott beszédében rávilágított:

„Miután a két superhatalom a hegemoniáért küzd, a köztük levő ellentétek kibékíthetetlenek; az egyik vagy legyőzi a másikat, vagy őt győzik le. A kompromisszumuk és az összejátszásuk kizárólag részleges, időleges és viszonylagos lehet, miközben az ellentétük mindent magába foglaló, állandó és abszolút. [...] Megegyezhetnek egymással, de minden megállapodásuk csak látszat.” [idézi Kissinger 2014. p. 324]

Ez a vízió közvetlenül tükrözi, hogy Mao úgy gondolkodott, a hidegháborúból Kína számára elérhető győzelem lényegében a hidegháborút követő politikai pozíció, nevezetesen, hogy a győztes hatalom tárgyaló partnerévé válhat. Olyan hatalommá, amellyel a megállapodások nem csupán látszatot jelentenek, akivel a kompromisszumok és az összejátszások nem csupán részlegesek, időlegesek és viszonylagosak. A hidegháborút követő korszak stabil és vezető, ennél fogva stratégiai szinten alapvetően kooperatív hatalmává kívánta tenni Kínát. Ehhez azonban nem lett volna elegendő az egyik superhatalom hidegháborús kudarca, hanem kellett hozzá egy támogató nemzetközi kör is, amit a fejlődő országokból formált magának, miután a kommunista internacionalizmus narratívájától távolodva szembe kellett néznie a támogatók esetleges hiányával. Mao azzal, hogy felismerte a hidegháború végének szükségességét, úgy tudta Amerika kiemelt partnerévé tenni Kínát, hogy ahhoz nem a második világ elérésén és meghaladásán, hanem annak megkerülésén keresztül vezetett az út.

Ez egyrészt megadta Kínának a mozgási szabadságot, biztosította a nemzetközi partnerek lehetséges bázisát, amit a kommunista internacionalizmustól való távolodásával új alapokra kellett helyezni és egyértelműen meghatározta önmagát, mint azt a partnert, amellyel a hidegháború győztes hatalmának tárgyalnia kell majd.

Témánk szempontjából kulcsjelentőségű megállapítani, hogy a kínai magaskultúra hagyománya volt az, ami segítette a biztonságpolitikai és gazdaságpolitikai mozgástér

megteremtését, a Moszkvától való fokozatos távolodást, az Amerikához való közeledés előkészítését és a világgazdasági nyitást, ugyanakkor ezt a kínai hagyományt Mao eltorzítva, nem következetesen alkalmazta. Az önerőre való támaszkodás ugyanis azt jelentette Mao számára, hogy Kína nemzeti érdekeiből kell levezetni, hogy kapitalista vagy szocialista országgá akar-e válni, az eszmerendszerek csak a nemzeti érdeknek alárendelten fontosak. A népnek való hűség, a nép iránti elkötelezettség kettős tartalommal bír, hiszen ebből következhet a felzárkóztatás, a társadalom széles csoportjainak felemelése, bevonása a legkorszerűbb technikai-gazdasági viszonyokba, de következhet a provincializmus konzerválása is. Mao nem tett egyértelmű különbséget, pedig ennek hiányában nem hozható létre harmónia a társadalomban. Kétségtelen, hogy a kínai magaskulturális hagyomány, azon belül is a konfucianizmus és a taoizmus vezették ezt a folyamatot, és ez tette lehetővé, hogy Kína túlélje a maoizmust, de attól Mao elmélete nem egyeztethető össze a kínai magaskultúrával.

3.3.3. A program értékelése

Bár van, aki szerint *“Kínának nem volt második ötéves terve (1958-1962), csupán 5 ad hoc éves terve ezidő alatt”* [Choh-Ming Li 1964. p. 3], a kül- és belpolitikai körülmények, valamint a maoista filozófia bemutatásával amellet érveltünk, hogy a korszak átfogó trendjét nem egyszerűen a kommunista tervgazdaságok hatékonytalansága okozta, hanem egy átfogó gazdaságpolitikai koncepció, ami a marxista-maoista megközelítés és a kínai hagyomány elegyéből született válasz volt a politikai környezetre.

A kínai pártvezetés 1956 okaként egyértelműen a falu és a város közötti ellentét kiéleződését jelölte meg, olvasatukban a falu lényegében fellázadt a város ellen. Ennek megakadályozása érdekében tekintették elkerülhetetlennek az erőforrások kivonását a falvakból, és egy új egyensúly kialakítását falu és város között. Ezen a ponton is érzékelhető a maoizmus embertelen jellege, hiszen ahelyett, hogy a kölcsönös és harmonikus fejlődésre törekedett volna gazdaságpolitikai programjában a két osztályt, a parasztságot és a munkásosztályt kijátszotta egymással szemben.

A falusi foglalkoztatottság elleni hadjáratszerű fellépésről tanúskodik az alábbi ábra: az agráriumban foglalkoztatottak részaránya mindössze néhány hónap leforgása alatt olyan

radikálisan esett, hogy fenntartható módon 30 évnyi folyamatos technikai fejlesztéssel és struktúraváltással lehetett csak újra elérni a nagy ugrás program szélsőértékét.

5. ábra: Az agráriumban foglalkoztatottak részaránya

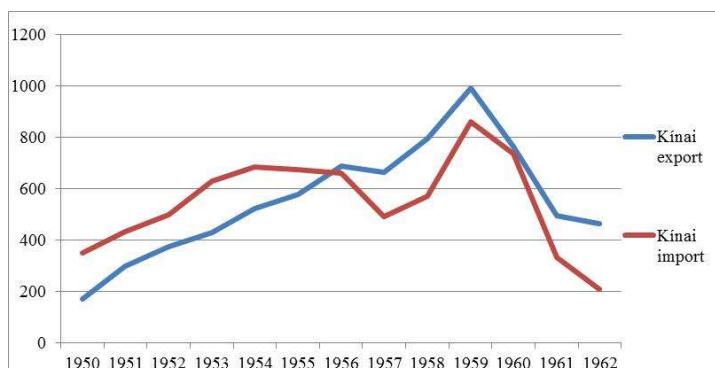
Forrás: Cheremukhin et al. [2014. p. 15]. Saját szerkesztés

Az agrárszektorból kivont munkaerőt az ipar szívta föl. A munkások száma 2 év alatt közel megtriplázódott. Az 1957-es 23 milliós érték után 1959-ben már 62 milliót regisztráltak, majd 1963-ra ismét a 23 milliós szinten állt az ipari foglalkoztatottság. [Maddison 2007. p. 81] Az iparosításnak ez a módja nem csupán a gazdasági teljesítmény csökkenéséhez vezetett, hanem a mezőgazdasági termelést olyan mértékben visszavetette, hogy súlyos éhínség alakult ki Kína egyes területein. *„Kína 1959 és 1962 között átélte az emberiség történelmének egyik legsúlyosabb éhínségét, melynek során húszmilliónál is több ember halt meg.”* [Kissinger 2014. p. 202]

„A „nagy ugrás” termelési céljai elérhetetlenek voltak, és az ellenkezés vagy a kudarc kilátásai olyan rettentőek, hogy a helyi káderek inkább meghamisították a termelési számokat és jobb eredményeket jelentettek Pekingnek. Ezeknek a jelentéseknek az adatai alapján Peking továbbra is exportált gabonát a Szovjetunióba nehézipari termékekért és fegyverekért cserébe.” [Kissinger 2014. p. 202]

A két nagyhatalom külkereskedelmi értékeinek ábrázolásából (6. ábra) kiderül, hogy az éhínség és a kínai-szovjet politikai konfliktus kiéleződése nagyságrendileg az első tervidőszak eleji szintre vetette vissza az adatokat 1962-re.

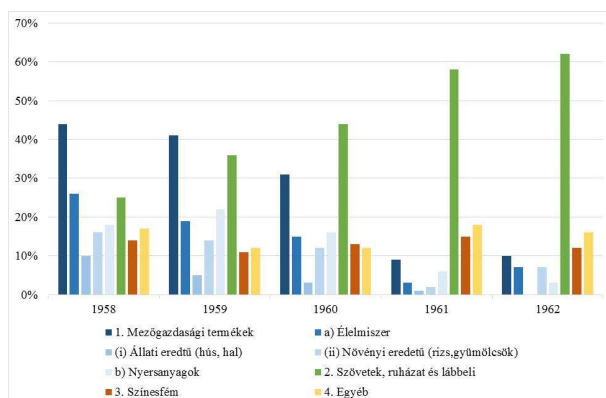
6. ábra: Kereskedelem Kína és a Szovjetunió között
(millió rubel)

Adatok forrása: Hoeffding [1963. p. 97], Choh-Ming Li [1964. p. 33]. Saját szerkesztés.

E tervidőszak alatt nem csak, hogy exportált Kína gabonát, hanem a gabonaexport 1959-ben érte el a csúcserőértékét. A zöldségek exportjában 1961 hozott csak radikális változást: 1958-tól az exporton belüli részaránya 16, 14, 12, majd 1961-től 2 és 7% volt. Általában véve a mezőgazdasági termények exportjában (beleértve az állati eredetű élelmiszert és a nyersanyagokat) is ez a tendencia érvényesült. Bár a fenti ábrából látható, hogy az export abszolút értékben jelentősen csökkent, de ezen belül a hangsúly már a második ötéves terv alatt is a szövetek, ruhaneműk és lábbelik irányába tolódott el (olvasható le az alábbi ábrából). Exportszerkezeten belüli részarányuk dinamikusan nőtt 1958-1962 között: rendre 25, 36, 44, 58, 62% volt.

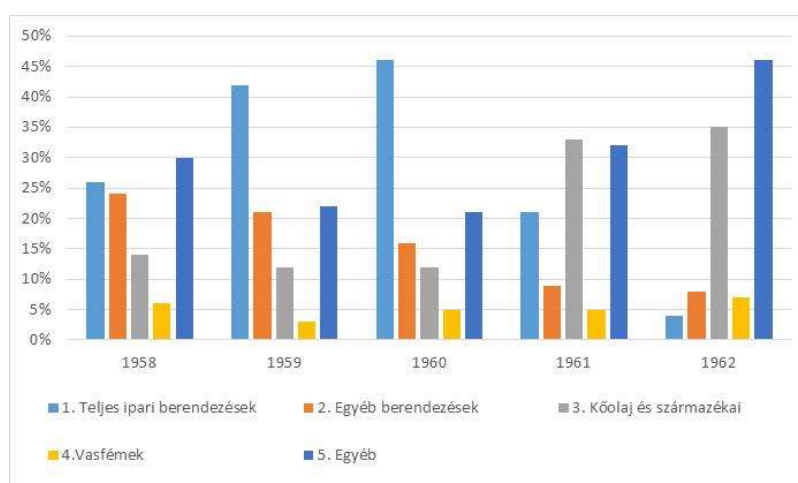
7. ábra: Kína exportja a Szovjetunióba a második tervidőszak alatt

Adatok forrása: Choh-Ming Li [1964. p. 33. Table 6.]. Saját szerkesztés.

Az importszerkezet változását az alábbi ábra mutatja be: 1962-re gyakorlatilag megszűnt az ipari berendezésekkel való kereskedés: az 1960-as 46%-ról 2 év alatt 4%-ra csökkent – e területen a korábbi szovjet beszállítói kapcsolatot hamarosan Japán és Nyugat-Európa veszi át. A költségcsökkentő intézkedés egyik célja az volt, hogy pénzügyi eszközöket szabadítson föl az éhínség enyhítésére. A szerkezeti változásban a kőolaj és származékai lettek a meghatározó termékek. Az iménti 2 év során, tehát 1960-tól számítva a részarányuk 12-ről 35%-ra nőtt.

8. ábra: Kína importja a Szovjetunióból a második tervidőszak alatt

Adatok forrása: Choh-Ming Li [1964. p. 33. Table 6.]. Saját szerkesztés.

Mao eszköze a parasztság és a munkásosztály kijátszására legletisztultabb formájában a decentralizációban öltött testet. Ebben a periódusban a tervszámok meghatározásáért felelős minden földrajzi egységnek (*xian*) az önellátásra kellett törekednie és így figyelmen kívül kellett hagynia más egységek igényeit. A szaktudás nélküli szereplők magukra hagyása azt az üzenetet közvetítette, hogy nem a termelés outputja, hanem módja a domináns elem. A területiségnek ez a szélsőséges formája azt is jelentette, hogy a helyi érdekeket nem csak más azonos szintű igényekkel szemben kellett szigorúan priorizálni, hanem a nemzeti és kollektív érdekek fölé is emelték. [Choh-Ming Li 1964. p. 24-25]

Azaz Mao megszüntette a közösségi érdekeltséget és ennek révén elválasztotta és szembeállította egymással az egyes régiókat és társadalmi osztályokat. Elválasztotta őket egyrészt azzal, hogy a területileg kiterjesztett önállósággal mindenhol csak a saját

igényeik kielégítésében voltak érdekeltek, a területi alapú munkamegosztás nem tudta orvosolni az allokációs problémákat, s azáltal is, hogy így megelőzte, hogy az egyes érdekcsoportok politikai céljaikban egyesüljenek. Így megteremtette azt a gazdaságpolitikai helyzetet, amelyben a feszültség a parasztság és a munkásosztály között formálódott, nem pedig a dolgozók és a politikai vezetés között. Szembenállásuk áttételesen a hatalom stabilitását és a folyamatos forradalom fenntartását egyszerre eredményezte.

A falusi és városi lakosság, a társadalmi osztályok és régiók egymással szembeni kijátszása volt Mao víziója a fejezet elején összefoglalt hat pont kezelésére. A politikai stabilitás és a gazdasági hatékonyság elválasztása súlyos hiba volt, aminek ára az önkény és a terror voltak. Ennek előzménye Kínában a legista hagyomány. Ilyen körülmények között azonban a városokban és az iparban felhalmozott tőkéből sem megfelelő gazdasági teljesítmény, sem a politikai stabilitás garanciája nem következett. Bár az 1958-1960-as években a GDP a korábban valódi sikert jelentő szinten stagnált, ám a már tárgyalt szerkezeti aránytalanságok és minőségi problémák miatt ez jólét nélküli jólétet jelentett.

3.3.4. A második konszolidáció (1961-1965)

„A „folyamatos forradalom” hajtóerejét Maónak az az elve jelentette, mely szerint az erkölcsi és az ideológiai energia legyőzi a fizikai akadályokat.”

[Kissinger 2014. p. 199]

„Mao ismét arra akarta rávenni a kínai embereket, hogy hegyeket hordjanak el, ám ez alkalommal a hegyek nem mozdultak.” [Kissinger 2014.

p. 202]

Kissinger így festette le a nagy ugrás korának Kínáját. A program kudarcát belátva egy újabb konszolidációra, tartalmát tekintve drasztikus kiigazításra volt szükség. A KKP-n belül zajló frakcióharc működése ismét a felszínre került, noha a nagy ugrás politikájának nyílt, hivatalos bírálatára 1980 után került sor:

„A „kiigazítás” annyiban mindenképpen új körülmények között zajlott, hogy

felszínre kerül a vezetés megosztottsága, *amely végig eltérő elképzelések, koncepciók egyidejű jelenlétét, sőt érvényesülését idézte elő.*” [Jordán 1999. p. 276; kiemelés a szerzőtől]

A hibák feltárása és a szakmai alapokon nyugvó felelősségre vonás elmaradt, ezzel Mao egy újabb ellentmondást őrzött meg a Párton belül.

Az útkeresésben ismét a szigorú állami tervszámokhoz való visszatérés, valamint a gazdasági egységeknek nagyobb szabadságot hirdető vitája bontakozott ki. Ez a párbeszéd, amit Herbert Franz Schurmann (amerikai történész-szociológus, a hidegháború kori Kína szakértője, a Berkeley Egyetem volt professzor) a Nagy Vitának nevez, 1961 végén kezdődött [Choh-Ming Li 1964. p. 29]. A megosztottságot jelzi, hogy az 1962. január-február során megtartott ún. *hétézres káderkonferencián* például Liu Shaoqi az elmúlt évekre vonatkozó szigorú kritikájának adott hangot, még Peng Dehuai rehabilitálására is felszólított, míg Mao a nagy ugrás céljai iránti lelkesedés talaján akart tovább lépni. A további szereplők megszólalásai nem néhány nagy tömböt, hanem megannyi részleges átfedéssel tarkított összképet festettek le. A polarizáció mélyüléseként értékeli Jordán [1999. p. 281] a Központi Bizottság az 1962. szeptember 10-ei plénümán elhangzottakat. Az egyik oldalon Deng Xiaoping azzal áll a gyűlés elé, hogy *„Mindegy, hogy a macska fekete vagy fehér, a lényeg, hogy megfogja az egeret”*, azaz a gazdasági pragmatizmust hirdette (amiért egyébként később revizionizmussal vádolták), addig Mao már az osztályharc politikai folyamataira fókuszált, és szembe ment a rivális javaslatokkal. Mindeközben egyre nagyobb teret kapott a vitákban Szun Ja-feng közgazdász, aki még messzebb ment, mint a legtöbb kritikus, piacbarát elképzelései. Emiatt azonban 1966-ban hétéves börtönbüntetésre ítélték.

A hivatalosan természeti csapások sorozatát felelőssé tevő döntéshozók a *kiigazítás, konszolidálás, kiegészítés és színvonaemelés* jelszavait választva állították föl az új program alapjait. Eszerint a mezőgazdasági tevékenység, mint a gazdaság alapja prioritást kap az iparral, mint vezető tényezővel szemben, ezen belül pedig a könnyűipar került előtérbe a nehéziparral szemben. A KKP Vörös zászló c. lapja 1960 novemberében az alábbi címmel közölt vezércikket: *„Az ipar és a mezőgazdaság egyidejű fejlődése a kínai szocialista gazdaság fontos törvénye”*.

Erre a koncepcióra a *modernizáció általi fejlődés* fogalmát használták, ami annak belátása, hogy Kína felzárkóztatását alapvetően az agráriumon keresztül kellett végrehajtani, szemben a kezdeti maoista elképzelésekkel. Az ipari teljesítmény tartós fokozásának alapfeltétele volt, hogy megfelelően szakképzett munkaerő álljon rendelkezésre a gyárakban (nem egyszerűen a földekről átvezérelt tömegek), illetve általánossá és használhatóvá váljon a mezőgazdaságban az a technológia (pl.: műtrágya), mely képes csökkenteni a paraszti munkaerő iránti igényt és így elérhetővé tenni kapacitásukat az ipari termelés számára.

Ennek jegyében ismét bátorítani kezdték a háztáji (mellék)tevékenységeket, a könnyűipart és a falusi piacok újbóli megnyitását – utóbbi az importtal kiegészülve jelentős árfelhajtó erő lett, mivel a piacokon a korábbi áraknál magasabb, piaci jellegű árak alakultak ki, inflációs nyomást generálva ezzel a gazdaságban. A mezőgazdasági termelés fejlesztése érdekében a nagyberuházásokat csökkentették és a vidékről áthelyezett lakosságot visszairányították a falvakba. Ugyanakkor nem valósult meg a pénzügyi befektetések mezőgazdaságba irányítása. Az alapvető elszámolási egységgé a kommunarendszer legalsó egysége, a termelőcsapat vált. A javadalmazásban mérsékelten ismét alkalmazni kezdték a teljesítményelvet, ami az egyenlősdi csökkenését eredményezte, valamint emelték az állami felvásárlási árakat.

A politikai vezetés körül kialakult bizonytalanság miatt az éhínségre csupán fokozatos lépésekkel reagált Peking. Az agrárszektor termelése első ízben 1965-ben (161 098 millió jüan) haladta meg az 1958-as szintet (154 538 millió jüan), ám 1961-et követően már egyértelmű növekedési pályára állt. [Adatok forrása: Maddison 2007. p. 158] Az agrárválság 1961-ben még tovább súlyosbodott, ezért Kína nagy volumenű élelmiszerimportra kényszerült. Az 1963-ig tartó 3 évben közel 16 millió tonna gabonát importáltak, főként Kanadából és Ausztráliából. [Choh-Ming Li 1964. p. 10] A XX. század legnagyobb éhínsége 1962-vel zárult le. Mindazonáltal a körülmények nem voltak elégségesek a lakosság élelmezését megfelelően kiszolgáló termeléshez, ráadásul a gazdálkodókat komoly adóterhek sújtották [Zhu 2012. p. 109].

Bár a lakosság 70%-a még a 70-es évek végén is az agráriumban dolgozott [Zhu 2012. p. 109], a válságos termelési szinthez képest lassan emelkedett a termelés értéke: az 1966-os adathoz (173 034 millió jüan) képest 1972-re mindössze 11, és 1977-re is

csupán 25 %-kal nőtt az agrárium termelése [Adatok forrása: Maddison 2007. p. 158]. A gyenge ösztönzők, a tulajdonjogok körüli bizonytalanságok és a piaci mechanizmusok hiánya rendszeres élelmiszerhiányhoz vezetett, ezért gyakran sürgősségi búzabehozatalra volt szüksége Kínának. [Huang, Jikun – Otsuka, Keijiro – Rozelle, Scott 2008. p. 469]

Az iparban a változtatások iránya a hatékonyságelv, a nyereség, a bürokrácia csökkentése, a decentralizáció enyhítése jelentették a fő irányt. Ezeken az alapokon trösztök felállításával 1963-tól kísérleti jelleggel új típusú termelési rendet vezettek be néhány területen. A bérezéssel kapcsolatban reformokat hajtottak végre, ekképpen ismét teret nyert a differenciált, teljesítményalapú bérezés, az anyagi ösztönzők alkalmazása, és megnőtt a szakértelem szerepe. Ezekben az években az egyenlősi politikája háttérbe szorult, ám a két részvétel és a három kombináció is gyakorlatban maradtak. A decentralizált tervgazdaság intézményeinek felszámolásával a gazdasági döntéseket erős központi ellenőrzés alá rendelték – de nem tértek vissza egészen az 1957-es centralizációs szinthez. Az agráriumba visszaáramló tömegek (nagyságrendileg 20 millió fő [Naughton 2007. p. 72]) mellett az állótőke-igény is csökkent, ami enyhítette a beruházási adatok csökkentésének hatásait. Egyes államosított vállalatokat a szövetkezetek tulajdonába helyeztek vissza. Mindennek hatására az ipar hamarabb tért vissza a válság előtti értékeihez és növekedési ütemhez, mint a mezőgazdaság.

A második szektoron belül az ágazatok kiegyensúlyozott szerepe felé való elmozdulást is jelentett a kiigazítás. Az addigi tervszámok alapján a fémkohászat, vegyipar és nehézipar termeléséhez hangolták az ipart, amikkel azonban például a bányászat is képtelen volt tartani a lépést. Ezért 1961-től kiemelt szerepet kapott az ún. *négy gyenge láncszem*: a bányászat, a kőolaj, a faipar és a műtrágya. [Choh-Ming Li 1964. p. 4] A nehézipari termelés öncélból az agráriumot segítő ágazattá vált. [Choh-Ming Li 1964: 35] Ezek az ágazati prioritások azonban tükrözik az ellentmondásos gazdaságfejlesztést, hiszen a kőolaj még egy elmaradottabb, a villamosítást megelőző termelési kultúrához kötődik, a faipar a bútorgyártást alapozta meg, ami ugyan a háztartások fejlődését szolgálta, de nem járult hozzá jelentősen a műszaki kultúra emeléséhez, a műtrágya valóban jelentős előrelépést hozhatott, de ebben az időszakban a nyugati mezőgazdaság húzóereje a mezőgazdasági gépgyártás, végül a bányászat egy olyan munkásréteg

megerősödését eredményezte, amelyik jelentős mértékben kötődött a fizikai, szolgai munkához.

3.4. A kulturális forradalom időszaka

A Mao halálát (1976) megelőző 10 év korszakolása terén többféle gyakorlat alakult ki. Általános, hogy az időtartamot az 1966-1969-es időszakhoz kötik, mivel ekkorra stabilizálódott a politikai környezet. Az enyhülő légkör dacára azonban a radikális baloldali kampány, illetve a *katasztrófa évtizede*, ahogy a kínaiak nevezik egészen Mao haláláig működésben maradt. Ehhez igazodva mi a másik általánossá vált korszakolást követjük (pl.: Salát 2000) és a kulturális forradalom (1966-1976) időszakán belül különböztetünk meg egyes szakaszokat.

3.4.1. A kulturális forradalom

A kulturális forradalom hivatalos kezdőnapjának az aznap kiküldött központi körlevél miatt 1966. május 16-át tekintik. Az újabb felülről vezérelt felfordulás a kor frakcióharcának formája. A gazdasági folyamatok fejlesztését képviselő (és a párt apparátusára támaszkodni kívánó) Deng és Liu ellenében Mao számára az elsődleges cél az volt, hogy létrehozza a forradalom örököseinek masszív táborát, megakadályozza a revízió kibontakozását és egy új „mandarin” elit felemelkedését.

„Mao felfogásában új és gyorsan erősödő motívumként jelentkezik az a szempont és értékelés, hogy a munka szerinti elosztás, a kádereknek biztosított privilegizált helyzet és juttatások eredményeként megjelenik és gyorsan elkülönül a káderek és értelmiségiek rétege, amely a Szovjetunióhoz hasonlóan a revizionizmus fő képviselőjévé válhat.” [Jordán 1999. p. 293]

A gazdasági stabilizáció mérsékelt sikerei azzal a veszéllyel fenyegették Maót, hogy párton belüli szerepe tartósan háttérbe szorulhat. *„Mao-t egész életében jellemezte a messianisztikus küldetéstudat: hitt abban, hogy ő - és csak ő - Kína megmentője, és amint Kínában megszilárdította a szocialista rendszert, abban is hinni kezdett, hogy Kínára és őrá hárul a világforradalom vezetésének feladata.” [Salát 2000]* Hatalmát megerősítendő, megőrzött katonai pozícióját kihasználva *„a hadsereggel összefogva*

mozgalmat indított az ifjúság szocialista átnevelésére” [Polonyi 1994]. A kulturális forradalom néven ismertté vált program úgy szerzett mind több támogatót, hogy névleg a sikerek megőrzését és a revizionista csoportok támadásainak megelőzését tűzte ki céljául. Félelme nem volt új keletű, már 1963 májusában így figyelmeztetett:

„Ha a dolog így megy tovább, akkor nem kell hozzá sok idő, ha kevesebbet számítunk, néhány év vagy tíz-egynéhány év, ha többet, néhány évtized, s elkerülhetetlenül bekövetkezik az országos méretű ellenforradalmi restauráció. A marxista–leninista párt kétségkívül revizionista, fasiszta párttá változna, egész Kína megváltoztatná a színét.” [Jordán 2011. p. 13]

Az újonnan felemelkedő rétegek, azaz főként a politika kegyeltjei, tehát az apparátus és az értelmiség ellen indított hadjáratát formálisan a kultúra területén kezdte egy aktuálpolitikai felhangú dráma kapcsán. A középiskolákat általában 2, az egyetemeket akár 6 évre is bezárták, és így tízezrek maradtak megfelelő képzés nélkül, ami hosszan tartó negatív hatást eredményezett. Felhívására az intézményeken belül megkezdődött az ellenforradalmárok felkutatása, az oktatási intézményekben megalakultak az első vörös gárdák. Mao *„arra bátorította őket, hogy ne féljenek a „rendetlenségtől”, miközben a szörnyű „négy régi” dolog – a régi eszmék, a régi kultúra, a régi szokások és a régi beidegződések – eltörléséért harcolnak, melyek Mao szerint Kínát gyengévé tették*”. [Kissinger 2014. p. 221] Erre a fiatalokból álló tömegre támaszkodva próbálta meg megvédeni a forradalom szellemiségét. A korabeli amerikai elemzések e forradalmi hullámok egymásutániségát prognosztizálták:

„Valószínűtlen, hogy Maót valaha is elégedetté tehetné, hogy a forradalmi programjai révén általános stabilitás teremtsen a politikai életben. Valószínűen továbbra is hasonló programok kezdeményezésével fogja megpróbálni elérni a további változásokat a kínai társadalomban és politikában, nem megfelelkezve az anarchia és a gazdasági káosz jelentette veszélyekről.” [National Intelligence Estimate 1968. p. 11]

A vörös gárda radikalizmusa hamar káoszba taszította a városokat, terrorjellegű akcióival pogromhangulatot keltett. Ez a forradalmi hullám kivételesen a városokra koncentrálódott, a falvak mindennapjait alapvetően érintetlenül hagyta.

Hamarosan e tömeg is polarizálódni kezdett ideológiai és személyes preferenciák mentén. Az egyik oldalon a pártvezetés és a bürokrácia különböző szintjei kísérelték meg önmagukat megvédeni ettől a támadástól és visszaszerezni a hatalmat a Gárdáktól, a másik oldalon pedig a frakcióharcnak ezen szintje mellett már Mao sem bízhatott abban, hogy tekintélyét latba vetve tartósan irányítani tudja ezeket a csoportokat, ezért megfélemezésükre kényszerült. Mao ebben egyrészt munkásokból és parasztokból álló munkacsoportokra, avagy propagandacsapatokra támaszkodott, másrészt a hadsereg bevetése mellett döntött.

A hadsereg bevetését előkészítette, hogy a korábbi években „*Mao eszméi szellemében átpolitizálták, a népi háború doktrínájának hangsúlyozásával, a rangok eltörlésével már korábban „forradalmasították”*” [Jordán 2011. p. 14]. Ez a lépés komoly stratégiai fenyegetést jelentett. A hadsereg jelentőségének növekedése nemcsak azt fejezte ki, hogy egyetlen politikai erő sem képes a kor Kínájában a hadsereg támogatása nélkül teljeskörű befolyásra szert tenni, hanem azt az opciót is reálissá tette, hogy a KKP-nak akár be kell sorolnia a hadsereg mögé [Kissinger 2014; Wu 1968. p. 234]. Mao 1968-ban felszólított a vörös gárda felosztatására, ami egy mérsékelt politikai konszolidáció időszakának nyitánya volt, ám ezt új modell bevezetése nem követte. A revizionizmus elleni harc jegyében szembeállt az ökonomizmus, mint a gazdasági racionalizmus képviselőivel: Denggel és Liuval.

„A kulturális forradalom lényegében belpolitikai eseménysorozat volt. Első éveire a vörösgárdisták okozta káosz, a hátralévő időre pedig a pártvezetés soraiban dúló frakcióharcok voltak jellemzők. A két szakaszban a kínai külpolitika is különbözőképpen alakult, de meg kell jegyeznünk, hogy a külvilággal való kapcsolat mindvégig viszonylag jelentéktelen kérdés maradt a belső harcokkal és a belpolitikai helyzettel elfoglalt kínai vezetés számára.” [Salát 2000]

A külpolitikáért felelős apparátus hiába bízott a korábbi kampányok tapasztalatában, ezúttal őket is érintette a „megtisztulási folyamat”. *„A kulturális forradalom első éveiben az országban kaotikus állapotok uralkodtak, az állam- és pártapparátus megbénult, a vezetésben a legfelsőbbtől a legalsóbb szintig könyörtelen frakcióharcok dúltak.”* [Salát 2000] Ennek eredményeként Kína még jobban bezárkózott és

elszigetelődött. A frakcióharc a követségeken is egyre erősödött, ezért Peking nagyköveteit egy kivétellel (Egyiptom) mind visszahívta külföldről.

A külpolitikai aktivitás terén fordulatot csupán az okozott, hogy Kína egyre inkább fenyegetve érezte magát északról a Szovjetuniótól, délről a Vietnamban ekkor már egy bő évtizede harcoló amerikai haderőtől, valamint a rendezetlen indiai és japán viszonytól. Hruscsov 1964. október 14-i megbuktatását örömhírként fogadták Pekingben, aminek értékét két nappal később elvégzett első kínai atomrobbantás tovább növelte. A két ország közti legfontosabb határincidensek mellett az 1968-as csehszlovákiai bevonulás jelentett fontos eseményt a két ország viszonyában. A szovjet beavatkozást Zhou nyíltan szociálimperializmusnak minősítette. A két ország kulturális, tudományos és kereskedelmi kapcsolata 1967-re lényegében minimálisra csökkentek.

Kína csak ebben a korszakban kezdte el kiépíteni külpolitikai apparátusát. *„Az 1970-es évek elején a nemzetközi helyzet változásával a KNK-nak szüksége lett egy jól működő diplomataapparátusra, ám megfelelő számú képzett diplomatát még a külügyminisztérium korábban meghurcolt alkalmazottainak visszahozatalával sem tudott munkába állítani.”* [Salát 2000] A külpolitikában gyakorlatilag Mao egyszemélyi döntéseket hozott. Csupán Chen Yi külügyminiszter és Zhou Enlai miniszterelnöknek volt még kiemelt szerepe az 1949 után létrehozott külügyi tárcában. A külügyminiszter támogatottsága már a kulturális forradalom legelején (1967) elfogyott, mivel szembeszegült az új kampány értékeivel.

Kína kezdetben az „egy oldalra hajlás” elvét követte, azaz egyértelműen a szocialista országok felé orientálta külpolitikáját. Később azzal, hogy Kína a Szovjetunió és Amerika mellett önálló külpolitikai profil létrehozására törekedett, a KNK a háromszög diplomácia kialakulásához járult hozzá, amelyben mindaddig jelentős a veszélye egy potenciálisan globális konfliktus kialakulásának, amíg az egyik oldalon létre nem jön az elrettentéshez szükséges erőfölény. A szovjetekkel való feszültség kiéleződésével Kína számára meghatározóbbá vált a szovjet expanzionizmus elleni védelem, amire Mao a vízszintes vonal elméletével válaszolt (1973). A vízió szerint többek között Amerikának, Pakisztánnak, Iránnak is össze kellett volna fognia Moszkva feltartóztatása érdekében. Ez lényegében a kollektív biztonság nyugati érvelésének adaptálása, ami azonban azzal fenyegetett, hogy *„Kína viszonylagos katonai gyengesége miatt az ország*

biztonsága bizonyos mértékben az amerikai támogatástól függ, legalábbis egy átmeneti időszakban” [Kissinger 2014. p. 306] Részben ennek kivédése formálta Mao három világ elméletét (1974), amelyben a két szuperhatalom árnyékában a 2. világot Európa, Kanada, Japán és Óceánia, a 3. világot pedig a fejlődő országok, elsősorban Ázsia, Afrika és Latin-Amerika jelentik. Az első világ alatt létrejövő szövetségtől Kína biztonságát és mozgásterének megőrzését remélte. Hozzá kell tenni, hogy a vízszintes vonal elmélet azzal a veszéllyel is járhatott volna, hogy Kína egy új harmadik pólust alakít ki a két világgal szemben, és ez nagyobb instabilitást hozhatott volna, mint a kétpólusú világrend. Ezt a törekvést akadályozták meg az amerikaiak, és ez is magyarázza a „kínai kártya” prioritássá válását.

Az elszigeteltségből való kiútkeresést a felszínen biztonságpolitikai szempontok, a mélyben pedig a kínai magaskultúra hagyományai vezették. Ennek során *„Kína az ősi tanácsot követte: "Hadakozz a közeli államokkal, barátkozz a távoliakkal!" Mivel a Szovjetuniót pillanatnyilag veszélyesebbnek tartotta, mint az USA-t, az ideológiai különbségeket félretéve puhatolózó lépéseket tett ez utóbbi felé*” [Salát 2000]. Ehhez Washingtonban partnerre leltek, ugyanis Amerikában jobban tartottak a két keleti óriás szövetségétől, illetve egy szovjet támadás és egy ezt követő orosz bábkormány pekingi beiktatásának lehetőségétől. Mao haláláig a már tárgyalt amerikai jelentés nem látott esélyt a kínai-szovjet kompromisszumra, ugyanakkor a titkos dokumentumban kifejezték bizalmukat Peking önmérséklete iránt: *„hisszük, hogy Peking óvatos marad a határterületeken a katonai feszültsége kialakításával kapcsolatban és valószínűen nem kezd hasonló erőfelvonulatra a kínai oldalon*”. [National Intelligence Estimate 1968: 14] Kína eközben egy sikertelen kísérlet után 1970-ben sikeresen pályára állította első műholdját. E fenyegetések összességében arra vezették Nixont, hogy a szovjetek erejének megfékezése érdekében kijátssza a *kínai kártyát*, azaz nyisson Peking felé. E lépés azonban nem csupán egy biztonságpolitikai kényszerpálya volt. *„Nixon számára a Kína felé való nyitás egy átfogó stratégiai terv része volt, nem pedig a kölcsönösen zavaró tényezők valamiféle listázása.*” [Kissinger 2014. p. 254]

A kínaiak és amerikaiak első hivatalos, felső szintű kapcsolatfelvétele apró gesztusok sorozatából fejlődött ki. Ennek része volt, hogy 1969-ben a Hongkongból kínai vizekre vitorlázó két amerikait Peking elengedte; az USA enyhítette a Kínát sújtó gazdasági szankciókat; Varsóban az amerikai nagykövet komikus körülmények közepette (a kínai

üggyvivő az amerikai közeledtére ijedtében menekülni kezdett) elérte, hogy létrejöjjön egy egyeztetés (1970. február 20.) közte és a kínai diplomata között. A kis lépések politikájának legemblematikusabb eseménye a „pingpong-diplomácia” volt: 1971-ben az amerikai válogatott sikeresen hívta meg magát Kínába a kínai együttesen keresztül. E lépések sorozata vezetett el előbb Kissinger első látogatásához, majd Nixon hivatalos pekingi útjához, amit a két fél közös kezdeményezéseként tártak a világ elé. Az elnöki találkozót megelőzően kapta meg a KNK ENSZ-tagságot, amelyet második nekifutásra és albán javaslatra fogadtak el. *„Számos ENSZ-szervezetben azonban a külügyi káderhiánnyal küszködő KNK még hosszú ideig nem tudott részt venni.”* [Salát 2000] A Nixon kínai megbeszéléseiről beszámoló, előre egyeztetett sanghaji kommuniké kifejezte, hogy ellenzik a régióbeli hegemoniára való törekvést. Ezzel nem csupán önmagukat korlátozták, hanem a Szovjetunióknak is üzentek, ám a viszony kényessége miatt a Szovjetunióval tételen a kommuniké nem foglalkozott.

„Kína számára a kapcsolatfelvétel és a kommuniké elfogadása történelmi jelentőségű volt és stratégiai győzelmet képviselt, mivel lényegben egyetlen kérdésben sem kényszerült álláspontja feladására.” [Jordán 1999. p. 375; kiemelés a szerzőtől]

A két ország szövetségét egy 1973-as közlemény mélyítette el, melyben közös ellenállásra tettek ígéretet minden világuralomra törő hatalommal szemben és kölcsönösen képvisleti irodát nyitottak a másik fővárosában. Nixon bukása, majd az 1974-i évi amerikai kongresszusi választások, illetve a kulturális forradalom végjátéka (a szélsőbaloldali frakció folyamatos támadásokat intézett a tárgyalásokat vezető Zhou ellen) miatt a két ország közeledése innentől az évtized végéig megtorpant. Az Amerika felé való radikális irányváltás mellett Kína mégis mindvégig kitartott a külpolitika szovjetellenes karakterében és "marxista-leninista-maoista" eszmeiségében, azaz abban, hogy a kommunista világforradalom egyik vezetőjének tekinti magát.

A kapcsolatfelvétel érdekesen kidomborította a két fél közti kulturális sajátosságokat: *„a kínai diplomaták a viszony folyamatosságát lényeges feladatnak tekintették, sőt talán fontosabbnak is, mint a formális dokumentumokat. Ezzel szemben az amerikai diplomácia inkább szétbontja az ügyeket, és a maguk érdeme szerint kezeli azokat.”* [Kissinger 2014. p. 263-264]

A kínai-amerikai kapcsolatfelvétel árnyékában Mao hirtelen utód nélkül maradt. Mao közelgő halála esetére az amerikai jelentés is azzal számolt, hogy a hatalom valószínűen Lin Biaohoz kerül majd, hozzátéve, hogy az átmenetben a hadseregnek is nagy szerepe lesz [National Intelligence Estimate 1968. p. 14] A sokáig megbízható és lojális, a vörös könyvecskét összeállító Lin Biao ellenezte az amerikai kapcsolatot. Az országból elmenekülve repülőgép-szerencsétlenségben halt meg 1971-ben. Halála után hivatalosan összeesküvéssel vádolták meg, valamint azt állították róla, hogy a kulturális forradalom korábbi éveihez csak álcából kíván visszatérni, valójában Deng mérsékelt irányvonalát támogatja.

Mao kísérlete a revizionizmus, illetve az azt képviselő csoportok megerősödésének megelőzésére végül kudarccal zárult. Radikális kampánya egyszerre veszélyeztette a kínai társadalom és a KKP működését. [Kissinger 2014. p. 214]

„A „kulturális forradalom” előképét is felfedezhetjük a kínai múltban: az antikonzfucianus, legista Qin (Csin) államot és a paranoiás Qin császárt, aki a kínai fejedelemségeket i.e. 221-ben egyesítette, s aki – a hagyomány szerint – elégette a konzfucianus könyveket, és élve eltemettette a konzfucianus írástudókat. Mao Zedong nem véletlenül találta rokonszenvesnek. A párhuzamot azonban – az árnyalt megítélés kedvéért – folytatni illik: a zsarnok császár műve, az egységes Kína ma is létezik, mint ahogyan létezik Mao Zedong műve, az egységes, független Kína is.”
[Juhász 2012. p. 83-84]

A tömegpszichózisra jellemző, hogy diákok és tanárok csoportja fizikailag indított rohamot Konfuciusz szülőfaluja ellen, hogy végérvényesen leszámoljon a tanító örökségével. Bár továbbra is harcolt a hagyományok erejével, Mao eközben „a konfuciuszi erkölcsi feddhetetlenségbe ágyazott kínai kormányzás klasszikus elveit erősítette meg”. [Kissinger 2014. p. 247] Ezt fejezte ki vallomása: „Most azonban a „mennyeik alatt” minden egy nagy zűrzavar” [Jian – Wilson 1998. p. 158; idézi Kissinger 2014. p. 226] – amit az országban eluralkodó káoszt látva fogalmazott meg az egység klasszikus formáját, az ég alatti birodalom képét használva.

3.4.2. A korszak gazdasági programja

Nagy ugrás programot követő gazdasági konszolidáció politikai fenyegetéssé változott a krízis elmúltával. Az akkor még mentsvárnak tűnő eszközök használata egy nem válságos időszakban a revizionizmus fenyegetését hordozta magában. Ennek képviselői a KKP-n belüli egyre összetartóbb csoporttá váltak. Deng mellett ide tartozott Liu Sao-csi is, akit jellemző módon azzal gyanúsítottak meg, hogy ő *Kína Hruscsovja*. Pellengérre állításakor arra hivatkoztak, hogy szükségtelennek tartja az osztályharc folytatását és a gazdaság autonómiáját hirdeti a politikai befolyással szemben, tehát lényegében a forradalom ellensége.

„A pragmatikus megközelítése a kiigazítási időszaknak, beleértve a magántelkeket, a szabad piacot, valamint a dolgozók és a menedzserek anyagi ösztönzését, szükségszerűen vezetett a gazdasági jólét egyenetlen javulásához, valamint új osztályhatárokhoz.” [Wu 1968. p. 27]

Mao saját pozícióját ehhez az új politikai térképhez igazította és ezért frakciója célkitűzéséül a szocialista gazdaságpolitika szigorú alkalmazását választotta. A második ötéves terv idején az agráriumhoz kötötte a fenyegetést, most pedig az értelmiséghez és a bürokráciához. A szocializmus védelméért és elmélyítéséért ezért alapvetően ideológiai, politikai és városi kampányt hirdetett. Okulva a nagy ugrás program katasztrofális következményeiből ezúttal nem a gazdaság átszervezésével, hanem a politika és a gazdaság elválasztásával próbálta meg elérni célját.

„Valószínűnek tűnik, hogy Mao 1966-67-ben tudta, amiként 1958-59-ben is, hogy a politikai és ideológiai céljai nem szükségszerűen biztosítanak egyszerű megoldást az alapvető gazdasági területen legalábbis rövidtávon. A legtöbb erőfeszítése a hadseregben, illetve 1966-ban az oktatás és a kultúra területén lényegében minimalizálták a gazdasági hatásokat.” [Perkins 1967. p. 44]

A nagy ugrás egyik tanulsága az volt, hogy az agráriumból szélsőségesen kivont tőke fölhalmozása fenntarthatatlan módja a városi munkásság szocialista kultúrájának elmélyítéséhez. A szükséges gazdasági inputot a mezőgazdaság leválasztásától remélte,

miközben a városokban egy politikai hadjárat keretében fölszámolták a revizionista elemeket. Miután felismerte, hogy a gazdaság forradalmi átalakításával nem tudja átformálni a kínai társadalmat, szabad teret próbált biztosítani a (főként mezőgazdasági) termelés számára és a forradalmat kulturális (ideológiai) szinten kísérelte meg megnyerni. A gazdaság leválasztása nem volt teljesen sikeres (a vörös gárdák hamar befolyásolták a gazdasági termelést). Míg a nagy ugrás a gazdaság kihasználása, addig a kulturális forradalom a gazdaság leválasztása és feláldozása révén próbálta meg megvalósítani Mao ideáját, amint az kiolvasható az alábbi részletből:

„Míg az első megközelítésben a Kulturális Forradalom nem törte meg a gazdasági növekedést, hanem támogatta azt, a maoisták hamarosan azt hirdették, hogy a termelés rövidtávú csökkenése egy elfogadható ár Kína szocialista gazdasági fejlődése érdekében.” [Dernberger 1972. p. 1058]

Az ökonomizmus ártó szeleként megbélyegzett gazdasági engedményekkel szemben a politika feltétlen elsődlegességét hirdette. Ekkor akár gazdasági veszteségek árán is el akarta érni a politikai célt, szemben az ötvenes évek második felével, amikor a gazdasági veszteségek nem kizárólag a politika változásaihoz, hanem a gazdasági alrendszer szocialista átépítéséhez is szükségesnek látszottak. A nagy ugrás idején a gazdaság volt a változások színtere, a kulturális forradalom idején viszont a politika, előbbinél a veszteségek közvetlen kapcsolatban voltak a célzott átalakulással, utóbbinál viszont a gazdaság leválasztására, védelmére tett kísérlet kudarcát jelezték.

A mélyebb és intenzívebb társadalmi szerepvállalás érdekében és az éledező elitizmussal való leszámolás jegyében a terror komplex formája bontakozott ki, ahol gyakran magukat egyaránt maoistának valló csoportok harcoltak egymással, hogy megvédjék a rendszert annak másik védelmezőjétől. [Dernberger 1972. p. 1061]

„Nyilvánvaló, hogy Mao ellenfelei átítatták az egész párt és kormány hierarchiáját, aláásva a gerilla ellentámadást a gazdasági reformjaikkal szemben. Így az egyetlen megoldás »egy teljeskörű forradalom a proletárkultúra megalapozásához« volt – ami a helyes fordítása a teljes kínai elnevezésnek, ami Kulturális Forradalomként lett ismert.” [Dernberger 1972. p. 1055]

Ehhez igazodóan konszenzus mutatkozik azzal kapcsolatban, hogy a kulturális forradalom időszakában nem fogalmaztak meg markánsan új jegyeket sem a gazdaságpolitikai célok, sem az eszközök terén. [pl.: Naughton 2007. p. 75] A lassuló növekedés és a gazdasági modell relatív statikussága egyaránt a szovjet pangás korszakához hasonlítja a korszak kínai gazdaságpolitikáját.

„A nagy ugrás 1958-as katasztrófáját követően, úgy tűnt, hogy a maoistáknak nem lesz második esélye a maoista modell érvényesítésére Kínában. A Kulturális Forradalom kimenetele, azonban mégis adott nekik egy második esélyt.” [Dernberger 1972. p. 1068]

Már a 60-as évek vége is ennek a második esélynek a kidolgozása jegyében zajlott, majd a 70-es évekre stabilizálódott is a működése; az 1. ábrán ezért csak utóbbihoz tartozik a maoista modell elnevezés. Az alábbiakban ezt a korszakot fogjuk részletesebben bemutatni, majd pedig összegezzük a modell sajátosságait. Előrebocsátjuk, hogy bár az imént a maoista modell kiteljesedéséről írtunk, a fejezet elején pedig a modellszintű változatlanság mellett érveltünk, e kettő között nincs ellentmondás. A változás a korábbi évtizedekkel szemben, hogy sikerült egy olyan egyensúlyt találni, melyben a válságok elkerülése mellett tudták alkalmazni a klasszikus szocialista gazdasági alapelveket.

3.4.2.1. A kulturális forradalom eredménye

A kulturális forradalom összképének meghatározását nehezíti, hogy ezt a harcot két szinten vívták. A legmagasabb szinten Mao egyértelmű sikert aratott, kihívó nélküli vezetőként emelkedett ki a frakcióharc egyes szakaszaiból. Területi szinten azonban a hatalmi viszonyok, a hadsereg szerepe, az ideológiai kérdések és a politikai lojalitás terén nagyfokú bizonytalanság bontakozott ki [Dernberger 1972. p. 1057], ami korrupcióhoz, bürokratizmus, hatékonytalan és felelőtlen állami munkamódszerekhez vezetett.

„Ha a „kulturális forradalom valóban demokratikus, az elidegenedés elleni mozgalom lett volna – mint ahogy Nyugaton egyesek felfogták –, akkor elsősorban ilyen jelenségek ellen kellett volna fellépnie, a bürokratizmus, az

elidegenedés felszámolását, a népi részvétel növelését kellett volna célul tűznie.” [Jordán 1999. p. 321-322]

Ez a zavaros miliő emésztette föl a gazdaságpolitikai stratégiaalkotáshoz szükséges bátorságot és így vezetett a kínai pangás korszakához.

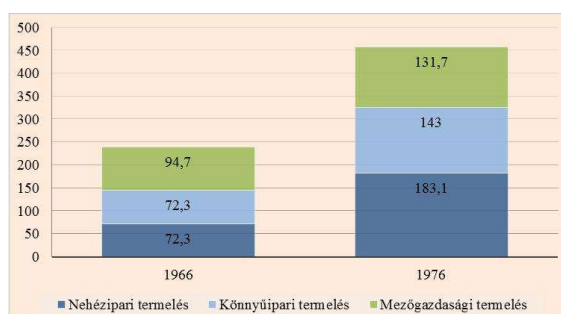
„Kína ebben az évtizedben nem tért át új fejlesztési stratégiára, lényegében az első ötéves terv alatt megformált fejlesztési modellt követték.” [Jordán 1999: 366; kiemelés a szerzőtől]

Ez a maoista modell kiteljesedésének korszaka, amint azt már az 1. ábrán szerepeltettük. A külkereskedelem alacsony súlya mellett tulajdonképpen zártan működő gazdaságot elsősorban gigaberuházásai vezették. A hadsereg kiemelt súlya a szovjetekétől is karakteresen megkülönböztette a kínai gazdasági és politikai döntéshozói kört. A maoista modell sajátosságaiként részben Dernberger [1972], Jordán [1999] és Naughton [2007] alapján az alábbi jegyeket határozzuk meg:

- a gazdaság militarizálása;
- az „igazgatás decentralizálása”, a bürokrácia hatalomgyakorló szerepének kiterjesztése;
- az önfenntartásra törekvés;
- a materiális ösztönzők szinte teljes hiánya;
- a piaci alapú munkaerőmozgás szinte teljeskörű korlátozása, a migráció és urbanizáció megállítása.

A maoista modell szerint a kínai felemelkedés víziójához elengedhetetlen a parancsuralmi gazdaságpolitika és az osztályharc folytatása, mivel ezek nélkül a burzsoá értékek támadást indíthatnának a szocialista erkölccsel szemben. A részben Deng és Liu által képviselt irányvonallal szemben meghatározott narratíva kifejezetten tagadta a gazdasági racionalitás és a történelmi tapasztalatok szerepét a gazdasági tervezésben. [Dernberger 1972. p. 1056]

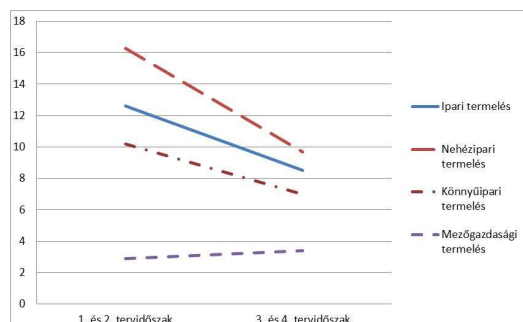
9. ábra: Termelési adatok a kulturális forradalom idején
(milliárd jüan 1970-es árakon)

Adatok forrása: McFarlane [1983. p. 661]. Saját szerkesztés.

A maoista modell alkalmazásának rövid távú hatásaira jellemző, hogy a nehézipart a 3. helyre soroló jelszavak dacára ez az ágazat erősödött a leggyorsabban: 72,3 milliárd jüanról a kibocsátott érték 183,1 milliárdra nőtt, míg a könnyűipar ugyanilyen értékről 143 milliárdra emelkedett. A mezőgazdasági terményérték mindeközben 94,7 milliárdról 131,7 milliárdra nőtt (ld. a fenti ábrán). Az újabb rövid válság dacára is a mezőgazdaságban 3,4, az iparban 8, ezen belül a nehéziparban 9,7, a könnyűiparban 7%-os volt a növekedés a kulturális forradalom tíz éve alatt (1966-1976). Végezetül fontos kiemelni az agráriumot előtérbe helyező szerkezetváltást, amelyet a harmadik tervidőszakról szóló fejezetben mutattunk be: az első két és a második két tervidőszak alatt az ipar-nehézipar-könnyűipar-mezőgazdaság növekedési tendenciáit összehasonlítva az ipari szektor élesen csökkenő adatait, míg a mezőgazdaság enyhén emelkedő értékeit látjuk az alábbi ábrán.

10. ábra: A gazdasági szektorok növekedési adatai (%)

Adatok forrása: McFarlane [1983. p. 661]. Saját szerkesztés.

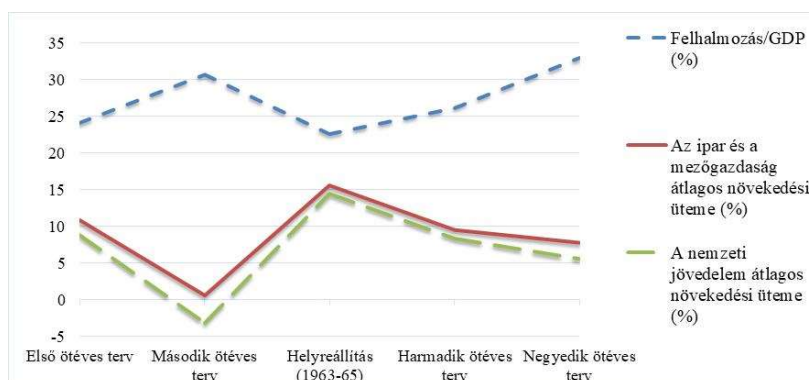
A maoista modell és a kulturális forradalom hosszú távú hatásainak drámai területei voltak az oktatási és egyéb kulturális fórumok: a társadalmi kohézió, bizalom és a képzett munkaerő terén is jelentős károkat okoztak. A vidéki kisipar, mint a városi ipari központok mesterséges ellensúlyai példa nélküli meghatározó szereplői lettek a gazdaságnak, amelyben megmerevedett a tervrendszer és a decentralizált döntéshozatal. Az egyenlősítő sztrájkokkal is elítélő társadalmi hangulat mellett ezen a téren csak részleges eredményeket ért el a KKP: bár a pénzügyi ösztönzők és bónuszok szerepét igyekeztek teljesen megszüntetni, ám a kommunák bevételei között így is jelentős különbségek maradtak fenn. [Dernberger 1972. p. 1061]

3.5. Összefoglalás

Amint egy vég nélkül, konkrét ellenség nélkül vívott, tehát megnyerhetetlen, folyamatos forradalom felemésztte a lakosság erőforrásait, úgy alakított ki Mao egy fenntarthatatlan, válságok által terhelt és a kilátástalanságba vezető gazdaságpolitikát.

Végletesen terrorjellegű időszakban irányította az országot, ám olyan hitre és hatalomgyakorló iránti bizalomra támaszkodhatott, ami csak a kínai magaskultúrának sajátja. Bár épp ennek megsemmisítéséért harcolt Mao, hatalma stabilitásához mégis ezt használta ki. Szintúgy a tradicionális kínai eszmék vezették a szovjetekkel való szakításban, a társadalmon belüli ellentétek eltérő kezelésében. Negyed évszázados uralma nem csupán a kommunista narratívát követte, hanem annak korlátozott, nem következetes adaptálását a kínai magaskultúrára.

11. ábra: A Mao-korszak gazdasági sajátosságai

Adatok forrása: McFarlane [1983. p. 662]. Saját szerkesztés.

Válságok és konszolidációk hullámszó sorozata, majd a pangás évei rajzolták meg a korszak gazdasági teljesítményét. A mezőgazdaságból az iparba átvézetett források tartósan torzították az árrendszert és a munkamegosztás rendjét, ezáltal ellenőrizhetetlenül csorbították a társadalmi igazságosságot.

„A szocialista korszakban a mezőgazdasági hozzájárulás csalódást keltően alacsony volt. A mezőgazdasági ágazat képtelen volt nagy mennyiségben olcsó élelmiszert biztosítani a fogyasztóknak, kibővíteni a nyersanyagkínálatot az ipar számára, növelni az exportot, valamint növelni a vidéki jövedelmeket.” [Huang – Otsuka – Rozelle 2008. p. 498]

A mezőgazdasági termények elosztásuk és minőségük miatt sem a lakosság fogyasztási, sem az ipar inputigényét nem tudták arányosan kielégíteni. Az alkalmazott tervrendszeri sémák a gazdasági hatékonyság elveit felrúgva súlyos károkat okoztak az ország működésének minden szintjén. Az éhínségek, a falu-város szembenállás kiélezése és az egyes területek mesterséges izolációja miatt a dinamikus növekedésről tanúskodó grafikonok valójában jóllét nélküli jólétet tükröznek csupán.

„A munkások és alkalmazottak átlagbére az 1957-es 624 júanról 575 júanra, vagyis közel 8%-kal csökkent, ám ha a megélhetési költségek emelkedését is figyelembe vesszük, a csökkenés több mint 20%-os volt. [...] Vagyis a nemzeti jövedelem – csökkenő ütemű – növekedését az emberek életszínvonalának romlása kísérte, a reálbér nem nőtt az első ötéves tervtől az ötödik ötéves terv (1976-1980) időszakáig.” [Jordán 1999. p. 367; kiemelés a szerzőtől]

Maónál a gazdaságpolitika részben a geopolitikai víziónak volt alárendelt, de ugyanígy meghatározta a kommunista ideológiából fakadó kényszer és a belpolitikai hatalom folyamatos stabilitásának igénye is. Ezeknek a szempontoknak a kényszerítő ereje a hatvanas évek végétől már egyértelműen háttérbe szorult: miután egyértelművé vált a Szovjetunióval való ideológiai konfliktus, realitássá vált az együttműködés lehetősége Amerikával és a kulturális forradalom révén sikerült felörölni a belső ellenzék erejét. Ebben az új környezetben lehetőséggé vált, hogy a gazdaságpolitika felszabaduljon a kommunista Kína maoista víziója alól és egyértelműen a globális szerepvállaláshoz

igazodó programot kövessen. Ennek az új ideológiai egységnek az alkalmazása viszont egész embert kívánt, olyat, aki egyszerre testesíti meg a II. világháború utáni korszakkal való kontinuitást és új tartalommal tudja megtölteni a modern Kína fogalmát.

Mao búcsújával a KKP hatalma megtartása érdekében is reformkényszerbe került. Ráadásul célját sem érte el. Ennek beismerésének lehet tekinteni, ahogy Nixonnak 1972 februárjában tartott megbeszélésükön fogalmazott arra válaszul, hogy az amerikai elnök a kínai ősi társadalom átformálásával bókolt Maónak: „*Nem tudtam megváltoztatni. Mindössze Peking közelében sikerült néhány helyen változtatnom.*” [idézi Kissinger 2014. p. 126] Ez a kudarc nem egyszerűen helyzetértékelés, hanem annak beismerése, hogy az ellentétek szítása és fokozása, a társadalmi-gazdasági harmónia tagadása csak egy vég nélküli, sok áldozatot kívánó és értelmetlen harcot eredményez. Ebből nem lehet stabilitást és a magaskultúra hagyományához méltó teljesítményt elérni. Kétségtelen, hogy Mao örökségének része a XX. századi Kína önálló geopolitikai szereplőként való megjelenése, és egy nagyon részleges, nagyon ellentmondásos gazdasági fejlődési program. Ez azonban inkább a kínai magaskultúra átszűrődése a kínai kül- és gazdaságpolitikába, semmint Mao személyes érdeme. A kínai politika stabilitásra való törekvésének jele, hogy ezt nem azzal ismerték el, hogy Mao örökségét számúzták volna, hanem hogy Mao mauzóleumának közelében 2011-ben egy Konfuciusz-szobrot állítottak föl – a kiváltság, hogy képmásuk helyet kapott a Tienanmen téren, csupán kettejüknek adatott meg. Az előző évtizedeket olyannyira jellemezte a konfucianizmust támadó, azt negatív színben feltüntető retorika, hogy a társadalom értetlenül és ellenségesen fogadta a szobrot, így azt közel három hónappal később, áprilisban eltávolították a térről. Még ha a társadalmi elfogadottság kiépítése időbe is telik, ám a vezetői szándék ezzel együtt kiolvasható: végső soron a konfuciuszi örökség a fontos a XX. századi kínai fejlődésben. [Kissinger 2014. p. 129]

4. A REFORMOK ELSŐ SZAKASZA

4.1. Mao halálától a tízéves terv bukásáig

Mao fizikai és politikai gyengülése már évekkal a halála előtt központi kérdéssé emelte az utódlás ügyét. Sokáig Lin Piao tűnt mindenki számára a biztos befutónak, ám a halálát megelőző események után még sürgetőbbé vált megtalálni azt a személyt, aki a hatalmi átmenet során képes megőrizni a KKP egységességét és védelmet ad a revizionizmus ellen (amiként az korábban például Liu Shaoqi sorsát is megpecsételte). Ebben a belpolitikai helyzetben Mao váratlan húzással egy új személyt emelt a hatalom élvonalába. Választása még az utókornak is fejtörést okoz, amit jelez, hogy a *The Cambridge History of China* is csak találgatással számol be róla: „*Mao olyan okok miatt választotta Hua Guofenget, amelyek még ma sem ismertek; talán ez is az elnöknek az utódja kiválasztása terén vétett újabb hibája volt*” [MacFarquhar 1991. p. 358]. Egyrészt a Hua Guofeng által képviselt irány belső ellentmondásai, másrészt a következmények ismeretében (mindkettőre hamarosan kitérünk) úgy látjuk, hogy Mao stratégiai húzása tökéletes megoldás volt arra, hogy Huát követően olyan vezető emelkedjen ki, aki a belpolitikában támadhatatlan (nem maga számolt le riválisaival), gazdaságpolitikája pedig akár a kommunista ideológia rovására is visszaállítja Kína történelmi erejét. Hua valójában Mao eszköze volt arra, hogy még halála után is mesterségesen alakítsa az átmenetben a frakcióharcot.

A szokásoknak megfelelően a frakcióharc kiélezése volt Mao stratégiája az őt követő vezető kiemelésére. Mao „*mindegyik tábort támogatta, majd egymásnak ugrasztotta őket, miközben „ellentmondásokat” gerjesztett mindegyik frakción belül is*” [Kissinger 2014. p. 315]. Huában tehát a hatalomutódlás körül szükségszerűen kialakuló frakcióharc koordinálásában, átmeneti mérséklésében talált emberére Mao. Sem Mao távlati víziójához, sem a meglévő politikai centrumokhoz nem illeszkedett, azok egyikével sem volt esélye hosszú távra szövetkezni. A komoly politikai támogatottsággal és vízióval sem rendelkező Hua helyzeti előnyt csupán a többi frakciótól való függetlensége, pragmatizmusa és Maóhoz való lojalitása által kovácsolhatott. Mao azonban minden bizonnyal nem csak ezeket látta meg közvetlen utódjában, hanem azt is, hogy személye lehetőséget kínál a további manőverezésre.

Olyan politikai szereplőt épített föl élete végén, aki a hatalom hosszú távú megtartására, egy új hosszú távú politikai vízió kialakítására képtelen volt, a stabilitáshoz szükséges politikai lépések megtételére viszont alkalmas és elkötelezett. Szerepe kiemelt fontosságú volt, mert nélküle a frakcióknak kellett volna egymással leszámolnia, ami a győztes vezetői hitelességét is gyengítette volna, kockáztatva ezzel a Kommunista Párt és a Kína fölötti irányítás egységét.

Mao 1976. szeptember 9-én halt meg. Ekkor a legradikálisabb álláspontot, a Mao által korábban megfogalmazott célok közvetlen megvalósítását szorgalmazó négyek bandája képviselte, melyet Mao felesége, Jiang Qing vezetett. Mao kevésbé szélsőséges követőjének, az újonnan kiemelkedett Huának a bázisát leginkább azok jelentették, akiket szintén a kulturális forradalom emelt magas pozícióba. Csupán részben nyerték meg a támogatását azoknak, akiknek pozícióit és egzisztenciáját a kulturális forradalom viharai érintetlenül hagyták. Ők Huánál mérsékeltebb, piacbarát irányvonalat képviseltek. Kiemelkedő alakjaik: Chen Yun, Li Xiannian, Ye Jianying (a hadsereg egyik vezetője) voltak. Részleges támogatásuk a frakciótérkép negyedik szárnya felé egyértelmű volt, ugyanis Deng elsősorban nekik köszönhette újabb rehabilitációját. E negyedik csoport törzsét a korábban eltávolított reformerek, gyakorlatias bürokrata képezték, akik Deng és Zhou elveit követték. Elvi szembenállásuk a négyek bandájával kibékíthetetlen volt, mert „*Maoval és a „négyek bandájával” ellentétben Csou [Zhou – Sárvári] és Deng nem volt hajlandó Kína jövőjét elzálogosítani a „folyamatos forradalom” érdekében*” [Kissinger 2014. p. 317].

Amiként magát Maót is elvi ellentétek választották el a négyek bandájától, mesterkedésüket mind többen követték aggodalommal. Deng elűzése után Huát vették célba és félő volt nem ismernek határt a terrorjellegű politizálásban. A megosztott politikai környezetben nem sikerült megfelelő támogatást kiépíteniük, viszont olyan veszélyt jelentettek környezetükre, hogy az hamar ellenük fordult. Hua és Je Csien-jing egyetértésben döntött a négyek bandájának és szövetségeseiknek kiiktatásáról, Mao halálát követően alig egy hónappal letartóztatták valamennyiüket.

A még hatalma csúcán lévő Hua ezzel beváltotta a hozzá fűzött reményeket és előkészítette, hogy a mérsékeltek erős politikai ellenlábasa és a politikai harcban való közvetlen érintettség nélkül szilárdítsák meg hatalmukat. A frakcióharc lényegében

három pólusúvá vált. A stratégiai kérdés az volt, hogy ki tudja megszerezni a közbülső csoport támogatását, Hua, vagy Deng.

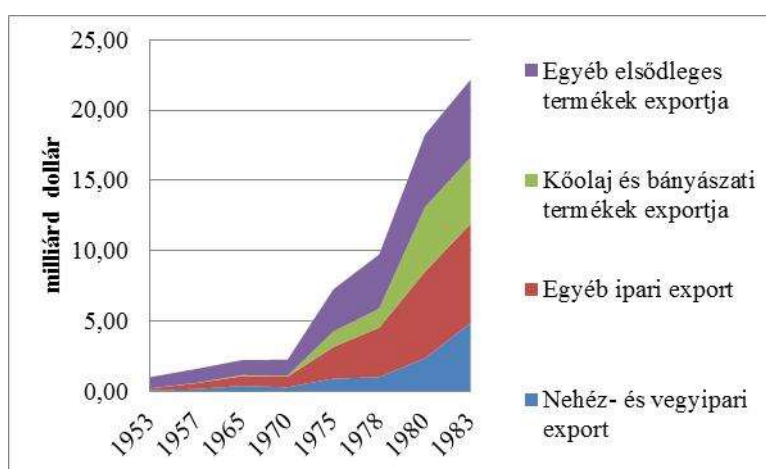
Hua és Deng külpolitikája alapvetően harmóniában állt egymással, a belpolitika terén viszont különböztek egymástól. Hua, igazi bürokrata módjára a vezető által kommunikált irányelveket követte szemben a mögöttes stratégiai vízióval: *„a hagyományos szovjet módszerekkel kívánta a termelést növelni a gazdasági programjában: a nehézipart, a kommunákra alapozott mezőgazdasági termelés javítását, a nagyobb arányú gépesítést, valamint a műtrágya használatát hangsúlyozta”* [Kissinger 2014. p. 350].

A frakciók közti politikai ütközőpont gazdasági területen, a tízéves terv (1976-1985) körül bontakozott ki, ami magába foglalta az ötödik (1976–1980) és hatodik ötéves tervet (1981–1986). Az 1978-ban elfogadott koncepción még Mao életében Deng is dolgozott, ám Hua felemelkedésével ő szabhatta meg annak végső formáját. A program alapját az akkor miniszterelnöki pozíciót betöltő Zhou 1975 januárjában (amint azt a negyedik ötéves terv kapcsán már említettük) elmondott beszéde jelentette. Ennek közepén, mintha csak a korábbiak logikus folytatása lenne, egy teljesen új irányról kezdett beszélni. Felelevenítette a még a „kulturális forradalom” előtti időkből származó, de azóta szunnyadó elképzelést, amely szerint Kínának „átfogó modernizálást” kellene végrehajtani négy kulcsfontosságú területen: a mezőgazdaságban, az iparban, a nemzetvédelemben, valamint a tudományban és a technológiában. Zhou megjegyezte, hogy ezt a felhívást – lényegében a „kulturális forradalom” elítélését – *„Mao elnök utasításaira” teszi, noha tisztázatlan, hogy ezeket Mao mikor és hogyan bocsátotta ki. Zhou arra intette Kínát, hogy még az évszázad vége előtt valósítsa meg a „négy modernizációt”*. [Kissinger 2014. p. 323]

Retorikai szinten mindketten a négy modernizáció elvét kívánták követni, mégis két teljesen különböző vízió versengett egymással. Deng az ipari célokat a mezőgazdasági igényekből vezette le, Hua azonban a nyitás és a nehézipar köré építette föl a koncepciót: évi 10%-os növekedést, az acéltermelés megduplázását és jellemzően gigaberuházásokat tervezett.

Hua a fejlődés céljaként azt jelölte meg, hogy az országot 2000-re *modern, szocialista, ipari szuperhatalommá* emeli. Ennek alárendelten hirdette meg az 1976-1985-ös periódusra vonatkozó tízéves tervet, ami az agrárium⁸ 4-5%-os, az ipar 10%-os éves átlagos növekedését irányozta elő, ám reformok nélkül. [Myers et al. 1982. p. 11] A kulcságazatok a természeti erőforrások kitermeléséhez kötődtek (az egyik célkitűzés a kőolajtermelés megnégyszerezése volt), illetve hatalmas infrastrukturális vállalkozások is indultak, főként a vasúthálózat, az elektromosság és a vízellátás terén.

12. ábra: A tízéves terv hatása az exportszerkezetre

Adatok forrása: Perkins [1991. p. 502]. Saját szerkesztés.

A nagy beruházásigényű, nehézipari terv meghirdetésével „Mao utódja lényegében egy új „nagy ugrásra” szólított föl” [Myers et al. 1982. p. 11]. A fenti ábra a teljes exportértéket mutatja 4 tételre bontva: a kőolaj és bányászat, valamint az egyéb elsődleges termékek jelentik az egyik pillért, a nehéz- és vegyipar, valamint az egyéb ipari termékek a másik pillért. Hua koncepciójáról rajzol képet, hogy a 1978-80-as időszakban soha nem látott szintre emelkedett a kínai exporton belül a kőolaj és a bányászat aránya (13,8%-ról 25,1%-re), és ezzel jelentősen csökkentette az egyéb elsődleges termékek súlyát. (Erről a csúcsértékről Deng reformjainak hatására ez az arány radikálisan csökkent, 1986-ra már csak 11,9% volt, miközben az egyéb elsődleges termékek exportja 5-5,5 milliárd dollárról 7,6-ra nőtt.) Az ipari exportcikkek terén az arányok változatlanok maradtak ebben a 3 évben. Az elsődleges termékek exportján

⁸ Hua mezőgazdasági programjának alapját még a Mao által 1963-ban példaként meghatározott Tacsing, valamint a Dazhai-modell adta. Ezek a brigád-szintű elszámolást, az egyenlősít képviselték és nem adtak hatékony választ az ország elégséges élelmezésére.

belüli szerkezetváltás, illetve az abszolút számokat tekintve növekedés súlyát azonban jelzi, hogy a teljes exporton belüli részesedése e hat év alatt 16 százalékponttal csökkent, ennek köszönhetően az ipari exporté 46,6%-ról 63,6%-ra emelkedett. Bár összességében az adatok fejlődést mutattak, de ebben az alacsony bázis is szerepet játszhatott, hiszen a kulturális forradalom alatt jelentős mértékben esett a termelés. Ugyanakkor az első tízéves tervben az életszínvonal növekedésén a rossz stratégia, a hatékonytalanság és a pazarlás miatt nem tükröződött a növekedés [Jordán 1999. p. 390]. A további tervek megvalósításához 70 milliárd jüan értékű infrastrukturális beruházásra lett volna szükség, aminek megvalósíthatatlanságát jelzi, hogy ez a megelőző 28 év teljes nemzeti beruházásának értékével egyezett meg. Továbbá a hadsereg modernizációja is hatalmas tőkeigényű vállalkozás volt. A már 1978-ban is a GDP 7-10%-át felszívó ágazatra újabb 300 milliárd dollárt irányoztak elő a tervidőszak végéig [Hsu 1983. p. 101].

A terveket alapvetően két forrásból finanszírozták. Egyrészt a vidéken nyomott áron felvásárolt gabona városi értékesítésével elért többletből, másrészt külföldi források bevonásából. A robosztus tőkeigényű program *„hatalmas gyárak és kapcsolódó felszerelések nagykereskedelmi importjához és három egymást követő évben kereskedelmi hiányhoz vezetett. Kína valutatartalékai 2 milliárd amerikai dollár alá apadtak 1979 elejére”* [Chin 2007. p. 159]. Hua nehézségeit főként az okozta, hogy a technológiaiimport ellenértékét nem tudta kitermelni.

Ahogy a negyedik ötéves terv, úgy a tízéves terv sem változtatott volna a foglalkoztatottak szektorális megoszlásán. Azzal, hogy Kína megtartotta volna az iparból és a mezőgazdaságból élők arányát továbbra is a szovjet „pangás” modelljét követte volna, szemben a nyugati struktúra adaptálásával, ahogy azt a negyedik ötéves tervről szóló alfejezetben részletesen tárgyaltuk. Ebből a gazdaságfejlesztésből nem következhetett a nemzetközi térben is megkerülhetetlen, befolyásos és hiteles Kína, amire a XX. századi kínai gazdaság- és külpolitika törekedett. *„Ebből következően alapvető ellentmondás volt a tízéves terv és az új, külkapcsolatok és ösztönzők felé forduló stratégia között.”* [Perkins 1991. p. 497] Miután ezt a lehetetlenséget a pártvezetés is felismerte, kényszerű válaszút elé került.

Az egyik opció a piaci mechanizmusok fokozott adaptációja, a másik Hua ortodox maoizmusa volt, amire *bármilyenizmusként*, avagy a „*két bármi(lyen)*” elveként szoktak hivatkozni: „*Bármilyen politikai döntést hozott Mao elnök, mi eltökélten támogatjuk, és bármilyen utasítást adott Mao elnök, mi tántoríthatatlanul követjük*”⁹ [Xue 2011. p. 28, Teng 1977]. Visszaulva korábbi állításunkra, hogy Mao szándékosan áldozta föl Hua politikai karrierjét az utódlási harcok rendezése érdekében, idézzük Deng 1977-es írását: „*Ehhez a doktrínához (bármilyenizmus – S. B.) képest a rehabilitációm igazolhatatlan*” [Deng 1977]. Deng ezzel szemben azt vallotta, hogy „*a szegénység nem szocializmus*”. Visszahívásával Maónak is számolnia kellett, így előre láthatta az átmenet két főszereplőjének összeférhetetlenségét. Mao öröksége, a kibékíthetetlen ellentétek kibékítése ismét működésbe lépett. Ezúttal azonban – a megváltozott geopolitikai helyzet, azaz a keleti blokk egyre nyilvánvalóbb gyengülése miatt nem lehetett az egyensúly korábbi formáit alkalmazni, és Kínának új gazdaságpolitikai pályára kellett kerülnie. Álláspontunk szerint ennek magyarázatául nem elég a KKP-n belüli küzdelmeket figyelembe venni, azt az új amerikai szerepvállalásból lehet jobban közelíteni. Ennek egy sajátos illusztrációja, hogy Kína a gyors tőkekiáramlásra való hivatkozással a főbb külföldi partnerekkel (Japán, Németország, Nagy-Britannia) kötött szerződéseket felmondta, a további befektetésekre moratóriumot hirdetett. Így a hagyományos európai és japán befolyással szemben az új kínai külkereskedelmi doktrína az amerikai piac és az amerikai gazdaság felé fordult. Ezt a tudatos építkezést fejezik ki Mao ironikus hangvételű mondatai az amerikai delegáció felé.

„MAO Az Ön külügyminisztere beleavatkozik a belügyeimbe.

FORD Ne mondja.

MAO Nem engedi, hogy találkozzam Istennel. Még azt is mondja, hogy hagyjam figyelmen kívül azt a parancsot, amit Isten adott nekem. Az Isten meghívót küldött nekem, ennek ellenére ő [Kissinger] azt mondja, ne menjek.

KISSINGER Túlságosan hatalmas erő összpontosulna ott, ha [Mao] odamenne.

⁹ Elsőként a Renmin Ribao és a Hongqi (Vörös Zászló) és a Jiefangjun Bao közös vezércikkében jelent meg 1977. február 7-én Tanulmányozd a dokumentumokat és ragadd meg a lényegét címmel.

MAO Ő [Kissinger] ateista. Isten ellen van. És egyben aláássa az én viszonyomat is Istennel. Nagyon erőszakos ember és nem tehetek mást, mint hogy engedelmeskedem a parancsainak.” [Kissinger 2014. p. 335]

A fenti átrendeződésnek a fóruma az 1978 decemberében megrendezett XI. KB. 3. plénuma volt. Általánosan ez a reformkorszak nyitánya. Egyfelől Teng számos támogatója került kulcspozíciókba, másfelől a gyűlés fő témája a gazdasági hatékonyság és az elmúlt korszak politikai tisztázása volt. Teng mindezekben mérsékelte, szakmai, és ami talán még fontosabb, a közhangulathoz illeszkedő módon jelent meg. Nemcsak sikeresen tematizálta a plénumot, de megnyilvánulásaival ügyesen szervezte meg maga körül a többséget. A helyzetben rejlő nehézséget az események mérséklése, a politikai reformok megelőzése jelentette. A „demokrácia-fal” mozgalom aktivitása lépésre kényszerítette Denget, akinek válasza a *négy alapelv* volt, melyről Kína nem térhet le a reformok során: szocialista út, proletárdiktatúra, kommunista párt vezető szerepe, a marxista-leninista-maoista szellemi hagyomány. A mozgalom ezzel elvesztette legitimitását, hangadóit börtönbe zárták. [Jordán 1999]

A megváltozott politikai térkép egyértelműen Dengnek kedvezett. Hua előbb miniszterelnöki pozícióját veszítette el, utódja Zhao Ziyang lett, majd a pártelnöki és a Katonai Bizottság elnöke pozíciókat is át kellett adja rendre Hu Yaobang, valamint Dengnek. A politikai tisztázás részét képezte a négyek bandájának pere. Ennek során a csoport tagjait és Lin Biaot is bűnösnek találták. Maóval kapcsolatban megállapították egyes pontokon a tévedéseit, és ezzel összességében jóváhagyták örökségét.

A reformkorszakbeli frakcióharccal kapcsolatban általánosan két álláspont formálódott ki. Az egyik oldalon Parris Chang [1986] a politikai támogatás stabilitását hangsúlyozza, a másikon Susan Shirk [1986] a reformerek és keményvonalas kommunista vezetők frakciójának folyamatos rivalizációját. E két irány metszete, hogy átmeneti időszakoktól eltekintve (például lásd a 4.3.4. fejezetet) nem alakult ki politikai dilemma a radikális irányváltással kapcsolatban, ám a háttérben továbbra is a frakcióharc határozta meg a döntéseket. Ez érhető tetten a gazdasági fejlődés ciklikusságában (ld.: 30. ábra) még akkor is, ha a gazdasági-gazdaságpolitikai kilengések sokkal enyhébbek is voltak, mint a kulturális forradalom és általánosságban a Mao-korszak alatt.

4.2. A reformok első korszakának gazdaságpolitikai sajátosságai

A gazdasági adatok és Deng politikai manőverei nyomán, komolyabb összetűzés nélkül alakult ki az a politikai többség a tisztségeitől egy évtizeden belül kétszer is megfosztott Deng körül, mely kiszorította Huát a hatalomból és lefektette az új gazdasági terv alapjait. Ezzel lezárult a Mao-korszakról szóló fejezetben kiemelt ciklikus fejlődés, melyben a forradalmi erőfeszítések és a voluntarista gazdaságpolitika, illetve a konszolidáció felé törekvő mérsékelt reformok váltakozása jelentett. Az új gazdaságpolitikai programnak három dilemmára kellett választ adnia:

1. a nélkülözéshez szokott, elszigetelt, képzetlen és tanulatlan népességből miként formálható a világgazdaságban is versenyképes, a piaci mechanizmusokkal szemben is ellenálló munkaerőt képezni,
2. a gazdasági reformok mellett miként őrizhető meg a politikai szféra, a társadalmi kohézió szükséges érintetlensége, a Mao-korszakkal való folyamatosság érzete,
3. hogyan előzhető meg a reformok során a politikai-gazdasági káosz, egy később a Szovjetuniónál bekövetkező összeomlás.

A döntéshozatalban három szereplő elképzelései váltak versengő programokká. Chen Yun, Zhao Ziyang és Deng Xiaoping. Chen Yun az 1950-es, 1960-as évek kiigazításaiban betöltött szerepének köszönhetően vált befolyásos gazdasági stratégiává. Reformelképzelései az akkori lépései folytatásának tekinthetők. Allegóriája, mely szerint *a piacot, mint egy madarat a tervrendszer kalitkája korlátozza*, mutatja, hogy a KKP konzervatív szárnyához tartozott. Üzenete azonban épp annyira vonatkozott a piac szabadságára, mint korlátozására. Tétele, mely szerint a gazdaságban szabad teret kell hagyni a döntéseknek, irányadó lett a reformok egészét illetően. [Naughton 2009] Rámutatott, hogy a gazdasági tervezés nem csupán a tervrendszer sajátja, hanem a piacgazdaság nagyvállalatai is hasonló folyamatot végeznek el, eljárásuk (részleges) átvételére buzdított. Víziójának 3 pillérét a költségvetési, a bankszektorbeli és az általános piaci egyensúly adták. A fiskális oldal nála játszotta a legfontosabb szerepet, itt az állami centralizáció fenntartását hirdette. A (külföldi) hitelezés ellenőrizhetőségének nehézségei miatt a külföldi tőkebevonással, a speciális gazdasági övezetek kiépítésével szemben foglalt állást. A nehézipari fejlesztésekkel azonban

szemben szállt az agrárium elsődlegességét hangsúlyozva. Másfelől ez a modernizációt a technológiaiimport felé terelte a termelőeszközök előállításával szemben.

Az 1980-1987-es időszak konkrét gazdasági irányvonalát Zhao Ziyang szabta meg, aki korábban buzgó reformerként elhatárolódott Huától: *„Zhao Ziyang tartományi politikusból és szakmai újtóból a reformok lelkes védelmezőjévé és előmozdítójává, Kína gazdasági építményének körültekintő és módszeres építészévé lépett elő.”* [Bachman 1986. p. 318] Zhaót részben ez a sokkal inkább mikroökonómiai fókuszú megközelítése különböztette meg Chentől és Dengtől, akik érzékenyebbek voltak a makro szintű allokációs problémák iránt. A mezőgazdaságot illetően nagyfokú autonómiára, a személyes érdekelttség kiaknázására, az állam visszavonulására építette programját. Ipari területen a vállalatok profitmegtartó képessége mellett lobbizott, stratégiai célként a piaci mechanizmus elterjesztését, a premizálási rendszer kiterjesztését, az energiahatékonyságot és a nyersanyagkínálat növelését jelölte meg. A külkereskedelmi nyitás híve volt, mivel a modernizációt a Csao is a technológiaiimport nyomán képzelte el – ezen a téren maga is méltatta Chen Yun 1957-es lépéseit.

Bachman kiemeli, hogy Deng közvetlenül a gazdaságról meglepően kevés megállapítást tett, sőt egy ízben e terén laikusnak is nevezte magát, ami szerepét Maóéhoz kötötte Mao egy korábbi hasonló megnyilvánulása miatt. [Bachman 1986. p. 303] Csen konzervativizmusa, radikális fiskális fegyelme, valamint Csao piacorientált elképzelése között jórészt a közéletet képviselte, ám a növekedés gyorsasága és a KKP központi szerepe terén Deng határozta meg a legmagasabb elvárásokat. Központi szerepét arra használta föl, hogy Zhou négy modernizációról vallott nézeteit központi programmá emelje. A fejlemények ismeretében némiképp meglepő módon az agráriumban csak mérsékelt reformokat vezetett volna be, mely autonómia, felelősségi rendszerek nélkül és a korábbi intézményi struktúrát követve mozdítja el a szektort a specializáció irányába. Ebből következően főként az ipar és a külkereskedelem terén gondolkodott változtatásokban. Az ipari termelésben a döntések decentralizálása, a gyárvezetők szakmaisága, bérreform bevezetése és bónuszok alkalmazása, a külkereskedelem területén a nyitás, a technológiaiimport és kőolajexport, valamint a speciális gazdasági övezetek kiépítése voltak a fő tételei. (Kezdetben még támogatta a tízéves tervet is.) Míg Csen főként a gazdaság hazai szereplői számára akart teret biztosítani, addig Deng sokkal inkább a nemzetközi viszonylatban tette ugyanezt. Ami szintén markánsan

megkülönböztette Denget Csentől és Csaótól, hogy a gazdaság központi irányítása terén kívánta alkalmazni a nyugati eljárásokat, a gazdasági törvénykezést akarta így modernizálni.

A konkrét lépések Deng politikai vezénylete alatt előbb Csen (és a KKP akkori alelnöke, Li Xiannian), majd Csao gazdasági elképzelései mentén valósultak meg, ám ebben mindhárom program benne foglaltatott. A három irányvonal együttélése a politikai manővereknek köszönhetően mindvégig szolid környezetben zajlott le, a különbségek idővel kisimultak köztük. [Bachman 1986] A fentiek is jelzik, hogy a Hua bukását követően kibontakozó liberalizációs hullám előzményét a Nagy ugrás korszaka c. fejezetben leírt kísérletek adják, a folyamatot nem egyszerűen a piaci intézmények importja vezette.

A világgazdasági versenyképesség és a geopolitikai ambíciók elérése érdekében Deng arra vállalkozott, hogy a termelést a modern (nyugati) technológiára alapozza, de bedolgozó szinten és a munkások mind szélesebb rétegeit vonja be a termelésben érdekelték körébe, hogy így mobilizáljon további termelői kapacitásokat (és nyisson teret az apróbb innovációknak), valamint fölszámolja a bürokratikus eljárások okozta hatékonytalanságokat (ld.: puha költségvetési korlát [Kornai 1980]. Ez egyet jelentett a Kommunista Párt közvetlen gazdasági szerepvállalásának csökkentésével.

„Kína reformjai kezdetben az 50-es, valamint a 60-as–70-es évek jugoszláviai, illetve magyarországi reformjait vették mintául” [Fang Ning 2001. p. 53]. A kínai döntéshozók ekkor kiemelten támaszkodtak a régió tapasztalataira, így Kornai János, Ota Šik (cseh) és Włodzimierz Brus (lengyel) elemzéseire. A Deng-féle reformok alap gondolata az volt, hogy a gazdaságban lehetséges kapitalista, piacgazdasági eszközöket alkalmazni, de az elosztásban továbbra is a szocialista elvek érvénysültek. Ez a szemlélet kapcsolódott össze Kína világgazdasági nyitásával, amiben a fő tényező már nem a nyersanyag-export volt – mint a tízéves tervben –, hanem az alacsony hozzáadott értéket képviselő ipari termelés erősítése.

Az újabb nagy ugrás gondolatát egy legalább 3 éves kiigazításra cserélték le az Országos Népi Gyűlés 1979. júniusi döntésével. Az ún. négyszavas irányvonal *„a megbomlott népgazdasági arányok „kiigazítását”, a túlcentralizált, merev*

gazdaságirányítási rendszer „megreformálást”, a vállalatok gazdálkodási rendszerének „konszolidálását” és a vállalatok, termelési, irányítása „színvonalának emelését” jelentette” [Jordán 1999. p. 389]. Az elképzelés mind a 4 pillére gazdasági aspektust fogalmazott meg, azaz tudatosan került a politikai dimenziók újrafogalmazását.

A hatodik ötéves tervet (1981-1985) először még a tízéves tervidőszak részeként fogalmazták meg, ám a növekedési célok újrafogalmazásáról való 1980-as döntést követően a terv kialakítását is újra napirendre vették. Ennek során a tudományos, kutatói erőfeszítések a korábbiakkal összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalon zajlottak. Hivatalosan 1982 decemberében fogadták el a tervet, mely magába foglalta a tízéves terv utáni *három éves kiigazítási programot* is – utóbbinak tartalmát Chen Yun formálta, aki az elnevezéssel is szándékosan utalt a nagy ugrás programot követő konszolidációra. A tervidőszak céljainak alábbi csoportosítása a piaci reformok, a nyitás, a nyugati standardok részleges átvétele mellett elsősorban annak a kettős társadalmi koncepciónak a kifejeződése, hogy egy *szocialista ideológiai alapokon nyugvó anyagi „civilizációt”* hozzanak létre.

A. Gazdasági célok

- a. 5%-os éves növekedés (mezőgazdaság és ipar)
- b. Külkereskedelem
- c. Árstabilitás

B. Struktúraváltás – Fogyasztói oldal

- a. A kínálati oldal kövesse a vásárlóerő növekedését
- b. Az anyagi fogyasztás részarányának jelentős csökkentése a fogyasztáson belül
- c. Energiafelhasználás csökkentése, energiahatékonyság

C. Struktúraváltás – Termelői oldal

- a. Technológiai fejlesztések
 - i. Energiahatékonyság
 - ii. Tudományos kutatómunka ösztönzése
- b. Tőkevonzó képesség
 - i. Kiemelten az energetika és a távközlés irányába
 - ii. A következő tervidőszakra való felkészülés

D. Társadalmi építkezés

- a. A lakosság (város és vidék egyaránt) anyagi és kulturális életkörülményeinek fejlesztése a termelői kultúrán keresztül
 - b. Oktatás fejlesztése
 - c. Népeségnövekedés kontrollálása
 - d. Termelői kultúrához igazodó munkahelyteremtés
- E. Fiskális célok
 - a. Az állami bevételek és (gazdasági és kulturális célú) kiadások növelése
 - i. Termelés és termelékenységi
 - b. Költségvetési egyensúly
- F. Nemzetbiztonság
- G. Környezetvédelem

Deng modellváltása azt a felismerést tükrözi, hogy nem csupán a folyamatos forradalom és a vele kéz a kézben járó nyomor árán lehet fenntartani a politikai stabilitást, hanem lehetséges a gazdasági modernizáció politikai intézményrendszerbeli reform, azaz a demokrácia és a politikai szabadság kiterjesztése nélkül. Másként fogalmazva az egyéni érdekek korlátozott és felügyelt ütköztetése mellett is meg lehet őrizni a politikai stabilitást. Álláspontunk szerint ez ugyan nem felelt meg a kínai magaskultúra mérsékelt hagyományának, és a globalizáció követelményeinek, de a gyakorlatban előrelépés volt Mao Ce-tunghoz képest. A politika és a gazdaság nem választható el egymástól, ennek megértése adja a kínai gazdaságpolitikai fejlődés tartalmát. A gazdasági modernizáció és annak különböző formái, gazdaságpolitikai intézményei a frakcióharcba illeszkedve, annak részeként értelmezhetők, a politikai szinten megnyilvánuló frakcióharc gazdasági megnyilvánulásai voltak. A 70-es évek frakcióharca már maga mögött hagyta a terror eszközét, ám nem valósítottak meg pluralizmust. Ebben a fejlődési ívben ez kiemelt hangsúlyt kap, mivel az állami ellenőrzés nyolcvanas évekre kiforráló verziója egy liberalizálási útkeresésnek, nem pedig a társadalmi-gazdasági elnyomás folyamatának terméke. Ennek a kornak a sajátos kínai liberalizmusa még nem tudott elvi mércét találni a harmóniához, a társadalmi-gazdasági stabilitáshoz, de kétségtelenül tartotta magát a világpiaci normákhoz. A világgazdaság, a világpiac szolgált arra, hogy pályán tartsa a politikai és gazdasági fejlődést, és ez kétségtelen előrelépés volt Mao álláspontjához képest, aki a tömegek erejét, azaz létszámát tekintette ilyen szempontnak. Ezt az elmélet-nélküliséget fejezte ki Deng, amikor hangsúlyozta, hogy *„nem létezik megváltoztathatatlan ortodoxia. A*

kínai reformokat nagy részben arra kell alapozni, ami a valóságban beválk” [Kissinger 2014. p. 352].

Nyugati szemmel ez tűnhet egyszerű realista gazdaságpolitikának is, ám tartalmilag szembehelyezkedés a maoista sorrenddel, ahol az ideológiai vízióból következett a helyes döntés. Ez vezetett ahhoz az ellentmondáshoz, hogy bár a kommunizmus *„elvileg az osztálynélküli társadalom megteremtésére törekedett, létrehozott egy feudális jellegű kiváltságos osztályt”* [Kissinger 2014. p. 419] és ezzel sokkal inkább megszilárdította a társadalmi rétegződést. A Deng-féle megközelítés egyúttal szembehelyezkedés volt a peresztrojka felülről vezérelt programjával is, mivel nála a logikai lánc megfordult és a kimenetelből következett a döntés helyessége, és egy szinttel feljebb, a döntéshozó rátermettsége. *„A kimenetelből következik a döntéshozó felelősségteljesége”* – ez épp az a dedukció, amit a konfucianizmus és a taoizmus használt a világ értelmezésére. Ez több mint egyszerű célorientált államvezetés, mivel visszatérést jelent a jó császár hagyományához, ahol a vezető mandátumának forrása, hogy az égi harmóniának szerezzen érvényt a gyakorlati döntések által: amennyiben helyesen jár el, az harmonikus földi létezést eredményez, amennyiben helytelenül, az a saját hibáját tükrözi.

Leggyakrabban csupán a kísérletezés, a konkrét fejlődési út hiányával magyarázzák Deng híres mondatát, hogy *„a követet kitapogatva keltek át a folyón”* [idézi Tólas 2006. p. 38]. Azonban a fentiek alapján ennek jelentősége több, mert a mesterséges ideológiai szempontokat részlegesen ismét a természetben tükröződő, valóságos eredményeknek rendelte alá. Részlegesen, mert ezt csak a gazdaságban és ott is lépésenként érvényesítette, a politikában pedig még korlátozottabban, a gazdaságirányítói feladatoknak a tervmeghatározástól a menedzseri hatáskör felé való újrapozicionálásával (ez volt a törzse annak, amit Deng gazdasági demokráciának nevezett). Az idézet másfelől azt az elkötelezettséget is kifejezi, hogy Kína mindenképpen megvalósítja modernizációs programját, *átkel a folyón*, azaz a globalizáció intézményrendszeréhez igazodó, stabil pozíciót alakít ki. Amint a fenti idézetnek, úgy a *„szocializmus kínai sajátosságokkal”* szókapcsolatnak is a politikai gazdaságtani jelentősége a fokozatos visszatérés a klasszikus kínai világnéphez a hatalomgyakorlás terén.

Azzal, hogy a valóságot az eredmények és nem az ideológia tükrözik, Deng a mandarinátus alapelveihez, a jó császár logikájához tért vissza, egyúttal eltávolodott Mao folyamatos forradalom koncepciójától. A kínai vezető magaskultúrához való viszonyát illetően Mao és Deng más hagyományt képviselt. Ezt emeli ki Kissinger, amikor így fogalmaz Dengről: *„Nem egy császárhoz, hanem egy lelkiismeretes mandarinhoz hasonlóan uralkodott.”* [Kissinger 2014. p. 354] Deng elfogadta a metafizikai szintnek való alárendeltséget, Mao inkább eggyé kívánt válni vele.

„Mao egy fenséges és félelmet keltő hagyományos uralkodóként kormányzott. Megtestesítette a császári uralkodó mítoszt, aki az összekötő kapcsolatot jelenti a menny és a föld között, s aki közelebb van az istenihez, mint a földihez. Deng egy másik kínai hagyomány szellemében kormányzott: a mindenható hatalmat a mindenütt jelen levő, ám egyben láthatatlan uralkodóra alapozta.” [Kissinger 2014. p. 354]

Deng megközelítése, építve a hagyományos kínai értelmezésre a teljesség és a kölcsönösség intézménye: a kínai államvezetés évezredes hagyománya éppúgy képes az egység fenntartására, mint a terror (átmenetileg legalábbis), ám a hatékonyságbeli különbségnél fogva csak az előbbiből következhet a geopolitikai felemelkedés. A kínai hagyomány ezen aspektusa az, ami az egyéni érdekek ütközéséből kényszerűen következő érdeksérelmeket és konfliktusokat kiegyensúlyozva fenn tudja tartani a politikai stabilitást, a közösség egységét. Ebbe a képbe illeszkedik az is, hogy a modern technológia adaptálása és a Nyugat felé való nyitás előtérbe hozta a tanulás, mint a világ(mindenség) megismerésének normáját. Ez szintén annál a szembeállításnál fogva fontos, hogy Mao alatt az ideológiából származó elvek jelentették a szükséges ismereteket, Deng időszakában viszont már ismét a környező világ, mint a létezés tükörképe jelentette a mércét – hangsúlyozva ezzel is a visszatérést a hagyományos kulturális értékekhez.

Annak, hogy a Kommunista Párt vezetése immár a klasszikus tradíciók, az egyéni érdekek és a Nyugattal való közvetlen együttműködés vonalán, a Mao-féle totalitarizmus alternatívájának keresésével igazgathatta az országot, az a politikai körülmény nyitott teret, hogy immár nem jelentett valós veszélyt sem a belpolitikai instabilitás, sem a szovjet invázió, sem pedig a Mao utáni hatalom-átruházás körüli

potenciális bizonytalanságok. Amint a belpolitikai és honvédelmi szempontok súlya csökkent, egyre tisztábban igazította Peking a globalizációhoz belpolitikai és gazdasági döntéseit.

A reformokat megelőzően a gazdasági folyamatokat még egyértelműen a tervutasításos módszer, a csereérték alapú árazás jellemzi. Az alábbiakban előbb a vidéki reformok első és második hullámát (ezek szakaszhatára a lenti érvelés szerint 1984/1985) tárgyaljuk, aminek részeként már kitérünk a vidéken megvalósult ipari vonatkozású reformokra is. Az első hullámban a piaci mechanizmus már kiegészítő szerepet tölt be a gazdasági tervezés mellett, a másodikban pedig mind inkább átveszi a terveken keresztüli utasítások szerepét.¹⁰ Ezt az általános ipari reformokról, majd a korszak külkereskedelmi folyamatairól szóló fejezet követi, amely szintén magában foglalja az ipari reformok egy részét. A reformok két korszakának (ahol a választópont 1992) és a vidéki reformok két időszakának (itt 1984 a fordulópont) konzekvens elhatárolása érdekében előbbire a *szakasz*, utóbbira a *hullám* kifejezéseket használjuk.

E második hullám törzsét a hetedik ötéves terv (1986-1990) jelentette, amely egyúttal a gazdasági tervezés professzionalizmusának új korszakát hirdette már azzal is, hogy a kínai tervezetek közül elsőként ezt fogadták el a tervidőszak elején (1986. március). Elsődleges célja a lakosság ideológiai és anyagi fejlődésének további előmozdítása volt az alábbi kiemelt pontokat követve:

A. Gazdasági célok

- a. 6,7%-os éves növekedés (mezőgazdaság és ipar)
- b. A reformok gazdaságvezérlő erejének fejlesztése
- c. A külkereskedelem további ösztönzése a hazai növekedés és technológiatranszfer útján. A külkereskedelem értékének 35%-os növekedése.

B. Struktúraváltás – Fogyasztói oldal

- a. Fogyasztástervezés: megtartani a társadalmi kínálat és kereslet egyensúlyát a fogyasztás éves átlagos 5%-os bővülése mellett

¹⁰ A második hullámot Woo [1999] további két időszakra bontja: a tervutasításos áruháztalálkozásra (1984-1987) és az állam által a piacon keresztül megvalósított koordinációra. Mivel dolgozatunk nem ennek az évtizednek a bemutatására korlátozódik, ezért ezt a határvonalat csak érinteni fogjuk az alábbiakban.

C. Struktúraváltás – Termelői oldal

- a. Technológiai fejlesztések
 - i. A meglévő cégek fejlesztése és terjeszkedése
 - ii. Termelés hatékonyság és -minőség javítása
 - iii. Tudományos kutatómunka ösztönzése
- b. Tőkevonzó képesség
 - i. A tőke reorientációja a társadalmi és termelői igények követéséhez
 - ii. Kiemelt irányzatok: energetika, távközlés, nyersanyagok

D. Társadalmi építkezés

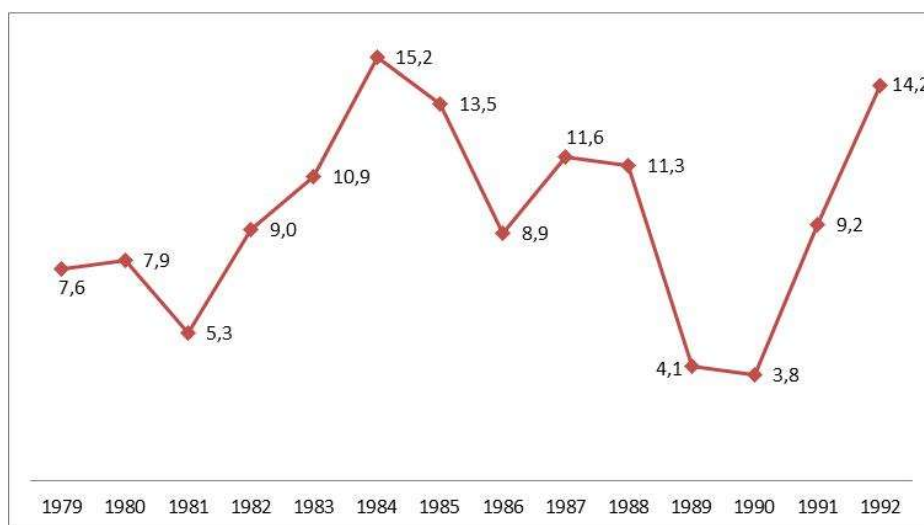
- a. A lakosság (város és vidék egyaránt) anyagi és kulturális életkörülményeinek fejlesztésének folytatása a termelői kultúrán keresztül
- b. Oktatás fejlesztésének folytatása
 - i. A 9 éves iskolakötelezettség elterjesztése
 - ii. 5 millió szakember kiképzése
- c. A társadalmi elkötelezettség kiaknázása a nyereségesség érdekében

E. Fiskális célok

- a. Költségvetési egyensúly fenntartása

A reformidőszak korszakolásánál az első korszakhoz a szakirodalom általánosságban 1989-et, illetve 1992-t jelöli meg végpontként. Az e két dátum közti évek a Tienanmen téren történt 1989-es eseményeket (erre a későbbiekben röviden kitérünk) követő politikai útkeresés időszakát jelzik, aminek gazdasági tartalma a tervgazdaság és a piaci mechanizmusok integrációja. Amint azt tárgyalni fogjuk, ezek az évek szorosan kötődnek a reformok első szakaszához, amitől jelentősen eltérő tulajdonságok határozták meg az 1992-t követő időszakot. „A reformok 1989-1991-es megtorpanását követően azok egy nagyon különböző tervezet mentén kezdődtek újra.” [Naughton 2009. p. 7] Ezt a korszakot szokták *szocialista piacgazdaság kínai sajátosságokkal* elnevezéssel illetni. Ennélfogva az első korszak záró pontjaként 1992-t tekintjük.

13. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok első korszakában

Adatok forrása: Morrison [2015. p. 6]. Saját szerkesztés.

Megjegyzés: A grafikonon látható, hogy miként vált el egymástól a növekedési ütem terén is a reformok első és második hulláma 1978-1984, valamint 1984-1992, valamint, hogy utóbbin belül is megkülönböztethető az 1985-1987-es, az 1987-1989-es és az 1989-1992-es időszak. Az alábbiakban ezeket részletesen elemezzük.

4.3. A reformok első korszakának gazdaságpolitikai lépései

Deng visszatérése elvi tartalmának egyik legfontosabb dokumentuma modernizációs programja, melyet a „reform és nyitás” (gaige kaifang) hívószavakkal 1978 decemberében jelentett be a Kínai Kommunista Part Központi Bizottsága előtt. Ez szakítást jelentett a maoista ortodoxiával, tartalmát Zhou Enlai „négy modernizációjának” elvei adták. Ez négy terület, a mezőgazdaság, az ipar, a hadsereg és a tudomány-technika fejlesztése segítségével kívánta a kínai népet az elmaradottságból kiemelni. A továbbiakban a mezőgazdasági és az ipari reformokat mutatjuk be.

„Az átfogó gazdasági reformok a mezőgazdaságban kezdődtek, mivel a kínai vezetés jó érzékkel ismerte fel, hogy az akkor közel egymilliárdos népesség megfelelő táplálása nemcsak ellátási probléma, hanem elsőrendű politikai, hatalmi kérdés is.” [Jordán 1999. p. 393-394]

A fokozatosan bevezetett reformok rendszere 1984-re teljesedett ki. Az 1978-tól 1984-ig tartó időszakban az alapvető változások a falvakban mentek végbe (részben a fenti ok, részben pedig amiatt, mert az agrár szektor elmaradottsága gyors fejlődést valószínűsített), és csak azután érték el a városokat, ebben az időszakban már piacvezérelt reformintézkedések születtek [Fang Ning 2001. p. 52].

4.3.1. Vidéki reformok

Amikor Deng úgy fogalmazott egy Kissingerrel folytatott beszélgetése során, hogy *„vannak változások a városokban is, de nem annyi, mint amennyi vidéken”* [Kissinger 2014. p. 421], a reformok ideológiai jellegére hívta föl a figyelmet. Bár a szakirodalomban elterjedt nézet, hogy a kínai gazdasági növekedés motorjai a közvetlen külföldi beruházások, valamint a városok és főként a különleges gazdasági övezetek (ld. először a 29. ábra kapcsán) voltak, Huang (2012) amellett érvel, hogy a lényegi fordulat vidéken következett be. Ennek változatos okai voltak. Egyrészt az éhínségekből fakadó nyomor felszámolásának célja, másrészt az a tény, hogy az agráriumot kevésbé lehetett kiszolgáltatni a tervgazdasági előirányzatoknak, harmadrészt, mivel a kulturális forradalom főként a városokban pusztított, így a vidéki Kínában megmaradt a készség és a szaktudás is az önálló munkavégzésre (amint azt a 2. fejezetben bemutatunk).

A reformok prototípusát főként az Anhui tartományban 1977 végétől (a földek közösségi művelésből háztartási fennhatóság alá helyezésével kísérleteztek), illetve valamivel később Sichuanban bevezetett változtatások jelentették, amelyek azonnal kiváló eredményeket hoztak [Maddison 2007. p. 74]. Ahogy korábban bemutatunk, Deng főként az ipar és külkereskedelem területén foglalt el aktív pozíciót, így az agrárreformokkal kapcsolatban Naughton találóan fogalmazza meg, hogy *„Deng legnagyobb hozzájárulása a vidéki reformokhoz az volt, hogy hagyta őket megtörténni”* [Naughton 1993. p. 508].

4.3.1.1. A vidéki reformok első hulláma

A mezőgazdaságon belül a változások minden területet érintettek: a gabonatermelés mellett az állattenyésztést, az erdészetet, a halászatot és a különböző melléktevékenységeket is. A reformok egy része a tulajdonjogi-intézményi szerkezethez

kapcsolódik, egy másik része technológiai volt. A tulajdonjogban fokozatos elmozdulás történt az állami tulajdonról a magán-, illetve a szövetkezeti tulajdon felé.

Az alapvető intézményi újítás az volt, hogy ismét teret adtak az egyéni kezdeményezésnek a mezőgazdaságban. A korábban létrejött népi kommunákat fokozatosan feloszlatták, amiknek a helyére egy *„családokra lebontott, termeléshez kapcsolt szerződéses felelősségi rendszert”* [Fang Ning 2001. p. 52] hoztak létre. Ennek volt előzménye már a hatvanas években is, mert ezzel a megoldással igyekeztek ellensúlyozni a népi kommunákat, amik tömegesen csak a 70-es, 80-as évek reformjaiban jelentek meg. Az előzmények között kiemeljük azt is, hogy a családi háztartások szerepének hangsúlyozása a kínai környezetben direkt visszautalás a klasszikus kínai hagyományra, amelyben a család volt a legkisebb megtestesülési formája a közösségi értékrendhez tartozásnak. Az új modellben sem lettek a parasztok földtulajdonosok, csupán hosszú távra bérbe kapták a területeket. A vállalkozó kedv élénkítése és a hosszú távú hatékonyság támogatása szempontjából kulcstényező volt, hogy a bérleti szerződéseket 15, egyes szegényebb vidékeken akár 30 évnél is hosszabb időre kötötték. Ezzel *„a föld tulajdonjoga elvált a használati jogtól, mivel az előző a közösségnél maradt, az utóbbi viszont átkerült az egyes parasztcsaládok kezébe”* [Jordán 1988. p. 501]. Megemelték a földeken magáncélra használható telekarányok maximumát 5-ről 15%-ra és lazítottak a melléküzemágak, azaz a falun végzett ipari tevékenységek korlátozásain [Maddison 2007. p. 74], ami érintette azt is, hogy a városban való munkavállalás, tehát az agrárium elhagyása is elérhető lehetőséggé vált a paraszti tömegek előtt – reallokációjukat a falusi reformok első hullámáról szóló fejezet (4.3.1.1.) végén tárgyaljuk.

A reformokat a gazdasági jellegű újítások mellett politikai lépésekkel is megtámogatták, hiszen a gazdálkodás lazább feltételei mellett is szükség volt arra a vállalkozó szellemű, tehetős rétegre, amely képes a munka hatékony szervezésére. A későbbiekben érvelni fogunk amellett, hogy a reformok ezen kezdeti időszakában a termelékenység növekedési forrása nem technológiai, csupán munkaszervezési, döntésallokálási volt. A mezőgazdasági reformokat 4 politikai jellegű döntéssel [Huang 2012] erősítette meg a KKP, amelyek a termelészervezés hatékonysága mellett a politikai vezetés döntései iránti bizalom kiépítését is szolgálták. A bizalmi elem értékeléséhez nem szabad a modern nyugati standardokat használni. A kínai gazdálkodók számára a viszonyítási

pont a Mao alatti kiismerhetetlenség, a kulturális forradalom terrorja volt. Az a politika, amely a KKP építő kritikájára hívott föl, majd a kritikusokkal válogatott eszközökkel számolt le. Ebben a légkörben a betartott politikai ígérek, a vissza nem vont programok már önmagukban is jelentős előrelépésnek számítottak a vezetés iránti bizalom terén. A politikai döntések négy iránya tehát a következő volt.

Egyrészt egy 1979-es döntés nyomán a korábban elkobzott vagyontokat visszajuttatták a tulajdonosaiknak, akik zömében önálló gazdálkodók, vállalkozók, földtulajdonosok voltak. Másrészt a kulturális forradalom során, többnyire önálló kereskedelmi ügyletek miatt bebörtönzött politikai foglyokat nagy számban engedtek szabadon.¹¹ A vagyontok visszaszolgáltatása és a börtönbe zárt vállalkozók szabadon bocsátása nélkül minden bizonnyal sokkal szerényebb, lassabb eredményeket ért volna el a mezőgazdasági reform, főként mivel egy Huang [2012] által idézett felmérés szerint a kínai magánvállalkozók mintegy 10 százaléka korábban börtönben ült. Ezen két tényező mellett a harmadik elem, hogy lehetővé tették a vállalkozók, avagy „egyéni dolgozók” – ahogy Huang [2012] idézi a korabeli szóhasználatot – számára a párttagságot. Negyedrészt választásokat vezettek be a 80-as években a falvakban¹².

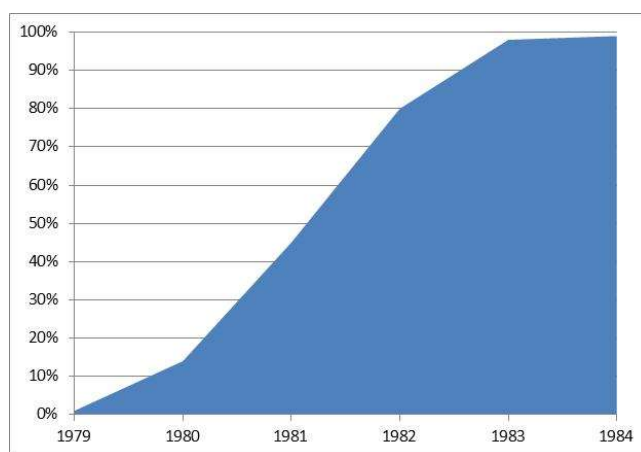
Az irányváltás szükségességét jelzi, hogy a mezőgazdaság modernizációja évek óta elengedhetetlenül szükséges volt ugyan, annak programját a vezetés mégis éhínségek során át halogatta. A helyzetben rejlő fenyegetést Juhász Ottó így foglalta össze: „*Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping, 1904–1997) az ortodoxiával szemben – történelmileg a huszonnegyedik órában – kierőszakolta azt a párthatározatot, mely deklarálta, hogy Kína erőit a Mao Ce-tung-i típusú osztályharc helyett a gazdasági építésre kell koncentrálni.*” [Juhász 2012. p. 84] A legnagyobb belső fenyegetést Kína számára az éhínségek jelentették, ezért is az agrárszektorra fókuszáltak a Mao-korszakot követő, első lépésben konszolidációval felérő gazdasági reformok. Deng vezetésével két területen alkalmaztak azonnal radikális beavatkozást. A vezetés 1) a piacot az agrártermények árának növelésével, 2) a termelési rendet a kollektív gazdálkodásból a

¹¹ Nem ritka a kommunista Kína történetében, hogy kritikus helyzetekben vidékre száműzött, börtönökben, vagy fogolytáborokban raboskodó személyekhez nyúlnak. Így történt ez kétszer is Deng esetében, illetve a visszatérésük után Kína külpolitikai lehetőségeinek elemzésével [ld. Report by Four Chinese Marshals...] megbízott négy marsallal (Chen Yi, Nie Rongzhen, Xu Xiangqian és Ye Jianying) is, akiket a „„kulturális forradalom” alatt távolítottak el a helyükről és küldtek vidéki gyárakba „kutatásra és tanulásra”, ami gyakorlatilag fizikai munkát jelentett” [Kissinger 2014: 229].

¹² Erről részletesen ld.: Huang [2008].

felelősségi központok rendszerébe való átmenettel formálta újra. [Zhu 2012. p. 112] Ennek az 1979 előtt nem is létező intézményi formának az elterjedése példátlanul gyors volt, amint azt az alábbi ábra mutatja. Egyértelműen domináns szerepet ért el 3, és 99 %-os gyakoriságot 5 év alatt.

14. ábra: A felelősségi központok rendszerébe átalakított termelő csoportok részaránya

Adatok forrása: Lin [1992. p. 38]. Saját szerkesztés.

A felelősségi központok rendszere elnevezés alatt működő családi gazdaságoknak a termények egy fix kvótával előre meghatározott részét központi áron be kellett szolgáltatniuk a kormány számára, a fennmaradó részt piaci árakon maguk értékesíthették [Huang 2012, Zhu 2012. p. 112-113], vagy az állam felé a kötelező részre vonatkozó árnál drágábban beszolgáltathatták [Maddison 2007. p. 74]. A piaci árak szerepének növelése kilépést jelentett a Mao-korszak azon örökségéből is, ami az egyes területek izolációját eredményezte az önfenntartásra való ösztönzésen keresztül – ezt erősítendő a kormányzat enyhítette az interregionális kereskedelem szabályait is. A központilag meghatározott árakat (kvóta- és főként a kvóta feletti árakat) 1979-ben jelentősen megemelték, ez átlagosan 22,1%-ot jelentett [Lin 1992. p. 34].

Az első szektor dinamikus felzárkóztatását célzó 1979. szeptemberi KB határozat a diverzifikált fejlődés modelljét is hangsúlyozta, amiben a gabona mellett kulcstényező volt az állattenyésztés, az erdészet, a halászat és egyes melléktevékenységek is. A gazdasági liberalizáció mögött a frakcióharc stabil alakításának érdekében politikai

szinten még közvetlen volt a kötődés a korábbi korszak gazdaságpolitikájához: továbbra is hangsúlyozták például a *kollektív mezőgazdasági termelést*. A gyakorlatban ezzel szemben az egyéni érdekelttség előtérbe helyezése látványos fejlődést eredményezett. A reformok első hulláma során (1978-1984) az agrártermékek összességében 47%-kal bővültek, ráadásul ennél nagyobb arányban, 51%-ban nőtt a vidéki lakosság egy főre jutó fogyasztása [Huang 2012, Riskin 1987]. Mindennek a jelentőségét kiemeli, hogy eközben az agrárfoglalkoztatottak aránya a munkavállalók között 69-ről 50 százalékra esett, ami strukturális átalakulást is jelentett (ennek hatását a 16. ábra alatt tárgyaljuk). Az árliberalizációnak köszönhetően a paraszti munkát végzők jövedelme megduplázódott ugyanezen időszak alatt. [Kissinger 2014. p. 423, Zhu 2012: 113]

Az eredmények elsősorban annak köszönhetőek, hogy a mezőgazdaság teljes termelékenysége éves átlagban 5,62%-kal nőtt [Zhu 2012. p. 113], amit például az is mutat, hogy a gabonatermelés mennyisége csökkenő vetésterület mellett emelkedett drasztikusan. A gabona termőterülete például 1978-1984 között 7,3 millió hektárral lett kisebb. A szakirodalom széles köre [pl.: McMillan – Whalley – Zhu 1989; Lin 1992] érvel amellett, hogy a termelékenység növekedése az ár- és intézményi reformnak köszönhető. Ehhez az érveléshez csatlakozik Zhu [2012] is, aki szerint a 80-as évek közepére a termelékenység növekedésének korábbi forrásai kimerültek. Ez látható a 22. ábrán is, ahol a szektor összteljesítménye 1987 után már nem változott jelentősen. Az agráriumban mért termelékenységi adatok alapján az 1978-1987-es periódust követően 1994-ig, a termelékenység 4,99-ről 3,05-re csökkent [Maddison 2007. p. 76].

Ezek a lépések szembementek a maoista és a szovjet gyakorlattal is. Deng tisztánlátását mutatja, hogy a mezőgazdasági reformmal kezdte tevékenységét. Ez az ágazat és ez a társadalmi osztály képezte a maoizmus egyik bázisát, a korábbi ideológia zsákutcát jelentett, amit elsősorban két tényező fejezett ki. Az egyik az a (már a 70-es évek végére világossá váló) történelmi tapasztalat volt, hogy modern és versenyképes gazdaság nem épülhet a szovjet típusú tervutasításos gazdaságra. A másik, hogy a szovjet típusú tervutasításos modell nem az osztálytársadalom megszüntetését, hanem annak megmerevedését szolgálja. A progresszivitás lehetőségét ezekkel szemben azért jelentette az agrárszektorbeli kezdeményezések támogatása, mert fellazította az elmaradott technológiából szükségképpen fakadó merev, átjárhatatlan dolgozó-dolgoztató, úr-szolga viszonyt, lehetőséget adott az elnyomott paraszti tömegek

felemelkedésére elsősorban a jövedelemnövelés révén. Ennek a felzárkózásnak a formája azonban kapitalista jellegű volt, amit a jövedelem növelésének eszköze a városokbeli munkavállalás volt, és nem a mezőgazdasági tevékenységet modernizálták. A mezőgazdaság modernizációja forradalmi jelentőségű volt, ezt Huang akként fogalmazza meg, hogy a „*kínai kapitalizmus falusi eredetű*” [Huang 2012. p. 149]. Itt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a kapitalizmus, főleg a szó klasszikus értelmében, ahogy az akkori kínai vezetés is értette, alapvető instabilitási elemeket hordoz. A kínai reform ezért nem volt tekinthető ebben a korszakában sem alapvetően harmonikus jellegűnek, bele volt építve az instabilitás. Ez az instabilitás jelent meg abban is, hogy újra a családokra épült a falu, de a városokba való áramlás a család stabilitása ellen hatott.

A kínai reform eredményességénél nem elhanyagolható tényező a parasztság gazdagodási vágyának kiaknázása sem. Az emelkedő felvásárlási árak jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a városi és vidéki családok jövedelmi különbsége csökkenjen. Ez a jóléti hatás azonban további problémák forrása lett, lévén szembe állította az egyenlőséget (aminek megvalósulási formája inkább az egyenlősdí volt) és a jövedelmi különbséget, az erkölcsöt és a gazdagodást. E viszony megoldatlansága, a társadalmon belüli újszerű és gyors polarizáció szintén alapvető stabilitási kockázatot jelentett, amit tetézett, hogy a még mindig meglévő jövedelmi különbségek miatt a városokba áramló munkaerőt mindinkább vidéken igyekezett tartani Peking. A jövedelemkülönbségek növekedésének elfogadtatására használt központi kommunikáció egy teljes társadalmat átfogó gazdagodási folyamat első fázisaként próbálta beállítani, hogy egyesek gyorsan kiemelkedtek. Ennek a problémáját napjaink Kínájában kezdték kezelni, de már abban a korban is megjelent az igény a hosszú távú stabilitásra. Erre irányult a mezőgazdaság technológiai modernizációjának programja. (A szegénység felszámolására csak 1996-tól hirdettek kampányt.)

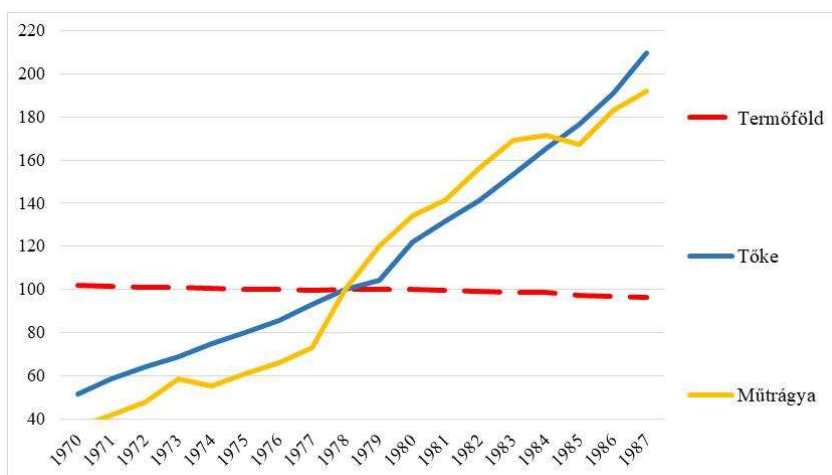
„Falun valóságos fogyasztói társadalom bontakozott ki, a parasztok jobban táplálkoztak, és ruházkodtak, rengeteg új ház épült. A parasztok bizalmát jelezte az új politika tartósságát illetően, hogy megindultak a termelő jellegű beruházások, a gépvásárlások és a termelés modernizálására fordított befektetések.” [Jordán 1999. p. 396]

A sorozatos éhínségek korát Kínában úgy sikerült lezárni, hogy mindeközben jelentősen csökkent az agrárfoglalkoztatottak aránya. Az így lehetővé váló strukturális átalakítás révén a felszabaduló munkaerőt a hatszoros átlagos termelékenységű nem agrár tevékenységekbe tudták becsatornázni. Amint arra Zhu is hivatkozik [2012. p. 114], Young [2003] meglátása szerint az agrárszektor reformja volt a kínai gazdasági növekedés első két évtizedének valódi motorja.

A korábban használt forradalmi jelzöt azonban nem csupán jelentőségénél fogva érdemli ki az agrárreform, hanem abszolút eredményeit tekintve is. Bár vannak, akik szerint az agráriumban végrehajtott változtatások szerény hatást generáltak csupán [Hausmann – Pritchett – Rodrik 2004], az ilyen értékeléseknél általában az összehasonlítás alapjául választott mérce a kulcs. A washingtoni konszenzus jelszavaihoz képest valóban mérsékelt lépéseket tett csupán Kína a reformok ezen éveiben, ám Deng viszonyítási alapja a kulturális forradalom éhínségei voltak [Huang 2012], ezért nevezte maga is forradalminak a változtatásokat: „Az elmúlt években végrehajtott agrárreformok szintisztán forradalmi reformok voltak” [Deng 1984, idézi Huang 2012. p. 150]. Az alábbi ábra mutatja, hogy a tőke- és műtrágyahasználat radikálisan kiterjesztése mellett nem csak folytatódott, hanem gyorsult is az 1949 óta tartó trend, a termőföldterület csökkenése. A tendencia megtörése érdekében 1987-ben törvénnyel korlátozták a termő területek átalakítását. [Jordán 1988. p. 494]

15. ábra: Az agrárium inputszerkezetének változása

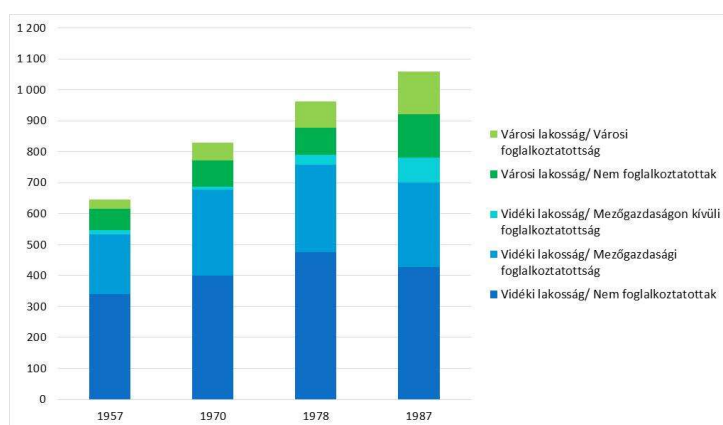
(1978 = 100%)

Adatok forrása: Lin [1992. p. 40]. Saját szerkesztés.

A korábbi kommunák és az újabban létrehozott kis, maximum 8 fős brigádok után, főként 1984-től megerősödtek a vidéki kollektív vállalatok¹³ (Township and Village Enterprises – TVEs) – látható az alábbi ábrán. Ezek a vidéki lakosok tulajdonában álló formák a gyakorlatban a helyi bürokraták irányítása alá tartoztak. Az állami apparátus és a piaci viszonyok együttműködését megtestesítő intézmények átmenetileg hatékony megoldást jelentettek a jólét növelésére, idővel pedig képesek voltak teljesen magánvállalkozásokká átalakulni. Leépítésük időszaka az 1989-1996-os periódus, amire ezért a következő fejezetben térünk majd ki.

16. ábra: Vidéki/városi lakosság foglalkoztatottság szerinti megoszlása
(millió fő)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 78, Table 3.17]. Saját szerkesztés.

A termelési beruházásokon belül elsősorban nem a munkaerőt kiváltó gépesítés volt a fő irány, egyrészt mert a gépek üzemanyag-ellátása megoldhatatlan feladatnak ígérkezett a rendszeres üzemanyaghiányok mellett, másrészt mert a termelékenység adatok emelkedése azt bizonyította, hogy „a falun hatalmas arányú, 30-50%-ra becsült felesleges munkaerőtömeg van” [Jordán 1999. p. 397-398; kiemelés a szerzőtől]. Már az is nehézséget jelentett, hogy a csupán átszervezéssel felszabaduló munkaerő számára megfelelő munkahelyet teremtsenek, és lehetőleg vidéken, hogy megelőzzék a városba áramlásukat, ahol viszont magasabb bérekre számíthattak. Ahogy arra a falusi reformok

¹³ Magyarul számos módon hivatkoznak erre a munkaszervezési formára. Gyakori a *községi*, a *községi kisvárosi és vidéki (ipari) vállalatok*, a *falusi vállalatok* és a *kollektív vállalatok* elnevezés is. Az egységesség kedvéért mi a vidéki (kollektív) vállalatok kifejezést, illetve a TVE rövidítést használjuk.

első hulláma kapcsán már utaltunk (az agrárfoglalkoztatottak aránya a munkavállalók között 69-ről 50 százalékra esett 1978 és 1984 között), munkások jelentős tömegének elhelyezkedését kellett megoldani. Ennek keretében a stratégiai döntés az lett, hogy a felszabaduló mintegy 49 milliós állományt a falusi és mezővárosi iparban, valamint a helyi szolgáltató szektorban, helyei szintű vezetők irányítása alatt foglalkoztassák. A falusi ipar fő profilját illetően négy területen vált meghatározóvá [Jordán 1988. p. 499]:

1. Helyi szükségletek (ruhanemű, eszközök, szolgáltatások)
2. A városi nagyipar kiszolgálása
3. Népművészeti jellegű ipari termékek előállítása
4. Bányászat

Ebből a listából kiderül, hogy *„elsősorban a modern nagyipar kiegészítőjének és kiegészítőjének nyilvánítják ezt a szektort”* [Jordán 1988. p. 499] és ezzel gyakorlatilag leválasztják a mezőgazdaságról, amihez közvetlenül kapcsolódó tevékenység nem található a fő területei között. A vidéki vállalatok működése húzóágazattá vált és a 80-as évek során az országos gazdasági növekedés fölött bővült a teljesítménye, ami főként annak volt köszönhető, hogy hiánycikkek és versenykörülmények között állítottak elő. *„A vidéki Kína mezőgazdasági jellege a nyolcvanas évekre átalakult agráripari jellegűvé.”* [Szabó 1999. p. 172] A termelékenység növekedésének további fontos pillére volt, hogy a termeléshez szükséges inputok beszerzése elérhetővé vált a piacról is, ami főként a műtrágya terén jelentett áttörést. Azzal, hogy a vállalatok alvállalkozói megállapodásokat köthettek a vidéki, nem állami vállalatokkal, hozzáférést kaptak az olcsóbb munkaerőhöz, alacsonyabb telekköltségekhez, azaz elmozdulhattak a költséghatékony termelés irányába.

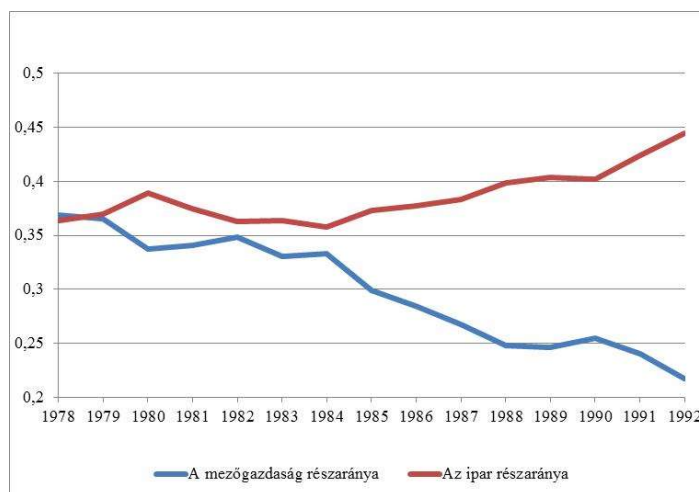
A KKP eredeti szándéka szerint csupán a nélkülözés által leginkább érintett területekre kívánták kiterjeszteni az új munkamegosztási rendszert – a 20-30 szomszédos háztartást tömörítő termelési csapatok felváltása eredetileg nem volt a kormányzat célkitűzései között [Lin 1988, 1992]. Az viszont, hogy ez mindössze pár év alatt, 1982-re az egész országban végbement *„világosan jelzi, hogy a parasztság spontán mozgalma és lendülete egyszerűen túllépett a vezetés eredeti szándékán”* [Jordán 1999. p. 395] és egy önálló politikai erőt tükrözött. E megállapítást azonban érdemes árnyalni, hiszen ez a

mezőgazdasági fellendülés elképzelhetetlen lett volna gazdaságpolitikai akarat nélkül. Az állami beruházások, a szabályozott piaci árrendszer és egy sor más gazdaságpolitikai tényező játszott szerepet abban, hogy a kínai mezőgazdaság ilyen drámai módon fejlődött. Ez tehát ugyanolyan politikai akarat terméke volt, mint korábban az ezt korlátozni kívánó szándék. A Deng-féle reformok ellentmondásosságát jelzi, hogy mindezt úgy mutatták be, mintha kizárólag „spontán”, piaci erők megnyilvánulása lett volna, amivel szemben a politikai szféra képezne ellensúlyt. Ez így nem állja meg a helyét, és ez azért vet fel elméleti problémákat, mert ebből az a szemlélet következik, hogy a modernizáció lényege a piaci szabadság a politikával szemben, a gazdaság autonómiája a politikától. Ez nem volt igaz a kínai reformokra, és nem is következik a kínai magaskultúrából. Mindig különböző politikai-gazdaságpolitikai áramlatok közötti összhangot kell keresnie a vezetésnek, természetesen az alapvető értékrendi keretek között. Ezekbe az áramlatokba be lehet vonni széles társadalmi csoportokat, de a tömegmozgalmak politikai-gazdaságpolitikai irányításának látható formája van egy stabilan működő államban. Ezzel szemben a Deng-féle reformok annyiban őrizték Mao Ce-tung hagyományát, hogy ez a tudatosság háttérbe szorult, láthatatlanná vált, és a tömegek spontán akcióival történt meg a kommunikáció a különböző politikai-gazdaságpolitikai irányzatok között, ami indokolatlan, felesleges és a szükségesnél nagyobb áldozatokhoz vezetett.

4.3.1.2. A vidéki reformok második hulláma

A vidéki reformok első hulláma gazdaságilag az éhínség fenyegetésének felszámolását, politikailag a káderekből formálódott vezető réteg hatalmának destabilizálását szolgálta. A második hullám gazdasági szempontja a falu-város egyensúly megtartása, politika célja pedig az új vidéki döntéshozók hatalmának korlátozása, a vidék politikai lobbijének megfékezése volt, amit a két szektor össztermelésből való részesedésének változása mutat az alábbi ábrán.

**17. ábra: A mezőgazdaság és az ipar részaránya az éves GDP-ben
(1978-1992)**

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 160]. Saját szerkesztés.

Ehhez az állításhoz fontos kontextusként megadni, hogy milyen egyéb lehetőségek álltak még Peking rendelkezésére. Mao örökségének közelsége miatt könnyű ugyanis belelátni a kényszert önkényből alkalmazó vezetés képét e döntésbe. A másik oldalon a kapitalista jellegű radikális tőkefelhalmozás, a társadalmi igazságtalanság megelőzését tükrözi az a fokozatosság, hogy a piac kiépítését a termelői és fogyasztói kultúra emelésével párban vitték véghez. A mesterségesen lehűtött agrárteljesítmény teret nyitott arra, hogy a parasztok jelentős tömege megértse a piaci erők mozgását és alkalmazkodjon hozzá, mielőtt a kevesek aránytalan hatalmi előnyre tesznek szert. Ezt fejezte ki Jordán Gyula korabeli összegzésével:

„A decentralizáció ma túlnyomónak és uralkodónak tekinthető tendenciája mellett tehát jelen vannak a centralizáció elemei is.” [Jordán 1988. p. 502]

Azzal, hogy a politikai előjogok helyett mindinkább a gazdasági hatékonyság mércéje lett a kiemelkedés forrása, a KKP szervezetéhez kötődő szereplők helyét egy új vidéki elit vette át. Ez egyrészt jelentős feszültségeket generált, ami főként helyi szinten jelentkezett. Másrészt országos jelentőségű fenyegetést is hordozott, mert az elitváltás és a parasztság érdekérvényesítő ereje együttesen napirendre emelte annak a lehetőségét, hogy a gazdasági reformokat közvetlen politikai lazítás, fokozatos

demokratikus átalakulás kövesse. A két korszak elitjei közti rivalizáció elhúzódását ígérte, hogy a föld és az állami kedvezmények elosztásának kérdésében továbbra is a korábbi káderek gyakoroltak döntési jogkört.

A mezőgazdaság rekordtermést ért el 1984-ben, aminek hatására több mint 30 év után 1985-ben a kötelező beszolgáltatás rendszerét (1953-ban vezették be) felváltották egy szerződéses viszonyral (a megtermelt gabona 20-24%-át vásárolta így föl az állam) és megszüntették a mezőgazdaságra előírányzott tervszámok alkalmazását. Ezeken fölül a bérleti szerződések időtartamát tovább emelték, immár 50 évre, ami gyakorlatilag az örökölhetőséget is magában foglalta. A mezőgazdasági termények értékesítésében így teret engedtek a piaci erőknek, miközben az állandó állami jelenlétet is intézményesítették és így megmaradt Peking ellenőrző szerepe az élelmezési és politikai szempontokból is kulcsfontosságú területen.

A falusi önállóság növelése ösztönözte az árugazdálkodás további fejlődését. Ez volt a nyitánya a vidéki reformok második hullámának. A várakozásokkal szemben, azonban a második hullám nem a jövedelmi egyenlőtlenségek további csökkentéséről, vagy a technológiai modernizálásról szólt, hanem – a fentiek szellemében – a szektor lassulásáról.

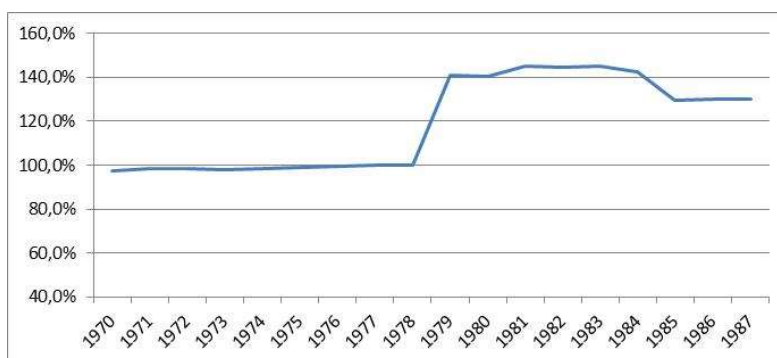
Ennek mértékét érzékelteti, hogy az agrárium az első reformidőszak alatt átlagosan évente 7,7%-kal, a következő 3 évben viszont csak 4,1%-kal bővült. Ezen átfogó adatok összetételéből néhány meghatározó tételt kiemelve még világosabban láthatóvá válik a változás rendkívülisége. A gabona termelésének növekedési üteme 5,9%-ról 1,4%-ra, a búzáé 4,8-ról -0,2-ra, a gyapoté 17,7-ről -12,9-re, az erdőgazdaságé 14,9-ről 0-ra csökkent. [Lin 1992. p. 35]

Az agrárfejlődés kordában tartására tett kísérlet tükröződik a nyolcvanas évek második felében. Ekkor az agráriumot jellemző fejlődés feltartóztatásában nem munkamegosztási tényezők játszottak szerepet, hanem a szerkezeti átalakulás befejeződése, az állami beruházások folyamatos csökkenése és a felvásárlási árak kormányzati csökkentése volt felelős a folyamatért.

1. Lin [1992] kimutatta, hogy az első reformidőszak intézményi átalakulása volt a legmeghatározóbb az output növekedése szempontjából. A háztartási felelősségi rendszer kiépítése volt a legfőbb forrása a termelékenység növekedésének, és mivel ez a folyamat lezajlott 1984-re, ezért törvényszerű volt a növekedés lassulása. Modellje szerint ez önmagában felére csökkentette volna a korábbi növekedési adatokat. Ugyanitt a műtrágyahasználat gyors elterjedése volt a második domináns elem, ami szintén jelentősen lassult 1984 után (ld a 15. ábrán).
2. Az állami beruházásokon belül az agrárcélúak az 1976-80-as időszakban még 10,5%-ot, a következő 5 évben már csak 5, az évtized második felében pedig már csak 3,1%-ot tettek ki. A komolyabb növekedés csak a parasztok elégedetlensége miatti 1992-93-as paraszti megmozdulások után, az évtized közepén indult be ismét.
3. A kvótaárak alakulásában 1984 hozott fordulópontot, amit a következő diagram ábrázol. Maddison érvelése szerint az állam további relatív árösztönzésének az szabott gátat, hogy enyhíteni kellett a költségvetés terheit (lévén a piacihoz közeli áron felvásárolt gabonát a városokban alacsony áron értékesítették). A módosításra lehetőséget adott egyrészt, hogy a piac képes volt felszívni a terményeket, illetve az elmúlt években realizált termelékenység-növekedés sem indokolta további ösztönzők alkalmazását.

18. ábra: A kvótán fölüli állami árindex

(1978 = 100%)

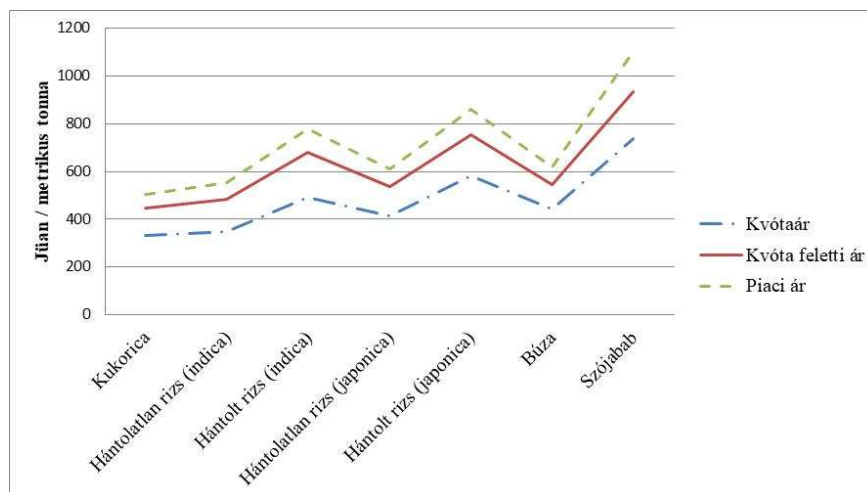

Adatok forrása: Lin [1992. p. 37]. Saját szerkesztés.

Az alábbi ábrán látható, hogy egyes tételek esetében, hogy működött a hármas árazási rendszer 1987-ben. Az ábra érdekessége, hogy a kvóta feletti ár jóval közelebb esett a piaci árhoz, mint a kvótaárhoz. Az ábrázolt tételek esetében a piaci árnak 84,5 és 88,5 százalékos sávjában, míg a kvótaár a piaci árnak csak a 63-71,5 százalékos tartományában mozgott. Bizonyos cikkek esetében eltörölték a kvóta szerinti felvásárlási árat (pl.: sertéshús, tojás, csirke, zöldségek) [Jordán 1988].

19. ábra: A hármas árrendszer működése

(1987-es adatok alapján)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 135. A.22.c]. Saját szerkesztés.

Ezzel a többnyire kettősnek nevezett, ám Lin [1992] és Maddison [2007] megfogalmazásában hármas árrendszerrel korábban a szovjetek is kísérleteztek, ám mindannyiszor csődöt mondtak. A kínai bevezetés sikere mögött elsősorban nem a kínai vezetői döntések hitelessége állt, hanem a kínai hagyományból a vezetők felé tanúsított bizalom. Ennek háttérében egy negyedik torzító árképzés is meghúzódott, ugyanis az államilag felvásárolt gabonát a városokban nyomott áron értékesítették.

Amint az agráriumot érintő politikai jellegű reformoknál leírtuk, az elmúlt évtizedek önkényes és önellentmondó vezetői döntései nyugati szemmel aláásták volna a vezetőkbe vetett bizalmat. Az iparral szemben a mezőgazdaság eredményei alapvetően éves ciklusban jelentkeznek, ezért az adatok jórészt egy évvel korábbi döntésekről

tanúskodnak. A reformok bevezetését követő azonnali és kiemelkedő terménynövekmény tehát azt jelzi, hogy rögtön a reformok meghirdetésekor tömegek láttak hozzá az új irányvonal követéséhez egy olyan korszak után, amikor a hasonló cselekedetekért akár börtön is járt. A kínai nép vezetők iránti bizalma szintúgy a kulturális örökség része, mint a vezetői oldalon az önkénnyről való lemondás motívuma. Amint azt a legista hagyománynál bemutattuk, az önkény egészen marginális időszakban határozta csak meg Kína irányítását. Ezen kívül minden korszakban a hódítások, a gyarmatosítás, az adóterhek kivetése stb. terén folyamatos önmérsékletről tanúskodtak a birodalom vezetői, amint azt Deng is tette többek között azzal, hogy a nem emelte meg a beszolgáltatási kvótákat. Bár a parasztok döntési szabadságát és az árugazdálkodásba való bekapcsolódását ösztönözte az új rendszer, a felvásárlás intézménye mégis korlátozta a teljes átalakulást és a piaci folyamatokra való reakció terén statikussá, rugalmatlanná tette a szektor működését.

Fontos kiemelni, hogy az agrárteljesítményt mérséklő fenti három okból az utóbbi kettő közvetlenül kormányzati döntés eredményei voltak, illetve, hogy súlyát tekintve a nem kormányzati erő volt a legjelentősebb. Az átalakulás (ld.: 14. ábra) termelékenységösztönző szerepét nem ismerhették a korabeli vezetők pontosan, továbbá azt sem, hogy ez a hatás azonnal megszűnik majd a felelősségi központok rendszerének kiépülésével. Ezen tételek együttesen azonban már nem várt tempóban lassították a vidéki hatalomkoncentrációt. A tovább csökkenő állami beruházások, a kedvezőtlené váló költségviszonyok (forráshiány, árstruktúra, helyi adók (miközben az általános mezőgazdasági adókulcsok alacsony bázisról még tovább csökkentek)) [Jordán 1999. p. 399] miatt a vidéki reformok második hullámának végére válságtünetekkel kellett Pekingnek szembenéznie. A helyzetre válaszul 1990-től ismét életbe lépett a kötelező beszolgáltatás. Az általános elégedetlenség 1993-ra már lázadások formájában is megjelent.

4.3.1.3. A mezőgazdasági termelés átalakulása

A Mao-korszakhoz képest a reformidőszak első évtizedének legmeghatározóbb változása a mezőgazdasági dolgozók termelékenysége és ennek révén a teljes tényező termelékenység terén zajlott le. Az 1957-1978-as és az 1978-1987-es időszakokat összevetve a parasztok termelékenysége -0,19%-os átlagos éves változásáról 4,99%-ra

ugrott, ami a teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity: TFP) terén 0,63%-ról 4,56%-ra való emelkedést jelentett. A paraszti munka termelékenységének változása azonban még mindig fejlődési szintekkel maradt el az amerikaitól, annak csupán 2,2-1,6%-os sávjában mozogtak a korabeli adatok. A bruttó terménymennyiséget illetően ez 2,32%-os növekedésről több mint kétszeres, 5,77%-os bővülést eredményezett. [Maddison 2007. p. 76-77]

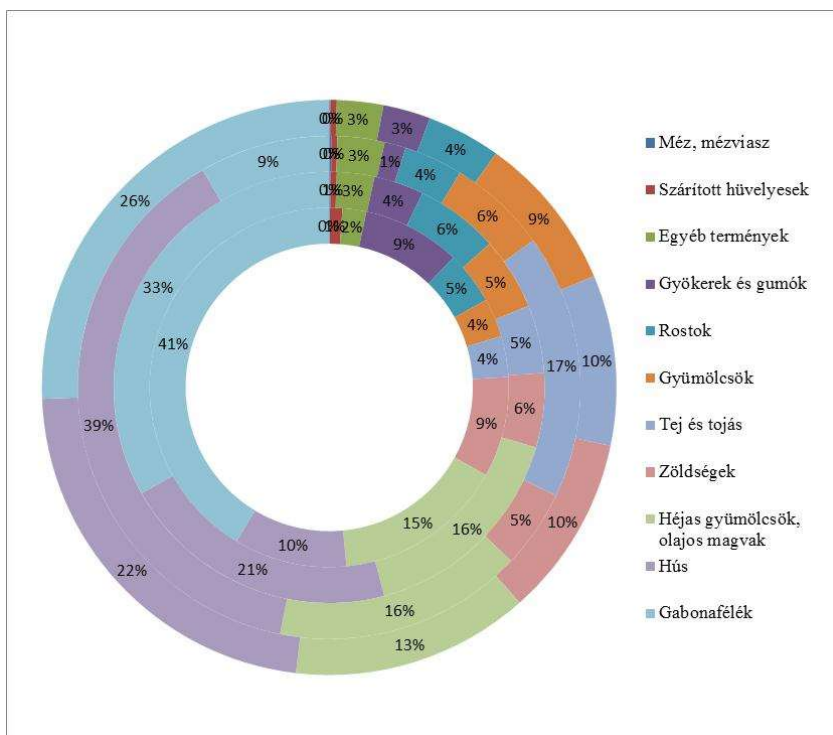
Az agrárium számára szükséges műszaki fejlesztésekhez és azok adaptációjához szükség volt annak a falu-város munkamegosztásnak elmélyítésére, amit a kulturális forradalom korábban jelentős részben felszámolt. Az agráriumban alkalmazott technológia fejlesztésére indították útnak 1985-ben a Szikra programot, ami azonban elsősorban a megfelelően képzett szakemberek hiánya miatt csak vontatottan valósult meg. Lényegében az évtized közepére kimerült a szektor extenzív növekedésében rejlő lehetőség és az agrárium modernizálásának gátjává az országosan egységes politikai-gazdaságpolitikai modell hiánya vált. Az agrárreformok első hulláma lehetővé tette a modern falusi gazdaság létrejöttét, a második hullámának tárgya pedig ennek megvalósítása volt. Ehhez átfogó koncepció, technológiai modernizáció és jelentős befektetések voltak szükségesek, ami összességében egy hosszabb periódust vetített előre.

A mezőgazdaság forradalmi átalakítása nem csupán az abszolút termelési szinteket növelte meg, hanem egy új terményszerkezet kialakítása is lezajlott eközben, ami a fogyasztói jószágkosarak terén is közvetlen változást eredményezett, hiszen a 80-as években még 50 százalék fölötti volt a háztartások fogyasztásának GDP-hez való aránya [Huang 2012. p. 148]. Kína 1975-ös, 1987-es, Amerika 1987-es, valamint Kína 1994-es agrártermelési adatait összehasonlítva (a peregdiagramon belülről kifelé haladva) kitűnik, hogy a gabonafélék aránya 20 év alatt jelentősen, mintegy harmadával csökkent a teljes termelési értéken belül. Bár az összképet vizsgálva a gyökerek és gumók, valamint a szárított hüvelyesek kevésbé domináns részét képezték a terményportfóliónak, ám ezek relatív súlya is közel harmadára csökkent két évtized alatt. A terményszerkezet változását a gabonaalapúak csökkenése vezette, ami szintén hozzájárult a termelékenység növekedéséhez [Lin 1992. p. 47]. Tehát elsősorban a gabonafélék, majd a gyökerek és gumók részarányának csökkenése nyitott teret a húsok,

a tej és tojás, valamint a gyümölcsök relatív súlya növekedésének. Ezek a tételek rendre 2,2-ször, 2,5-ször, 2,6-szor nagyobb részét adták a mezőgazdasági outputnak.

20. ábra: Az agrárszektor szerkezeti változása

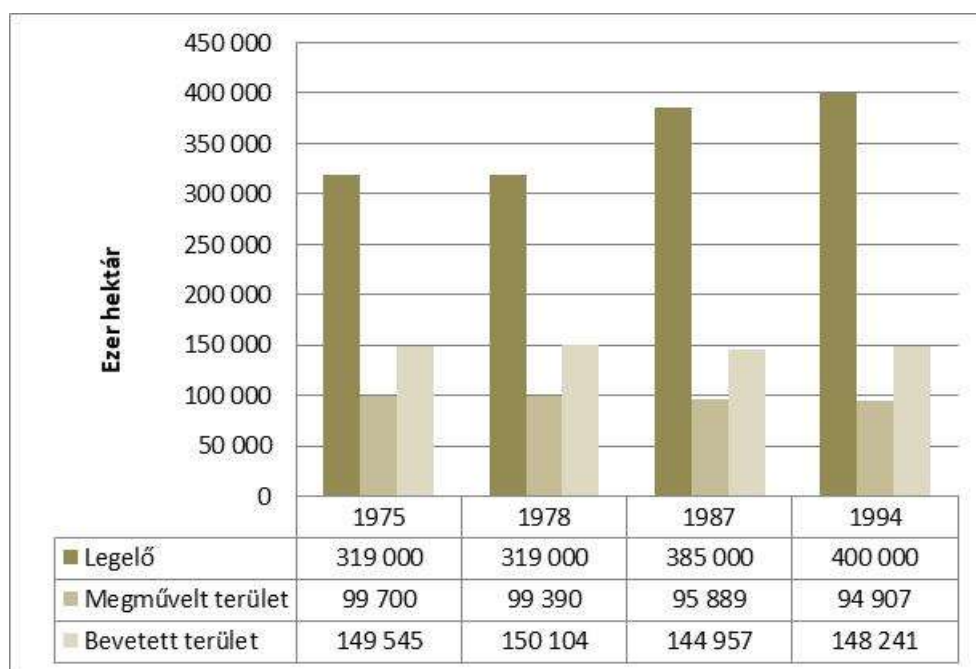
(Belülről kifelé haladva Kína 1975-ös, 1987-es, Amerika 1987-es, majd Kína 1994-es agrártermelési adatai láthatóak.)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 118-132, 136-138]. Saját szerkesztés.

Az ábrából az is látszik, hogy a változások iránya megfelel a modern gazdaság referenciaértékeként megjelenített amerikai adatok felé való elmozdulásnak. Természetesen csak a változás iránya mutat a modern terményszerkezetre, a konkrét részarányok terén egyrészt a bázisértékek, másrészt az ország sajátosságai, harmadrészt a konkrét vízió helyetti kísérletezések miatt jelentősek az eltérések. Erre utal a húsok részarányának változása: az 1987-re elért robusztus növekedés utána a következő 7 év csekély bővülést hozott csupán. A kísérletezést példázza, hogy a zöldségek relatív súlya előbb felére, majd ismét duplájára emelkedett, illetve, hogy a rostok szerepe előbb jelentősen növekedett, majd visszatért a kezdőérték alá.

21. ábra: Mezőgazdasági felhasználású földek megoszlása

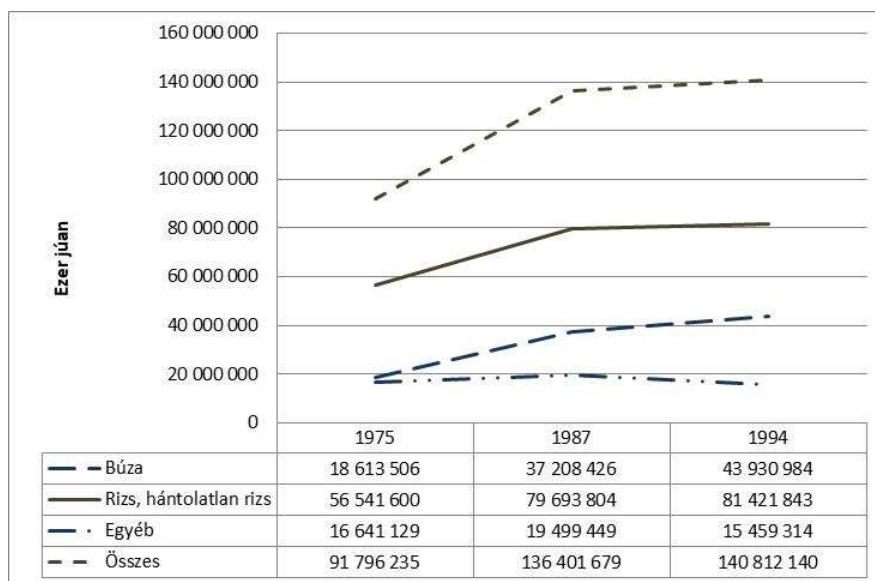

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 114]. Saját szerkesztés.

A 70-es és 80-as évek között a húsok, valamint a tej (a tojásoktól megtisztítva e 20 év alatt négyszeresére nőtt) szerepének dinamikus emelkedésének oka olvasható le a fenti ábráról. A mezőgazdasági felhasználású földek megoszlásán belül két adat emelkedik ki. Egyrészt a legelők területe negyedével bővült, ami lehetővé tette, hogy a vidéki lakosság széles körei számára váljon elérhetővé az egészségesebb és teljesebb táplálkozás (többek között) a húsok, valamint a tejtermékek révén. Másrészt a megművelt és a bevetett területek tulajdonképpen stagnáltak a Deng-érában. Ki kell emelni azt is, hogy eközben az öntözés nem terjedt el jelentősen a megművelt területeken való gazdálkodásban. A vonatkozó ugrásszerű növekedés még a Mao-korszak alatt zajlott le. Miután az 1933-as és 1957-es adatok is csupán a megművelt földek negyedén rögzített öntözést, addig ez 1975-re már 42% volt. Ezt követően már mérsékeltebb volt az öntözéses területek részarányának növekedése (1994-re 51% fölé nőtt ez az arány), ám ehhez figyelembe kell venni, hogy 60 év alatt több mint 7 százalékkal csökkent a megművelt területek nagysága, ami az előbbi növekedéshez szintén hozzájárult.

22. ábra: Gabonafélék termelési adatai eladási áron

(1987-es jüanban kifejezve)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 118-132]. Saját szerkesztés.

Korábban bemutattuk, hogy ezen 20 év alatt a gabonafélék szerepe jelentősen csökkent a mezőgazdasági termelésen belül. Ezen túlmenően a fenti ábrára támaszkodva azt is megállapíthatjuk, hogy a gabonaféléken belül a rizs relatív súlyának csökkenése, a búza szerepének a felértékelődése és egy kétprofilú gabonaportfólió kialakítása zajlott le ebben az időszakban. Volumenét tekintve a periódus végére a rizs még mindig domináns termény maradt, ám mennyiségi bővülése a 80-as évek végére megtorpant, míg a búza továbbra is egyre meghatározóbb terménnyé vált, köszönhetően annak is, hogy a többi gabonaféle, így a kukorica, a rozs, stb. stagnálás közeli, vagy épp számottevően csökkenő terményadatokat produkált. A profilváltás jelentőségét kiemeli, hogy 1975-ben a búza és az egyéb kategória közel azonos bázisról indult, ám 20 év múlva már háromszoros különbség volt köztük.

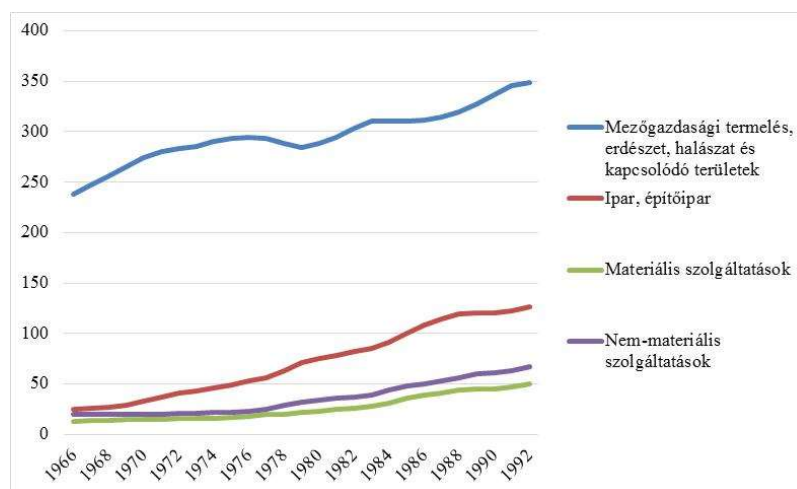
4.3.2. Ipari reformok

A Mao-korszak alatt az állami tulajdonú városi iparközpontok irányítása nélkülözte a gazdasági racionalitást, a nyereségelvet, miközben szociális transzferek csatornáit is voltak. „A foglalkoztatottság alapvető politikai és stabilitási kritérium Kínában, ezért semmiféle radikális piacváltás nem képzelhető el, ami ezt a kényes munkaerő-piaci

egyensúlyt akár időlegesen is megbonthatná.” [Inotai 2010. p. 4] A terület reformja nem korlátozódhatott ágazati, vagy infrastrukturális szintre, hanem ki kellett terjedjen anyagelosztási, finanszírozási kérdésekre is, beleértve a bankrendszer, a tulajdonlás és az állami-nem állami szereplők kapcsolatának szabályzását, a szociális juttatások újrászervezését is. „*A szocialista nagyvállalat egy multifunkciós társadalmi egység (danwei) volt.*” [Naughton 2007. p. 309]

Az évtized közepéig csupán kiterjedt kísérletek zajlottak, főként a megfelelő profitösztönző kialakítása érdekében – a tapasztalatok összegzését nehezítette, hogy a piaci jellegű mechanizmusokat nem piaci környezetben, mesterséges árstruktúra mellett tesztelték. Ezek között is kiemelkedett a szerződéses, teljesítményalapú munkavégzés bevezetése, amit 1982-től teszteltek és az állami vállalatok új alkalmazottaira 1986-tól általánosan alkalmaztak. A garantált, élethosszig tartó, ösztönzők nélküli (*vas rizsestál rendszernek is nevezett*) pozíciók megszüntetésével fokozatosan megteremtették a munkaerőpiacot és felszámolták a rejtett munkanélküliséget. [Jordán 1999] Az emberi erőforrás reallokációjakor azonban nem csupán a munkaerőbőség, hanem a minőségi munkaerő hiánya is meghatározó tényező volt. A hatékonyság javítása érdekében a 80-as években átfogó rehabilitációs programot vittek véghez, hogy a káderhiányt és a szakképzettségbeli problémákat megoldják.

23. ábra: Foglalkoztatottság szektoronként
(millió fő)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 170]. Saját szerkesztés.

Az agrárium sikeres dinamizálása után 1984 végén döntött úgy a KKP vezetése, hogy a reformok hangsúlyát a második szektorra és főként a városokra helyezik át. (Az ipar vidéki vonatkozású fejleményeit az előző fejezetben tárgyaltuk, ezekre itt csak utalásszerűen térünk ki.) A hatékony és átfogó iparosítás volt a korszak elsődleges célkitűzése, mivel mind a biztonságpolitikai célok elérése, mind pedig a beruházásokhoz szükséges tőke (gépek és egyéb inputok) előállítása az ipari teljesítményen múltott.

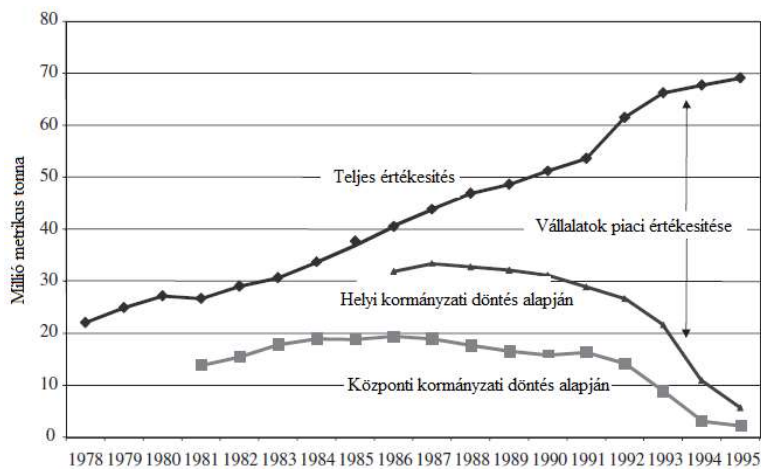
A *gazdasági struktúra reformjáról* szóló KB határozatot októberben fogadták el, ami az ár- és bérrendszer (átfogóan kezdték alkalmazni a darabbért, a teljesítménybért, illetve a prémiumokat) mellett a felelősségi jogosítványok terén is piaci reformokat hozott. Ennek örvén formálisan 1983-ban, gyakorlatilag 1985-ben megkezdődött a bankrendszer diverzifikálása is (a Népbankot (People's Bank of China) felruházták a központi bank szerepével), valamint Sanghajban és Sencsenben 1990-1991-ben tőzsdét nyitottak. További jogi eszközökkel (1986-ban a csődtörvényt, 1988-ban a vállalati törvényt fogadták el, 1988-ban alkotmány-kiegészítéssel megtették az első lépést a magántulajdon és ezzel a magánvállalatok jogi védelmének útján) is hozzájárultak ahhoz, hogy diverzifikálják az ipari szereplőket és megteremtsék a falusi, valamint a magán és külföldi tulajdonban lévő vállalatok számára a teret. [Jordán 1999]

Lévén az első reformkorszakban a (foglalkoztatás)politikai szempontok miatt nem indítottak privatizációs kampányt, ezért az ipar modernizációját az új szereplők megjelenése generálhatta. A piacra lépést megkönnyítő intézkedések eredményeként a magánvállalatok száma robbanásszerűen emelkedett, az 1978-as zéró szintről 1996-ra már 1,6 milliót alapítottak belőlük. Ennek a folyamatnak voltak kulcsszereplői a vidéki vállalatok (TVE), melyek a teljes ipari outputnak 9%-át adták 1978-ban. Mindössze két másik tulajdoni forma létezett ekkor: a városi kollektív vállalatok a termelés 14%-át (ezeknél a TVE-khez hasonlóan a formális tulajdonos a munkások közössége volt), a közvetlenül állami tulajdonban lévők a 77%-át állították elő.

A piaci jellegű mechanizmus és az állami irányítás együttélése annyiban feltétlenül hatékony megoldást adott a szocialista ipar fokozatos átalakítására, hogy elkerülte a Szovjetunió politikai és Közép-Kelet-Európa gazdasági összeomlását. Utóbbival kapcsolatban Kornai János hívta föl rá a figyelmet, hogy a gyors átmenet súlyosabb

gazdasági áldozatokat követelt Magyarországon és régiójában, mint a 2000-es évek végi világgazdasági válság. Az acélipari értékesítés trendje azt mutatja, hogy a piaci szabályozók bevezetése mindinkább felváltotta a központi utasításokat – ez a tendencia határozta meg általánosságban a kínai reformok első szakaszát. Egy lehetséges narratíva, hogy a piac kiszorította a tervszámokat és az állami értékesítést a gazdaságból. A másik megközelítés pedig, hogy ez egy Pekingben tervezett és kontrolált folyamat volt, aminek eredményeként a kínai gazdaság fokozatosan *kinőtte* a tervutasításokat. A stabilitási szempontokat priorizáló kínai vezetés számára nem lehetett stratégiai opció a tervutasítás azonnali felváltása egy kontrol nélküli piaci mechanizmussal, amint azt a washingtoni konszenzus hirdette. Ennek megoldása a vállalatok piacon keresztüli irányítása volt, ami a piac torz, részleges kiépülését tette csak lehetővé a reformidőszakban. Az állam és piac reformkorszakbeli együttélésének ideológiai és gazdasági feszültségei épp ebből következtek. Részben folytatva a reformkorszak átfogó bemutatójában írtakat és részben a korszak összefoglalójára előre utalva kiemeljük azt az állításunkat, hogy a két megközelítésből az utóbbit tükrözik a kínai intézkedések. A piac elnyomása határozta meg a korábbi évtizedeket, ha ez lett volna a KKP szándéka, a nyolcvanas években is bármikor visszatérhettek volna hozzá. Ehelyett folyamatosan központi döntésekkel építették a piac számára a teret és keresték az ehhez illeszkedő ütemét az állami gazdálkodás leépítésének. Mindazonáltal az elemzés során nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az úgynevezett piaci értékesítés mely piacok igényeinek kielégítését jelentette valójában. Ennek egy része belföldi felhasználás volt, de nagy részét a világpiacon értékesítették, ami mögött végső soron az amerikai piac állt. Így a piac és a terv szembeállítása a gyakorlatban azt jelentette, hogy az Egyesült Államok által dominált világpiacra termeltek a kínai cégek, azaz az USA kezdte el meghatározni az ipari fejlődést.

24. ábra: Állami és piaci csatornák súlya az acélértékesítés területén

Forrás: Naughton [2007. p. 93]. Saját szerkesztés.

Az alacsonyabb bérköltségek miatt már önmagában is versenyképesebb magánszektor számára gyakran további adókedvezményeket is biztosítottak, továbbá a külföldi működőtőke-befektetésekhez (FDI) való hozzáférés is segítette az ipar gyors növekedését. A magáncégek megjelenése egyúttal hozzájárult ahhoz is, hogy felnagyítsa az állami vállalatok működési anomáliáit (ugyanakkor nincs privatizációs hullám a reformok első korszakában) és kiemelve, hogy az állami vállalatok a termelékenység növekedésében is messze elmaradnak a piaci szereplőkéjétől. A megváltozott piaci környezet eredményeként az állami cégek többlete hamarosan elapadt.

A kínai kísérlet lényege, hogy az állami vállalatok modernizálásakor a cégvezetőkből úgy kívántak modern menedzsereket formálni, hogy közben politikai értelemben megmaradnak a kormány ügynökeinek, azaz jogkörük a bürokrácia hálójából és nem érdemalapú társadalmi mobilitásból következett. A *politikai menedzserek* vezette cégek modellje vált a privatizáció alternatívájává. A cégvezetés anyagi ösztönzéséhez fel kellett számolni a Mao-korszak gyakorlatát, melyben lényegében minden lehetséges profitot fölszívott az állam és befektetési tételekként forgatta azt vissza a vállalatokba. Ebben lépésről lépésre fölhasználták a mezőgazdaságban kikísérletezett megoldásokat. Erre az áthallásra utal Naughton, amikor a vállalatok terén az új modellt a *gyárak menedzserei felelősségi rendszerének* (factory manager responsibility system) nevezte. Az első reformkorszak elején (1979-1983) a profitnak jellemzően maximum 10%-át

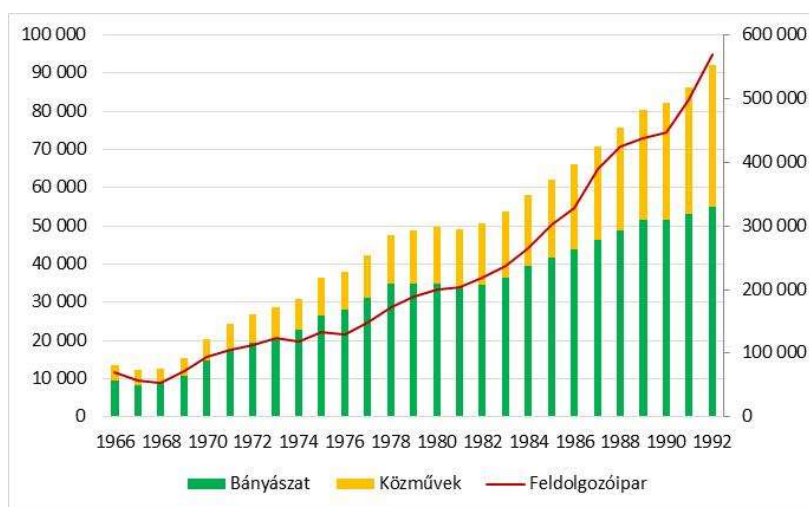
tarthatták meg a termelő egységek, ami a későbbiekben dinamikusan nőtt. A progresszív profitmegosztás idején (1983-1986) már akár 50%-ot is a vállalatoknál hagytak. Ezt váltotta föl a profit előzetes szerződéses megosztása (1986-1989), amiben a vállalatok egy konkrét profittétel befizetését vállalták, az azon felüli összeget pedig akár teljes értékében megtarthatták és a cég érdekében maguk dönthettek az elköltéséről. [Naughton 2007. p. 311] Azzal, hogy különbséget tettek a tulajdonlás és a menedzsment között, jelentősen növekedett a közvetlen vállalatirányítók döntési szabadsága. A szerződéses kapcsolat másik fontos jellemzője az volt, hogy ezekről gyakorlatilag cégekre lebontva külön egyeztettek. Ez nem jelenti azt, hogy minden céggel egyedi, újszerű megállapodásokat kötöttek volna, ám azt igen, hogy nem alakult ki egységes adórendszer.

A rendszerváltoztató lépések két pillére a döntéshozatal decentralizálása, alacsonyabb hivatali szintre való áthelyezése és a kettős árrendszer kialakítása volt. A vállalatoknak hozzáférést biztosítottak a piaci értékesítéshez, illetve inputokat is beszerezhettek piaci áron.

A nem állami vállalatok részesedése a teljes foglalkoztatottságon belül 15%-ról 39%-ra nőtt az 1978-1988-as időszakban, ami ráadásul éves átlagban egy 5,87%-os teljes tényező termelékenység növekedéssel is párosult. Bár 63 millióról 127 millióra bővült az iparban foglalkoztatottak száma a reformok első szakasza alatt, ám ez a munkavállalók szektorok szerinti megoszlásában nem hozott változást. Az ipar részesedése végig a 19-22%-os tartományban mozgott. Ez egyfelől azt tükrözte, hogy az iparban sokkal nagyobb mértékben tudták alkalmazni az emberi munkaerőn kívüli tőkeformákat, másfelől pedig azt, hogy a munkások termelékenysége messze meghaladta a más szektorokban alkalmazott fizikai munkaerőét. A hozzáadott értéknek ezt a dinamikus növekedését mutatja a következő ábra 3 ágazat vizsgálatával.

25. ábra: Az ipari hozzáadott érték becslései

(millió jüan 1987-es árfolyamon)

Adatok forrása: Wu újabb becslései Maddison [2007. p. 146] alapján. Saját szerkesztés.

Az ábrán a jobb oldali tengely jelzi a feldolgozóipari adatokat, ahol a felső tengelyérték már hatszoros eltérést mutat a másik két ágazat együttes termelési értékéhez képest. Miközben az ipari output 1980 és 1995 között átlagosan évente 14%-kal nőtt, ezen belül a bányászat részaránya 12%-ról felére, 6%-ra csökkent. A szerkezetváltás lényege az volt, hogy a nehézipar korábban megfogalmazott dominanciájával szemben a könnyűipart részesítsék előnyben. Ennek részeként kezdetben a textil- és az élelmiszeripar váltak a húzóágazattá, a teljes 1980-tól 1995-ig tartó időszakban évente 10,2 és 13,3%-os növekedtek.

Ami a teljes képet illeti a kor legdinamikusabban bővülő ágazatai az elektronikaipar (28%), majd a különböző berendezések (21,9%), műanyagtermékek (20,8%) voltak. Kiemelkedő jelentősége volt még az elektronikai gépgyártásnak (19,8%) és a gyógyszeriparnak (19,5%) is. Amint ebből a nem teljes listából is kiderül, olyan termékek gyártása került előtérbe, amelyeket a korábbi tervek elhanyagoltak, általában alacsony technológia-igényűek, gyártásuk munkaintenzív volt, illetve jellemző volt még a termeléshez inputként használt közbülső termékek gyártása is. A leglassabb növekedés a nyersanyagokra volt jellemző (például fa (3,7%), olaj és földgáz (4,4%), szén (7,7%)). Bár a gazdaság egészének energiaérzékenysége jelentősen csökkent a nyolcvanas-kilencvenes években, az abszolút energiaigény azonban a dinamikus

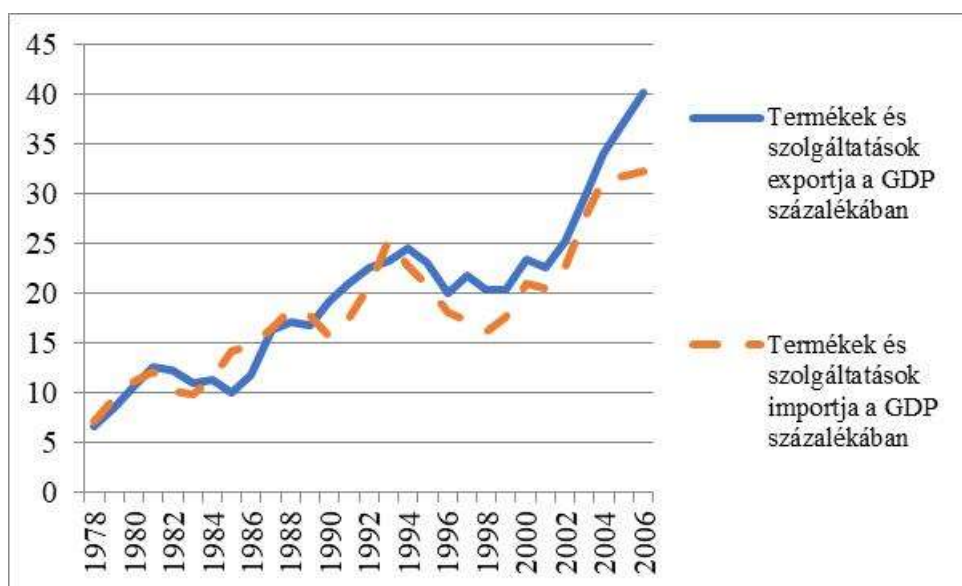
növekedés mellett így is kényszerhelyzetbe hozta Pekinget. A korábbi nyersanyag-exportáló szerepből 1993-ban lépett át energiaimportőrré Kína. Az energiafelhasználás terén a Mao-korszak öröksége (támogatott áron jutottak hozzá a vállalatok az erőforráshoz, így pazarlóan bántak vele) és az ipar túlsúlya volt a meghatározó tényező (ezt a nyolcvanas évek első felében átmenetileg enyhített a munkaintenzív könnyűipar előretörése).

4.3.3. Külkereskedelem

Bár narratívájában a KKP még az 1982. évi XII. kongresszuson is az önerőre támaszkodás elvét hangsúlyozta a reformokat már a kezdetektől egy folyamatos nyitási politikával együtt kivitelezte. *„A külföld felé való nyitás alapvetően a termelés társadalmasításának, a gazdaság és a társadalom országossá válásának szükségszerű eredménye.”* [Fang Ning 2001. p. 53] A nemzetközi piacokon való értékesítés mellett a forrásszerzés és a modern technológia importja vezették a folyamatot – utóbbi jelentősen hozzájárult az energiahatékonyság javításához. A technológiatranszfer terén ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy ez általánosságban nem a legmodernebb technológiát jelentette, csupán a kínai viszonyokhoz mérten jelentettek fejlődést. A technológia szelekcióját az alacsony költség és a munkavállalók termelői kultúrájának szintje határozta meg.

A nyitás politikája előtt a külkereskedelem a GDP-hez viszonyítva az 5-10%-os sávban mozgott, amelyen belül a mélypontot 1970-1971-ben érte el. E mellett az is látható az alábbi ábrán, hogy a külkereskedelem liberalizációja a reformok hangsúlyos tényezőjeként gyors változást hozott a gazdaság nyitottságában is.

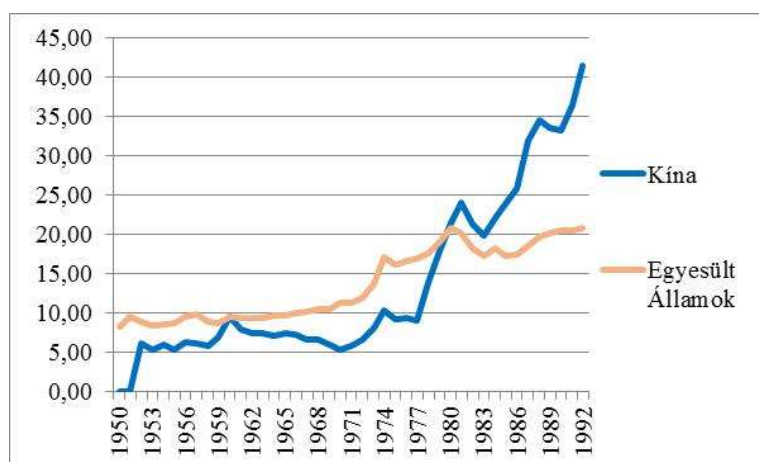
26. ábra: A kínai export és import GDP-hez mért aránya (%)

Adatok forrása: World Bank Development Indicators [2008]. Saját szerkesztés.

A reformok előtt a külkereskedelem mértékét az tartotta minimális szinten, hogy az import oldalon csupán a hiánytermékek és a fejlett technológia kapott teret, az exportoldalt csupán elsősorban az import finanszírozhatóságának igénye húzta. Elsőként 1980-ban mérték a kínai gazdaságot nyitottabbnak, mint az amerikaiat (21,45%, 20,45%). A reformok első korszakának végére pedig már láthatóvá vált az adatok divergenciája (41,52%, 23,37%) és így az kínai gazdaságfejlesztési stratégia.

27. ábra: A kínai és az amerikai gazdaság nyitottsági foka

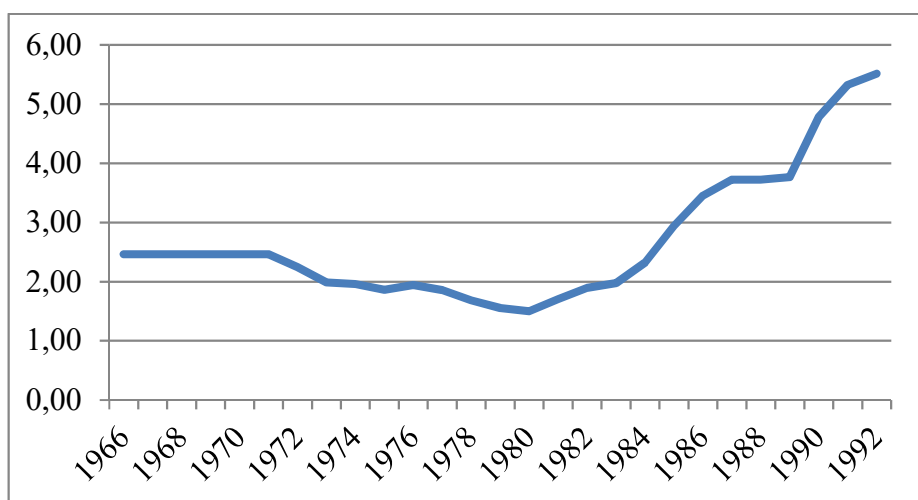

Adatok forrása: Penn World Table Version 9.0. Saját szerkesztés.

A külkereskedelmet a külföldi tőkebefektetések dinamizálták annak köszönhetően, hogy Peking decentralizálta a külkereskedelmi jogok gyakorlását. Az engedélyekhez kötött külkereskedelmi jogok rendszere az állami monopólium helyébe lépett, amikor 12 cég folytathatott külkereskedelmet. E jogok odaítéléséről egy újonnan létrehozott engedélyező eljárás döntött, a korábbi külkereskedelmi cégek fokozatosan független intézményekké váltak. Ezen lépések mellett a vállalatok az exportpiacokról származó bevételük 12,5%-át megtarthatták valutában. A mennyiségi bővítés eredményeként 1988-ra már 5000 vállalat folytathatott külkereskedelmet, illetve további 10.000 gyárnak adtak közvetlen hozzáférést a külső piacokhoz.

A kereskedelmi nyitás másik pillére az árfolyam-liberalizáció első hulláma volt. A jüan korábban nem volt konvertibilis, azaz csak egy hosszú engedélyezési folyamat végén válthatta azt be magánszemély. Az árfolyam 1957-től 1970-ig változatlan maradt, csak a hetvenes években kezdődött meg a felértékelése. A 28. ábrán látható, hogy ennek eredményeként 1980-ra elérte a 1,5-es átváltási szintet a dollárral szemben. Erről a túlértékeltnek tartott árfolyamszintről gyors leértékeléssel mozdult el és a korszak végére már 5,51-es volt az arány.

28. ábra: A dollár/jüan árfolyam változása (1966-1992)

Adatok forrása: Penn World Table Version 9.0. Saját szerkesztés.

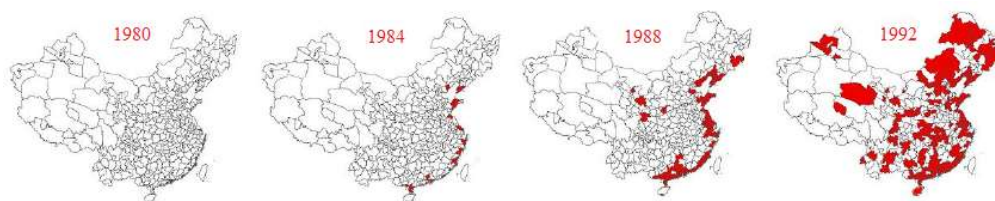
Ennek első három kiemelt pillére a Hong Kongnak biztosított kiemelt szerep, a különleges gazdasági övezetek létrehozása (1979, Special Economic Zones: SEZ; ezeket további elnevezések alatt létrehozott speciális körzetek, vámszabad területek követték), valamint az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás (1980) volt. Valamivel később, 1986-ban Kína az Ázsiai Fejlesztési Bankhoz (Asian Development Bank, ADB) is csatlakozott, a GATT-ban azonban csak megfigyelői státuszt kapott (ennek főként két oka volt: az embertelen munkakörülmények és az amerikai gazdaság számára jelentett kihívás a két ország kereskedelmi mérlege terén), amit végül csak az akkor már WTO-vá transzformált intézmény változtatott rendes tagságra 2001-ben.

Elsősorban Hong Kong, kisebb részt Tajvan közelsége indokolta, hogy a pekingi döntéshozók Guangdong és Fujian tartományokat választották a külkereskedelmi nyitás első területének. (Előbbi már 1978-ban, az országos irányelvek meghatározása előtt lobbizott azért, hogy hasonló kedvezményeket kapjon. Úttörő és dinamikus fejlődési pályája miatt néhol ötödik kis tigrisként is említik.) Ezen közeli területek, illetve rajtuk keresztül a távol élő kínaiak szakértelmét és kötődését célozták meg. Export-megállapodások megkötésére jogosították föl Hong Kong vállalatait a Gyöngy-folyó deltájában található cégekkel. A következő 15 évben ez a két tartomány kétszer olyan gyorsan növekedett, mint Kína más területei.

A SEZ egy szabadkereskedelmi jogosítványokkal rendelkező terület, amely számára a termelés során inputként használt anyagokra, illetve az exportra vámmentességet biztosítottak, és amely rendszerint a nemzetközi bérszinteknél jelentősen olcsóbb munkaerőt tudott kínálni a befektetők számára. Az adó-, vám-, ingatlanár- és egyéb kedvezmények, valamint egyszerűsített adminisztrációs csatornák biztosítása hatékony ösztönzési kosárnak bizonyult. A változtatások ismét forradalmi tartalmúak voltak. A magántulajdon egy olyan országban kapott törvényi védelmet, ahol csak 2004-ben fogadták el azt az alkotmánymódosítást, ami a SEZ-en kívülre is kiterjesztette ezt a protokollt. A társasági jövedelemadó terén a hazai vállalatokra terhelt 33%-os kulcs helyett egy mérsékelt 15-24%-os terhet kellett csak vállalniuk a külföldi befektetőknek, a vámfizetéstől pedig jórészt teljesen mentesültek. Ugyanígy gazdasági és munkajogi szempontból, valamint a földhöz jutás terén is jelentős engedményeket adott Peking, főként azon szereplők számára, amelyek fejlett technológiát hoztak Kínába. Wang arra is rámutat, hogy kormányzati dokumentumok bizonyítják, hogy e zónák kialakításakor

földrajzi, ipari szempontokat és a humán erőforrás rendelkezésre állását is megvizsgálták. A legtöbb belső régió nem részesült általánosan ilyen kedvezményekben, azokat csak kisebb, városok körüli területeknek biztosították. [Wang 2009] Ennek eredményeként a partvidéki területek az országos átlag fölött növekedtek köszönhetően a munkaintenzív gyártási folyamatoknak. A teljes tőkebeáramlásnak 91,9%-a a partvidékre koncentrálódott, a központi régióba 4,3%, Nyugat-Kínába 3,8% áramolt. Mivel az FDI Kínába áramlása 1992-vel dinamizálódott jelentősen, átlépve az GDP 1%-ának arányát, ezért hatásukat a reformok második korszakára fókuszáló következő fejezetben tárgyaljuk.

29. ábra: A speciális gazdasági övezetek elhelyezkedése

Forrás: Wang [2009: 36]. Saját szerkesztés.

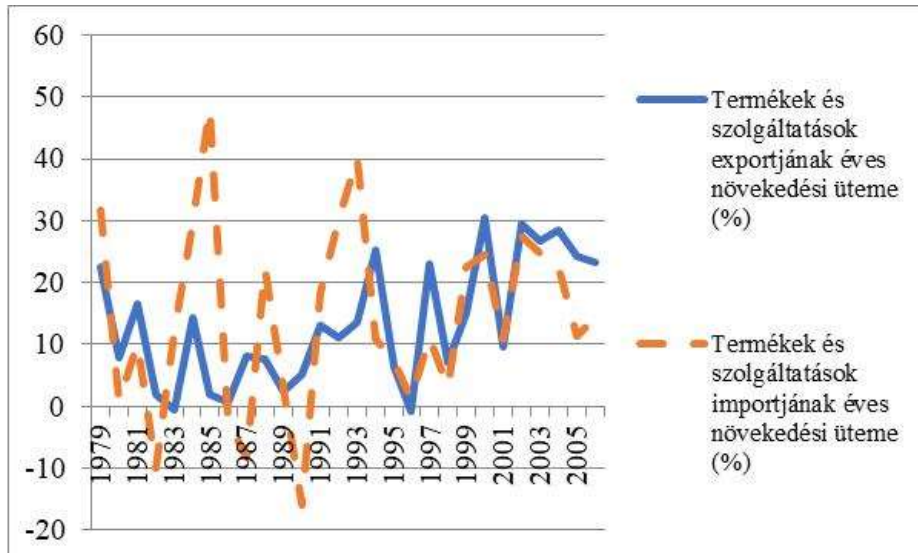
Az első SEZ-eket Kuangtung és Fujian tartományokban alakították ki, majd bővítették Hainan szigetével. A folyamat következő lépéseként *nyitott várossá minősítettek* 14 tengerparti várost, amivel megnyílt az út a külföldi befektetők előtt 1984-ben. A következő évben *tengerparti gazdaságfejlesztési övezetté* nyilvánították a Jangce- és a Gyöngy-folyó deltáját, valamint a Guangxi és Shandong-, valamint Liaodong-félsziget határolta területet. A SEZ-zel járó kedvezményeket ötödikként 1988-ban Hainan kapta meg önálló tartományként. Sanghaj nemzetközi központtá emelése érdekében Pudong nevű területét is megnyitották a külföldi tőke számára. Mindeközben folyamatosan zajlott az egyéb kedvezményes (pl. vámtól) zónák kialakítása országszerte. Ezek eredményeként „1991 végére létrejött a tengerparti fejlesztési övezetek alapstruktúrája” [Fang Ning 2001. p. 54]. Az ezredfordulóra pedig lényegében az ország egész területe megnyílt a külföldi befektetések előtt.

A SEZ gazdaságfejlesztési szerepét a szakirodalom modellerejű megoldásnak tekinti, ami más fejlődő országokban is alkalmazható. A kínai tapasztalatok szerint a zónák

kialakítása az egy főre eső működő tőke beáramlást 58%-kal emelte, nem volt kizorító hatással a hazai befektetésekre és önmagában 0,6 százalékponttal járult hozzá a teljes tényezőtermelékenység javulásához – főként azáltal, hogy hozzájárult a modern technológia elterjesztéséhez. [Wang 2009]

A kezdetben létrehozott kettős kereskedelmi struktúra kedvezőbb feltételeket támasztott az export számára, míg a hazai piacoknak továbbra is védettséget biztosított. A tervszámok erejétől való távolodás deviza-eladósodottsággal és külkereskedelmi hiánnyal fenyegetett, ezért a korlátozó eszközöket a korábban elhanyagolható súlyú tarifarendszer feltöltésével építették ki. A külkereskedelem élénkítését szolgáló 1984-ben elfogadott intézkedési csomag hatására azonnal 48% fölé ugrott az importnövekedés (1985) – látható az alábbi ábrán. Az ábrából az is leolvasható, hogy nem alakult ki többéves periódusra érvényes trend. Ennek a ciklikus fejlődésnek az oka az állam rendszeres beavatkozása a piaci folyamatokba.

30. ábra: A kínai export és import éves változása (%)

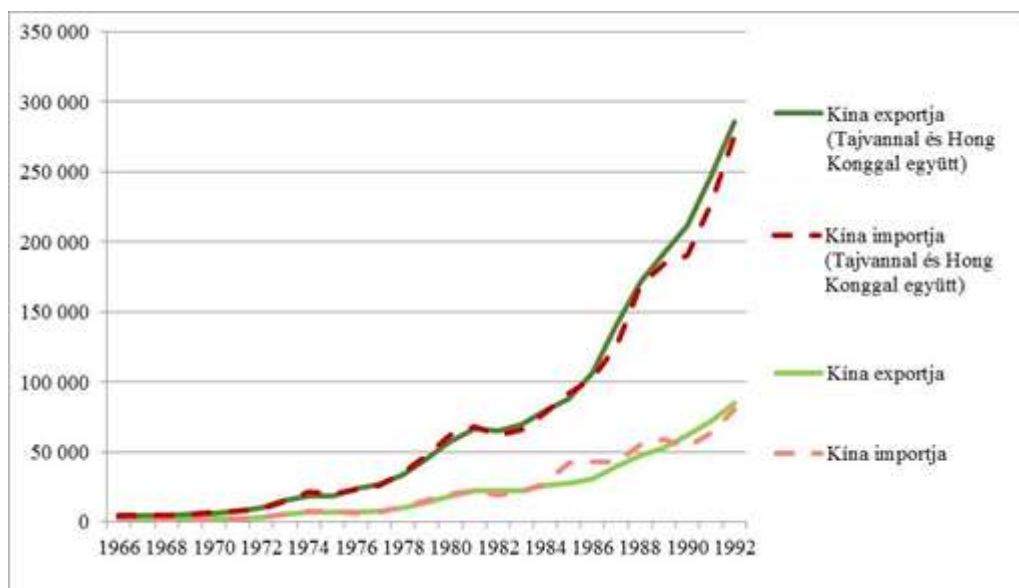
Adatok forrása: World Bank Development Indicators [2008]. Saját szerkesztés.

Kína külkereskedelmi viszonyai mindinkább a komparatív előnyök elvét tükrözték: tőke- és részben szakértelem-igényes félkész termékek (63,3%) dominálták az importoldalt (műtrágya, élelmezési gabona, vasérc, elektronika, gépgyártás), a munkaintenzitású késztermékek (60%) pedig az exportot (főként gépek és elektronikai

termékek, valamint emelkedő részesedéssel a textilipar, ruházkodás, ezen belül is kiemelkedően a sporttal kapcsolatos termékek). Kína fő kereskedelmi partnerei kezdetben a kulturális közelség talaján szerveződtek (Makaó, Hong Kong), majd a reformpolitika válságát (lásd a 4.3.4. fejezetet) követő megerősítéssel egyre kiegyenlítettebbé vált. Elsősorban Amerika, Dél-Korea, Japán és az Európai Gazdasági Közösség szerepe növekedett. [Naughton 2007. p. 393-395]

A kínai exportérték 1978 és 1990 között 15,6 milliárd dollárról 62 milliárdra (1990-es dollárban számolva) emelkedett. Ezzel az export a kínai GDP-n belül 1,7%-ról 2,9%-ra növelte a súlyát, a világ gazdaság összexportján belül pedig 0,8%-ról több mint duplájára, 1,9%-ra emelkedett a részesedése. [Maddison 2007. p. 88] Kína dinamikusan integrálódott a határokon átnyúló termelési láncokba.

31. ábra: Kína külkereskedelme
(millió dollár, aktuális árfolyam szerint)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 174]. Saját szerkesztés.

A Mao-korszak végével a nagy területű, fejlődő országok közül egyedülként Kína választotta az exportorientált gazdasági fejlődést. Szemben többek között Indiával és Brazíliával, Kína nem a nagy lélekszámú népesség vásárlóerejéből, hanem a nemzetközi piacok és elsősorban az amerikai választók fizetőképességéből akarta finanszírozni

tartós növekedését. A gazdasági nyitás biztonságpolitikai felismerésből következett, amit Deng Xiaoping így fogalmazott meg:

„Annak, hogy Kína a nyugati országokban lezajlott ipari forradalom után elmaradott országgá vált, egyik fontos oka a bezárkózás és az önvédelem volt. A Népköztársaság megalapítása után embargó alá vettek minket, s bizonyos fókig mi is bezárkóztunk és önvédelemre rendezkedtünk be, ami számunkra számos nehézséget okozott. A harmincegynéhány év tapasztalata arra tanít minket, hogy zárt ajtókkal építkezni nem lehet, a fejlődés így nem indulhat meg.” [idézi Fang Ning 2001. p. 53]

A kínai nyitásban meghatározó szerepet játszott, hogy a világpiacra és ezen keresztül a globalizációra kezdtek el támaszkodni a politikai és a gazdasági stabilitás érdekében. Szemben Mao korszakával, amikor a hidegháborús szerkezet (beleértve az atommegyensúly kihasználását is) alkotta a stratégiai tervezés középpontját, ebben a korban már egyértelműen a világgazdasági tényezők váltak közvetlenül biztonságpolitikai faktorokká. Ez a közelítés teljesen egybeesett a kor neokonzervatív-neoliberális tendenciáival, hiszen ennek a közelítésnek volt a sajátossága, hogy biztonságpolitikai problémákat jellemzően gazdasági eszközökkel oldott meg.

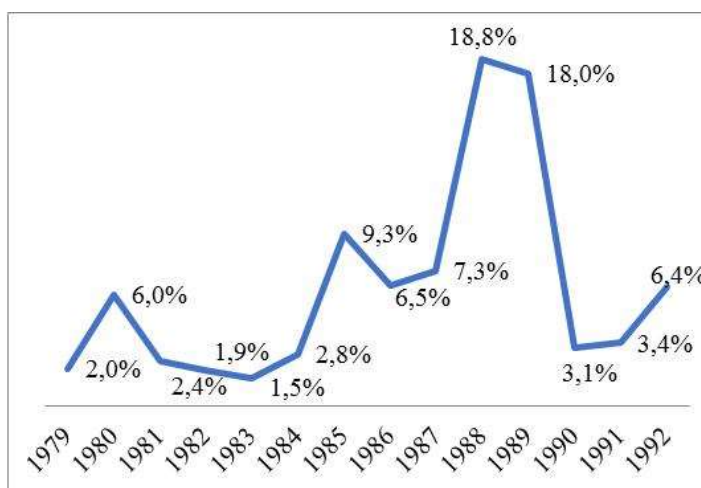
4.3.4. A politikai konfliktus kiélezésétől a frakcióharc konszolidációjáig

A Deng vezette irányváltás nem csak az egymással harcoló frakciók térképét rajzolta újra (eltolva a „konzervatív” és reformer csoportok közti határvonalat a kulturális forradalomban kialakult pozícióktól), hanem a párt legitimitásának kérdését is felvetette. Az évtized során végig jelenlévő társadalmi feszültségre válaszul a *szocialista szellemi civilizáció* kiépítésének jelszava volt a válasz, ám ez nem járt sikerrel a kritikus hangok elcsendesítésében. Fenyegető jelenségek voltak az 1986-1987 fordulóján lezajlott tüntetések. Elsősorban a diákok aktivitására épülő megmozdulások oktatáspolitikai és politikai célokat fogalmaztak meg. Az események politikai áldozata Deng bizalmasa és utódjelöltje, a reformer Hu Yaobang volt, aki még 1987 januárjában lemondatták pártfőtitkári pozíciójáról. Utódja a szintén reformelkötelezettségű Zhao Ziyang lett. Az év októberében tartott XIII. pártkongresszus fő témáját már a politikai és gazdasági reformok elválaszthatatlanságának aggodalma adta. A társadalmi hangulat

napirendre helyezte a politikai irány meghatározásának kérdését. Ilyen előzmények után érkezett el a május 4-i mozgalom¹⁴ 70., a francia forradalom 200. évfordulójának és Gorbacsov pekingi látogatásának (május) éve: 1989.

Mivel a reformkorszakban egyre nagyobb szabadságot kaptak a vállalatok inputjai beszerzését illetően, ezért mindinkább a piacról szerezték be a termeléshez szükséges tényezőket. Az inputok piaci árai pedig jelentősen gyorsabban emelkedtek, mint az output árak. A polgárháborút követően végig rendezett inflációs környezethez képest újszerű élmény volt az 1988-cal tempót váltó drágulás, ami az évtized során már a 3. gyorsuló pénzromlás volt. Egy generáció nőtt föl anélkül, hogy a drágulás és a reálbérek ebből következő csökkenésével találta volna szemben magát. Az 1952-1978-as periódusban az infláció átlagos üteme 1,7% körül alakult.

32. ábra: Kína fogyasztói árindexének alakulása a reformok első korszakában

Adatok forrása: Burdekin [2000. p. 224]. Saját szerkesztés.

Mindez kiegészülve a korrupcióval és az önkényes előjogok szerepével szemben kialakult társadalmi ellenállással rendszerkritikai tartalmat adott a váratlanul elhunyt (április) Hu Jao-pangot gyászoló tömeg tisztelgésének. A világ legnagyobb terén fiatalok milliói gyűltek össze. Hamar felvetődött, hogy a hadsereg bevetésével kell megtisztítani tőlük a Tienanmen teret, ám ezt az opciót a másik reformer vezető, Zhao Ziyang visszautasította.

¹⁴ Szintén a Tienanmen téren kezdődött 1919-ben az a tüntetéssorozat, amely az ellen emelt hangot, ahogy az első világháborút lezáró békekötéskor Kína érdekeit figyelmen kívül hagyták.

„A diákok nem kívánták az általuk veszélyesnek tartott rezsim létét megkérdőjelezni. A rezsim is vonakodott erőszakot használni a diákok ellen. A két fél számos célban egyetértett és sok szempontból közös nyelvet beszélt. A hibás kommunikáció és téves helyzetfelmérés miatt azonban olyan helyzetbe hozták egymást, amiben egyre kisebb és kisebb esélye volt a kompromisszumnak.” [Nathan 2001. p. lv, idézi Kissinger 2014. p. 431]

A kormányzat a korrupció ellenes szólamokat felnagyítva próbált egyetértő pozíciót kialakítani, ám a szabadságot követelő tüntetők egyre népesebb csoportja Gorbacsov érkezése előtt két nappal éhségstrájkba kezdett. A hét hétig húzódó megmozdulást június 4-én fojtották el a hadsereg városba vezérelt alakulatai több száz ember halálán keresztül.

A generációs kérdés stratégiai szintre emelkedett. A reformkorszak fiataljainak normája már nélkülözte a kollektivizmus irányelveihez való igazodás szándékát. Rendszeralkotó üzeneteik és Deng gazdasági reformok melletti elkötelezettsége (ami egyúttal a politikai reformoktól való elválasztásukat is jelentette) kényszerűvé tette, hogy új egyensúlyt kellett teremteni. Egy személyes ösztönzőkre épülő reformidőszakban ez csakis párbeszéddel volt elképzelhető. Ennek tudatosságára szeretnénk utalni az alcím megválasztásával. Nem egyszerűen *kiéleződtek*, hanem Peking *kiélezte* az évtized végére a vitát, hogy a párbeszédnek teret formáljon. Forrongó tömeg előtt máskülönben egyszerű hiba lett volna a szovjet vezető meghívása, ami az útkeresés mellett a világ közvéleményének figyelme miatt is muníciót adott a tömeg önszerveződésére.

„Ennek a viharnek előbb vagy utóbb el kellett jönnie. A nemzetközi és hazai klíma döntötte el, hogy az ember akaratától függetlenül meg kellett történnie. Csak idő és méretek kérdése volt az egész.” [Deng Hsziao-ping, idézi: Jordán 1999. p. 425]

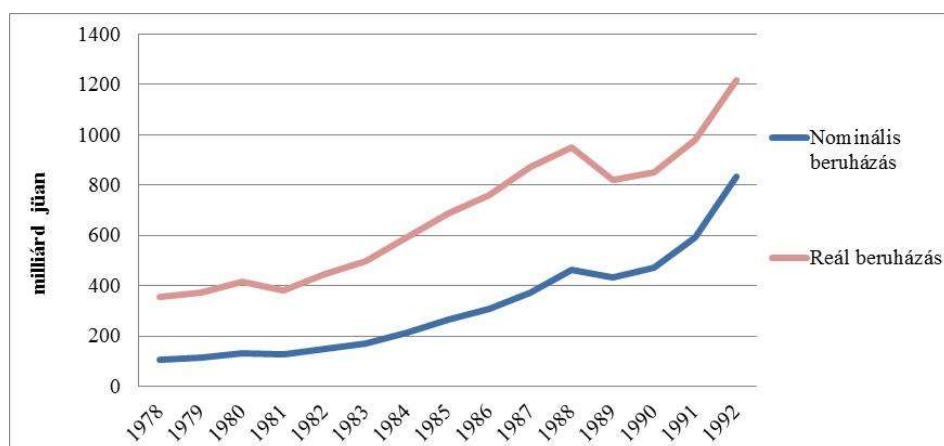
A politikai hangulat, bár vidéken is meghatározó volt, ám ott is csak a városi lakosságot érintette. „Kína 1989-ben nem állt *(békés, még kevésbé erőszakos)* rendszerváltás küszöbén, *ilyen veszély erőszakos eszközökkel történő elhárítására nem volt tehát szükség*” [Jordán 1999. p. 425; kiemelés a szerzőtől] A katonai beavatkozásra ettől tulajdonképpen függetlenül, a tüntetések kezelésében elkövetett hibák és ütemvesztés

miatt került sor, amelyek együttesen már a hatalmi instabilitás, a politikai viszonyok felbomlásával fenyegettek. Mindebből az a költői kérdés következik, hogy a KKP hatalmi monopóliumát féltve, vagy a politikai átmenet fenntartható, stabil ütemét figyelem előtt tartva védte a status quot.

Az újabb tüntetэшullám újabb politikai vezető karrierjének vetett véget. Zhao Ziyang helyét Jiang Zemin (Csiang Cö-min), sanghaji párttitkár vette át. Személyéből a KKP bizonyos önkritikája is kiolvasható, hiszen Csiang békés úton tudta rendezni a sanghaji tüntetéseket.

Ekkor a kereskedelmi szankciók és a XIV. dalai láma Nobel-békedíja dacára Kína előtt a legjelentősebb kihívás mégis a belpolitikai konszolidáció volt. A megerősödött konzervatív frakció a maoista vezetői gyakorlat dicséretével a reformok megszakadását (ahogy az alábbi ábrán is látható a beruházási tételek jelentős csökkenésén), a rezsim túlélését kockáztatta. A korábban említett ciklikusságot mutatja a közlekedési célú beruházások GDP-hez való aránya is, ami az 1981-es 1,1%-ról több mint megduplázódott 1985-re, majd 1989-re ismét megközelítette a 1981-es értéket. Innen ismét növekedni kezdett és 1992-re ismét elérte a 2%-os részarányt. [Naughton 2007. p. 346]

33. ábra: A beruházási tételek visszaesése a Tienanmen téri eseményeket követően

Adatok forrása: Wang – Yao [2003. p. 49-50]. Saját szerkesztés.

A reformpárti vezetés azonban megtartotta hatalmát, részben köszönhetően annak is, hogy az idő múlásával világossá vált, hogy a KKP baloldali szárnya program és stratégia nélkül képtelen volt alternatív politikai tömbbé szervezni magát. A vezetésnek azonban a reformok folytatásához szükséges konszenzusteremtésre már nem futotta erejéből. Ezt a feladatot ismét Deng vállalta magára: kampánnyal felérő utazást tett Dél-Kínában, ahol a speciális gazdasági övezetekbe látogatott.

Útjával azt hirdette, hogy az eredmények mindent, így az ideológiát is dominálják. Ezzel megpróbálta kimenteni a gazdasági folyamatokat a politikai viták területéről, és ezzel megelőzni, hogy a politikai reformok kérdése tematizálja a belpolitikát. Deng megközelítésének hiányossága, hogy nem határozta meg a kínai fejlődés új irányát, ami politikai téren is világosan rendezhette volna a KKP pozícióját. Ezt tette akkor is, amikor *„szembeszállt azzal a nézettel, hogy a kapitalista módszerek átvétele egyúttal a kapitalista út követését jelentené”* [Jordán 1999. p. 436], mivel ismételten csak tagadta, hogy a nyugati módszerekkel a nyugati rendszert is átvennék. Rendszerszintű ideológiai zavart okozott, hogy Deng elhatárolta magát a nyugati modellektől, ugyanakkor világos volt, hogy tetteiben messze eltért a maoista vonaltól is, ám mégsem határozta meg az új gazdasági program politikai tartalmát.

Ez a vegyes kép egyfelől elmozdulást jelent Maóhoz képest a jó császár intézménye felé, amely jobban épít az eredményekre, a megvalósult evilági harmóniára, a közjóra, azaz a mennyek alatti világ harmóniáját építi. Másfelől azonban adósa maradt a klasszikus kínai hagyománynak az egység, a politikai-gazdasági összhang megteremtésével. A reálgazdasági eredmények, illetve a reformok megvalósításához szükséges politikai stabilitás megteremtése feltétlen érénye, ám a másik oldalon a gazdasági szabadságot csupán földrajzilag egyenlőtlen, társadalmon belül aránytalan növekedéssel valósította meg, a politikai szabadságért hangot emelő tömegeknek pedig terrorral válaszolt. A *szocialista demokráciának* nevezett rendszer még sokkal inkább a frakcióharc, mint a plurális demokrácia jegyeit viselte magán. A részlegességre egy lehetséges magyarázatot adhat, hogy a korabeli vezetésnek nem állt rendelkezésére olyan forgatókönyv, előzmény, amelyet követve programjukat országszerte, egységesen merhették volna megvalósítani. Ugyanakkor az előző évtizedekben épp Mao mutatott arra példát, hogy lehetséges külföldi (szovjet) tanácsadókra hallgatva országos átalakításokat megvalósítani.

Ami viszont feltétlenül előremutató tartalma volt a déli körútnak, hogy a gazdasági profilváltással szoros összefüggésben meghirdette a kínai háztartások modernizációját is, amit négy termékben foglalt össze: kerékpár, varrógép, karóra és rádió.

„Deng a honfitársai nemzeti büszkeségére apellálva arra hívta fel Kínát, hogy érje el a szomszédai növekedési ütemét. Az is jelzi, Kína milyen nagy utat tett meg a „déli utat” követő alig húsz évben, hogy Deng 1992-ben „négy nagy eszközt” emelt ki, amelyek minden vidéken élők rendelkezésére kell hogy álljanak: kerékpár, varrógép, rádió és karóra. Kijelentette, hogy Kína gazdasága „négyévenként egy új szakaszba léphet”, és sikeres ország lesz, ha a kínaiaknak lesz merszük „felszabadítani a gondolkodásukat és szabadon cselekedni”, amikor az egymás után felmerülő kihívásokra választ adnak.” [Selected Works of Deng Xiaoping 1994. p. 364-365, idézi: Kissinger 2014. p. 464]

Ez a modernizációs program egyrészt utal arra, hogy a legelemibb jólét megteremtése, a szegénységből való kiemelkedés volt akkor a napirenden levő kérdés, másrészt, ezzel szoros összefüggésben egy olyan fogyasztási és termelési kultúra jóléti feltételeinek biztosítása, ami az ipari termeléshez volt szükséges. Mindegyik jóléti elem a munkamegosztásba való bekapcsolódást, a mobilitást segítette elő, és nem tekinthetőek pusztán kényelmi eszközöknek. A termelési kultúra fejlesztését szolgáló tényező volt, hogy a KKP gesztusok sorával biztosította az értelmiség tagjait arról, hogy a politikai rendszer megbecsüli képességeiket, tudásuk alkalmazása Kína fejlődését szolgálja. Fontos változás volt ez a kulturális forradalom után.

Deng útja konszolidálta a politikai térképet, leszerelte a konzervatív irányzatot. Az 1992. októberi XIV. pártkongresszus jóváhagyta a *szocialista piacgazdaság* építésének tervét. A reformok két éves megrekedését követően a folyamat nemcsak folytatódott, de olyannyira felgyorsult, hogy a pár éve még éhínségeitől szenvedő Kínára egyre inkább globális hatalommá váló országgént kellett tekinteni.

4.4. Külpolitika

A kínai gazdaságpolitikai fejlődést biztonságpolitikai tényezők vezették. A Kína előtt álló két modell a belső forradalmi erőfeszítések és külpolitikai izoláltság útján, illetve a geopolitikai manőverek révén való felzárkózás volt. A közvetlen fenyegetettségek, valamint a rendelkezésre álló erőforrások minősége jelölte ki, hogy csak a második út volt járható, ám Maónak és követőinek bölcsessége kellett ennek belátásához, ami újra a Zhou által vizionált külpolitikai pályára állította Kínát.

Abban, hogy a reformok első korszaka ilyen sikereket eredményezett, nélkülözhetetlen szerepe volt annak, ahogy Deng a külpolitikai környezetet menedzselte. A Mao halálát követő években Kína több oldalról is külső fenyegetés kereszttüzében állt. A szovjet-kínai határon az oroszok katonai jelenléte (50 hadosztály állomásozott ott tartósan) önmagában is okot adott az aggodalomra. Továbbá Moszkva pozíciószerzéseként értelmezték az Afganisztánban végrehajtott marxista államcsínyt és az iráni forradalmat is, Vietnám pedig egyértelművé tette kötődését a Kremlhez. Vietnám 1978-ban az ország főellenségének nevezte meg Kínát, történt mindez abban a hónapban, amikor Vietnám csatlakozott a KGST-hez. Pár hónappal később Szovjetunióval való kapcsolatát egy újabb formális lépéssel fűzte szorosabbra: barátsági és együttműködési szerződést írtak alá. Vietnám pár héttel később megtámadta Kambodzsát. Kína számára ez szinte hadüzenettel ért föl, ugyanis reálissá vált, hogy a szovjetek bekerítik őket [Kissinger 2014. p. 368]. A reformok sikeréhez elengedhetetlen volt a béke, aminek minimálisan kívánatos hosszát Deng 22 évben szabta meg.

„A „négy modernizálás” megvalósításához egy hosszabb ideig fennálló békés környezetre van szükségünk. Ám még most is azt gondoljuk, hogy a Szovjetunió háborút fog kezdeni. Ha azonban helyesen és megfelelően cselekszünk, akkor időt lehet nyerni. Kína huszonkét évvel szeretné elhalasztani a háborút.” [Kissinger 2014. p. 384]

Küldetése az volt, hogy a nemzetközi szereplők *megfelelő cselekvését* előkészítve biztosítsa Kína megerősödését. A fenyegetettsége okán kényszerűségből egy szovjet- és Vietnám-ellenes koalíció létrehozásán kellett fáradoznia, még hozzá gyors, azaz proaktív lépéseken keresztül, amelyeket Kissinger egyenesen *offenzívnak* [Kissinger 2014. p.

369] nevez. A cél eléréséhez Kína partnerként tekintett Japánra és az Egyesült Államokra, amely azonban még mindig Tajvant fogadta el Kína legitim képviselőjének. Kína a megoldás érdekében egy olyan geopolitikai modellt kezdett el megvalósítani, ami valójában nem csupán 22 évre képes megoldani a világban jelentkező biztonságpolitikai fenyegetéseket, hanem előfutára lehet egy történelmi jelentőségű együttműködésnek. A *megfelelő cselekvés* egy normatív elkötelezettségen alapuló informális nemzetközi szövetségrendszer vízióját jelenti, ami meghaladja a tisztán rövid távú nemzeti érdekeket és összhangban áll a globális partnerség szellemiségével, ezért annak kínai előzményének tekinthető.

„A kínai vezetők nagyon is tisztában voltak az őket körülvevő stratégiai veszélyekkel, ugyanakkor az elemzésüket tágabb globális kontextusba helyezték.” [Kissinger 2014. p. 372] [...] *„A kapcsolatok normalizálása az első lépést jelentette egy közös globális politika felé.”* [Kissinger 2014. p. 376]

Az afrikai és közel-keleti szovjet terjeszkedés Amerikát is a viszony normalizálására sarkallta, aminek eredményeként végül 1979 tavaszától már Peking képviselte Kínát az Amerikával való kapcsolatokban. *„Deng azt követően, hogy meglátogatta Burmát, Nepált, Thaiföldet, Malajziát, Szingapúrt, kétszer Japánt és az Egyesült Államokat, megvalósította azt a célját, hogy Kínát ismét bevonja a világ ügyeibe, és hogy elszigetelje Vietnámot.”* [Kissinger 2014. p. 388] Az 1979 februárjában megindított harmadik vietnámi háborúval *„a cél a Kína felfogása szerinti ázsiai stratégiai egyensúly megőrzése volt”* [Kissinger 2014. p. 389], ezért is vonták ki csapataikat Vietnám területéről még a hanoi kormányzat megbuktatása előtt. Felkarolva Bruce Elleman elméletét¹⁵ (aki azon kevés kutató egyike, aki a Kína vezetete háborúban a szovjetellenes összefüggéseket jelölte meg indító okként¹⁶ és ezért nem Kína rövid távú logisztikai és harcászati hibáit kéri számon az eseményeken) Kissinger azt állítja, hogy Deng célja a szovjetek korábban vázolt stratégiai terjeszkedésének megállítása volt. Ebben az ügyben szövetségesként talált egymásra az Egyesült Államok és Kína, amit az is jelez, hogy az USA hajlandó volt katonai felszereléseket eladni Kínának. A két ország nyíltan osztozott a geopolitikai vízióban, és az annak érdekében szükséges gyakorlati

¹⁵ Lásd részletesen Elleman [2001].

¹⁶ Lásd Kissinger [2014: 588] 13. fejezethez írt 53. jegyzetét.

lépésekben is. Carter elnök így fogalmazott Brzezińskinek adott utasításában: „*Érdekünkhöz egy erős és biztonságos Kína – és mi elismerjük és tiszteljük ezt az érdeket*” [idézi Kissinger 2014. p. 394]. Ennek a korszakos eseménynek a jelentőségét összegzi Kissinger úgy, hogy „*a harmadik vietnámi háború a hidegháború alatti legszorosabb együttműködési szakaszt vezette be Kína és az Egyesült Államok viszonyában*” [Kissinger 2014. p. 392]. A geopolitikai érdekeket szem előtt tartó kínai politika ezzel jelentősen hozzájárult a szovjet rendszer bukásához és annak gyorsaságához. Világszerte épülő bázisai révén Moszkva egészen más pozícióban politizálhatott volna az unió utolsó éveiben, ha ezt a lendületet Kína nem törli meg.

A geopolitikai érdekek találkozása, és a Kína felé megkezdett amerikai politika folytatását segítette elő, hogy a hatalomra kerülő Ronald Reagan egyfelől élesen kommunista ellenes volt, aki nem egyszerűen feltartóztatni, hanem megsemmisíteni kívánta a Szovjetuniót, másrészt antikommunizmusát csupán a szovjet tömb tagjai ellen fogalmazta meg, azaz ez nem érintette a Kínával való kapcsolatot. Itt az okozott nézeteltérést, hogy Reagan eltökélt volt amellett, hogy az ország Kína-kapcsolatait ne csupán Pekinggel folytassa, hanem Taibei-jel is – ezen a téren az 1982-es harmadik kommuniké jelentett mérföldkövet. A koherens politikai megközelítés hiányát sugalló manőverezés azonban eredményre vezetett és Amerika mindkét féllel barátságos viszonyt volt képes fenntartani. [Kissinger 2014. p. 408]

A szovjet hatalmi terjeszkedés megállítása után alapvetően különböző célok vezették már a két országot. Reagan a Moszkvával való leszámoláson dolgozott, Kína viszont – lévén semmilyen érdeke nem fűződött a nyugati intézményi berendezkedés történelmi győzelméhez – egy globális egyensúly kiépítésén, ami az amerikai kapcsolatfelvétel kezdetén még oly távolinak tűnt. „*Kína lényegében a legnagyobb „semleges” hatalomként, a szuperhatalmi versengésen kívül állva egyedi erkölcsi státuszt követelt magának*” [Kissinger 2014. p. 413]. Kínának nem állt érdekében, hogy Amerika gyorsan felszámolja a szovjet hatalmat, viszont mozgástérre, manőverezési szabadságra volt szüksége. Amerika felismerte, hogy a biztonságpolitikai motívum csökkenésével a Kína-kapcsolatok kiüresednének, ezáltal esetlegessé válnának. Elkerülendő ezt a forgatókönyvet a kapcsolatokat új alapra kellett helyezni. Nixon, egy Kínában tett magánlátogatása után azt az üzenetet küldte Reagennek, hogy „*a kölcsönös gazdasági*

függőségünk lesz a legjelentősebb tényező, ami a következő évtizedben közelebb visz bennünket egymáshoz” [Kissinger 2014. p. 415].

Kína számára nyitva volt az út, hogy átvegye Moszkva szerepét, ám ezzel a Deng által kívánatosnak tartott 22 éves békés időszakot is veszélyeztette volna, miközben elvesztette volna külpolitikai és gazdasági mozgásterét, a felzárkózáshoz szükséges kapcsolatait. Kína a külpolitikai realitásból fakadóan az amerikai partnerségben gondolkodott, ahol globalizáció intézményrendszeréhez való kínai felzárkózást Amerika és az Amerikával való kapcsolat vezeteti – amiként azt a Mao halálától a tízéves terv bukásáig c. fejezetben is írtuk a tőkekiáramlás reorientációja kapcsán. Szintúgy ennek a stratégiának a kifejeződése volt Mao válasza Kissingernek: *„az Isten Önöket áldja meg, nem minket. Az Isten nem szeret bennünket (int a kezével), mert én egy harcias hadúr vagyok, ráadásul még kommunista is. Ezért nem szeret engem. Önt szereti (sorban a három amerikaira mutat) és Önt és Önt.”* [Kissinger 2014. p. 328] Eközben sorban George Bushra, az amerikai összekötő iroda pekingi vezetőjére, Winston Lordra, a Külügyminisztérium politikai tervezőcsoportjának igazgatójára és Kissingerre mutatott.

Amerikai nézőpontból sem átmeneti szövetségesi viszony kialakítása volt a cél, hanem a globalizáció új, a bipoláris struktúrát követő korszakának előkészítése. Washington előtt az a feladat állt, hogy helyet találjon Kína számára a nemzetközi térben. A gazdasági együttműködésen keresztül olyan fejlődési utat mutasson számára, amely minden tekintetben reális (illeszkedik Kína képességeihez és motivációjához), és illeszkedik a hosszú távú globális biztonságpolitikai folyamatokba. Nixon *„egy olyan teljesen új nemzetközi rendet képzelt el, amelyben alapvetően Kína befolyását kell kihasználni egy szovjetellenes koalíciót alkotó harmadik világ felépítésére”* [Kissinger 2014. p. 415]. Ennek a programnak azonban sokkal fontosabb eleme volt már a harmadik világ és a koalíció létrehozása, mint a szovjetellenesség, lévén kivitelezése egybeesett a szovjet hatalom kezdődő hanyatlásával, amit a három vezetőváltás (1982-vel kezdődően 4 év alatt három új vezetőt is kapott a SzU) már egyértelműen jelzett.

A Kína által követett világpiac- és így globalizáció-orientált fejlődési modell nem következhetett a korabeli szocialista retorikából, forrása a kínai magaskultúra hagyománya volt. A Deng-éra a külső fenyegetettségekkel való leszámolástól a belső fenyegetettséggel való leszámoláson keresztül a reformok folytatásának garantálásáig

tart. A gorbacsovi mintára gyorsított reformok elkerülésével és a globalizációs folyamatokhoz való alkalmazkodással Kína egyrészt elkerülte a Szovjetunió sorsát, megőrizte politikai egységét, másrészt hozzájárult a régió politikai rendjének megőrzéséhez is. Ez a globalizációs szempont megkülönbözteti a Tienanmen téri mészárlást a Mao alatti és a moszkvai vezetés által gyakorolt terrortól. Embertelen formája mellett tartalma nem pusztán a hatalom megtartása, hanem az ország egységének, biztonságának védelme a reformok túlgyorsítása jelentette kockázatoktól. A Tienanmen téri események ugyanakkor azt is mutatják, hogy a Deng-korszak részlegesen, annak sajátos kínai változatában adaptálta a neoliberális elveit, amiben szerepet kapott a kínai magaskultúra is. Deng ugyanúgy a piaci eszközök korlátlan alkalmazására támaszkodott gazdaságpolitikájában, ahogy az a keleti blokk területén történt, de azok politikai következményeit akarta korlátozni. Nem a piac és tervezés összhangját követte, hanem a „szocialista piacgazdaságnak” azt a hagyományát, amelyik politikán azt értette, hogy a kiemelkedő teljesítményt meg kell fékezni, a nivellálásra kell törekedni, mert ez biztosítja a piaci egyensúlyt. Ez a „szocialista piacgazdaság” érvényesült erőszakos formában 1989-ben.

A reageni politika megőrizte az Amerika-Kína kapcsolatok mélységét, az átalakuló geopolitikai környezetben új tartalommal töltötte azt meg, amivel egyrészt megalapozta a hidegháború utáni korszak stabilitását, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy Kelet- és Délkelet-Ázsiában a háborúskodás *„egy vesztfáliai alapokon nyugvó rendszernek adta át a helyét Ázsiában”* [Kissinger 2014. p. 417].

4.5. Összefoglalás

Ebben a fejezetben a reformok első, 1992-ig tartó korszakát vizsgáltuk. Átfogó sajátossága, hogy a torzító mechanizmusok leépítése helyett az erőforrások fölötti kontroll enyhítése útján dinamizálta a piaci erőket. Deng a kapitalizmussal való kiegyezés programját valósította meg. A reformok első korszaka a Tienanmen téri eseményekig a szünni nem akaró társadalmi elégedetlenség mellett is (Lau et al. [2000] szóhasználatával) *vesztesek nélküli* növekedési modell volt: jellemzően bankcsődök, tömeges elbocsátások, gyárbezárások nélkül zajlott le a folyamat – természetesen a jövedelmi különbségek növekedésével relatív veszteségek kialakultak.

Szemben a vasfüggönytől keletre lévő szocialista országokkal, Kínára nem nehezedett nyomás a reformok tartalmát illetően. Míg Európa nyugati országai mintául szolgáltak az átmenet során, Kína előtt nem lebegett konkrét intézményi modell. Ez magyarázza a másik eltérést. A változtatások sebessége terén Kína kikerülte a sokkterápiával felérő gyors átmenetet, amivel ugyan megkímélte gazdaságát az átmeneti drasztikus visszaeséstől, viszont évtizedek alatt sem jutott el a piacgazdaság kiépítésében arra a fokra, mint az európai országok. [Naughton 2007. p. 86-88]

Bachman [1986] kiemelte, hogy a reformkorszakban Deng képviselte legközvetlenebbül Mao örökségét, ami politikai és nemzetközi szinten feltétlenül igaz, ám a konkrét gazdasági lépések terén – teszi hozzá Naughton [1993] – sokkal inkább támaszkodott a decentralizált döntéshozatalra, az egyéni felelőségek rendszerére. Dengnél központi szerepet kapott, hogy a felelősség felhatalmazással párosuljon – ez a mikro szintű ösztönzési elem jelentette a legfontosabb különbséget közte és Chen Yun között –, valamint a politikai mértéktartás és a külkereskedelmi nyitás, ami pedig a kor másik vezető gazdaságpolitikusától, az ágazati fókuszú Zhao Ziyangtól különböztette meg.

Deng egy beszédében a reformok irányvonalát azzal legitimálta, hogy a külkereskedelmi és technológiai nyitás a piacvezérelt gazdaságok felé már Mao életében fontos cél volt, s ezekre csupán a nemzetközi viszonyok miatt nem került sor, ám az egységes szocialista tömbhöz képest saját út kialakításával és ezzel a moszkvai kényszerpályától való megszabadulással, valamint az amerikai kapcsolatok

fejlesztésével sikerült megteremteni a szükséges a modernizációhoz szükséges körülményeket.

„Több éves munka eredményeként mára a korábbiaknál kedvezőbbek a nemzetközi kondícióink, melyek lehetővé teszik a fejlett nemzetközi technológia, adminisztráció és termelésvezetési tapasztalatok, valamint ezek alapjainak átvételét. Mao Ce-tung elvtárs életében nem léteztek hasonló körülmények.” [Deng idézi: Bachman 1986. p. 305]

Ezzel nem csupán a KKP politikájának folytonosságát, hanem azt is kifejezte Deng, hogy Kína mindvégig figyelembe vette a globalizációból következő pozícióját konkrét programjainak kivitelezésében, stratégiai célja pedig e pozíció javítása volt. A reformokig fenntarthatatlan pályát követett, mert *„az 1952-1978-as időszakban a tőkefelhalmozás, azt követően a termelékenység növekedése volt a gazdasági növekedés legfőbb forrása”*. [Zhu 2012. p. 106] A humán és fizikai tőkére épülő modell nagyságrendileg a korabeli amerikai növekedési adatokat generálta (3%), ami a struktúraváltást követően átlagosan 8%-ra emelkedett.

A reformok kezdetén (1979) orvosolni kellett a költségvetési mérleg kirívó egyensúlytalanságait. Ehhez tervrendszerből következő eszközökkel sikeresen reallokálták a befektetéseket a háztartások irányába, megteremtve a teret a fokozatos piaci reformok és a munkaigényesebb szektorok számára. A továbbiakban azáltal maradt fenntartható a magas nemzeti megtakarítási ráta, hogy az állami megtakarítások szerepét a háztartási megtakarítások vették át, amelyek így gyorsan emelkedni kezdtek és ezáltal hozzájárultak a rendszer makroökonómiai stabilitásához. Az 1980-as évek átfogó trendje a döntések decentralizálása, a kettős árrendszer, valamint a személyes ösztönzők érvényesítése volt. Ennek volt része, hogy az állami vállalatok vezetői új szerepet töltöttek be, amit *politikai menedzserek* nevezünk.

A hatodik ötéves terv messze a kitűzött évi 5%-os gazdasági növekedés fölött, 11%-os szinten teljesített. A korszak húzóágazata az infrastruktúrafejlesztés volt. A külkereskedelmi nyitottság terén ugrásszerű volt az előrelépés. A tervidőszak alatt az exportvolumen alapján mért globális rangsorban a 28. pozícióból a 10-re ugrott előre Kína. A költségvetés bevételei évente 12%-kal nőttek, amik a fiskális egyensúly

javítását, megtartását szolgálták. Ugyanakkor a fogyasztás gyorsan bővült, miközben az árrendszert egyre kevésbé torzították az államilag megszabott árszintek, mindez együttesen tartós áremelkedéshez vezetett. A korszak második felében, a hetedik ötéves terv időszakában gyorsult föl a mezőgazdaság relatív súlyának csökkenése és ezzel a feldolgozóipar bővülése. Az árfolyam gyors gyengülése szolgálta a (főként feldolgozóipari) exportpiacokon való versenyképességet, ám import oldalon (nyersanyag, energia, technológia, alkatrészek) Kínában az infláció további gyorsulását eredményezte. A gazdaságban két koordinációs mechanizmus és két tulajdoni rendszer működött. A hatékonyság felé elmozduló erőforrás-allokáció és a modern technológia alkalmazása együttesen szabadította fel azt a kapacitást, mely a vidéki ipari fejlesztésbe csatornázva a kínai gazdasági növekedés leggyorsabban fejlődő ágát adta.

A Deng-korszak hosszú évtizede folyamatos ciklikusságra épült, amint azt a 30. ábra kapcsán is már említettük. A reformlépéseket (például 1979, 1984, 1987–1988) rendre kritikai hangok, belső és gazdasági feszültségek, korrekciók (például 1981–1982, 1986, 1989), majd újabb reformintézkedések követték. Ennek elsősorban a költségvetési egyensúlytalanság, az infláció (ld. a 32. ábrát), a korrupció és az ideológiai vita volt az oka. [Narayanan 2006. p. 331, Naughton 2007. p. 97]

Deng a gazdasági és a politikai alrendszer mechanizmusait elválasztotta egymástól. Olyan munkamegosztást valósított meg, amelyben az ideológiai kérdésekben csak a KKP foglalhat állást, a gyakorlati döntéseket viszont a menedzserek hozzák, az államvezetés a piacon keresztül irányítja a vállalatok működését. Ennek eredményeként dinamikus gazdasági növekedés és politikai stagnálás jellemezte a korszakot. Azzal, hogy a gazdasági reformokat állította előtérbe, egyfelől leszerelte a KKP bal szárnyának társadalmi aktivitásra épülő politikai manővereit, illetve az évtized végéig sikeresen megelőzte a politikai reformokról való vitát. Bár az elnyomás abszolút jegyei egyértelműen jellemzik a Deng-korszakot, ám a korábbi évtizedekhez képest jelentős elmozdulás adja annak igazi karakterét. A két mechanizmus együttes hibrid jelenléte nemcsak a KKP, de Kína egységességét is szavatolta a reformidőszakban. A politikai stabilitás és gazdasági mobilitás céljait egyszerre megvalósító politika elmozdulást jelentett a legista hagyomány alapján kormányzó Maótól a jó császár konfuciánus intézménye felé, ám még nem adott megfelelő teret sem a tudás kiaknázásának, sem a társadalmi mobilitásnak (taoista érték).

„Deng a népét nem az érzelmeikre vagy a kínai nacionalizmusra hatva akarta mozgósítani, ahogy minden nehézség nélkül megtehetette volna. Helyette az ősi erényeiket idézte emlékezetükbe: a nehézségek idején a higgadtságot; a kötelességük teljesítéséhez használt kitűnő elemzési képességüket; a közös célok érdekében tanúsított fegyelmüket.” [Kissinger 2014. p. 459]

A kínai reformok első szakaszával kapcsolatban általános két versengő nézőpont alakult ki. Az egyik a hazai reformokból (főként az egyéni ösztönzők és a finanszírozás liberalizálása terén), a másik a globalizációból vezeti le a növekedést. A fentiekben bemutattuk magát a folyamatot és értékeltük azt a rendelkezésre álló erőforrások, a kínai magaskultúrához való viszony, a frakcióharc hullámai, valamint a nemzetközi tér és Kína kölcsönös kapcsolata szempontjából. Mindezek alapján összefoglalóan azt állapítjuk meg, hogy a reformok során egy több évtizede formálódó logika vezette Peking lépéseit. Ennek megvalósulását az a manőverezés tette lehetővé, amivel főként Mao és Nixon *megfelelő* nemzetközi környezetet teremtett egy olyan gazdasági programhoz, melyből a kínaiak életminőségének fejlődése, a régió stabilitása és Kína globalizációhoz való felzárkózása következhetett. Álláspontunkhoz (mely szerint elsődlegesen a globalizáció vezette a kínai gazdasági növekedést) végezetül kiemeljük, hogy az 1980-as években Kína nem rendelkezett a fejlődési útjához elengedhetetlen adottságokkal (pl.: jelentős folyó állami infrastrukturális beruházások, élénk belső kereskedelem), helyzetét pedig a sorozatosan deficitese költségvetési mérleg és a jüan túlértékelt árfolyama is nehezítette. [Huang 2012. p. 148]

5. A REFORMOK MÁSODIK SZAKASZÁTÓL A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁGIG

Ebben az időszakban a kínai gazdaságpolitika egyik meghatározó iránya a világ hagyományos vezető hatalmaival és elsősorban az Egyesült Államokkal való partneri jellegű, nem (feltétlenül) hivatalos együttműködés intézményesítése volt. Ennek tartalma olyan kooperáció kialakítása, mely képes megelőzni, hogy a különböző természetű konfliktusok politikai, biztonságpolitikai szinten eszkalálódjanak. Ez a kooperáció azonban ellentmondásos volt. Az egyik oldalon a külgazdasági nyitás, a világpiacba való – különböző szintű – bekapcsolódás állt, a másikon pedig a vulgármarxista tételek, amelyek nem vagy nem eléggé haladták meg az osztályharcon és a különböző pólusok szembenállásán alapuló modellt. A külgazdasági nyitásból a globalizációba beilleszkedő politika-gazdaságpolitika következett, ennek leírására idéztük az első fejezetben a Kissinger által használt koevolúció fogalmát. A koevolúció nem csupán egy történelmi következmény, hanem a kínai magaskultúrára jellemző harmónia globális kiterjesztése, értelmezése. Egyrészt az ehhez való megérkezés adja e korszak keretét, másrészt a következő korszakra nézve irányadó, hogy a kínai magaskultúra világszemlélete, gazdaságpolitikai sajátosságai képesek voltak hatni, alakítani a nemzetközi folyamatokat. Ennek az oksági jellegű kapcsolatnak a diverzifikálását adja majd a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláinak bemutatása, hiszen – ahogyan a kínai magaskultúrát bemutató fejezetben is kiemeltük – itt sem homogén egységről beszélünk. Ugyanakkor a másik nézőpont az elszigetelődést hangsúlyozta, a világrend stabilitását fenyegette. A világpiacba való bekapcsolódás ezért a kínai politikai irányzatok, frakciók közötti vitaként is értelmezhető. A képet árnyalja, hogy a koevolúció nem azonosítható a világpiaci nyitással, hiszen nem mindegy, hogy milyen technológiai szinten, kulturális tartalommal történik meg a bekapcsolódás. A nyitás fogalmába ezért két, egymásnak ellentmondó irányzat is belefért: a piacot elvtelenül kiszolgáló, a klasszikus kapitalizmust támogató, és a piacot irányító, az értékrendet érvényesítő, a klasszikus kínai magaskultúrával összhangban lévő modell.

Már az is alapvető sikerként értékelhető, hogy ebben a periódusban nem érte olyan mértékű megrázkódtatás Kína nemzetközi megítélését, mint az 1989-et követő években, ám a pekingi vezetés ezt valójában messze túlteljesítette. Kína új pozíciót ért el. Gazdaságpolitikai és kulturális pólussá vált. Ezt jelenti Kissinger alábbi összegzése:

„Kína új helyzete a 2008-as olimpia megrendezési jogának elnyerésével, valamint a Kína WTO-tagságáról szóló tárgyalások sikeres lezárásával 2001-re megszilárdult.” [Kissinger 2014. p. 501.]

A korszakhatár meghúzásához kapcsolódóan kiemeljük, hogy Deng leköszönése nem csak a vezetők személye miatt jelentett szakaszhatárt a kínai reformok során, de azok tartalmát illetően is új korszak kezdődött. Amint azt a következőkben bemutatjuk, ezek iránya jelentős részben volt ellentétes a 80-as éveket meghatározó folyamatokkal, ám mégis azok folytatásaként, nem pedig kritikájaként értelmezzük a reformok második korszakát. A folytonosság, a szervesen építkező gazdaságpolitikán belüli korszakváltás forrása egyrészt a frakcióharc intézményrendszere, másrészt a kínai magaskultúra. A frakcióharc révén a gazdaságpolitikai irányról való diskurzus folyamatosan érzékelhető és kontrollált folyamat volt, a váltás ekképpen előkészített lehetett, ami segítette a szerves folytatást. A kulturális hagyomány szerepe még szembetűnőbbé válik a korábban bemutatott sajátosságokon kívül, ha a vezetőbe vetett bizalom, a „birodalmi” egység és a vezetői felelősségteljesség ideája terén összehasonlítjuk Kínát a kor többi átalakuló gazdaságával, így akár a visegrádi országokkal. Ez az összehasonlítás nem része ennek az elemzésnek, ám az ismételt iránykeresések, -váltások, a rendszerváltás előtti időszakra vonatkozó nosztalgiaérzés olyan karakterjegyek, amelyek jellemzően megkülönböztetik régióinkat is és általánosságban a többi átalakuló országot is Kínától. [Kornai 2010a]

5.1. A nemzetközi környezet változása

Az 1989-et követő években Kína elszigetelődése mellett az Egyesült Államok kiemelt politikai célja a kínai belpolitikai szerkezet reformja volt. Az elszigeteltségből való kitörés és a szovjet politikai rendszer összeomlásának elkerülése szorította két tűz közé a pekingi vezetést. Kína úgy igyekezett teret nyerni, hogy szembement korábbi ideológiaexportőri küldetéstudatával és olyan pozíciót vett föl, mely szerint a kínai berendezkedés kínai specifikum és ez a jövőben is így marad. Retorikai szinten a nemzetközi politikai térről visszavonulót fújt tehát Jiang és ebben a kínai harmóniafogalmat megidéző hasonlattal állt elő: *„A kínai történelem azt bizonyítja, hogy a nagyobb nyomás mindössze nagyobb ellenállást vált ki.”* [Jiang Zemin – idézi Kissinger 2014. p. 473.] Máshol így fogalmazott: *„Mi soha nem engedünk a*

nyomásnak. Ez nagyon fontos. Ez filozófiai elv.” [Jiang Zemin – idézi Kissinger 2014. p. 485.] Ezt az elvet erősítették a kor sikerélményei is: Hong Kong (1997) és Makaó (1999) visszakerülése Kína fennhatósága alá.

Nem mellékes megemlíteni, hogy ebben a kontextusban egy olyan vezető került a Népköztársaság élére Jiang személyében, aki elsőként sem forradalmi, sem katonai sikerekkel nem dicsekedhetett és aki *„hangsúlyozta, hogy ő tanulmányait hagyományos konfucianizmussal kezdte”* [Kissinger 2014. p. 504.]. A Középső Birodalom emelkedettsége (ami más nézőpontból akár gőgösségnek is nevezhető) helyett kozmopolita hozzáállás és az ideológiai vitáktól való távolságtartás jellemezte. Ez a fajta békülékeny karakter ideálisnak tűnhetett ahhoz, hogy fordulatot hozzon az amerikai-kínai kapcsolatok fejlődése szempontjából.

5.1.1. Az amerikai-kínai kapcsolatok újbóli enyhülése

A hetvenes évektől számított két évtized során az USA és Kína közeledése egyszerre zajlott gazdasági és politikai területen, ám a kilencvenes években e kettő elvált egymástól. Ennek fő oka az a korszakot meghatározó nézet volt, hogy a béke fenntartása demokratikus berendezkedésű országokat feltételez. Továbbá ebben a korszakban kezd általánossá válni a gondolat, hogy az egyetemes értékekre épülő transznacionális politika az egyes országok szuverenitása fölött áll. Kína tagadta ezt a logikát, mert azzal beleszólást engedett volna másoknak saját belügyeibe. Az ebből következő politikai kritikák, konfliktushelyzetek mellett a Clinton-adminisztráció mégis beletörődött a (legalább gazdasági szintű) együttműködés szükségességébe, hiszen ennek alternatívája a konfrontáció lett volna. A politikai nyomásgyakorlás helyett a *„„kereskedelmi ügylet” jellegű hagyományos diplomácia került a középpontba”* [Kissinger 2014. p. 475.].

Az ideológiai vita forrása kínai részről az volt, hogy megkérdőjelezték a nyugati világrend-értelmezést. Míg Amerika szempontjából a Szovjetunió bukásával megváltozott a stratégiai térkép és Peking nem volt többé szükségszerű partner Moszkvával szemben, Kína tagadta, hogy a *történelemnek vége* volna [Fukuyama 1994], hogy csak demokráciákra épülhet tartós nemzetközi béke, hogy egy társadalmi berendezkedés a többi fölé emelkedett volna, hogy a kínai fejlődésnek a nyugat által

bejárt és javasolt vágányon kell haladnia. Nyíltan hirdették, hogy az egypólusú világrendet átmenetinek tekintik és Qian Qichen már 1991-ben figyelmeztette Kissingert, hogy „*Kína egy többpólusú világ megteremtésén fog fáradozni*” [Kissinger 2014. p. 485.], kihívást jelentve ezzel Amerika számára. Az amerikai nyomásgyakorlás formája az volt, hogy feltételekhez kötötte a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény megadását (a kapcsolat alakulásának epizódjellegű részlete volt a harmadik válság a tajvani szorosban). Az emberi jogi követelések azonban nem csak tartalmukban jelentették akadályát a valódi megoldásoknak, hanem azért is, mert az előírások sértették a kínai szuverenitást. Végeredményként a diplomáciai csatát Kína nyerte és úgy kapta meg a kedvezményeket, hogy Clinton nem adta föl, csak más területreallokálta a kínai belpolitikai eredmények ösztönzését. Valójában azonban ezzel lezárult a konfrontáció szűk évtizede és sorozatos gesztusok jelezték a kapcsolat enyhülését.

Jiang konfucianus taníttatása és a nemzetközi viszonyok több évtizedes enyhülése lehetővé tették, hogy elődeihez képest nagyobb mértékben testesítse meg a kínai hagyományból következő nemzetközi politikát. Vezetése alatt a történelmi léptékben elzárkózó ország globális látásmódot tett magáévá és „*Kína történelme során még soha nem érintkezett és kommunikált ilyen gyakorisággal a világ többi részével*” [Zhu Rongji – idézi Kissinger 2014. p. 502.]

Jiang öröksége azonban még ezen áttörést jelentő eredményeken is túlmutat: közös értékrendi útkeresésre szólított föl a nyugati országokkal. Üzenete mintegy politikai végakaratként is értelmezhető: „*mindkét félnek az egymástól való kölcsönös függőség szükségszerűségeihez kellene igazítani az ideológiáját*” [Jiang Zemin – idézi Kissinger 2014. p. 507.]. Az ideológiai konvergencia sokkal többet jelent „kereskedelmi ügyleteknél”, rövid-, vagy középtávú protokolloknál. Ezek szintén jellemezhetik a jó vezetőt, de a klasszikus kínai megközelítés szerint más elvárásoknak kell megfelelnie. Ez a konvergencia egyfelől a valóságértelmezésben pragmatikus és nem doktriner megközelítést, másfelől mindkét oldal önkritikai készségét feltételez – lényegében a jó vezetőnek ezek a jellemzői a második fejezetben. [Kissinger 2014]

5.1.2. Kísérletek egy közös világrendi vízió kialakítására

Az amerikai-kínai viszony normalizálódása és a kínai gazdaságpolitikai erő nemzetközi elfogadottsága után a kérdés az volt, hogy eljuthat-e Amerika és Kína egy-egy olyan világértelmezéshez, melyek alapvetően illeszkednek egymáshoz, nem egymást kizáró riválisok, hanem egy stratégiai együttműködést lehetővé tevő megközelítések. Bár a világrendi közeledés – akár passzív, indirekt formában – végig része volt a kapcsolatnak, ám az új évezredtől ez vált a kapcsolat egyik fő kérdésévé.

Ismét új vezetők hivatalba állása rajzolta meg az új korszakhatárt. Amerikában George Walker Bush 2001-ben lett az ország 43. elnöke, Kínában pedig 2002-től Hu Jintao töltötte be a Kínai Kommunista Párt főtitkári pozícióját (mindeközben az ország elnöke 2003-2013 és a Központi Katonai Bizottság elnöke), Wen Jiabao (2003-2013) pedig a miniszterelnöki pozíciót. Wen jelképes módon kiemelten támaszkodott a tanácsadóira. A kínai vezetőváltások a frakcióharc jelentősége szempontjából azonban nem húztak cezúrát. Ezt érzékeltette Kissinger, amikor Hu karakterével kapcsolatban kiemelte, hogy *„a pekingi Qinghua Egyetemen tanult, politikai tanácsadóként és tudományos segédmunkatársként az egyetemen maradt. Így megfigyelhette az egymással küzdő frakciókat”* [Kissinger 2014. p. 510.].

Ebben a korszakban egy óvatosabb, körültekintőbb gazdaságpolitikai program valósult meg, mely már kiemelt szempontnak tartotta a vidékfejlesztést (csökkenő adóterhek), valamint a fejlődésből kimaradt régiók és gazdálkodók helyzetét. [Naughton 2007. p. 109.] A korszak fő trendje Konfuciusz rehabilitálása volt, aminek jelképe, hogy 2001-ben szobrát a Tienanmen téren avatták föl. Tanításaiból már akkor is politikai és a gazdasági programot alkottak a kínai vezetők. A külpolitikát a „harmonikus világ”, a belpolitikát a „harmonikus társadalom” jelszavai szerint határozták meg. *„A „harmonia a különbségekkel” a konfucianizmus egyik híres tételére utal vissza, amely a kínaiak mai értelmezése szerint a különbözőségek és a más kultúrák tolerálását, illetve a velük való harmonikus együttélést jelenti. Az újítás tehát az, hogy ezt a nemzetközi kapcsolatok területére alkalmazták.”* [Jordán 2012. p. 114.] A gazdaságpolitikában a „mérsékelt jómódú” társadalom ókori ideája lett a cél. A „mérsékelt jómódú” jelszó azonban némi ellentmondást rejt magában, hiszen az ókori fogalom a mértékletesség és nem a jómód. A mértékletesség pedig belátáson alapuló fogyasztást és életvitelt jelent,

míg a modern fogalomban jelen lehet a külső kényszer, a tisztességes szegénység, és ez emlékeztet a volt szocialista tömb életszínvonal-politikájára. A kínai vezetés érzékelte, hogy a kínai társadalom tömegesen kilépett a szegénységből, de a középosztályosodás programját már nem lehetett csak a jómód fogalma köré rendezni, annak más értékrendi elemei (például szabadság vagy a demokrácia) is vannak. Kína ezzel összhangban tűzte ki célul a világpolitikai pozíciójának megerősítését, részben az ország puha erejének (soft power [Nye 2004]) fejlesztése által, amit többek között a Konfuciusz Intézetek nemzetközi hálójának köré kezdtek szervezni [Kissinger 2014.]. Ehhez egy követhető életmód, gazdálkodási kultúra tartozik, és ezért várható, hogy ezt a jelszót finomítani fogják.

5.2. Gazdaságpolitika

E korszakban a reformok egyik legfontosabb elve a Szovjetunió felbomlásából következett. Gorbacsov számára a politikai reformok elsőbbséget kaptak a gazdasági reformokkal szemben. A következmények Kínát fordított stratégiára sarkallták: minden figyelmet a gazdasági reformok folytatására irányítottak. A versenyképességhez és a nemzetközi rendben megcélzott szerep eléréséhez azonban Kínának újból modernizálnia kellett fejlesztési stratégiáját – ennek felismerése a kilencvenes évek eredménye, megvalósítása pedig már az új évezred története. Amint Jen Hszü-tung, a Nemzetközi Kapcsolatok Kínai Intézetén belüli Külpolitikai Tanulmányok Központja igazgatója rávilágított, *„Kína csak 1999-ben ébredt rá arra, hogy a jövőbeli fejlődés sokkal inkább a tudástól függ, mint a technológiától”* [Jordán – Tóth 2012. p. 82.]. Ezen belül az egyenlő piaci feltételek biztosítása és a megfelelő intézményi környezet kialakítása volt a két stratégiai cél, amit a világgazdasági válság utáni időszakban is tovább kell Kínának közelítenie [Naughton 2007. p. 86.].

Az 1992-1994. közti időszak az újabb reformok előkészítésének jegyében telt. Ennek eredményeként megszülettek a reformok második szakaszához vezető áttörő jelentőségű változtatások.

1. A 90-es évek elején kivezték a „kétvágányú” rendszert, azaz a hármas árrendszer működését (ld. a vidéki reformok második hulláma c. alfejezetben) és ezzel „újraegyesítették” a piacot.

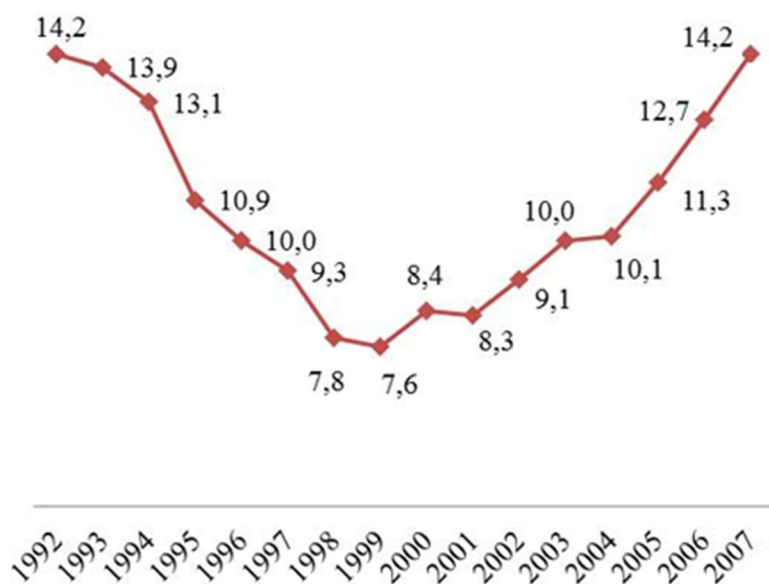
2. Peking hatékony irányító szerepéhez szükséges volt, hogy adóbevételei révén ehhez elegendő mennyiségű forrással rendelkezzen, valamint hogy megfelelő munkamegosztást alakítson ki a kormányzat központi és helyi szintű szervezetei között. Az első reformkorszakot a piaci mechanizmusok bevezetése miatt a decentralizáció határozta meg, ám ez egyúttal csökkentette a kormányzat adóbevételeit is. Most ennek a trendnek a megfordítására volt szükség, ezért a recentralizáció adta a korszak egyik fő stílusjegyét. A modern adórendszer kiépítése 1995-tel kezdődött meg a korábbinál jelentősen alacsonyabb, egységes kulcsokkal (az áfa-kulcs 17% volt).
3. Az állami vállalatok hatékony működéséhez még tovább kellett erősíteni a piaci beágyazottságukat, aminek a munkaszervezési, delegálási szinteken túl a költségvetési korlát további keményítését is magában kellett foglalnia. Ez egyrészt a társasági törvény 1993-as kialakításán, másrészt a forráshoz jutás szigorításán keresztül valósult meg. Utóbbi egy szigorú makrogazdasági irányvonal kezdetét jelentette.
4. Szintén 1993-ban dolgozták ki a külkereskedelem átfogó reformját is, ami *„egyesítette Kína nemzetközi devizagazdálkodását, leértékelte a fizetőeszközt és létrehozta a folyó fizetési mérleg átválthatóságát”* [Naughton 2007. p. 104.]. Mindezek együttesen jelentős lépést jelentettek a (későbbi nevén) WTO-tagsághoz. Ez tovább csökkentette a kínai vezetés eszköztárát, amit a gazdaság egyes szereplőinek támogatására felhasználhatott. [Naughton 2007.]

A Kínai Népköztársaság jegybankját névleg már 1983-ban létrehozták, de a működéséhez szükséges intézményi keretet csak 1998-ban kapta meg, amikor létrehozták az alá tartozó 9 regionális egységet. A tervutasítás időszakában az adósságsajáttőke arány még nagyon alacsony, 12%-os szinten mozgott, ám az 1995-ös bankreform előtti évben már elérte a 211%-os csúcsát. Az állami kereskedelmi bankok forrásellátottságának szigorításán keresztül mind nagyobb mértékben érvényesítették az állami vállalatok számára is a piaci mechanizmust. Ezt követte a modern pénzpiaci szabályozáshoz szükséges intézményrendszer kiépítése (pl. felügyeleti szervek létrehozása).

A politikai és gazdaságpolitikai korszak egysége olvasható ki abból, hogy lényegében a Jiang vezette évtizedre vonatkozott az a tág tízéves terv (1991-2000), melyből a két

ötéves terv, a nyolcadik (1991-1995) és a kilencedik (1996-2000) következett. A gazdaságpolitikai programért a gyorsan kiemelkedő Zhu Rongji felelt, aki előbb a miniszterelnök-helyettesi (1993-1998), majd a miniszterelnöki pozíciót (1998-2003) töltötte be. A korszak egésze Deng háromlépcsős gazdaságfejlesztési koncepciójára épült. E szerint 1990-re a 81-es termelési szint megduplázásával a lakosság alapigényeinek kielégítése volt a cél, 2000-re újabb duplázást írt elő, 2050-re pedig felzárkózást az egy főre jutó GDP alapján a közepesen fejlett országokhoz.

34. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok második korszakában

Adatok forrása: Morrison [2015: 6]. Saját szerkesztés.

A fenti ábra a GDP éves növekedési ütemét mutatja a reformok második korszakában. A nyolcadik tervidőszak sajátossága, hogy Deng déli körútját tükrözte, valamint távolodást jelentett Zhao Ziyang programjától. Az óceánparti területek gyors növekedése mellett olyan szempontok értékelték föl, mint a gazdaság szektorális egyensúlyának megteremtése, a területi és társadalmi arányosság kialakítása. A belső területek jogosítványt kaptak saját ipari körzeteik kialakítására. E periódus húzóágazatai az építőipar, a gépipar, az autóipar, a kőolajipar, az elektronika és már jelentős hangsúlyt helyeztek a harmadik szektor felzárkóztatására is.

A kilencedik tervidőszak egyfelől a megkezdett tízéves ciklus teljesítésének jegyében a nyolcadik terv közvetlen folytatása, másfelől egy még átfogóbb fejlesztési stratégia része volt. Kína ekkor alkotott először középtávú programot azzal, hogy a 2010-ig tartó

időszak fényében határozták meg a célszámokat. Új elemként szerepelt benne a mezőgazdaság újbóli megerősítésének stratégiai célja és növekvő súlyt kapott a könnyűipar is.

A tízedik tervciklus (2001-2005) is újdonságot jelentett, mert elsőként használtak föl hozzá nemzetközi intézményektől (például Világbank [2000]) kapott javaslatokat. Abban a tekintetben is áttörést jelentett ez a periódus, hogy elsőként egészítették benne ki az átfogó országos célokat speciális és regionális elemekkel. Az agrárium megerősítését már az optimális gazdasági szerkezet jegyében fogalmazta meg, amit a nemzetközi versenyképesség és nem csupán az ország elégséges élelmezése vezetett. A gazdaság súlypontjait a nyersanyag-feldolgozás, a könnyűipar, a gépgyártás modernizációja, az építőipar adták. Ezek mellett egyre növekvő szerepet kapott a harmadik szektor, a (főként kommunikációs és közlekedési célú) high-tech ipari termelés, valamint a termeléstámogató egyéb fejlődő iparágak (pl. technológiaiimport által). [Chen et al. 2013]

Lévén a gazdaság több évtizedes szerves fejlesztése valósult meg Kínában, az egyes ötéves tervek között nem elsősorban az iparági különbségek, hanem a szervezési, technológiai különbségek jelentik a fejlődés korszakait. Így a tízedik *„terv lényegében - e fogalmak említése nélkül - az extenzívről az intenzív növekedési szakaszra való áttérés feladatait határozza meg”* [Jordán – Tóth 2012. p. 81.] Másként fogalmazva a cél az volt, hogy az ezredfordulóra már *„az iparosításnak információ alapúnak kell lennie”* [Chen et al. 2013. p. 43.], szemben a korábban alkalmazott munkaerő-, tőkealapú megközelítésekkel. A tervgazdasági berendezkedés és főként reformok előtti gyakorlat azonban azt eredményezte, hogy a kutatásfejlesztési kapacitás leginkább csak a piactól függetlenül és hatékonytalanul valósult meg. Mindaddig, amíg Kína nem valósítja meg ezen funkciók reallokálását, a technológiaiimport útján juthat csak szükséges mértékben a modern megoldásokhoz.

5.2.1. Makrogazdasági politika

A makrogazdasági átalakulás első pillére az intézményi keretek átalakítása volt. Olyan csatornák alakultak ki és dinamizálódtak, amelyek a korábbi évtizedekben inaktívak voltak – így például az adórendszer, vagy a bankrendszer.

Deng déli körútját követően a gazdasági reformok folytatása ismét gyors növekedést generált – ld. az alábbi ábrán. A megelőző években még 3,8, majd 9,2%-os növekedés, 1992-re már 14,2% volt. Ez inflációs nyomással járt és a gazdaság túlhevülését jelezte. A háztartások jövedelmeinek tartós emelkedése az árszínvonal tartós emelkedéséhez vezetett. A pénzromlás csúcspontja ebben a ciklusban elérte a 89-es kritikus szintet, ám komolyabb társadalmi konfliktus nem követte. (Ld. az alábbi ábrát.) A döntéshozók az inflációs fokozatos kezelését választották a drasztikus beavatkozás helyett (hitelek ellenőrzése és visszavonása, kamatemelés, az építőipar és ingatlancélú beruházások korlátozása, városokban ismételten bevezették a központi ármeghatározást, stb.). A konszolidáció végül két év alatt zajlott le, és a továbbiakban inflációs nyomás nélkül tudták a gyors gazdasági növekedést fenntartani.

35. ábra: Az infláció alakulása 1992-2007

Forrás: Trading Economics. Saját szerkesztés

A gazdaság túlhevültsége hamarosan bizonyítást nyert és a túltermelés 1996-ra általános jelenséggé vált. Ennek eredményeként a fokozatosan lassuló gazdasági teljesítmény 1997-re ismét 8% alá esett.

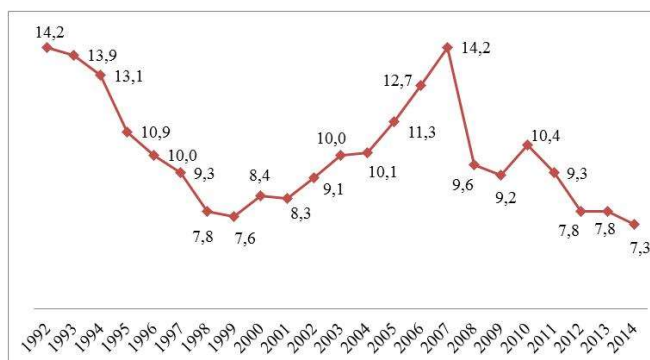
Az ezt követő években a gazdasági környezet meghatározó eleme volt az ázsiai pénzügyi válság, aminek drámai hatásaival szemben Kína az elmúlt években hatékony védőfalakat húzott föl a tőke ellenőrzése és a szigorú pénzügyi politika segítségével. Ezzel kapcsolatban Gáspár Tamás és szerzőtársai [1999] előremutatóan megállapították, hogy „az ázsiai válság [...] azt mutatja, hogy megszűnik a tervezés tervutasításos

jellegű fenntartásának szükségessége” [Gáspár et al. 1999. p. 14.], amiből az is következik, hogy „*megszűnik az a kulturális különbség Ázsia és a nyugati világ között, amelyik szükségessé tette a két rendszert*” [Gáspár et al. 1999. p. 14.]. Késéssel ugyan, de Kína is követte a régió kis tigriseinek átalakulását. A 2000-es évektől mindinkább lazult a *tervezés tervutasításos jellege* és sokkal inkább a kultúrák, szokások együttélésének formáiról, hatásairól szólnak a városrendezési, menedzsmenti döntések, mint ezek elválasztásáról.

Az ázsiai válság, a vele mérséklődő kínai export és a munkanélküliség növekedés tovább fokozták az elégtelen keresletből fakadó gondokat, amik végül egy deflációs folyamatban összegződtek, amit csak 2004-ig tudtak lezárni. A következő évek meghatározó iránya éppen ezért a kereslet ösztönzése lett (többek között a kamatok és a kötelező tartalékráta csökkentése, valamint a kereskedelmi bankok hitelplafonjainak eltörlése révén).

A korábbi években az alacsony adóbevételek miatt a fiskális politika inkább csak kísérte, mint diktálta a gazdaságpolitikai folyamatokat, ám az 1997-1998-as környezetben egyrészt már volt kapacitás a fiskális manőverekhez, másrészt a monetáris politika önmagában hatástalannak tűnt, így került előtérbe a fiskális politika alkalmazása. Ennek a proaktív, expanziós gazdaságpolitikának az egyik kulcsa az adóbevételek ugrásszerű növekedése volt: 1999-ben például éves szinten 13,4%-os volt az emelkedés. [Yu 2001. p. 3.] A költségekkel a deficit éves szinten 2% fölé ment, míg korábban szigorúan 1% körül tartották. Az elkövetkező években a növekedés tartós gyorsulása révén 2007-re Kína ismét elérte az 1992-es csúcspontot.

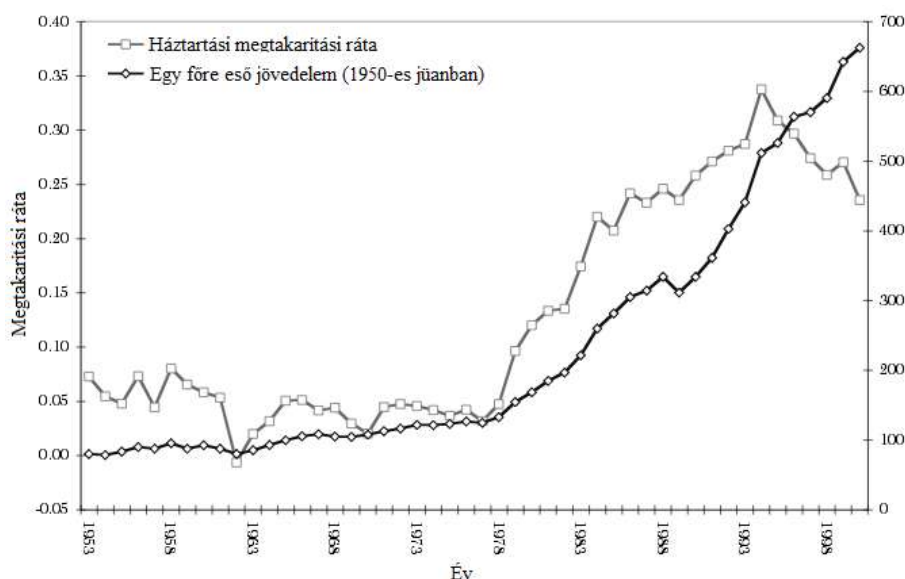
36. ábra: A kínai GDP éves növekedési üteme a reformok első korszakában

Adatok forrása: Morrison [2015: 6]. Saját szerkesztés.

A jövedelmek emelkedésével a magánmegtakarítások is drasztikus emelkedésnek indultak. A megelőző érában a nemzetgazdasági megtakarítások forrásai az állami vállalatok voltak. A háztartások megtakarítási rátája a reform és nyitás korszakáig 5% körül mozgott, majd 1995-re már 30%-ot is elérte és így a magánmegtakarítások a teljes megtakarítási érték 70%-át adták.

37. ábra: A háztartási megtakarítási ráta és az egy főre jutó jövedelem alakulása (%; 1953-2000)

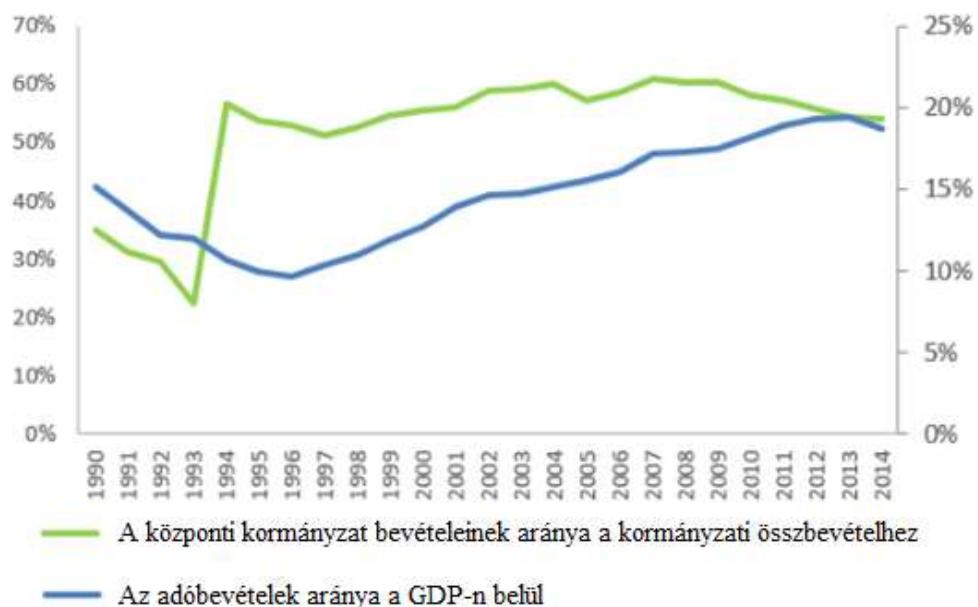
Forrás: Modigliani – Cao [2004. p. 146]. Saját szerkesztés

Az ábra tükrözi a megtakarítási hajlandóság gyors megugrását, amiből az olvasható ki, hogy a kínaiak megtakarítási határhajlandósága nem tükröz speciális kulturális sajátosságokat. E növekedésben szerepet játszott, hogy az idős családtagok nem számíthattak megfelelő állami támogatásra, illetve az egyre diverzifikálódó befektetési lehetőségek megjelenése is. Az állami bevételek radikális esése miatt jelentkező forrásigény kielégítése miatt kulcsfontosságúvá vált, hogy milyen gyorsan képes a bankrendszer felszívni és továbbítani a növekvő háztartási megtakarításokat a vállalatok felé, és hogy miként képes az újonnan létrehozott adminisztrációs közeg megőrizni a hitelállomány működőképességét. [Modigliani – Cao 2004; Naughton 2007]

Az 1978-as reformokat megelőzően nem létezett általános adópolitika. A reformok első hullámában bevezetett változtatások még csak a fiskális rendszer alapjait építették ki, de

ez sem jelentett átfogó megoldási kísérletet. A teherviselés és a támogatás mértéke eseti megállapodásoktól függött, a központi és a helyi kormányzati szervezetek közti munkamegosztás is szabályozatlan volt. A fiskális rendszer 1994-es reformját követően megszűnt az állami vállalatok profitjára vonatkozó előzetes szerződések rendszere (ld. az ipari reformok c. fejezet), a tulajdonlási típustól függő adóztatásuk és a korábban alkalmazott ipari és kereskedelmi adók. Helyüket egy egyszerű rendszer vette át, amelyben a 17%-os ÁFA-kulcs, a 33%-os nyereségadó és egyes luxus- és élvezeti cikkekre kivetett fogyasztási adó vette át.

38. ábra: Az adóbevételek alakulása és megoszlása (%; 1990-2014)

Forrás: Brondolo – Zhang. [2016. p. 7.] Saját szerkesztés

A lépések eredményeként stabilizálódtak a költségvetési bevételek. Miután a 90-es évek elején (ld. a fenti ábrát) lassan csökkent az adóbevételek aránya a GDP-n belül, 1996-tól 15 éven keresztül folyamatosan növekedett, összességében mintegy 15 százalékponttal. A központi kormányzati bevételek aránya a teljes kormányzati bevételen belül ugrásszerűen emelkedett 1993 és 1995 között, ami összhangban van azzal a korábbi állítással, hogy a reformok második korszakának meghatározó trendje a centralizáció. Összességében azonban ez nem jelentette a költségvetések újrhangolását. A helyi szintű kormányzati intézmények nagyságrendileg a teljes bevételek 20%-át kapták meg a központból. Megközelítőleg ennyivel ugrott meg az ábrán látható módon a központi

részesedés, így ez nem forráselvonás, sokkal inkább egy függési viszony kialakítása volt. Ennek a függésnek az egyik formája az volt, hogy a helyi szintű vezetőknek nem állt módjában új adókat kivetni, ami vidéken jelentős költségvetési nehézségeket okozott. A központi költségvetési kiadások között jelentős tételt jelentett az ország nyugati területeinek felzárkóztatásának finanszírozása, az infrastrukturális beruházások és a társadalombiztosítási rendszer reformja. [Brondolo – Zhang 2016; Naughton 2007]

5.2.2. A gazdaság szerkezetének átalakítása

Míg a reformok első korszakát Lau és szerzőtársai [2000] érvelése szerint nem jellemezte, hogy a változtatások árát egyes csoportok megfizetik, addig a második korszakban már általánosak voltak az aránytalan veszteségek. Azzal, hogy az árakat mindinkább megfeleltették a piaci áraknak általánossá vált a vásárlási döntések előrehozása és az áremelkedés. Korábban elterjedt gyakorlat volt, hogy a veszteségesen működő cégek állományát egyben tartásák, amit állami vezérléssel megvalósított, célzott banki mentőcsomagokkal valósítottak meg, így a munkások nem veszítették el állásukat. A 90-es évekkel ezt a költséges és a versenyképességet aláaknázó gyakorlatot is kivezették az általános megoldások közül.

A reformok vesztesei jellemzően a még mindig az állami vállalatokban dolgozók közül kerültek ki. A költségvetési korlát „keményedésével” és a piaci körülmények között működő versenytársak jelentette kihívással az állami vállalatok hatékonytalan, akár veszteségtermelő működését racionalizálni kellett. Az állami vállalatok versenyképességi hátránya és drága működtetése (a felelősségi szempont alacsony foka mellett szociális gondoskodó egységek is voltak) arra sarkallták a kormányzatot, hogy új gazdasági szerkezetet hozzanak létre. Ennek keretében sokan maradtak állás nélkül – a szerencsésebbeket korai nyugdíjazással vezették ki a munkaerőpiacról. „*E reform egyik fő problémája abból az ellentmondásból fakadt, hogy a kormányzat egyfelől kezdeményezője, másfelől viszont célpontja a reformnak*” [Jordán – Tóth 2012. p. 90.], azaz sok esetben félmegoldások születtek. Az 1998-2000-es periódusban az állami vállalatok 21 millió főt bocsátottak el, ezek közül azonban 13 milliót különböző területeken ismét alkalmaztak [Jordán – Tóth 2012. p. 92.]. „*Az állami vállalatoktól elbocsátott, a mezőgazdaságból kiszoruló munkanélküliek tömegét – hivatalosan – 2000-ben 176 millió főre becsülték.*” [Mészáros 2005. p. 9.] A másik adminisztratív megoldás a „*rendelkezésre álló munkások*” (xiangang) állományának létrehozása volt. Ők alacsony

kifizetési összeggel, de szerepeltek valamely vállalat kifizetési listáján, de munkát nem kellett érte végezniük.

Az évtized során kiegyenlítően zajló átalakítás befejezésére 1997-ben egy hároméves tervet hirdettek meg. Ennek érdekében az ez évi XV. kongresszus a köztulajdon fogalmát újraértelmezve kiterjesztette azt a részben magántulajdonban lévő cégekre is. Így vette át a szóhasználatban az *állami tulajdon* kifejezés helyét a köztulajdon, ami már csak részben, vagy pusztán adminisztratív szempontból jelentett állami tulajdont.

Ez lényegében egy rejtett privatizációs hullámot jelent, amely jellemzően spontán és illegálisan valósult meg (ráadásul a különböző régiókban sajátos megoldások is terjedtek). A reformok kezdetén még ötletként sem merült föl a privatizáció elindítása a KKP-n belül, csupán az új belépők által alakították át ekkor a gazdaságot. Később is kerültek a szó használatát, helyette az újrendezés kifejezést használták. Ennek keretében a névleges kollektív tulajdon valójában egy-egy személy, vagy család igazgatása alá esett. Ők általában a KKP helyi vezetői, vagy az adminisztrációért felelős személyek közül kerültek ki, így „számos hivatalnok, káder *"menti át" politikai hatalmát gazdaságiba*” [Jordán 1996. p. 55]. Egy másik formája ennek a folyamatnak a részben külföldiek bevonásával működő cégek elterjedése. Ezek a külföldi befektetők jelentős kedvezményeket kaptak ráadásul, amelyeken negatívan érintették a központi költségvetést.

Az eredményül kapott kaotikus rendszer jellemzésére élethű összefoglalást ad Jordán Gyula *A privatizáció Kínában – tények és feltevések* c. tanulmányában:

„Jelenleg a helyzet olyan, mintha a föld nem lenne senkié (bár, mint említettem, jogilag a kollektíváé, azaz egy nehezen körvonalazható tulajdonosé): nem a paraszté (nem adhatja-veheti), nem az államé (nem jut adóbevételekhez a földek bérbeadásáért), sőt még a kollektíváé is csak korlátozottan, hiszen esetleg évtizedekre haszonbérbe kiadja a parasztnak.” [Jordán 1996. p. 48].

A gazdaság szerkezeti átalakulásának eredménye az állami tulajdont illetően egy központi kormányzati és egy helyi kormányzati szegmens kialakulása lett, melyek

megközelítően azonos súlyát tették ki a gazdaságnak. Miután 1983-ban a magánszektor is a szocialista gazdaság részének nevezték csak 1999-ben született meg az alkotmánymódosítás, amely a magántulajdont a szocialista piacgazdaság fontos összetevőjének nevezve formálisan is beépítette a támogatott gazdálkodói formák közé. A központhoz tartozó vagyon igazgatására 2003-ban, amerikai tapasztalatokra építve létrehozták az Állami Vagyont Felügyelő és Kezelő Bizottságát (SASAC), majd a következő években az alacsonyabb közigazgatási egységekben is létrehozták ennek helyi megfelelőit.

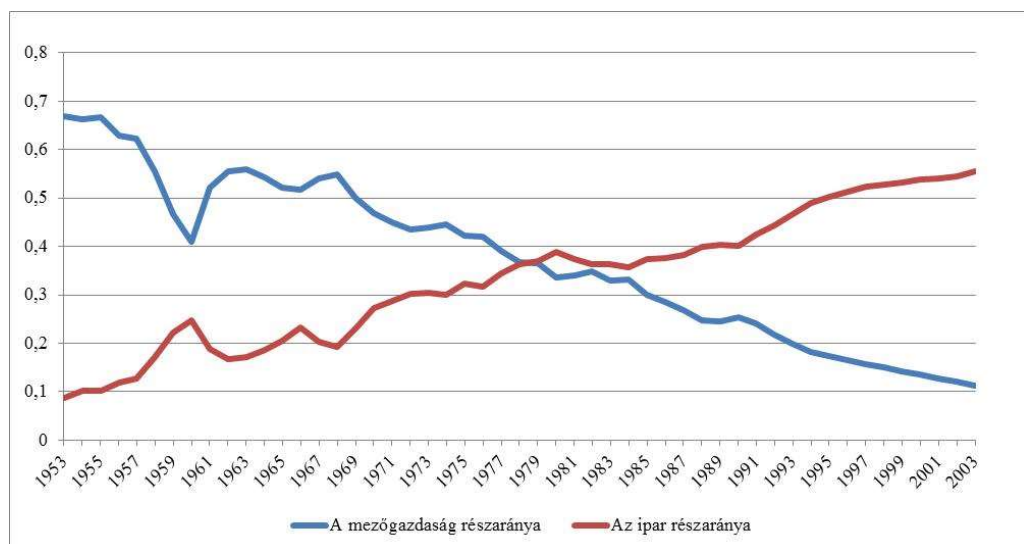
A gazdasági élet átalakulására, valamint az ebből fakadó egyenlőtlenségre, potenciális politikai következményekre felkészülve Jiang igyekezett az érintett társadalmi szereplők számára helyet teremteni a pártállami rendszer mechanizmusai között. A 2002-es pártkongresszuson elfogadott „hármass képviselet” filozófiája szerint az *„első képviselet” a párt hagyományos – munkás-paraszt-értelmiség – bázisára épül. A „második képviselet” körébe azokat az értelmiségieket, szakmai elitet kívánják nagyobb számban bevonni, akiket „nyugati” vagy nyitottabb gondolkodásuk miatt korábban sokat bíráltak és üldöztek. A „haladó produktív erőként” említett gazdag magánvállalkozók adják a harmadik pillért*. [Mészáros 2002. p. 2.] A döntés eredményeként a KKP immár a haladó produktív erők és kultúra, valamint a nép széles rétegeit képviseli. Egyfelől nem szakítottak az osztályharc logikájával, másfelől viszont a munkásosztály kizárólagos képviselete helyett immár a társadalom ezen hármass felosztását egyszerre képviselték.

A hármass képviselet lényege a KKP hatalmának tartós legitimálása volt. A párttagság újraformálása arra a kérdésre volt válasz, hogy miként lehet megelőzni a gazdasági szabadságot kihasználva megerősödő szereplők szembefordulását a politikai vezetéssel, aminek a politikai szabadság fokának megkérdőjelezése lehetett volna ütközőpontja. A kommunista ideológia szempontjából így „felhígult” a KKP vezetése, ám az alapvető politikai struktúra mégis védettséget kapott, mert párttagságukkal a frakcióharc intézményrendszerén belülre sikerült kényszeríteni ezt a csoportot. Ez a politikai-gazdaságpolitikai manőver annak is példázata, hogy a részenként megfigyelhető ellentétek egy nagyobb, átfogó nézőpontban mégis stabil rendszerré állhatnak össze.

5.2.2.1. Agrárium

Azzal, hogy a kormány egy széleskörű liberalizációs programnak [ld. Huang – Jikun – Otsuka – Rozelle 2008] a részeként lehetővé tette a földtulajdonlást, és így a friss tulajdonosok szabad kezet kaptak a földjeiken felhasznált technológia megválasztásában, lehetővé vált, hogy a mezőgazdasági termelést immár a technológiai fejlesztésre alapozzák [Jin – Ma – Huang – Hu – Rozelle 2010] A gépeket először jellemzően az öntözésben, majd később a növénytermesztésben kezdték alkalmazni. Ennek folyományaként a nagy traktorok helyét egyre inkább a kisebb gépek vették át. A termelési eljárások terén megvalósult reformok ugyanakkor tovább távolították egymástól a mezőgazdasági és az ipari részesedést a GDP-hez viszonyítva (ld. az alábbi ábrán).

39. ábra: A mezőgazdaság és az ipar részaránya a GDP-ben (%; 1953-2003)

Adatok forrása: Maddison [2007. p. 160]. Saját szerkesztés

A mezőgazdaság fejlesztése három csatornán valósult meg ebben a periódusban. Egyrészt 1994-től 2000-ig ismét gyorsulva terjedt az öntözés alkalmazása. Másrészt mindinkább elterjedt a növényvédő szerek, valamint a szerves és műtrágya használata. Utóbbiak kínálata főként az 1978-1996-os periódusban ugrott meg, köszönhetően többek között az importnak is. A műtrágyaimport stratégiai jelentőségű volt, lévén Peking így tudott valamelyest védelmet biztosítani az agrárfoglalkoztatottak számára – megelőzve azt, hogy maguk a termények importja kiváltsa a munkájukat. Harmadrészt az 1949 óta folyamatosan fejlesztett kutatói kapacitások eredményeként sikerült javított

minőségű takarmánymagokat bevonni a termelésbe. A kutatási projektek decentralizált módon, az egyes régiók adottságainak és igényeinek megfelelően zajlottak.

A kínai vidék piacgazdasági átmenetéhez alapvető követelmény a munkaerő és a föld piaci viszonyok közti árazásának kialakítása. Az ehhez szükséges intézményi változtatások terén (a tulajdonjogok tisztázása és a földpiac létrehozása által) mérföldkönek számít a vidéki földek szerződéses viszonyait szabályozó törvény 2003-as elfogadása.

A kollektív vidéki vállalatok a 90-es évekre egyre inkább ki voltak téve a piaci versenynek, pozíciójuk védettsége és kezdeti relatív előnyei egyre csökkentek. Ennek oka részben a szigorú makrogazdasági politika, a források szűkössé válása mellett az is volt, hogy egyre inkább ösztönözték a városi vállalatokat is, hogy azokban a szegmensekben tevékenykedjenek, amelyek kezdetben jellemzően a kollektív vállalatok piacai voltak. Ezek átalakítását tehát maga a piac sürgette. Az 1995-1996-os évekkel a vidéki ipar új reorganizációja vette kezdetét. Ennek egyik iránya volt a már tárgyalt magánosítási hullám, a másik iránya pedig az új viszonyokhoz igazodó új gazdálkodási formák megjelenése volt. Egyrészt a jellemzően magántulajdonban lévő, de hibrid tulajdonosi háttérrel működő közepes méretű cégek váltak a gazdaság új dinamikus szereplőivé. Másrészt az ezredfordulót követően kezdtek elterjedni a vidéki és elővárosi régiókban a versenyképes ipari klaszterek, melyek elsősorban könnyűipari (pl. zokni) termékeket gyártottak és 3-4 nagyvállalat körül kialakult kisebb cégek hálózatából álltak. Bár klaszterek több országban is kialakultak, de fontos megemlíteni, hogy a kínai gazdálkodói gyakorlatnak hagyományosan része, hogy a kisebb termelőket közbülső szereplők kapcsolják a nagyobb piacokhoz. [Naughton 2007]

A vidéki kollektív vállalatok kettős jelentőséggel bírnak témánk szempontjából. Egyrészt kiemelendő, hogy egyedülálló módon Kínában alakultak ki olyan termelési formák a klasszikus szocialista tervgazdaság leépítésének korszakában, amelyek maguk is még a közösség tulajdonát képezték. [Naughton 2007. p. 287.] Másrészt meg kell vizsgálnunk annak okát, hogy miért működhettek ilyen sikeresen ezek az intézmények. A gazdaság szerkezetéből fakadó okokat már az előző fejezetben tárgyaltuk, ám ezek csak lehetőséget adtak a sikerre. Ezek kiaknázása modern, nyugati gazdálkodáshoz szokott szereplők számára egyáltalán nem triviális, lévén nem voltak adottak hozzá a

szerződéses viszonyok, és a helyi és központi döntéshozók jogosítványainak elválasztása is hiányzott.

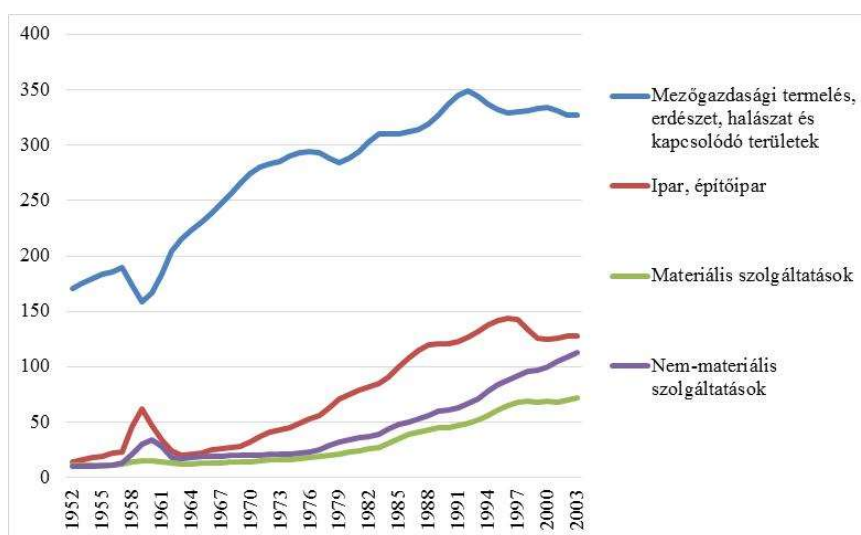
Pusztán intézményi megközelítésből [pl. Chang és Wang 1994] érvelhetünk azzal is, hogy a korabeli intézményi bizonytalanságokhoz legjobban illeszkedő, azokat önmagukban leképező gazdálkodási formákként voltak képesek ezek a vállalatok működni, ám ezzel a kérdés lényegére, az ösztönzők és a bizalom hiányára még nem adtunk választ. Úgy véljük, hogy ez leginkább a kínai magaskultúrából fakad. [ld. pl. Weitzman és Xu 1994] Amint azt a 2. fejezetben bemutattuk, a világ és benne az egyén szerepének kínai megközelítése nem csak a jogokból, hanem a kötelességekből éppúgy következhet. Kötelességet pedig nem csak utasítással vehet magára egy szereplő, hanem az a helyzetből magából is következhet. Így következhetett a vezetés és a végrehajtás különböző szintjein a kötelességtudat, amely nem írta fölül egy pillanat alatt a korábbi évtizedek során visszaéléseket, de az egyes szinteken megnyilvánuló tettekreklés lassanként átalakította a közvetlen vezetőkbe vetett bizalmat. Ezzel a fokozatos fejlődéssel váltak a kollektív vállalatok a fejlődés motorjaivá, ami még inkább aláhúzza azt az előző fejezetben tárgyalt állítást is, hogy a reformkorszak alapvetően az agráriumból indult.

A világgazdasági válság utáni korszakban új kihívások érték a mezőgazdaságot. Mindinkább meg kell felelnie az egyre bővülő és mind változatosabbá váló éltrend kiszolgálásának. A növekvő húsfogyasztás önmagában is megoldandó feladatot jelent, ám a takarmányozás miatt ehhez a korábbinál is több búzára van szükség, így itt a mennyiségi és a minőségi fejlesztés kérdése is megoldásra vár. Mindezt ráadásul egy olyan környezetben, ahol a WTO-tagság miatt a termények árának adminisztratív emelésén keresztül Peking már nem tud végtelen támogatást nyújtani a termelőknek. A vidék versenyképességének fejlesztése egyre inkább kitett az infrastrukturális adottságoknak, ami továbbra is jelentős beruházásigényt jelent. A másik kulcstényező a kutatási projektek sikeressége. Kínában továbbra is a Kínai Agrártudományi Akadémia (Chinese Academy of Agricultural Sciences, CAAS) közpénzből finanszírozott projektjeitől várják azokat a biotechnológiai és génmódosítási megoldásokat, amelyek javíthatják az agrárium teljesítményét.

5.2.2.2. Ipar

A korszak ipari reformjainak központjában az állami vállalatokban (*danwei*) zajló ipari termelés, illetve annak gazdasági súlyának átalakítása állt. Ebben kulcsszerepe volt az ugrásszerűen megnövekedett külföldi tőkebefektetéseknek és az 1993-ra kidolgozott társasági törvénynek, amely a jogi formája volt az állami vállalatok „piacosításának”, lényegében a kemény költségvetési korlát és a versenyképességi szempontok alkalmazásának. Az átalakulás radikális jellegét érzékelteti, hogy a teljes állomány 40%-a elvesztette az állását, a városi foglalkoztatottságon belül a közösség alkalmazásában állók száma pedig harmadára csökkent. A létszámcsökkentés az állami vállalatoknál termelékenységbeli fejlődéssel egyensúlyoztak ki – a teljes tényezőtermelékenység 1998 után évi 5,5%-kal nőtt átlagosan, ami ugrásszerű eredmény az 1978-1998-as időszak értékeihez képest (ez -0,4 és 0,3% között mozgott). [Naughton 2007, Zhu 2012] A szektoronkénti foglalkoztatottságot ábrázoló alábbi grafikonnál is leolvasható az állami ipari vállalatokban a foglalkoztatottság esése 1997 után.

40. ábra: Foglalkoztatottság szektoronként (1952-2003)
(millió fő)

Adatok forrása: Maddison [2007: 168, 170]. Saját szerkesztés.

Összességében az állami vállalatoknál alkalmazott munkaerő-állomány az 1992-es csúcstértről (35 millió fő) bő 2005-re 6 millió főre csökkent. Az elbocsátások

jelentette politikai kockázatot csökkentette a 90-es évek közepén végrehajtott társadalombiztosítási reform, mely bizonyos védettséget adott a munka nélkül maradtak családjai számára is. Szintúgy ezen éles szakaszhatárt szemlélteti a 24. ábra: 1993-tól radikálisan esett a központi és a helyi kormányzat szerepe az acélértékesítésben és az amúgy is bővülő vállalati értékesítés lényegében átvette ezek helyét, amivel az évtized második felére a piac kinőtte a tervezési mechanizmusokat. [Maddison 2007]

A továbbra is állami irányítás alatt zajló termelést a XV. pártkongresszuson (1997) kihirdetett új irányelv szabályozta. Az „*Összefogni a nagyokat, elengedni a kicsiket*” jelszóval meghirdetett program célja a volt, hogy összevonások révén versenyképes vállalatóriásokat hozzon létre, míg a többi szereplőt az alacsonyabb szintű igazgatási egységek felügyeletére bízták, akik akár átalakíthatták, akár a magánszféra bevonásával kivezethették őket a központi költségvetésből. Ennek eredményeként a 90-es évek végére a központi tulajdonlásban álló cégek az energiatermelésre és olyan cégekre korlátozódott, amelyeknél a méretgazdaságossági szempontok határozták meg a termelést (közlekedés, telekommunikáció, bankszektor, oktatás, stb.). A reorganizáció eredményeként 1998 trendforduló volt már az állami vállalatok profitrátáját illetően és innentől ismét mind nagyobb részét adták az éves GDP-nek (2005-re megközelítették a 4%-ot) – amint az a következő ábrán is látható.

41. ábra: Az állami vállalatok profitrátája

Forrás: Naughton 2007. p. 305.

Az ipari termelés szerkezetének átalakulása cezúrát jelentett a jellemző termékek szintjén is. Az első reformkorszakra jellemző, változatos könnyűipari termelés 1995 után folyamatosan veszített súlyából. Helyét a fejlett technológia alkalmazását igénylő eljárások, így az elektronika, a telekommunikáció vették át [Naughton 2007. p. 332.]

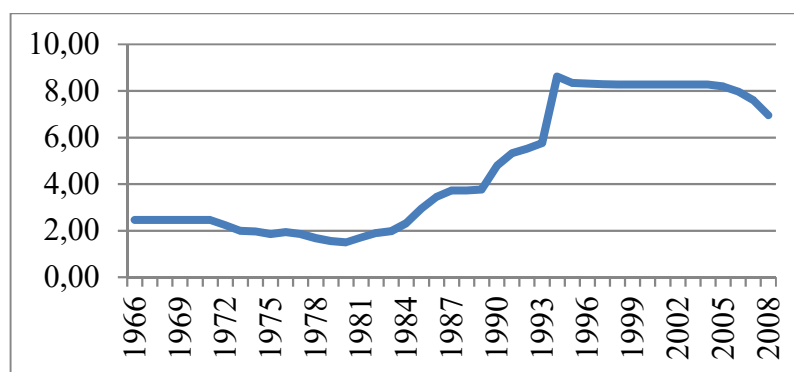
A gazdaság szerkezetének átalakítására tett erőfeszítések eredményeként egy új, hármas felosztású cégstruktúra erősödött meg az ezredfordulóra. Az 1990-ben még a gazdasági termelés több mint felét az állami vállalatok adták, ám 1999-re súlyuk 28,2%-ra csökkent, aminek helyét teljességgel a vegyes vállalatok, a kizárólag külföldi tulajdonban lévő cégek, részvénytársaságok és magántársaságok szívták föl 36,4%-ra növelve a jelentőségüket, miközben a harmadik komponens, a vidéki kollektív vállalatok hozzájárulása (TVE) mindvégig 35-36% volt.

Az átalakítások eredményeként az ipari egységekben folyó termelés mind jobban megközelítette a tisztán piaci mechanizmust, ám továbbra is jelentős különbségek fedezhetőek föl a háttérben. A stratégiai döntésekért felelős vezetők számára nem tisztán a profit, vagy a diszkontált jelenérték jelenti a célszámokat. Lévéen nem jöttek még létre (kellő számban) olyan specializált kormányzati ügynökségek, melyek az egyes vállalatokat a szakterületnek megfelelően világítanák át, így az azokat ellenőrző megbízottak részben szakmaiatlan, részben önellentmondó beszámolókat készítenek, illetve növelik a korrupciós fenyegetést is. (A SASAC lényegében e probléma megoldására jött létre 2003-ban, ám az első években még nem voltak teljesen képesek betölteni funkciójukat. Ennek oka a fenti tényezők érvényesülése mellett az is, hogy a KKP-n belül jelentős érdekelletéket hoztak felszínre, amik kezelése még politikai megoldást igényel.) Továbbá a cégvezetők beosztásáról végeredményben a KKP dönt, így ezeknek a nem piaci elvárásoknak is meg kell felelnie a vezetőnek. Az ár alakulása terén is csak részlegesen valósul meg a piaci mechanizmus, mivel továbbra is különböző áttéteken és szabályozásokon keresztül Peking képes befolyásolni a végső árat. Ennél fogva a puha költségvetési korlátot sikerült ugyan a reformkorszakban jelentősen átalakítani, ám továbbra is csak bizonyos megszorításokkal tekinthető tisztán keménynek. [Naughton 2007. p. 310-315]

5.2.2.3. Külkereskedelem

A reformkorszak elején, egészen 1994-ig a kínai valuta nem volt konvertibilis. A nyitás előtti periódusra az volt a jellemző, hogy értékét a fix 2,5 jüan/dollár szinten rögzítették, addig az élénkülő gazdasági kapcsolatok hatására egészen, 1,5 jüan/dollárig erősödött az árfolyam, ami úgy költségvetési, mint versenyképességi szinten veszélyeket jelentett, ezért a 80-as évek elején megkezdődött a tartós leértékelés korszaka – ld. az alábbi ábrát. Ebben is ugrásszerű változást jelentett az 1994-es leértékelés, ami tartós exporttámogató eszköznek bizonyult. A kezdetben 8,7-es szinten meghatározott árfolyam végül a 8,28-as szinten stabilizálódott. A monetáris politika ezt az értéket 10 éven keresztül tartotta változatlan szinten. [Gábor 2009]

42. ábra: A jüan/dollár árfolyam változása (1966-2008)

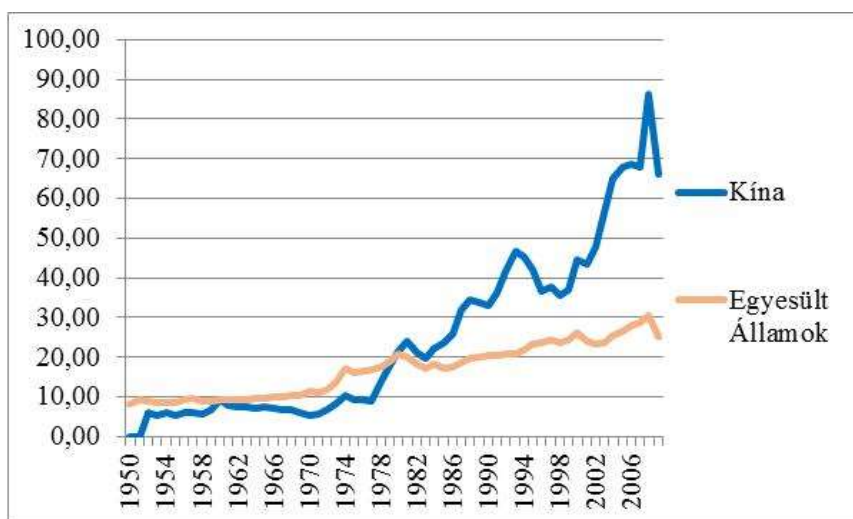
Adatok forrása: Penn World Table Version 9.0. Saját szerkesztés.

Az ezredfordulót követően azonban szokatlan módon Kínában kettős külgazdasági többlet alakult ki. A folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg egyaránt többletet mutatott, amit a hivatalos jegybanki tartalék növekedése szívott föl, aminek eredményeként 2008-ra az amerikai államadósság legnagyobb külföldi tulajdonosa lett. [Gábor 2010; Kissinger 2014. p. 502] A kínai árfolyampolitikából jelentős nemzetközi viták eredtek, ami önmagában is disszertáció mélységű témát jelent. Mivel ez nem tárgya részleteiben jelen dolgozatnak, ezért a konfliktus értékelésétől és részletes bemutatásától is tartózkodunk. A kritikusok által a kínai vállalatoknak kedvező valutamanipulációnak tartott magatartás olyan hullámokat generált Amerikában, hogy szenátorok kormányzati szankciókkal fenyegetőzve igyekeztek nyomást gyakorolni Kínára. Ami nyugaton sokfelé elfogadhatatlan gazdaságpolitikai manővernek számított, az voltaképpen sokkal

inkább egy geopolitikai terv és egy belbiztonsági stratégia része volt: „*A kínaiak számára egy olyan valutapolitika, ami előnyben részesíti a hazai termelőket, nem annyira gazdaságpolitika, hanem inkább Kína politikai stabilitásának egyik megnyilvánulása.*” [Kissinger 2014. p. 516.] Ahogy azt már ebben a fejezetben idéztük Jiang Zemintől, a kínai politizálástól idegen, hogy engednének a nyomásnak, így az árfolyampolitikában beálló változást nem szabad kizárólag a nyugati aggályokból levezetni. Ugyanis mindeközben Peking maga is egyre inkább a belső fogyasztás súlyának növelésében gondolkodva tervezte a gazdaság fejlesztését. [Inotai 2010] E két hatás együttes eredményeként Kína letért a korábbi útról és 2005. július 21-én megkezdte az árfolyam fokozatos erősítését. Ez elsőként 6%-os változást jelentett.

Az export terén említett „aránytalan” előnyök egy átmeneti fejlődési fázist jelentettek, miközben a radikális értelmezés egy agresszív külpolitikai stratégia gazdasági lábának tekintette. A reformok előtt még marginális értékét adta a GDP-nek a teljes kereskedelem. A reformokkal együtt megvalósított nyitási politika eredményeként a kínai gazdaság kinyílt és a hetvenes évek elején még 5%-os értékről (lásd az alábbi ábrán) előbb a nemzetközi átlagot közelítette meg, majd a WTO-tagsággal újabb ugrásszerű növekedésnek indult. A 2001-ben még 266,2 milliárd dolláros exportérték hét év alatt több mint megötszöröződött, az import pedig nagyságrendileg 4,6-szorosára nőtt. [Morrison 2015. p. 20-21.]

43. ábra: A kínai és az amerikai gazdaság nyitottsági foka.

Adatok forrása: Penn World Table Version 9.0. Saját szerkesztés.

Az exportdinamika gyorsulásában kulcsszerepe volt a külföldi tőke bevonásának is. A külföldi tőkebefektetések a 90-es évek elején ugrottak meg. Miután a 80-as években lassan elérték az éves GDP 1%-át, addig 1994-re már 6%-on állt és innen kezdett lassan ereszkedni.

Mivel a legnagyobb tőkeforrások Hong Kong, Tajvan, Makaó és egyes adóparadicsomok voltak, ezért a külgazdasági nyitás is kezdetben Hong Konghoz közeli területeken valósult meg (Guangdong, Fujian). Évi 20-30 milliárd dollár érkezett ezen országokon keresztül Kínába 1992 és 2001 között, majd a WTO csatlakozás 30-35 milliárdos szintre emelte a tőkebefektetéseket. A három ipari óriás (USA, EU, Japán) volt a második legfontosabb tőkeforrás, a harmadik pedig egyéb ázsiai országok. Mindezek együttesen sem érték el az első csoportból érkező tőke összértékét.

A gazdasági nyitást a szabadkereskedelmi zónák felállítása követte. Ezt az árfolyam gyengítésén túl olyan eszközökkel toldották meg, mint a nemzetközi kereskedelmi monopólium leépítése, az export (importnál is gyorsabb) liberalizálása, a gazdasági döntéshozatal decentralizációja, a profitösztönzők szerepének növelése, valamint kiépítették a belső piac adminisztratív védelmét is. A változtatások eredményeként az export és az import gyors növekedésnek indult. Az exportszerkezeten belül a munkaerő intenzív alkalmazására épülő termékek (vegyes iparcikkek, gépipar, elektronika) mind nagyobb részt tettek ki, noha még 1985-ben is a kőolaj volt a legjelentősebb exporttétel (20%). Az 1996-2001-es periódusban a külkereskedelem növekedése lassult, aminek oka a további reformlépések elmaradása és az ázsiai pénzügyi válság együttesen lehetett. A WTO-tagság adott ismét lendületet az export növekedésének. Az importoldalon a tőkeintenzív termékek nagyságrendileg 2/3-át adták a kereskedelemnek (ezen belül is kiemelt súlya volt a termőfölddel kapcsolatos kiegészítőknek), a fennmaradó részre pedig a magas tudásigényű termékek voltak jellemzők. A gépipar, az elektronika mindkét csoporton belül meghatározó volt. [Naughton 2007] Mindennek eredményeként Kína előbb Japánt (2006), majd az Egyesült Államokat (2010) is lehagyta a bruttó hozzáadott érték terén a világ legnagyobb gyártói sorában. [Morrison 2015. p. 10.]

5.3. Összefoglalás

A reformok első korszakától a világgazdasági válságig tartó időszakban a Deng által megkezdett reformok szellemisége folytatódott. A konkrét gazdaságpolitikai programon belül – bár jelentős változások, ugrásszerű eredmények is születtek – a kontinuitás volt a meghatározó elem. Az előző fejezetben leírt programnak a kiteljesedéseként az ezredfordulót követően Kína letért az export- és beruházás-orientált modellről, aminek jelképes szakaszhatára lehet a WTO-tagság elnyerése. Ennek részeként már az évezred elején előrevetítik, hogy a következő korszakban áttérnek a fogyasztásvezérelt növekedési modellre.

Míg a reformok előtti időszakban a növekedés forrása főként a fizikai tőke és az emberierőforrás-kapacitás bővítése volt, addig *„az elmúlt 3 évtized gyors növekedését nagyobb részt vezette a termelékenység-növekedés, mint a tőkebefektetések”* [Zhu 2012. p. 104] A második reformkorszak tartalma a tervutasítások szerepének csökkentése és a piaci mechanizmusok gazdaságszervező erejének kiterjesztése volt. Ennek részeként egységesítették a gazdaságban megjelenő árakat, előrelépést értek el az egységes szabályozás és adórendszer kiépítésén keresztül – ráadásul mindezt minimális társadalmi konfliktusok árán érték el. [Naughton 2007. p. 88.] A reformok előrehaladtával a magánkézben lévő vállalatok mindinkább bizonyították versenyképességbeli előnyüket az állami vállalatokkal szemben. Ebben a korszakban a makrogazdasági stabilitást a bankszektor a hitelezési gyakorlaton keresztül tartotta a kezében. A makrogazdaság irányításához szükséges intézményrendszer kiépítésével és a gazdasági termelés jogi szabályainak átalakításával sikeresen fékezték meg az inflációs nyomást, és alakították ki a teret a piaci mechanizmusoknak.

Miközben Kína a 90-es évek elejétől konzekvensen szembeállt az uralkodó nyugati világértelmezésekkel, sikeresen választotta el egymástól a gazdasági és politikai kapcsolatait. Pragmatizmusának jelentős szerepe volt abban, hogy a külföldi tőkebefektetések, technológiaimport egyre szélesebb körben tette lehetővé a jólét növekedését, így hozzájárulva a mélyszegénység átfogó felszámolásához és a társadalmon belüli jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenség növekedéséhez. Ennek eredményeként az évtized végére a világ vezető exportőre (megelőzve Németországot), a világ második legnagyobb gazdasági hatalma (megelőzve Japánt), és a világ

legjelentősebb valutatartalékaival rendelkező országa lett [Inotai 2010]. Ebben a korban fogalmazódnak meg a nemzetközi kapcsolatok kínai iskolái, mintegy kapcsolódási pontjaként a gazdasági fejlődésnek és a kínai magaskultúrának, világértelmezésnek. A következő fejezetben ezeket mutatjuk be.

6. KÍNA LEHETSÉGES JÖVŐBELI STRATÉGIAI POZÍCIÓI. ÖSSZEFOGLALÁS

A kínai magaskultúra és az áttekintett időszak gazdaságpolitikai trendjei együttesen formálták a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláinak kialakulását, az egymástól karakteresen különböző külpolitikai jövőképeket. Ebben az összefoglaló fejezetben egyszerre tekintjük át a dolgozat gondolatmenetét és vezetjük azt tovább a jelenkori kínai *világképekre*. Ennek a szerkezetnek két fő indoka van. Egyrészt egybeesik a világgazdasági válság kibontakozása és az, hogy gazdaságpolitikai potenciálja miatt immár Kínára a világ vezető hatalmaként kell tekinteni. Másrészt a viszonylag egységes kínai világképen belül, amiként a 2. fejezetben kiemeltük, sok irányzat húzódik meg, így a kínai kulturális hagyomány sem tekinthető homogén, monolit egységnek. Napjainkban is frakciók közti versengésben dől el a követett irányvonal, a világkép fejlődése. Hovatovább ebben a frakcióharcban új fejlődési fázisként értékeljük, hogy napjainkban az egyes szárnyak közti szakmai vita mind nagyobb mértékben zajlik a gazdasági szereplők tágabb körének bevonásával, illetve a teljes társadalom előtt. A frakciók közti versengésnek eredménye, hogy több világkép is megfogalmazódik. A fejezetben bemutatandó stratégiai megközelítések – amelyeket gyakran a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláinak is tekintenek – ezen világképek sokszínűségét tükrözik (szintén a teljesség igénye nélkül) azzal a céllal, hogy a kínai magaskultúra gazdaságmodernizációbeli szerepét jelezze – úgy a XX. század második felében, mint a következő évtizedekre előre vetítve.

E világképeket számos megközelítés szerint lehet egymástól elkülöníteni. A továbbiakban követett elválasztásuk szerint az idealista, a pragmatikus és a realista értelmezéseket különböztetjük meg. Általánosságban az idealista megközelítés sokban merít a kínai magaskultúra hagyományából. A harmóniát, az együttműködést, a bizalmat alapul véve projektálható ezek tiszta alkalmazása a jövőre, ám történelmi távlatban vizsgálva az ország múltját nem találunk ilyen időszakot. Még kevésbé szorgalmazható az idealista kép egyoldalú hirdetése, ha bármely Kína szomszédságában élő nép helyébe képzeljük magunkat. A realista jegyekből egy militáns, agresszív, a nyers erőt, hatalmi akkumulációt maximalizáló ország képe rajzolható meg. Bár a legista hagyomány lehet ennek alapja, de amint a 2. fejezetben jeleztük, ez a belső

politikai instabilitás veszélyével jár, amit a globalizáció jelen fázisában külső nyomásgyakorlás is tetézne.

A pragmatikus közbülső megközelítés szintézis. Azonban értelmezésünkben nem az önérdékkövetés és a túléléshez szükséges navigáció elegye és nem is csupán a magasztos értékek földi korlátok miatti részleges követésének eredménye. A pragmatikus megközelítés a kínai magaskultúrából fakadó bölcséleti törvények alkalmazását jelenti, amelyek eszközként nem csupán a konkrét helyzetek diszkrét megoldását szolgálják, hanem dinamikus megközelítésben a harmónia kiteljesedését, ami által a folyamatok oksági összefüggést követve egységes programmá, a fejlődés ívévé állnak össze. Ez a pragmatikus megközelítés tehát nem egyoldalúan merít a két szélsőségből. Nem az eszmei célokat emeli ki az idealizmusból és az erő gyakorlatát a realizmusból, hanem a valóságértelmezés által köti össze őket. A valóságtól elrugaskodott, megvalósíthatatlan értékek irrelevánsak a döntéshozó szempontjából. Az értékek ismerete, követése nélkül pedig a realista megközelítés is elrugaskodott a valóságtól – legalábbis a kínai magaskultúrából következően. A biztonság, a rend, az önrendelkezés pusztá maximalizálása helyett ezek *optimális szintjének* fenntartása által realizálható csak tartósan az ország *önérdeke* – ezen optimum azonban már mérlegelő értékelés, értékek követése által valósulhat csak meg.

6.1. A dolgozat áttekintése

Jelen dolgozat célja annak bemutatása volt, hogy Kína magaskultúrája az 1949-2007-es periódusban – ugyan változó mértékben és ellentmondásosan, de – mindvégig megjelent és irányította a gazdaságpolitikai döntéshozatalt és külpolitikát. Míg az elmúlt évtizedekben jellemzővé vált, hogy a közgazdaságtani elemzések mindinkább távolodnak a más tudományágakkal való szerves kapcsolattól, addig a Doktori Iskola nevéhez és szellemiségéhez igazodva multidiszciplináris megközelítésben igyekeztünk értelmezni Kína útját a Népköztársaság megalakulásától a világgazdasági válságig.

Ennek során elsőként meghatároztuk a dolgozat alapkoncepcióját, valamint fő- és alhipotéziseit, módszertanát, indokoltuk az irodalomválasztást. A XXI. századi globalizáció biztonságpolitikai szempontjainak összefoglalása után arra a következtetésre jutottunk, hogy a globális partnerség névvel illetett hatalomgyakorlási

rend szolgálhatja ezek szigorú kontrollálását, normalizálását. Ezt a munkamegosztást többek között Kissinger koevolúció-elméletével is összevetettük, és azok lényegi azonossága mellett érveltünk (ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik az A főhipotézis, valamint az A/a és A/b alhipotézisek). A korszak meghatározó folyamata a normatív konvergenciát célzó gazdaságpolitikai programok kivitelezése. A Kínával való mindenszintű nyugati kapcsolat lényegét tehát nem a tisztán statisztikai összefüggések adják, hanem a döntéshozói mozgásterek egymáshoz illeszkedésének dinamikája. Ezen a téren úgy érveltünk, hogy a globális partnerség a magaskultúrák közös alapértékeire épít, így összhangban van a kínai kultúrára épülő gazdaságpolitikával is. Ekképpen a civilizációs szintű kérdések közös kezelésének intézményrendszere és képes a döntéshozói mozgásterek optimalizálására, konfuciuszi harmonizálására.

Fontos hangsúlyozni, hogy nem volt szándékunk azt sugallni, hogy Kína csak békés eszközökkel, más szereplők igényeihez igazodva fogja meghozni saját döntéseit. És az sem vethető el, hogy a globális partnerség intézményrendszerét történelmi távlatokban nem alkalmazzák majd, illetve hogy az sikeresen fogja megoldani az emberiség valamennyi kihívását. Állításunk csupán annyi, hogy erre lehetőség van, aminek elvi és gyakorlati formái ugyanúgy következnek a klasszikus nemzetközi hatalmak, mint például Kína saját kultúrájából, gyakorlatából, valamint hogy ennek előretörése egyre élénkülő trendként figyelhető meg. Ezért a XXI. században a globális gazdasági, gazdaságpolitikai hatalom elosztásának és gyakorlásának a globális partnerséghez való illeszkedése egy releváns mérce, amit úgy szakpolitikai, mind átfogóbb témák esetén általánosan is szükségesnek tartunk beemelni az egyes elemzésekbe. Hiba lenne azonban elhanyagolni a nacionalista és háborús tendenciákat. Annyi normatív megállapítás azonban tehető, hogy az ezekkel szembeni fellépés a nemzetközi közösség feladata, és ebben támaszkodhat a kínai hagyomány egyes elemeire.

A második fejezetben a kínai eszmetörténeti hagyomány szerepét tárgyaltuk. Ezen belül kiemelten foglalkoztunk a frakcióharc mechanizmusával és a konfuciánus, a taoista és a legista örökséggel. Az irányzatokat egyesével vizsgálva mutattuk be, hogy egyik sem tagadja a piaci mechanizmusokat, összhangba hozhatóak azzal (C/b alhipotézis). A frakcióharcot illetően kiemeltük, hogy az nem csupán tagadja a plurális berendezkedést, hanem meg is előzheti annak kialakulását. Mivel a politikai rend és stabilitás fenntartható formáinak forrásai (konfucianizmus, taoizmus) mellett radikális (legizmus)

irányzatok is részét képviselik a kínai hagyománynak ezért a frakcióharc állandó kérdése leírható ezen koncepciók relatív pozícióinak dinamikus alakulásaként is (C főhipotézis, D főhipotézis).

A filozófiai iskolák közül a legkonzervatívabb irányzat, a konfucianizmus a természetből következő harmónia gazdaságpolitikai elérésének és fenntartásának normáját hirdeti a tudás, a rítusok által. Több ez, mint a status quo-ból fakadó stabilitás védelme, mert a politikai közösségen belüli rend és harmónia célkitűzése egyben az erkölcsből levezetett hatalomgyakorlás eszményét fejezi ki, ami önmagában is dinamikus és megújuló folyamat. A konfucianizmus és a taoizmus között közös pont, hogy a politikai stabilitás forrását a természetből vezeti le és az ég metaforájával érzékelteti. A lényegi különbséget az jelenti, hogy a taoisták szerint a helyes hatalomgyakorlás alapja a tudással szemben maga az erény, így megelőzi a kevesek tudására épülő intézményrendszer kialakulását. Ezzel hidat képez az uralkodó és a nép között, növelve a társadalmi mobilitást és csökkentve egy elkülönült hivatalnoki réteg szerepét. A konfucianizmus nem emeli ki a felzárkózás normáját, ami már nagyobb súlyt kap a taoizmusban. Az ezen irányzatoktól radikálisan eltérő legizmus világképében a törvények személytelen, pártatlan, uniformizált és automatikus rendje váltja föl az igazságosság ideáját. Az uralkodó abszolút, felsőbbrendű és teljhatalmú, a jog pedig egyoldalúan csak az alattvalókat korlátozza. Ennélfogva a legizmus a modernkori totalitárius államok prototípusa.

A konfuciánus állameszmény szerint szakmai alapokon szervezett hivatalnokok irányítják az országot. A taoista reakció ezzel szemben elveti a tagolt központi irányítás túlsúlyát és annak hierarchizáltságát, a természet változékonyságának befogadását követő magatartást tekinti ideálisnak. A legizmus a csak egyes csoportokat privilegizáló jogrend, a kirekesztés és a terror hatalomgyakorlási modellje.

A Mao-korszak dominánsan a legista hatalomfilozófiát tükrözi, ám számos elem mégis azt a hagyományos látásmódot tükrözte, ami előtte évezredekig meghatározta a kínai döntéshozatalt: például a vezetőbe vetett feltétlen bizalom, a célként meghatározott „nagy harmónia” ideálképe, az 1956-os magyarországi eseményekre adott reakciókban használt taoista idézetek és egyéb eredeti Mao-megfogalmazások, a Szovjetuniótól való folyamatos távolodás és az Amerika felé történt nyitás, valamint az élete végén tett

felismerések, beismerések és a frakcióharc közvetlen utókorra hagyott állapota. A Mao-korszakban a gazdaságpolitikának úgy a belső, mint a külső szempontjainál az egyik meghatározó alakítója a konfuciánus-taoista rendszermény volt (B főhipotézis).

Ezeket a tényezőket önmagukban és összefüggéseikben is elemeztük, illetve külön esettanulmányként részletesen kitértünk az 1956-os magyarországi események, valamint a hozzá közeli egyéb meghatározó biztonságpolitikai vonatkozású folyamatok hatására a kínai döntéshozatalra (B/a alhipotézis). Ebben karakteresen elvált egymástól a szovjet és a kínai típusú kommunista gyakorlat, aminek gyakran hivatkozások szintjén is a kínai magaskultúra volt a forrása. A válságok és konszolidációk hullámzásaként is leírható periódus utolsó szakasza, a kulturális forradalom már az amerikai-kínai kapcsolatok kialakításának idején zajlott. Az ideológiai pálfordulásként akár belső legitimációs válságot is jelentő irányváltást a belső terror, a konszolidáció, az egyes szereplők egymásnak való kijátszása és az utódláshoz igazodó frakcióviszonyok alakítása együttesen elfedték a széles közvélemény elől.

Ugyanakkor a reformok első korszakát elemző fejezetben amellet érveltünk, hogy a reform és nyitás korszakának gazdaságpolitikai fordulatait részben maga Mao készítette elő a politikai erőviszonyok alapvető átalakításával halála előtt. E szerint a frakcióharc mechanizmusán keresztül Deng kiemelkedése nem Mao ellenében valósult meg (D főhipotézis). Az új gazdaságpolitikai program célja Kína történelmi erejének visszaszerzése volt, összhangban a maoista vízióval. A Mao-korszak tapasztalataira építve azonban a döntéseket már az vezette, hogy a geopolitikai felemelkedés csak úgy valósulhat meg, ha a legista hatalomgyakorlástól távolodva ismét a klasszikus kínai értékrendre épülő kormányzás felé mozdul el az ország. Ekképpen Kína kormányzásában mindinkább azon elvek vették át a vezető szerepet, melyek a globális partnerség intézményrendszerének is megfelelnek (C főhipotézis, C/a alhipotézis).

Ennek része volt többek között a városi és vidéki lakosság közti új munkamegosztás, az új külkereskedelmi stratégia kialakítása, valamint a terv és piac viszonyának átfogó ártértelezése.

Részletesen elemeztük az agrárreformok első két időszakát, az ipari átalakulást, a külkereskedelem trendjeit. Bemutattuk, hogy miként nyert teret az egyéni

kezdeményezések szerepe, a technológiai modernizáció, hogyan hatott ez a parasztság életkörülményeire és a jövedelmi polarizációra, miként vált a mezőgazdasági termelés jellemezte vidék mindinkább agrár-iparivá, hogyan alakult át az egyes szektorok szerkezete, miként modernizálták a termelés és fogyasztás technológiai körülményeit és adtak teret a külföldi tőkebefektetéseknek. Az évtized végi politikai konfliktus kialakulása, kezelése, majd az azt követő konszolidáció tárgyalása zárta e korszak elemzését. Ennek végén azt a következtetést vontuk le, hogy a reformok egy több évtizedes logika kifejeződései voltak, nem pedig szakítás a Mao-korszakkal, amely a külpolitikai manőverek révén megteremtette a fordulathoz szükséges nemzetközi pozíciót Kína számára.

Az 1992-2007-es periódust vizsgáló fejezetben amellet érveltünk, hogy egyszerre volt jelen a politikai rend alakítását a piac kezébe adó kapitalista, valamint a piac irányítását a központi döntéshozóknál tartó kínai magaskultúra ideológiája. Kína megkérdőjelezte a nyugati értékekre épülő nemzetközi politikát, elvetette a történelem vége koncepciót, és hogy a transznacionális politika az országok döntési szabadságát dominálhatja. Ebben az ideológiai vitában szükségessé vált olyan elméleti és gyakorlati megoldások kidolgozása, melyek tárgyalási alapot jelentenek a szereplők között, amelyekből nem a bezárkózó elfordulás, vagy a hidegháborús rivalizálás következik. A korszak első éveiben az újabb reformok bevezetésének előkészítése zajlott, ami magába foglalta az árrendszer, az adórendszer, a cégműködések és a külkereskedelmi szabályok átalakítását. A világgazdasági és makrogazdasági folyamatok együttes elemzésével értelmeztük a gazdaság szerkezetének átalakítását, az újabb mezőgazdasági és ipari reformokat, a külkereskedelem alakulását.

Az 1949-2007-es korszakban egyszerre volt jelen a kínai magaskultúrával való vitatkozás és annak mind tisztább, közvetlenebb követése. Ennek eredményeként napjainkban a világrendi víziók is ebből a vitából táplálkoznak Kínában. A dolgozatban bemutattuk, hogy a gazdaságpolitikai program, ha részlegesen is, de mindvégig támaszkodott a kínai magaskultúra hatalompolitikai és bölcséleti törvényeire, így ezek jelentik az egyik forrását azoknak a pozíciókereséseknek is, amelyekkel Kína a nemzetközi, globális ügyek rendezése felé közelít. A vizsgált időszak gazdaságpolitikai programjának így tulajdonképpen nem csak kiterjesztése, de szerves következményeit jelentik a nemzetközi rend kínai értelmezései (A/c alhipotézis).

Az ezredfordulóra a gazdaságpolitikai program eredményessége révén új korszak vette kezdetét a stratégiaalkotásban. Ekkorra elérhető opcióvá vált, hogy egy nemzetközi viszonylatban is vezető erő, katonai potenciálját tekintve is megkerülhetetlen hatalom kiépítése legyen a következő cél. Ennek megvalósításához elméleti keretre is szükség volt. Ennek kialakításához nem új forrásokat igyekeztek kialakítani, hanem az előző évtizedekben is jelenlévő inspirációk, hagyományok, elvek mentén haladtak a kínai döntéshozók. Ennek megvalósulási formái azok az elméletek, melyek Kína világban betöltött szerepét, illetve általánosan a nemzetközi viszonyokat értelmezik, és amelyeket több helyütt a nemzetközi kapcsolatok kínai iskoláiként hivatkozzák.

6.2. A nemzetközi térben elfoglalható kínai pozíciók fő irányvonalai

A nyugati geopolitikai gondolkodás a kilencvenes évektől új felfogást követett.

„Az új felfogás szerint a világ egy „szuverenitás utáni” korszakba lépett, amelyben az emberi jogok nemzetközi normái elsőbbséget élveznek a szuverén kormányok hagyományos előjogaival szemben. Jiang és a munkatársai ezzel szemben egy olyan többpólusú világot képzeltek el, amely elfogadja Kína hibrid szocializmusát és „népi demokráciáját”, s amelyben az Egyesült Államok Kínát nagyhatalomként az egyenlőség elve alapján kezeli.” [Kissinger 2014. p. 476-477]

Kína ideológiai ellenállása azt jelentette, hogy elutasítják egy univerzális társadalmi rendszer kiterjesztését a világon, amint azt – például Fukuyama [1994] nyomán – divatos volt ekkoriban állítani. Tiltakozásuk nem formálódott konkrét szembenállásba, és nem kísérte azt közvetlenül javaslat sem. A saját út követése melletti kiállás tartalma, hogy a konkrét eljárásokon túl mást nem importál Kína a fejlett országokból, konkrét társadalmi formák terén nem fogadja el a nyugati „törvényszerűségeket”. Azok csak a létező világból következhetnek. Ezt fejezte ki egy ízben Csiang Kissingernek (1991-ben): „Mi soha nem engedünk a nyomásnak. Ez nagyon fontos. Ez filozófiai alapelv.” [Kissinger 2014. p. 485]

Kína saját mozgásterét hivatalosan a Zheng Bijian nevéhez kötődő (majd Dai Bingguo által megerősített) békés fejlődés fogalmához kötötte, aminek lényege, hogy tagadja a nagyhatalmi felemelkedések korábbi mintáinak követését. A frakcióharc intézményrendszerét követő és egyre sokszínűbbé váló politikai diskurzus stratégiai igazodási pont a külső és belső szereplők számára egyaránt. Fontos tendencia, hogy a frakcióharc mind nyitottabb megjelenésével egyre közvetlenebb formában válnak láthatóvá a Kínán belüli radikális irányzatok is.

Kína további fejlődési útjának lehetséges forgatókönyvei széles palettán mozognak. Az alábbi irányzatokkal ezen lehetséges kimenetek skáláját igyekszünk érzékeltetni, hangsúlyozva mindvégig ezek beágyazottságát a kínai magaskultúrába és szerves illeszkedését az 1949-2007-es gazdaságpolitikai fejlődési ívhez.

6.2.1. A szélsőséges forgatókönyvek

Az extrém idealista irányvonal fő forrásként a Csin-dinasztia előtti korszakra tekint. Az akkori gondolkodókhoz kapcsolódva napjainkban is vannak, akik a nemzetközi koordinációt kizárólag az erkölcsök útján látják megvalósíthatónak. A kínai döntéshozatalt önmagában a harmónia, a béke megtestesülésének láttató, azt homogén egységnek feltüntető álláspont jelenti tehát az egyik szélsőséges vélekedést.

A másik szélsőség, a tiszta realista értelmezés olyan nacionalista tartalmú kínai művekre támaszkodva hirdeti a Kína által hordozott veszélyt, mint a *Kína elégedetlen: a nagy korszak, a nagy cél, belső bajaink és külső kihívásaink* [Song et al. 2009] című tanulmánygyűjtemény, és *A Kína-álom: nagyhatalmi gondolkodás és stratégiai beállítódás az Amerika utáni korban* [Liu Mingfu 2010/2015]. Az agresszív, elnyomó nyugati hatalmakat ábrázoló kötetek szerint Kína egyetlen lehetősége az önvédelemre, ha erővel száll szembe úgy a kor nagyhatalmaival, mint a nemzetközi status quo-val. Ez alapján a felemelkedésnek nem békés, hanem gazdasági és katonai folyamatnak kell lennie.

Ezek lényege úgy foglalható össze, hogy Kína a belső gyakorlatában alkalmazott önkényt készül kiterjeszteni a nemzetközi kapcsolatokra, és lényegében ezt tette azokban a korokban is, amikor szintén meghatározó hatalmi potenciállal rendelkezett.

Az önérdekkövetésért más szereplőket, hagyományokat is feláldozni kész Kína nemcsak a jelenlegi világrendet változtatja meg, de annak alapértékeit is, azaz fenyegetést jelent a szereplők szabadságára nézve is.

6.2.2. A mérséklet forgatókönyvek

E kettő között helyezhető el az a három különálló irányzat, melyek 2005 és 2010 között fejlődtek ki és azóta meghatározó erejűvé erősödtek a nemzetközi kapcsolatokról alkotott kínai kép leírásában: „*a neo-tianxiaizmust (a Tianxia kínai fogalmat általában az ég alatti mindenségként fordítják) Zhao Tingyang filozófus szimbolizálja [2005; 2009], Kínának a nemzetközi kapcsolatokról alkotott Csin-előtti értelmezései elemzését Yan Xuetong [2011; Yan és Xu 2008; Yan et al. 2009] vezeti a Tsinghua Egyetemen, a „Kína modell” irodalma a Pekingi Egyetemről Pan Wei [2009] és más szerzőkre épül*”. [Feng Zhang 2011. p. 2.]

Ezen irányzatok és értelmezésük önmagában is disszertációterjedelmű témát jelent. Jelen dolgozatban csupán olyan mélységben tárgyaljuk őket, amivel érzékeltetni tudjuk a kínai magaskultúrából következő aktuális világrendi értelmezéseknek és Kína-szerepeknek a heterogenitását, valamint összefüggésüket az ország gazdaságpolitikai programjával.

6.2.2.1. Neo-tianxiaizmus¹⁷

A nemzetközi események sajátos kínai értelmezésének kialakítására már a 80-as években megfogalmazódott a szándék, mivel sajátos társadalmi-kulturális környezete miatt kínai szempontból nézve nem adtak magyarázatot a nyugati elméletek az egyes folyamatokra, jelenségekre. Ez jelenti a közvetlen előzményét az ezredfordulóval megerősödő kínai iskolának, melynek megalapítója Qin Yaqing. A nyugati elméletekkel szemben alkalmazott két fő ellenérv, hogy azok túlságosan leegyszerűsítik a folyamatokat azáltal, hogy az ellentmondásos tartalmuktól megtisztítják azokat, valamint a hegeli dialektika alapján egymással harcban álló, egymást felváltó tényezőket láttat, kiszűrve a különbözőségekből álló harmónia lehetőségét. Ezen

¹⁷ Ebben az alfejezetben olyan szövegrészletek is szerepelnek, melyek várhatóan a 2017. év végén egy wrocławai kötetben megjelenő írásomban is megtalálhatóak lesznek.

különbségekben a kínai szemléletmód sajátossága megragadható a Tianxia fogalmában. Erre építve alakult ki a neo-tianxiaizmus irányzata, ami a Tianxia 2. fejezetben ismertetett fogalmát értelmezi a nemzetközi kapcsolatokra. Olyan holisztikus megközelítésből értelmezi a folyamatokat, amelyben egymással megférnek az ellentétes elemek, sőt, akár ki is egészíthetik egymást.

A Tianxia fogalmának (天下) számtalan fordítása létezik. Szó szerint fordítva az *ég alatti szféra* vagy *minden a mennyek alatt*, de mint politikai entitás magára Kínára (általában a Kínai Birodalomra), vagy a világra utal. Egy kortárs kínai filozófus, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia kutatója, Zhao Tingyang három jelentését írja le a Tianxiának:

1. *Univerzum*: Az ismert civilizáció egészét és annak Kína-központúságát emeli ki, míg a nyugati szabályozással ellentétben az uralkodó felelősségre vonhatósága a legfőbb erkölcsi tényező.
2. *Az emberek szíve vagy legfőbb akarata*: az uralkodó csak akkor lehet sikeres, ha az emberek támogatását élvezi, azaz ha a hatalomgyakorlás a jó kormányzat megnyilvánulása.
3. *Világintézmény, a család-modell kiterjesztése*: ez a koncepció egy olyan utópikus eszme, melyben az egész világ egy családként vagy testvériséggént jelenik meg, és a felek közötti kapcsolat a családtagokéhoz hasonlítható.

A harmadik megközelítés erős hasonlóságokat mutat a keresztény hagyománnyal, ahol Jézus azt hangsúlyozza, hogy „szerezd felebarátodat (szomszédodat), mint önmagadat” [Mt 22, 39]. Ha az egész világ egy családot alkot, akkor nem lehet alapvető különbséget tenni a szereplők között, így minden ember egyenlő, és ez az egyenlőség a szereplők közti szeretet áramlásában nyilvánul meg. A Vatikánt tekinthetjük az első kísérletnek egy átfogó nemzetközi intézmény létrehozására, vagy akár a globális kormányzás egy prototípusának is, amely konkrét fizikai infrastruktúra nélkül is képes felügyelni és befolyásolni az aktuális folyamatokat. Ugyanez a koncepciót tükrözi a Tianxia rendszere is: összefogni valamennyi fragmentált szereplőt egy holisztikus együttműködésben, mely egyrészt az etikán, másrészt a közös érdek felismerésén

alapul, és amelyben az uralkodó legitimációjának forrását a természet harmóniájának tökéletes érvényesítése jelenti.

A Tianxia heterogén fogalmában a klasszikus kínai örökség jelenik meg, különböző megnyilvánulási formáiban tükrözve a történelmi korszakok hatását. A kínai világszemlélet békés oldalát képviseli, ellentétben azokkal az állításokkal, amelyek Kína XXI. századi nemzetközi szerepvállalásnak fenyegető aspektusait emelik ki. A Tianxia jelentése az idők során folyamatosan változott. John Fairbank és Joseph R. Levenson hatáslánc-modelljükben [Juhász, 2015] rámutatnak, hogy a Tianxia jelentésének átalakulása az olasz misszionárius, Matteo Ricci megjelenéséhez köthető. Mindemellett Paul Cohen [Juhász, 2015] rámutat arra, hogy ezeket a változásokat főleg külső folyamatok motiválták [Liu, 2006]. Az ópiumháború után újszerű nyugati szemléletmód alakult ki Kína nemzetközi kapcsolatairól, és ezen periódus alatt egy koncentrikus, domináns, tributáris és kizáró jellegű kép formálódott. Az ország kapacitásának növekedésével ez fokozott óvatosságban öltött testet. Amint Kína felismerte nyugati riválisainak és partnereinek fenntartásait, szükségessé vált számára, hogy a Kína jövőbeli céljait és eszközeit illető közvélekedést megváltoztassa. Az eltolódás a hűbéri rendszer örökségétől a Tianxia klasszikus értékei felé elfogadható alternatívát jelentett a meglévő feszültségek moderálására a status quo és a nemzetközi kapcsolatok kínai víziója között.

Az események rendszerbe foglalása lehetővé teszi, hogy azok összességében harmóniát alkossanak. Ezzel egy magasabb szintű létezőt, entitást épít a rendszerbe a kínai megközelítés. Nem csupán az egyes folyamatok optimalizálhatóak az egyes szereplők szempontjából, hanem az optimalizáció az átfogó kép alapján is megvalósulhat. Ezzel egy új optimalizációs szint, egy új aktor jelenik meg.

Ez a kulcsa annak a megközelítésnek, amelyet a Tingyang Zhao filozófus a világkormányzás legjobb módjának nevez. A platóni ideák világát közvetlenül is megnevezve írja le [Zhao 2006. p. 30.], hogy a Tianxia a birodalmiság tökéletes formája. A tökéletlen birodalomformák között nevezi meg a tradicionális katonai birodalmakat és az imperializmust.

„a nyugati filozófia az emberiséget a szubjektivitás lencsén keresztül látja, míg a kínaiak a különbözőségén. Ez a kulcsa a kulturális birodalom és a kulturális imperializmus megkülönböztetésének.” [Zhao 2006. p. 36.]

A katonai birodalmakat és az imperializmust a Tianxia azáltal haladja meg, hogy nincs hódító természete, hiszen per definitionem mindent magába foglal. A kulturális birodalom lényegében civilizációs szintű forma, ami a civilizáció harmóniája érdekében képes megtartani magában egyes szereplők rivalizálását is úgy, hogy az nem bolygatja meg az egész egységét. Eszköze az őszinte és alapos megfigyelés, amitől Zhao szerint inkább várható a mindenre kiterjedő gondosság, mint a választások eredményeire épülő kormányzástól.

Az átfogó, globális intézményrendszer felállításának gondolata a nyugati világtól fakadó ellentmondásokat is feloldaná Zhao szerint: míg a szabadság és egyenlőség gondolatai vezetnek a döntéshozatalról szóló vitákat, addig maga a döntéshozatal kötött és hierarchikus. A Tianxia koncepciójának lényege, hogy nem hódít, nem formál idegent a maga képére, hanem kifejezi a mindenséget. Zhao szóhasználatában ezt a különbséget fejezi ki rendre a globalizáció és a globalizmus kifejezések közti különbség. E szerint a globalizmus „világiság”, olyan planetáris vízió, mely meghaladja a nemzetköziséget, épp azzal, hogy új, magasabb szintű entitást vezet be.

6.2.2.2. A Csin-dinasztia előtti korszak öröksége

Ezen iskola szimbolikus alakja, Yan Xuetong, aki számos kritikát fogalmazott meg a kínai iskolával szemben – például, hogy túlságosan leegyszerűsíti és homogenizálja a kínai jellegzetességeket. Yan a korszak hatalomfilozófiai és nemzetközi politikai irányvonalainak vizsgálatából vezeti le Kína számára a XXI. században követendő utat. Bár a fiatalkorában 9 évet munkatáborban töltött Yan maga elveti az ókori gondolkodókhoz jellemzően köthető megközelítést, ami egyoldalúan a morálból vezeti le a hatalomgyakorlást, ám azt vallja, hogy a nemzeti erő a politikai vezetésre, az pedig részben a követett erkölcsökre épül. Valójában ennél is továbbmegy: a gazdasági és hadügyi kapacitást másodlagosnak tekinti a politikai döntéshozók erkölcsi minősége mögött. Ebből következett a hatalmi berendezkedések hierarchikus rendje, mely szerint az emberi fennhatóság (mint amilyen a demokrácia nyugati alapeszménye is) előrébb

való a hegemon hatalomnál, ami pedig felülmúlja a zsarnokságból fakadó hatékonyságot. Az a lehetséges forgatókönyv is kiolvasható a gondolataiból, hogy Amerika lehet az utolsó hegemon hatalomgyakorló a nemzetközi térben, amelyet majd már egy emberi meghatalmazottságú hatalomgyakorlás követ majd.

Kutatásának célja nem az, hogy új, független iskolát építsen, hanem hogy színesítse a téma nyugati megközelítéseit, amelyek mind tartalmilag, mind formailag uralják a diskurzust. Ennek az új színezetnek a szükségessége abból következik számára, hogy napjainkban mind kevésbé dominánsak a klasszikus biztonságpolitikai kockázatok, míg az újszerű fenyegetések szerepe egyre erősödik. A hagyományos konfliktusforrások esetében hatékony lehettek a nyugati gondolkörből fakadó megoldások, ám az aktuális, jellemzően nem-emberi kihívások (pl. pénzügyi, számítógépes, egészségügyi vírusok stb.) esetében az erkölcs vezette, emberi felhatalmazásból fakadó megoldások hatékonyabbak.

A Csin-dinasztia előtti idők egyértelműen hierarchikus hatalmi jogosítványokat inspirálnak, ami egyfelől hasonlatos a vezető nemzetközi intézményekhez (pl. az ENSZ Biztonsági Tanácsa), másfelől azonban szembe megy a szereplők teljes egyenlőségét hirdető nyugati értékrenddel. (Itt tehát egy ellentmondásra hívja föl a figyelmet a Nyugat elvi megközelítésében és a követett gyakorlatban, amiből ideológiai és probléma-megoldási vákuum is következik.) Yan ezt a hierarchiát javasolja a XXI. századi geopolitika alapkoncepciójának, amihez fontos forrás a kínai eszmetörténet.

Yan elméletének erejét részben az is adja, hogy több helyütt is olyan kijelentések bújnak meg, amelyek a hegemonváltás szemszögéből vizsgálja az elkövetkező korszak tartalmát és az abba való átmenetet. Ez a megközelítés illeszkedik az első fejezetben bemutatott gondolatsorra. Ott az amerikai pozíció átalakulását írtuk le, a klasszikus hegemon szerepéből egy domináns, de nemzetközi szinten függő szerepkörbe.

Ez a függés nem csupán a Yan által is egyértelműen a világ legfőbb vezető hatalmaként tekintett Amerikának, hanem minden más országnak is adottság. Ennek egyik formája, hogy a nemzetközi politikai hatalom növelése nem származhat kizárólag a gazdasági erőakkumulációból. Bármely ország elfogadottságának, meggyőzőerejének növelése terén korlátot jelent, ha materiális kapacitását fenyegetettségként éli meg a többi

szereplő. Korunk technológiai viszonyai és a biztonságpolitikai kockázatok új formáinak előretörése miatt mindez felnagyítja a hatalomgyakorlás erkölcsi minőségének szerepét – hasonlóan a Csin-dinasztia előtti korhoz.

A hatalmi fejlődés fő pilléréként már az ókorban is a tehetségek nemzetközi áramlását nevezték meg, amiből Yan is merített. Amiként akkor, úgy most is a fejlődés fő forrásának a tehetségek politikai alkalmazását tekinti. Innen nézve korszakos hiba, hogy a különböző típusú tehetségek leginkább csak a gazdasági szereplők kapcsolatláncában tudják kibontakoztatni képességeiket, miközben a politikumnak is szüksége van kreativitásukra. Egy ország szempontjából pedig ez utóbbinak szükséges stratégiai prioritásnak lennie, ha célja a gazdaságpolitikai-politikai gyakorlat minőségi fejlődésén keresztül hozzájárulni a nemzetközi veszélyforrások kezeléséhez és saját relatív pozícióinak javításához.

Ezek alapján Kína stratégiai érdeke, hogy kerülje az amerikaihoz hasonló hatalomgyakorlást, az egyenlőség narratíváját és minden fórumon ki kell tudnia fejezni meghatározó szerepét és ezáltal válhat az emberi felhatalmazottságú hatalomgyakorlás modellországává. [Yan Xuotong 2011]

6.2.2.3. A Kína-modell

Ennek a modellértékűségnek egy másik megközelítését képviseli a Berkeley-n tanult, újbóloldali Pan, aki az ország belpolitikai rendszerének sajátosságait magyarázva a nyugati megközelítéstől eltérő *normát* mutat be. E megközelítés átütő erejűvé a Pan Wei által vezetett Kínai és globális ügyek központjának (Center for Chinese and Global Affairs) 2008-as konferenciája után vált, amelynek előadásai a rá következő évben kötetként is megjelentek.

Pan a nyugati értékrend átvétele nélkül, de a nyugati megoldások eltanulásával megformálódó Kína-modellt az ország sajátos fejlődésének összefüggésében vezeti le. Ezzel azt civilizációs szintű modellként mutatja be. Noha kijelenti, hogy még nem teljességgel kiforrott, de tartalmilag mégis olyan egyedi és hatékony, hogy ezért modellként kell rá tekinteni.

Állítása, hogy az aktuális intézményrendszer forrása a kínai hagyomány (főként a vizsgarendszer, valamint a hatalomgyakorló elfogulatlansága iránti bizalom által) mellett a nyugati mintákat követő jogrend és a hatalmi ágak elválasztásának együttes alkalmazása. Ugyanakkor, mivel a demokrácia eszményét nem csak választások útján tartja gyakorolhatónak (ebben hasonlóságot mutat a tianxiaizmussal), ezért amit Kína megvalósít, az egy új politikai keret, amit konzultációs jogállami rendszernek nevez. [Pan 2006]

Itt fontos visszaautalni, hogy a Yan-féle koncepcióban az emberi meghatalmazás *egyik* formája a nyugati demokrácia. Pan koncepciója a nyugati értelmezéseken túlra terjeszti ki a fogalmát, ami így meghaladja a demokrácia-autokrácia dichotómiát. Fogalomhasználata szerint a demokrácia, autokrácia, meritokrácia nem zárják ki egymást. Csupán a jogállam és az autokrácia zárják ki egymást. Értékelése szerint az így kialakult kevert rendszer alternatívája a nyugati gyakorlatnak és képes kezelni a civilizációk együttéléséből fakadó kérdéseket. Ekképpen az itt jelentkező motiváció hasonlít a Yan-féle elképzeléshez, ahol a nyugati hegemonjellegű koncepcióra az ember képviselte kínai hatalomgyakorlás a potenciális válasz.

Narratívája szerint az ítélező és manicheus nyugati megközelítések, melyek megbélyegzik az egyes országokat és rendszereiket, érthetetlenek Kínában, ahol lényegében az első uralkodó óta autoriter rendszer volt. Gondolatát folytatva Kína neutrális megközelítése globális méretekben alkalmazva lehetővé tenné a civilizációk békés együttélését.

6.3. Zárszó

„A mostani modernizációs folyamat – nagy valószínűséggel – Kína utolsó esélye arra, hogy (remélhetően békés úton) felzárkózzék a világ élvonalához; a megtorpanás, a nagy tévedés ettől a történelmi esélytől fosztaná meg az országot.” [Juhász 2012. p. 84]

Az értekezéstervezetben ennek a felzárkózásnak a forrásait elemeztük, illetve folyamatát követtük végig 1949-től 1992-ig. Meggyőződésünk, hogy a kínai felzárkózás folyamata nem értelmezhető pusztán modern nyugati standardok alapján, annak szükséges értelmezési kerete a kínai kultúra és a frakcióharc is. A kínai kulturális hagyományból nem a valóságtól elrugaszkodott idealizmus következik. Ez legfeljebb a csak a konfuciánus-taoista vonalra épülő elemzésekre lehet igaz. Azzal a szándékkal mutattuk be ezek mellett a legista hagyományt is, hogy ábrázoljuk, hogy a kínai kultúrában jelen van az értékrendi alapokon megnyilvánuló pragmatizmus (ez elsősorban a konfucianizmusra jellemző), az alapvetően hasonló elveket hirdető, ám kevésbé gyakorlatias, belső munkára fókuszáló taoizmus, valamint a legizmus, az értékrend nélküli pragmatizmus, mely protototalitárius eszmerendszer is egyben.

A kínai magaskultúrából és a tárgyalt évtizedek gazdaságpolitikájából egyaránt következik, hogy a békés együttélés hosszútávon nem épülhet arra, hogy az erősebb szereplők kényszerrel erőltetik rá a többiekre saját álláspontjukat. A békés együttműködés alapvető normatív irányelve, hogy minden szereplő (saját kapacitásuktól függetlenül) egyesül abban az elkötelezettségben, mely képes szavatolni a béke fenntartásához szükséges globális infrastruktúra védelmét. Még ha utópikusan is hangzik, hogy *„Kína elköteleződése a békés fejlődés mellett más országok kölcsönös elköteleződésén alapul”* [Zhang, 2015: 10], tükrözi az evilági létezés kínai értelmezését.

Kína további pozícióinak pragmatikus megközelítéshez nélkülözhetetlen a közgazdaságtani elemzéseket összetett biztonságpolitikai keretbe foglalni. Az eddigiekben amellet érveltünk, hogy a kínai gazdaságpolitikát különböző mértékben, de mindvégig ennek a szempontnak a követése vezette. Ebből a megközelítésből egy olyan hatalmi struktúra bontakozik ki, amelyben Kína a legmagasabb, biztonságpolitikai szinten az Egyesült Államokkal való együttműködést, a világrend stabilitását, a globális

beavatkozásra feljogosító mandátumok (pl.: ENSZ BT reformja) újraosztásában való kooperatív részvételt választja, és a bárminemű konfliktusokat csupán ennek alárendelten (pl.: szakpolitikai szinten) folytatja le. Ezen konfliktusok tehát a felek közti hatalommegosztás keretébe illeszkedve adják annak gyakorlatát, nem pedig e keret megváltoztatására tett kísérletek. Mindezek alapján állításunk, hogy a szakpolitikai, így a gazdaságpolitikai döntések alapvető tartalma a bipoláris struktúra kialakulásának elkerülése, azaz Kína betagozódása a globális munkamegosztási rendbe.

Amint a dolgozat legelején összefoglaltuk, a 90-es évek egypólusú berendezkedése után vált egyértelmű gazdaságpolitikai irányná a geopolitikai együttműködés új, ideális formáinak kutatása. Míg az unipolaritás támogatói háttérbe szorulnak, elmozdulás érzékelhető a multipoláris formák felé, ám még ezek a modellek sem lépnek túl a polaritás megőrzésén. Az unipolaritás hiánya nem feltétlenül jelenti különböző pólusok jelenlétét. A kínai értelmezések ezt az ugrást teszik meg, kiiktatják a polaritás szükségességét és a civilizációs szintű harmóniának adnak prioritást az egyes szereplők önértékével szemben.

„Az Egyesült Államok és Kína között kulcsfontosságú versengés nagy valószínűség szerint inkább gazdasági és társadalmi, semmint katonai lesz.” [Kissinger 2014. p. 546.] A fentieket Kissinger mondatával összegezve azt állítjuk, hogy kooperatív versengésként, koevolúcióként írható le a legvalószínűbb módon a következő korszaka az amerikai-kínai kapcsolatoknak. Alapértékeiben a felek elfogadják, mely célok tűzhetőek ki egyoldalúan és melyek nem. Ehhez az ideológiai kerethez való igazodás a kínai döntéshozatal gyakorlatát és elméletét tekintve nem csupán egy rövid távú stratégiai elem, hanem sajátos világnézetének kifejeződése. A dolgozatban bemutattuk, miként határozta meg ez a II. világháborút követő évtizedek gazdaság-, és külpolitikáját, valamint, hogy miként következnek mindezekből Kína XXI. századbéli potenciális szerepei és világrend-értelmezései.

1. függelék

Rövidítések jegyzéke

ADB:.....Ázsiai Fejlesztési Bank (*Asian Development Bank*,)
EU:.....Európai Unió
FDI:.....közvetlen külföldi beruházás (*foreign direct investment*)
GATT:.....Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariff and Trade*)
GDP:bruttó hazai termék (*gross domestic product*)
HF:Harmadik Front
IMF:Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund*)
KGÖ:.....különleges gazdasági övezet (*special economic zones*)
KKP:Kínai Kommunista Párt
KKP KB:...Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága
KMT:Guomindang (Nemzeti Párt)
KNK:.....Kínai Népköztársaság
PLA:.....Kínai Népi Felszabadító Hadsereg (*People's Liberation Army*)
RMB:renminbi (kínai nemzeti fizetőeszköz, jüan)
SEZs:ld. KGÖ
SzU:Szovjetunió
TFP:teljes tényezőtermelékenység (*total factor productivity*)
TVEs:.....vidéki kollektív vállalatok (*township and village enterprises*)
USA:Amerikai Egyesült Államok
WB:.....Világbank (*World Bank*)
WTO:Világkereskedelmi Szervezet (*World Trade Organization*)

2. függelék

A kínai nevek és kifejezések átírásának táblázata

MAGYAROS ÁTÍRÁS	PINYIN
Anhuj	Anhui
Csang Kaj-sek	Jiang Jieshi
Csao Ce-jang	Zhao Ziyang
<i>Csao Ting-jang</i>	<i>Zhao Tingyang</i>
Csen Ji	Chen Yi
Csen Jün	Chen Yun
Cseng Pi-csien	Zheng Bijian
Csiang Cö-min	Jiang Zemin
Csiang Csing	Jiang Qing
Csin Si Huang-ti	Qin Shi Huangdi
Csin (dinasztia)	Qin
Csing (dinasztia)	Qing
Csinghua (Egyetem)	Qīnghuá
Csou En-laj	Zhou Enlai
Csu Zsung-csi	Zhu Rongji
Fucsien	Fujian
Hajnan	Hainan
han	han
Hankou	Hankou
Hu Csin-tao	Hu Jintao
Hu Jao-pang	Hu Yaobang
Hua Kuo-feng	Hua Guofeng
Jangce	Yangtze
Je Csien-jing	Ye Jianying
jüan (pénzegység)	yuan
Kanton	Guangzhou
Kuanghszi	Guangxi
Kuomintang	Guomindang
Li Hszién-nien	Li Xiannian
Li Peng	Li Peng
Liaotung	Liaodong
Lin Piao	Lin Biao
Liu Ming-fu	Liu Mingfu
Liu Sao-csi	Liu Shaoqi
Mao Ce-tung	Mao Zedong
Ming (dinasztia)	Ming
Pejtajho	Beidaihe
Peking	Beijing
Peng Tö-huaj	Peng Dehuai
Sang (dinasztia)	Shang
Sanghaj	Shanghai
Santung	Shandong
Szecsuan	Sichuan
Tacsaj	Dazhai
Tajpej	Taipei
Taj Ping-kuo	Dai Bingguo
Tajvan	Taiwan
Teng Hsziao-ping	Deng Xiaoping
Tienanmen	Tian'anmen
Ven Csia-pao	Wen Jiabao
Zsenmin zsipao	Renmin ribao

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Allinson, R. (2012): "Confucianism and Taoism" In: Bouckaert, L. – Zsolnai, L. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Spirituality and Business*. Palgrave-MacMillan DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230321458>
- Ames, R. T. – Peter, D. H. (szerk) (2006): *Confucian Cultures of Authority*. State University of New York Press, Albany.
- Ames, R. T. – Rosemont, H. Jr. (1998): *The Analects of Confucius: A Philosophical Translation*. Ballantine Books, New York.
- Artner A. (2008): „A kínai működőtőke offenzívája”. *Statistikai Szemle* 86(9): 850-874.
- Artner A. (2009): „Kína mint globális tőkeexportőr”. In: Inotai A. – Juhász O (szerk.): *A változó Kína: 4.: Kína a nemzetközi gazdasági erőterben*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet; Miniszterelnöki Hivatal. Budapest
- Artner A. (2010a): „A kínai direkt tőkeexport legújabb fejleményei”. *Statistikai Szemle*. 88(9): 931-950.
- Artner A. (2010b): „Állami vagy piaci?: Az állam és a kis- és középvállalatok szerepe Kínában”. *Fejlesztés és finanszírozás*. (3): 72-79.
- Artner A. (2010c): „Quo vadis Kína?: a dolgozók helyzete Kínában”. *Eszmélet* 22(87): 53-75.
- Artner A. (2010d): „A kínai működőtőke a világ piacán: geopolitikai stratégia vagy modernizációs elem?” *Geopolitika a 21. században*. 1(2): 25-46.
- Artner A. (2011a): „A kínai munkaerőpiac: (foglalkoztatás és szociális helyzet)”. In: Inotai A. – Juhász O. (szerk.): *Kína belső viszonyai: belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei: a kínai modell fejlődése és következményei*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet; Miniszterelnöki Hivatal. Budapest
- Artner A. (2011b): *A kínai direkt tőkeexport és a kis- és középvállalati szféra*. In: Inotai A. – Juhász O. (szerk.): *Kína és a világ: Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése: a Kína-Magyar kapcsolatok*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet; Miniszterelnöki Hivatal. Budapest
- Artner A. (2011c): „A kínai működőtőke-export és az Európai Unió új keleti tagállamai (részletek)”. *Köz-Gazdaság* 6(1): 219-222
- Attali, J. (2012): *Ki kormányozza holnap a világot?* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Autry, G. – Navarro, P. (2011): *Death by China: Confronting the Dragon – A Global Call to Action*. Pearson FT Press
- Ba, A. D. (2011): „Staking Claims and Making Waves in the South China Sea: How Troubled Are the Waters?” In: *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International & Strategic Affairs*. 33(3): 269-291 DOI: <https://doi.org/10.1355/cs33-3a>
- Bachman, D. (1986): „Differing Visions of China's Post-Mao Economy: The Ideas of Chen Yun, Deng Xiaoping, and Zhao Ziyang.” *Asian Survey* 26(3): 292-321. DOI: <https://doi.org/10.1525/as.1986.26.3.01p03644>
- BBC: *Zhou Enlai*
http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/asia_pac/02/china_party_congress/china_ruling_party/key_people_events/html/zhou_enlai.stm. Letöltve: 2016. november 5.
- Békés Cs. (2016): „Sixty Years On: How the Superpowers Could Have Avoided the 1956 Hungarian Revolution.” *Corvinus Journal of International Affairs*. 1(3): 1-12. <https://doi.org/10.1556/hstud.17.2003.1.5>
- Bell, D. A. (2008): *China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society*. Princeton University Press, New Jersey.
- Berthrong, J. (1998a): „Motifs for a New Confucian Ecological Vision.” In: Tucker, M. E. – Berthrong, J. (szerk.) (1998b): *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans*. Harvard University Press, Massachusetts. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195178722.003.0011>
- Biblia (2000): „Lukács Evangéliuma” In: *Biblia*. Szent István Társulat / Magyar Bibliatársulat, Budapest
- Billioud, S. (2007): „Confucianism, "cultural tradition" and official discourses in China at the start of the new century” *China Perspectives* 2007/3
- Blank, S. J. (2011): „Dragon Rising: Chinese Policy in Central Asia.” *American Foreign Policy Interests* 33: 261-272. DOI: <https://doi.org/10.1080/10803920.2011.632302>
- Bor, J. – Petersma, E. (2010): *Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje*. Typotex Kiadó, Budapest
- Bóka, É. (2009): *The Europe – China Dialogue in a Historical Perspective*. Grotius E-Library. Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/FDWKZS/2009_02_boka.pdf Letöltve: 2017.03.07.

- Bóka, É. (2011): *Modernization and Intercultural Dialogue on Values and Principles*. http://www.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/tanszkek/kozgazdasagtudomanyi/tsz-vilgazd/dialogue_mra/Intercultural_dialogue_Europe-Asia_.pdf Letöltve: 2017.03.07.
- Botos K.: „A kínai gazdasági "csoda" és hatásai” *Valóság* 2007(9): 66-74.
- Bremmer, I. – Roubini, N. (2011): „A G-Zero World.” *Foreign Affairs*. Elérhető: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2011-01-31/g-zero-world> Letöltve: 2015. december 31.
- Bremmer, I. (2012): *Every Nation for Itself: Winners and Losers in a G-Zero World*. Portfolio Hardcover. DOI: <https://doi.org/10.1163/1871191x-12341262>
- Breslin, S. (2009): “Understanding China’s regional rise: interpretations, identities and implications.” *International Affairs*, 85(4) DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2009.00829.x>
- Breslin, S. (2013): “China and the global order: Signaling threat or friendship?” *International Affairs*. 89(3) DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12036>
- Brondolo, J. – Zhang, Z. (2016): „Tax Administration Reform in China: Achievements, Challenges, and Reform Priorities” *IMF Working Paper* 16(68)
- Brzeziński, Z. (1999): *A nagy sakktabla*. Európa Kiadó, Budapest.
- Brzeziński, Z. (2012): *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. Basic Books, New York DOI: <https://doi.org/10.12957/rmi.2014.12353>
- Brzeziński, Z. K. (2013): *Stratégiai vízió - Amerika és a globális hatalom válsága*. Antall József Tudásközpont
- De Burgh, H. (2007): *Kína - barát vagy ellenség?* HVG Könyvek, Budapest.
- Burkard, F. P. – Kunzmann, P. – Wiedmann, F. (1999): *Filozófiai Atlasz*, Athenaeum Kiadó, Budapest
- Buzan, B. (2010): “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?” *The Chinese Journal of International Politics*. 3(1): 5–36. DOI: <https://doi.org/10.1093/cjip/pop014>
- Buzan, B. – Cox, M. (2013): “China and the US. Comparable cases of peaceful rise?” *Chinese journal of international politics*. 6(2):109-132 DOI: <https://doi.org/10.1093/cjip/pot003>
- Chang, C. – Wang, Y. (1994): „The Nature of Township-Village Enterprises” *Journal of Comparative Economics*. 19(3):434–452. <https://doi.org/10.1006/jceec.1994.1111>
- Chang, D. W. (1988): *China Under Deng Xiaoping: Political and Economic Reform*. Palgrave Macmillan, London
- Chang, P. (1986): “The Emergence of Reform Forces and Politics,” in: Rhee, S. (szerk): *China’s Reform Politics*. Sogang University Press, Seoul.
- Chao, K. (1986): *Man and Land in Chinese History: An Economic Analysis*. Stanford University Press, Stanford DOI: <https://doi.org/10.2307/4005045>
- Chen, D. – Li, O. Z. – Xin, F. (2013): *Five-Year Plans, China Finance and Their Consequences* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2259388 Letöltve: 2017. augusztus 29.
- Chen, J. – Lu, C.(2010): “Democratization and the Middle Class in China: The Middle Class’s Attitudes toward Democracy.” *Political Research Quarterly* 64(3): 705 –719. DOI: <https://doi.org/10.1177/1065912909359162>
- Chen J. – Wilson, D. L. (1998): „„All Under the Heaven Is Great Chaos”: Beijing, the Sino–Soviet Border Clashes, and the Turn Toward Sino–American Rapprochement, 1968–1969”, *Cold War International History Project Bulletin* 11. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D. C.
- Chen, K.– Jefferson, G. H. – Rawski, T. G. – Wang, H. – Zheng Y. (1988): „Productivity Change in Chinese Industry: 1953–1985.” *Journal of Comparative Economics*, 12 (4): 570–591. DOI: [https://doi.org/10.1016/0147-5967\(88\)90104-7](https://doi.org/10.1016/0147-5967(88)90104-7)
- Chen, R. J. (2007): *Goodbye Marx Hello Confucius: Ideological Paradigm Change in Economic Transition of PRC*. Centre for the Study of International Institutions (CSI), Faculty of Economics and Statistics, University of Innsbruck. Elérhető: http://www.uibk.ac.at/csi/symposium/2007/goodbye-marx-hello-confucius_chen.pdf Letöltve: 2015. november 5.
- Chen, R. J. (2014): *Economics of Confucius: What do original sources say?* <http://documentslide.com/documents/economics-of-confucius-chen.html>. Letöltve: 2016. november 5.
- Chen Y. – Ye J. – Xu X. – Nie R. (1969): A Preliminary Evaluation of the War Situation. *History and Public Policy Program Digital Archive, Zhonggong dangshi ziliao* (42):70-75. Elérhető: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117146> Letöltve: 2017. március 7.
- Cheng, J. Y. S. (2013): „China’s Regional Strategy and Challenges in East Asia” *China Perspectives*. 2: 53-65.
- Cheremukhin, A. – Golosov, M. – Guriev, S. – Tsyvinski, A. (2014): *The Economy of People’s Republic of China from 1953*. NBER Working Paper No. 21397 DOI: <https://doi.org/10.3386/w21397>
- Li, C. (1964): „China’s Industrial Development, 1958-63.” *The China Quarterly* (17): 3-38.

Clark, M. (2013): „China's Strategy in “Greater Central Asia”: Is Afghanistan the Missing Link?” *Asian Affairs: An American Review*. 40(1): 1-19. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00927678.2013.759443>.

Clinton, H. (2009): Szóbeli előadás. Council on Foreign Relations. http://www.dailymotion.com/video/xghhjqa-multi-partner-world-sec-clinton-on-us-foreign-policy_news#.URUbHPLtkR7 Letöltve: 2017. március 6.

Comte-Sponville, André (2004): Kis könyv a nagy erényekről. Osiris Kiadó, Budapest

Csaba L. (1996): *The political economy of the reform strategy: China and Eastern Europe compared*. Kopint-Datorg. Budapest DOI: <https://doi.org/10.1080/14631379608427844>

Csikszentmihályi, M. (2004): *Material Virtue: Ethics and the Body in Early China*. Brill, Leiden. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0362502800002212>

Csikszentmihályi, M. (2015): *Flow – Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémia Kiadó, Budapest

Dernberger, R. F. (1972): „Radical Ideology and Economic Development in China: The Cultural Revolution and Its Impact on the Economy” *Asian Survey* 12(12): 1048-1065. DOI: <https://doi.org/10.1525/as.1972.12.12.01p02834>

The Economist (2011): “China’s Population: The Most Surprising Demographic Crisis: A New Census Raises Questions about the Future of China’s One-Child Policy.” May 5. Elérhető: <http://www.economist.com/node/18651512>. Letöltve: 2017. január 6.

Ecsedy I. (1995): „Lao-ce”. In: *33 Híres Bölcséleti Mű*. Móra Könyvkiadó, Budapest

Elleman, B. A. (2001): *Modern Chinese Warfare, 1795-1989*. Psychology Press, Hove. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203976913>

ENSZ (2013): *A new global partnership: Eradicate poverty and transform Economies through sustainable Development*. <http://www.post2015hlp.org/wp-content/uploads/2013/05/UN-Report.pdf> Letöltve: 2017.04.26. DOI: <https://doi.org/10.18356/cdb96f5d-en>

ENSZ (2015): *Taking Stock of the Global Partnership for Development*. http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_2015_E_web.pdf Letöltve: 2017.04.26. DOI: <https://doi.org/10.18356/68b964b4-en>

Eszterhai V. (2016): *A guanxi múltja, jelene, jövője – egy alternatív kínai külpolitikai modell*. Doktori (PhD) értekezéstervezet, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Történelemtudományok Doktori Iskola

Fabius, L. (2013): *Speech on the occasion of the 40th anniversary of the French Policy Planning Staff*. http://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Speech_by_Laurent_Fabius_for_the_40th_anniversary_of_CAP_S_-_Nov_13_2013_cle47f111.pdf. Letöltve: 2016. január 6.

Fan, J. – Zou, B. (2015): *Industrialization from Scratch: The Persistent Effects of China’s “Third Front” Movement*. http://econ.msu.edu/seminars/docs/TF_Draft_20150830.pdf Letöltve: 2017.04.26. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2676645>

Fang, N. (2001): *A kínai reform és nyitás, valamint a külgazdaság és külkereskedelem kapcsolata*. (Ford. Mohr R. – Salát G.) EU working papers. 4: 51-61.

Farkas P. (2010): „Kína szerepe a nemzetközi pénzügyi rendszer stabilizálásában és átalakításban”. *Magyar Tudomány*. 2010(április): 437-467

Farkas P. – Szabó Zs. (2011): „A nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság. Kína szerepének értékelése ebben a folyamatban” In: Inotai A. – Juhász O. (szerk.): *Kína a globális válság első szakaszában. Kína és a válság I*. MTA - MEH Stratégiai kutatások. Pp. 78 - 123.

Farmer, J. M. (2007): *The Talent of Shu: Qiao Zhou and the Intellectual World of Early Medieval Sichuan*. State University of New York Press, Albany. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0021911809000229>

Fayaz, S. (2012): „China's Xinjiang Problem and Pakistan.” *Dialogue* 7(3): 235-254.

Ferguson, N. (2004): „A World without Power.” *Foreign Policy*. 143: 32-39. DOI: <https://doi.org/10.2307/4152908>

Foot, R. (szerk.) (2013): *China Across The Divide*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199919864.003.0001>

Fravel, T. (2008): „Power Shifts and Escalation: Explaining China's Use of Force in Territorial Disputes.” *International Security*. 32(3): 44-83. DOI: <https://doi.org/10.1162/isec.2008.32.3.44>

Fravel, T. (2010): „International Relations Theory and China's Rise: Assessing China's Potential for Territorial Expansion.” *International Studies Review*. 12(4) DOI: 10.1111/j.1468-2486.2010.00958 Elérhető: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2486.2010.00958.x/abstract;jsessionid=57E574105DAA3BE5C37D99197302C935.f03t03> Letöltve: 2017. március 7. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2010.00958.x>

Freedman, D. N. – McClymond, M. J. (2001): *The Rivers of Paradise*. William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge. Elérhető: https://books.google.hu/books?id=csUfji9CxPEC&pg=PA233&source=gbs_toc_r&hl=hu#v=onepage&q=confucius&f=false Letöltve: 2016. február 6. DOI: <https://doi.org/10.1177/003463730109800416>

- Friedman, B. M. (2010): *Jólét és erkölcsösség*, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Friedman, T. L. (2006): *És mégis lapos a föld*, HVG Kiadó, Budapest.
- Friedman, T. L. (2013): „The Virtual Middle Class Rises.” *The New York Times*. Elérhető: <http://www.nytimes.com/2013/02/03/opinion/sunday/friedman-the-virtual-middle-class-rises.html>
- Letöltve: 2013.02.02.
- Fu, Z. (1993): *Autocratic Tradition and Chinese Politics*. Cambridge University Press, Cambridge DOI: <https://doi.org/10.1017/s0305741000015174>
- Fu, Z. (1996): *China's Legalists: The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. M. E. Sharpe, New York DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315285252>
- Fukuyama, F. (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Gondolat, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781483391144.n114>
- Fukuyama, F. (2012): *A politikai rend eredete*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Fukuyama, F. (2013): *Life in a G-Zero World*. <http://www.the-american-interest.com/2013/01/28/life-in-a-g-zero-world/>. Letöltve: 2017. március 7.
- Fukuyama, F. (2014): *Dealing with China*. Hoover Institution Press. Elérhető: http://www.hoover.org/sites/default/files/fukuyama_dealingwithchina.pdf Letöltve: 2017. március 7.
- Fung Yu-lan (2003): *A kínai filozófia rövid története*. Osiris Kiadó, Budapest
- Gaál G. (1993a): A felelősségi rendszer kialakulása, formái és a továbbfejlesztés lehetőségei Kína agrárrendszerében. *Közgazdasági Szemle*. 40(10): 900-910.
- Gaál G. (1993b): A reform és a nyitás hatása Kína külkereskedelmére. *Kereskedelmi Szemle*. 34(7): 35-39.
- Gaál G. (1993c): Kína a modernizálás útján. *Kereskedelmi Szemle*. 34(4): 34-39.
- Gaál G. (1993d): Kína gazdasági és ipari arculata az új gazdaságpolitika tükrében. *Kereskedelmi Szemle*. 34(5): 31-37.
- Gaál G. (1995a): Kína külkereskedelme és perspektívái. *Kereskedelmi Szemle*. 36(9-10): 50-54.
- Gaál G. (1995b): Gazdasági-társadalmi változások és a migráció Kínában. *Demográfia*. 38(2-3): 203-212.
- Gaál G. – Xu, Y. Y. (1994): A "kínai modell" a piacgazdaság útján. *Kereskedelmi Szemle*. 35(3): 42-49.
- Gaál G. – Xu, Y. Y. (1998): Ember - munka - szervezet a "kínai modell"-ben. *Statisztikai Szemle*, 76(2): 138-145.
- Gao, Y. (2008): “China’s World View and World Historical Studies.” *Dimensioni e problemi della ricerca storica* 255-268.
- Gábor T. (2009): „Kína árfolyampolitikájáról alkotott eszmék vagy téveszmék: valóban káros az alulértékelt jüan a globális gazdaság egésze szempontjából?” *Pénzügyi Szemle* (2-3)
- Gábor T. (2010): „Kína szokatlan kettős külgazdasági többlete” *Magyar Tudomány* 171(4): 448-458.
- Gábor T. (2012): *Kína monetáris politikája a globális pénzügyi egyensúlytalanságok fényében. Doktori (PhD) értekezés*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar. Közgazdaságtani Doktori Iskola. DOI: <https://doi.org/10.14232/phd.1639>
- Gáspár T. – Gervai P. – Trautmann L. (1999): “Az ázsiai válság természetéről.” In: Trautmann L. (szerk.) *Az átmenet vége*. Saldo Rt, Budapest.
- Geeraerts, G. (2010): „China, the EU, and the New Multipolarity” *European Review* 19(1): 57-67 DOI: <https://doi.org/10.1017/s1062798710000335>
- Gervai P. (1994): „Megjegyzések Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember című könyvéhez.” *Fordulat* 1994 tél: 43-61
- Gervai P. – Trautmann L. (1999): „Ázsiai kultúra és információs társadalom.” *Fordulat* 1999/ősz-tél: 53-75.
- Gervai P. – Trautmann, L. (2006): „Vállalat és identitás.” In: *Határmenti régiók és kisebbségek a 19-20. században*. B and D stúdió, Pécs.
- Gervai P. – Trautmann L. (2014): „Értékrend és liberális demokrácia”. In: Bertók R. – Bécsi Zs. (szerk.) (2014): *Kirekesztés, Idegenség, Máság*. ETHOSZ – Virágmandula Kft., Pécs
- Glasenapp H. (1993): *Az öt világvallás*. Akkord, Budapest
- Glaser, B. S. (2014): *Statement Before the US-China Economic and Security Review Commission: China's Grand Strategy in Asia*. CSIS. http://csis.org/files/attachments/ts140313_glaser.pdf Letöltve: 2017. 03. 07.
- Goldstein, A. (2001): „The Diplomatic Face of China’s Grand Strategy: A Rising Power’s Emerging Choice.” *The China Quarterly*. 168: 835-864. DOI: <https://doi.org/10.1017/s000944390100050x>
- Gramham, A. C. (1989): *Disputers of the Tao: Philosophical argument in ancient China*. Open court, Chicago. DOI: <https://doi.org/10.1163/1568532962631058>

- Green, M. (2012): „China’s Periphery: Implications for US Policy and Interests.” *Orbis* 56(3): 357-369. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.orbis.2012.05.005>. Elérhető: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0030438712000312> Letöltve: 2017. március 7.
- Greenspan, A. (2007): *The Age of Turbulence: Adventures in a New World*. The Penguin Press New York. DOI: <https://doi.org/10.5860/choice.45-3890>
- Greenspan, A. (2009): *A zűrzavar kora*. HVG Könyvek. Budapest
- Gulyás Gy. (2002): *A közpolitika paradoxonai*. ELTE ÁJK. Politikatudományi Doktori Iskola. PhD-Disszertáció
- Halliday, F. (1999): *Revolution and World Politics: The Rise and Fall of the Sixth Great Power*. Macmillan, Basingstoke DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298990280030432>
- Halper, S. A. (2010): *The Beijing Consensus: How China’s Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-first Century*. Basic Books, New York. DOI: <https://doi.org/10.5860/choice.48-1108>
- Hamar I. – Salát G. (2005): *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán*. Sinológiai Műhely 5. Balassi Kiadó, Budapest
- Hamar I. – Salát G. (2009): *Kínai történelem és kultúra*. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére. Sinológiai Műhely 7. Balassi Kiadó, Budapest
- Hartwell, R. (1962): “A Revolution in the Chinese Iron and Coal Industries during the Northern Sung, 960–1126 A.D.” *Journal of Asian Studies* 21(2): 153 – 62. DOI: <https://doi.org/10.2307/2050519>
- Hausmann, R. – Pritchett, L. – Rodrik, D. (2004): “Growth Accelerations.” *Journal of Economic Growth*. 10(4): 303-329. DOI: <https://doi.org/10.3386/w10566>
- Herrmann-Pillath, C. (2011): “A ‘Third Culture’ in Economics? An Essay on Smith, Confucius and the Rise of China”. Frankfurt School – Working Paper Series No. 159 <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/45025/1/65174461X.pdf>. Letöltve: 2016. november 5. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1757833>
- Hitseker M. (1988): *A Kínai Kommunista Párt XIII. Kongresszusa*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Hoefding, O. (1963): „Sino-Soviet Economic Relations, 1959-1962.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 349: 94-105.
- Holmes, J. R. (2014): „Strategic Features of the South China Sea.” *Naval War College Review*. 67(2): 30-51.
- Horváth Csaba Barnabás (2014): *Ázsiai erőegyensúly = Power Balance in Asia*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. DOI 10.14267/phd.2014007
- Hsu, I. C. Y. (1983): *China Without Mao: The Search for a New Order*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0305741000046609>
- Huang, J. – Otsuka, K. – Rozelle, S. (2008): „Agriculture in China’s Development: Past Disappointment, Recent Successes, and Future Challenges”. In: Brandt, L. – Thomas G. Rawski, T. G. (szerk.): *China’s Great Economic Transformation*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511754234.014>
- Huang, Y. (2008): *Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and State during the Reform Era*. Cambridge University Press, New York. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511754210>
- Huang, Y. (2012): „How Did China Take Off?” *Journal of Economic Perspectives* 26(4): 147-170. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.26.4.147>
- Huang, Y. (2013): *Confucius: A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury Academic DOI: <https://doi.org/10.5040/9781472548955>
- Ikenberry, G. J. (2008): “The rise of China and the Future of the West - Can the Liberal System Survive?” *Foreign Affairs*. 87(1)
- Huntington, S. P. (1993): „The Clash of Civilizations?” In: *Foreign Affairs*, 1993(Summer): 22-49 DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_6
- Inotai A. (2009): „Kína és a világgazdasági válság.” *Fejlesztés és finanszírozás*. 2009(3): 23-33.
- Inotai A. (2010a): „A „fenntartható kapitalizmus” felé?” In: Magas I. – Kutasi G. (szerk.): *Változó világgazdaság*. (Tanulmányok Simai Mihály 80. születésnapjára)
- Inotai A. (2010b): „Kína világgazdasági szerepének erősödése – Az exportorientált „modell” jövője.” *Vélemények – Kommentárok – Információk*. 206.
- Inotai A. (2011): „Kína világgazdasági szerepének erősödése, az exportorientált „modell” jövője”. *Köz-Gazdaság* 2011(1). 215-218.
- Inotai A. – Juhász O. (2008): *Kína: realitás és esély*. Tanulmányok Magyarország Kína stratégiájának megalapozásához MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2009a): *A változó Kína*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2009b): *A változó Kína*. Tanulmányok Magyarország Kína stratégiájának megalapozásához (4 kötetben) MTA VKI - MEH, Budapest

- Inotai A. – Juhász O. (2009c): *A változó Kína – I. kötet: Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2009d): *A változó Kína – II. kötet: Kína a nemzetközi politikai erőterben*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2009e): *A változó Kína – III. kötet: A magyar-kínai kapcsolatok fejlesztésének néhány területe*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2009f): *A változó Kína – IV. kötet: Kína a nemzetközi gazdasági erőterben*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2010a): *Kína és a válság*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2010b): *Kína és a válság I.: Kína a globális válság első szakaszában*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2010c): *Kína és a válság II.: A magyar-kínai gazdasági kapcsolatok kelet-közép-európai regionális összehasonlításban*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2011a): *Stratégiai kutatások 2009-2010. I. kötet. Kína belső viszonyai: Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Inotai A. – Juhász O. (2011b): *Stratégiai kutatások 2009-2010. II. kötet. Kína és a világ: Kína nemzetközi kapcsolatai és világgazdasági szerepének erősödése, A kínai-magyar kapcsolatok*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Islam, A. K. (2006): "The Post-Cold War U.S.-China Relations: Win-Win or Zero-Sum Game." *Asian Affairs*. 28(2): 24-45.
- Ivanhoe, P. J. (1998): "Early Confucianism and Environmental Ethics." In: Tucker, M. E. – Berthrong, J. (szerk): *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans*. Center for the Study of World Religions, Cambridge.
- Ivanhoe, P. J. (2000): *Confucian Moral Self Cultivation*. Hackett, Indianapolis/Cambridge.
- Jacques, M. (2009): *When China Rules the World - The End of the Western World and the Birth of a New Global Order*. The Penguin Press, New York. DOI: <https://doi.org/10.1177/0021909610383468>
- Jensen, L. M. (1997): *Manufacturing Confucianism: Chinese Traditions and Universal Civilization*. Durham. Duke University Press, Durham. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822399582>
- Jordán Gy. (1988): „A kínai falusi reformok második szakasza.” *Közgazdasági Szemle* 35(4): 490-530.
- Jordán Gy. (1993): Kína az 1990-es években: Szocializmus kínai jellemzőkkel, szocialista piacgazdaság, vagy... Társadalmi szemle, 0039-971X. 48. 1993(7): 39-49.
- Jordán Gy. (1995): Kína: a civil társadalom (újja)születése. *Társadalmi Szemle*. 50(6): 59-67.
- Jordán Gy. (1996): A privatizáció Kínában – tények és feltevések. *Közgazdasági Szemle*. 43(1): 45-57.
- Jordán Gy. (1997): A foglalkoztatás Kínában. *Statistikai Szemle*, 75(7): 598-606.
- Jordán Gy. (1998): A város és a vidék közötti szakadék és a belső migráció Kínában. *Statistikai Szemle*. 76(4-5): 407-417.
- Jordán Gy. (1999): *Kína története*. Aula Kiadó. Budapest
- Jordán Gy. (2000): Kína: demokratikus átmenet? *Valóság*. 43(4): 70-94.
- Jordán Gy. (2007): „Az új főszereplő: Kína.” In: Rada, P. (szerk.): *Új világrend? Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület – Ifjú Közgazdászok Közhasznú Egyesülete*. Budapest.
- Jordán Gy. (2010): „Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus.” *Kül-Világ*. 2010/2-3: 60-80.
- Jordán Gy. (2011): „A „nagy proletár kulturális forradalom” és utóélete.” *História* 33(7)
- Jordán Gy. (2016): *Kína XX. századi története: Válogatott tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Jordán Gy. – Tóth B. (1996): Kínai dilemmák. *Társadalmi Szemle*. 51(7): 70-79.
- Jordán Gy. – Tóth B. (2002): „A terv és háttere. Kína 10. öt éves tervéről”. *Külügyi szemle*. 2002(2). pp. 80-103.
- Jordán Gy. – Tóth B. (2005): *Kína a modernizáció útján a XIX-XX. században*. Napvilág kiadó, Budapest.
- Juhász O. (2005): „Kínai folyók, emberek, harmónia.” *Műhely: A folyó* 28(6): 100-107.
- Juhász O. (2007): „Kína 2006-ban.” In: Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium (szerk): *Hová vezet a selyemút? Universitas Szeged Kiadó, Szeged*.
- Juhász O. (2008): „Kína mint Együttműködő Partner”. In: *Kína: Realitás és Esély* (szerk.: Inotai András, Juhász Ottó), MTA VKI-MeH Stratégiai Kutatások, Budapest, pp. 7-19
- Juhász O. (2011): „A kínai biztonságpolitika régi és új elemei”. In: Inotai A. – Juhász O. (szerk): *Kína belső viszonyai: Belső reformok, valamint a válság kezelése és következményei, A kínai modell fejlődése és következményei*. MTA VKI - MEH, Budapest
- Juhász O. (2012): „A modernizáció és tradíció kérdései Kínában, 1840–2012.” *Külügyi Szemle* 11(2): 75-104.

- Juhász O. (2014): „Három „első ízben””. In: Hidasi J. – Kalmár É. – Salát G. – Vértés K. – Zombory K. – Sarkadi P. (szerk.): *Pekingi magyar rapszódia: Emlékek a magyar-kínai kapcsolatok 65 évéből*. Kiadó, kiadás helye
- Ju Li (2016): „A Harmadik Front építésének története” *Eszmélet*. 28(109)
- Jü, H.: *Az igaz konfucianus*. <http://terebe.hu/keletkultinfo/hanju.html>. Letöltve: 2016. november 5.
- Kalton, M. C. (1998): “Extending the Neo-Confucian Tradition: Questions and Reconceptualization for Twenty-First Century.” In: Tucker, M. E. – Berthrong, J. (szerk.): *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans*. Harvard University Press, Massachusetts. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6253.1998.tb00499.x>
- Kapica, M. Sz. (1982): *Kína: Három évtized, három politika*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kellert, S. R. (1995): “Concepts of Nature East and West.” In: Soulé, M. – Lease, G. (szerk.): *Reinventing Nature? Responses to Postmodern Deconstruction*. Island Press, Washington, D.C.
- Kaszvár A. (2016): *Vallás és kormányzat Kínában. A bölcséleti filozófiai-vallási rendszer hatása a XXI. századi kínai politikai rendszerre*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Kirkland, R. (2001): “Responsible Non-Action in a Natural World: Perspectives from the Neiye, Zhuangzi, and Daode Jing.” In: Miller, J. – N.J. Girardot – Xianogan, L. (szerk.): *Daoism and Ecology: Ways Within a Cosmic Landscape*. Harvard Press, Cambridge.
- Kissinger, H. (1996): *Diplomácia*. Panem-McGraw-Hill-Grafo, Budapest.
- Kissinger, H. (2008): *Diplomácia*. Panem kft. Budapest.
- Kissinger, H. (2011): *On China*. Penguin Press, London.
- Kissinger, H. A. (2012): „The Future of U.S.-Chinese Relations” *Foreign Affairs* 91(2) <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2012-03-01/future-us-chinese-relations> Letöltve: 2017.04.26.
- Kissinger, H. (2014): *Kínáról*. Antall József Tudásközpont. Budapest
- Kissinger, H. (2015): *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kormány A. (2014): *A kínai jogi kultúra vázlata*. ELTE, Budapest
- Kornai J. (1982): *A hiány*. Közgazdasági És Jogi Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (1993): *A szocialista rendszer* HVG Kiadó, Budapest
- Kornai J. (1999): „A rendszerparadigma.” In: Kornai J. (szerk.): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (2005): *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Osiris, Budapest.
- Kornai J. (2007a): „Mit jelent a „rendszerváltás”?” In: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (2007b): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai J. (2008): „Ígéret megsejtése.” *Köz-Gazdaság Tudományos Füzetek* 7(2): 5-34.
- Kornai J. (2010a): „Innováció és dinamizmus.” *Közgazdasági Szemle*. 57: 1-36.
- Kornai J. (2010b): „Újabb javaslatok a kínai reformhoz.” *Caijing*. Elérhető: <http://www.kornai-janos.hu/Kornai%20Caijing-interju%202010.pdf> Letöltve: 2016. január 5.
- Kornai J. (2011): *Gondolatok a kapitalizmusról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kuzmin, V. V. (1979): *A kínai kártya: Kína az amerikai imperializmus stratégiájában*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Lanteigne, M. (2013): *Chinese Foreign Policy*. Routledge, London. DOI:<https://doi.org/10.4324/9780203074565>
- Lao-ce (1994): *Tao te King*. Tericum Kiadó, Budapest.
- Lao-ce (1989): *Tao Te Ching*. Vintage Books, New York.
- Lau, L. J. – Qian, Y. – Roland, G. (2000): “Reform without Losers: An Interpretation of China's Dual-Track Approach to Transition,” *Journal of Political Economy* 108(1): 120-143. DOI: <https://doi.org/10.1086/262113>
- Lázár E. (2011): *Gazdasági és üzleti kihívások a Kárpát-medencében*. Státus, Csíkszereda.
- Lehoczki B. (2009): *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere? = Latin America and China: New System of Relations? Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola.
- Leonard, M. (szerk.): *China 3.0*. European Council on Foreign Relations. London
- Li, H. – Li, L. – Wu, B. – Xiong, Y. (2012): „The End of Cheap Chinese Labor.” *Journal of Economic Perspectives* 26(4): 57-74. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.26.4.57>
- Lin, J. Y. (1988): “The Household Responsibility System in China's Agricultural Reform: A Theoretical and Empirical Study.” *Economic Development and Cultural Change*. 36(3): 199-224. DOI: <https://doi.org/10.1086/edcc.36.s3.1566543>

- Lin, J. Y. (1990): „Collectivization and China's Agricultural Crisis in 1959-1961.” *Journal of Political Economy*. 98(6): 1228-1252. DOI: <https://doi.org/10.1086/261732>
- Lin, J. Y. (1992): “Rural Reforms and Agricultural Growth in China.” *American Economic Review*. 82(1): 34-51.
- de Lisle, J. (2010): „Soft Power in a Hard Place: China, Taiwan, Cross-Strait Relations and U.S. Policy.” *Orbis*. 54(4): 493-524. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.07.002>
- Liu M. (2015): *The China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era*. CN Times Books Inc., New York
- Liu, Z. (2012): “‘Wenge’ zhong de jingen, cuowei yu zhizhu yishi de mengsheng—Yantao lishi de sixiang zishu zhi er [A kulturális forradalom és az azt követő törés és önvizsgálat kezdeményezése – a vita eszméletörténete]” *Shixue yuekan* 11: 97–101.
- Lu, N. (2000): *The dynamics of foreign policy decision-making in China*. Westview Press, Oxford.
- Lun Yü (1943): *Kung mester beszélgetései*. Bibliotheca. Budapest. Elérhető: <http://terebeess.hu/keletkultinfo/lunyu.html> Letöltve: 2016. október 9.
- MacFarquhar, R. (1966): *China under Mao: politics takes command*. M.I.T. Press. Cambridge.
- MacFarquhar, R. – Fairbank, J. K. (1987): *The Cambridge History of China. Volume 14, The People's Republic, Part I: The Emergence of Revolutionary China 1949-1965*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521243360>
- MacFarquhar, R. (1991): “The succession to Mao and the end of Maoism,” in: MacFarquhar, R. – Fairbank, J. K. (szerk): *The Cambridge History of China, Volume 15, The People's Republic, Part 2: Revolutions within the Chinese Revolution 1966-1982*, Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/cho19780521243377.005>
- Maddison, A. (2007): *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford University Press. Oxford
- Magyar L. (1991): *Kína gazdaságának vázlata*. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest.
- Major, J. S. et al. (2010): *The Huainanzi: A Guide to the Theory and Practice of Government in Early Han China (Translations from the Asian Classics)*. Columbia University Press. New York
- Malik, K. (2012): *Why has China grown so fast for so long?* Oxford Univ. Press. Oxford DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198078838.001.0001>
- Mantzopoulos, V. - Shen, R. (2011): *The Political Economy of China's Systemic Transformation. 1979 to the Present*. Palgrave Macmillan. New York
- Mao Ce-tung (1957): *A népen belüli ellentmondások helyes megoldásáról*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mao Ce-tung (szerk.: Polonyi P.) (1978): *Beszédek és írások 1956-1974*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Marsh, C. – Dreyer, J. T. (2004): *U.S.-China relations in the twenty-first century: Policies, prospects, and possibilities*. Lexington Books, Lanham.
- McCormick, K. (1999): „The Tao of Laissez-Faire” *Eastern Economic Journal* 25(3)
- McFarlane, B. (1983): „Political Economy of Class Struggle and Economic Growth in China, 1950-1982” *World Development* 11(8): 659-672. DOI: [https://doi.org/10.1016/0305-750x\(83\)90110-9](https://doi.org/10.1016/0305-750x(83)90110-9)
- McMillan, J. – Whalley, J. – Zhu, L. (1989): “The Impact of China's Economic Reforms on Agricultural Productivity Growth.” *Journal of Political Economy* 97(4): 781– 807. DOI: <https://doi.org/10.1086/261628>
- Mearsheimer, J. (2003): *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company, New York.
- Mearsheimer, J. (2005): „The Rise of China Will Not Be Peaceful at All.” *The Australian*. 2005. november 18. Elérhető: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/P0014.pdf>. Letöltve: 2017. január 2.
- Meisel S. – Somai M. – Vígvári G. – Völgyi K. (2009): „Kína Változó Szerepe a Világgazdaságban és a WTO-ban”. In: Inotai A. – Juhász O. (szerk.): *A Változó Kína IV – Kína a Nemzetközi Gazdasági Erőtérben*. MTA VKI – MeH Stratégiai Kutatások, Budapest.
- Men, J. (2012): “The EU and China: Mismatched partners?” *Journal of contemporary China*. 21(74) DOI: <https://doi.org/10.1080/10670564.2012.635934>
- Meng, X. (2012): “Labor Market Outcomes and Reforms in China.” *Journal of Economic Perspectives*. 26(4): 75-102. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.26.4.75>
- Menges, Constantine C. (2005): *China: The Gathering Threat*. Nelson Current, Nashville, Tennessee
- Merton, T. (2000): *Zen és a falánk madarak*. Terebess Kiadó, Budapest.
- Mészáros K. (1999): *Tudományos-technikai modernizáció és gazdasági fejlődés Kínában – A multidiszciplináris világrend egy új nagyhatalmának születése. Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Posztgraduális Kar, Budapest.
- Mészáros K. (2002): „A fiatalítás jegyében – az irányvonal nem változik”. *Vélemények, kommentárok, információk* 43. szám. http://www.vki.hu/sn/sn_43.pdf Letöltve: 2017. augusztus 29.
- Mészáros K. (2005): *Kínai jelen és jövő*. <http://www.vki.hu/mt/mh-68.pdf> Letöltve: 2017. augusztus 29.
- Mingst, K. K. A. (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Napvilág kiadó, Budapest.

- Modigliani, F. – Cao, S. L. (2004): "The Chinese Saving Puzzle and the Life-Cycle Hypothesis". *Journal of Economic Literature*. 42(1): 145-170. DOI: 10.1257/002205104773558074
- Morrison, W. M. (2015): *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*. Congressional Research Service, Washington, DC
- Myers, J. T. – Domes, J. – Groeling, E. von (1995): *Chinese Politics: Fall of Hua Kuo-Feng (1980) to the Twelfth Party Congress (1982)* University of South Carolina Press, Columbia.
- Narayanan, R. (2006): „The Politics of Reform in China: Deng, Jiang and Hu” *Strategic Analysis* 30(2): 329-353.
- Nathan, A. J. – Scobell, A. (2013a): „China's Overstretched Military.” *Washington Quarterly*. 35(4): 135-148. DOI:<https://doi.org/10.1080/0163660x.2012.726438>
- Nathan, A. J. – Scobell, A. (2013b): „Globalization as a Security Strategy: Power and Vulnerability in the 'China Model'.” *Political Science Quarterly*. 128(3): 427-453. DOI: <https://doi.org/10.1002/polq.12477>
- National Intelligence Estimate (1968): *The Short-Term Outlook in Communist China*. National Intelligence Council.
- Naughton, B. (1988): *The Third Front: Defence Industrialization in the Chinese Interior*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/s030574100002748x>
- Naughton, B. (1993): „Deng Xiaoping: The Economist.” *The China Quarterly* (135): 491-514. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0305741000013886>
- Naughton, B. (2007): *The Chinese Economy: Transformation and Growth*. MIT Press. Cambridge.
- Naughton, B. (2009): *China: Economic Transformation Before and After 1989*. <https://pdfs.semanticscholar.org/02e5/b77c98d6afef55a5cc1b7f0cf0425a1c44a0.pdf> Letöltve: 2017.04.26.
- Needham, J. – Ronan, C. A. (1978): *The Shorter Science and Civilisation in China: An Abridgement of Joseph Needham's Original Text*. Cambridge University Press, Cambridge – New York
- Nolan, P. (1976): “Collectivization in China: Some comparisons with the USSR” *The Journal of Peasant Studies* 3(2): 192-220. DOI: <https://doi.org/10.1080/03066157608437978>
- Nolan, P. (2012): *Is China buying the world?* Polity Press. Cambridge
- Nye, J. S. (2004): “Soft Power: The Means To Success In World Politics” *Public Affairs* 83(3). New York DOI: <https://doi.org/10.1002/j.1538-165x.2004.tb01291.x>
- Nye, J. (2013): *The World in 2030*. Project Syndicate. Elérhető: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-international-order-in-20-years-by-joseph-s-nye?barrier=accessreg>. Letöltve: 2014. október 2.
- Oakes, T. (2012): „Looking Out to Look In: The Use of Periphery in China's Geopolitical Narrative.” *Eurasian Geography & Economics*. 53(3): 315-326. DOI: <https://doi.org/10.2747/1539-7216.53.3.315>
- P. Szabó S. (2012): *A Sárkány közbelép: Kína nemzetközi kapcsolatai, gazdasága és közigazgatási rendszere a 21. században*. Nemzeti Közszerológai Egyetem Kínai Közigazgatás-, Gazdaság- és Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Pan, W. (2006): „Toward a Consultative Rule of Law Regime in China”. In: Zhao, S. (szerk.): *Debating Political Reform in China*. M.E Sharpe, New York
- Pan, W. (2007): *The Chinese model of development*. (Beszéd a Foreign Policy Center eseményén, Londonban) <http://fpc.org.uk/fsblob/888.pdf> Letöltve: 2017. augusztus 28.
- Pan, W. (szerk.) (2009): *Zhongguo Moshi: Jiedu Zhonghua Renmin Gongheguo de 60 Nian Kína modell: egy új fejlődési modell a Népköztársaság hatvan éve nyomán* Central Compilation & Translation Press, Peking
- Pandey, S. N. – Kusum, H. (2011): „Wherewithal of China's Grand Periphery Military Strategy.” *USI Journal*. 141(585): 326-338. Elérhető: <http://www.usiofindia.org/Article/?pub=Journal&pubno=585&ano=840> Letöltve: 2017. március 7.
- Perkins, D. H. (1967): „Economic Growth in China and the Cultural Revolution (1960--April 1967)” *The China Quarterly*. (30): 33-48. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0305741000028757>
- Perkins, D. H. – Rawski, T. G. (2008): “Forecasting China's Economic Growth to 2025.” In: Brandt, L. – Rawski, T. G. (szerk.): *China's Great Economic Transformation*. Cambridge University Press. DOI: https://doi.org/10.1142/9789814612388_0010
- Perkins, D. (1991): “China's Economic Policy and Performance” in: MacFarquhar, R. (szerk.): *The Cambridge History of China*. Cambridge University Press. Cambridge DOI: https://doi.org/10.1142/9789814612388_0006
- Pillsbury, M. (2012): „The Sixteen Fears: China's Strategic Psychology.” *Survival*. 54(5): 149-182. DOI:<https://doi.org/10.1080/00396338.2012.728351>
- Pines, Y. (2014): "Legalism in Chinese Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/chinese-legalism>. Letöltve: 2016. január 14.
- Platón (2008): *Az állam*. Cartaphilus, Budapest. <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm> Letöltve: 2016. január 14.

- Pohl, K. H. (2009): „Identity and Hybridity –Chinese Culture and Aesthetics in the Age of Globalization” *Einstein Meets Magritte: An Interdisciplinary Reflection on Science, Nature, Art, Human Action and Society* 9:87-103.
- Polonyi, P. (1988): *Kína története*. Kozmosz Könyvek, Budapest.
- Polonyi P. (1994a): *Kína története*. Maecenas Kiadó, Budapest.
- Polonyi P. (1994b): „A nagy kormányos: Mao Ce-Tung” *Rubicon*. 5(7): 16-26. Elérhető: <http://terebess.hu/keletkultinfo/mao.html>. Letöltve: 2016. március 4.
- Pomeranz, K. (2000): *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press, Princeton – Oxford.
- Popper P. (2006): *Vallásalapítók*. Saxum kiadó, Budapest
- Prahalad, C. – Krishnarao K. (2006): *Esélyek a piramis alján*. HVG Kiadó, Budapest.
- Rácz L. (2011): „A kínai biztonságpolitika régi és új elemei”. In: Inotai A. – Juhász O. (szerk.): *Kína belső viszonyai*. MTA VKI-MeH Stratégiai Kutatások, Budapest.
- Rainer M. J. - Somlai K. (szerk.) (2007): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Ramo, J. C. (2004): *The Beijing Consensus*. <http://fpc.org.uk/fsblob/244.pdf> Letöltve: 2017. március 7.
- Richardson, G. (2010): *The China threat: Myths, Realities, and Implications for U.S. Foreign Policy*. <http://www.cips-cepi.ca/wp-content/uploads/2011/10/Richardson.pdf>. Letöltve: 2017. március 7.
- Richardson, P. (1999): *Economic Change in China c.1800-1950*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI:<https://doi.org/10.1017/cbo9781139171229>
- Riskin, C. (1987): *China's Political Economy*. Oxford University Press, Oxford
- Rodrik, D. (2014): *A globalizáció paradoxona*. Corvina Kft, Budapest.
- Rowan, C. (2009): “The China-Africa Partnership.” *Contemporary Review*. 291(1692)
- Salát G. (2000a): *A "büntetőjog" (xing) Konfuciusz államelméletében*. <http://terebess.hu/keletkultinfo/salat5.html>. Letöltve: 2016. november 5.
- Salát G. (2000b): *A kínai külpolitika néhány vonása a kulturális forradalom alatt*. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/salat2.html>. Letöltve: 2015. április 15.
- Salát, G. (2000c): „Mítoszok és vallások Kínában” In: Hamar, I., Salát, G., P. Szabó, S.: *Sinológiai műhely I*. Balassi Kiadó, Budapest
- Salát G. (2000d): „Vallási kérdések a kulturális forradalom alatt.” *Új Keleti Szemle*. 2000(1): 26-37.
- Salát G. (2000e): „Vallások Mao Kínájában.” In: Hamar I. (szerk.): *Mítoszok és vallások Kínában*. Sinológiai Műhely Balassi, Budapest.
- Salát G. (2003a): *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján*. Sinológiai műhely. Balassi Kiadó, Budapest
- Salát G. (2003b): „A kínai Qin állam törvényei.” In: Jany J. (szerk.): *Szemelvények az ókori kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből*. Studia Orientalia 2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba.
- Salát, G. (2005): „Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán” In: Hamar, I. és Salát, G. (szerk): *Sinológiai Műhely 5*. Balassi Kiadó, Budapest (300. o.)
- Salát, G. (2006a): „Az ókori kínai Qin állam büntetőjogának rendszere.” In: Hamar, I. és Salát, G. (szerk): *Sinológiai Műhely 7*. Balassi Kiadó, Budapest
- Salát, G. (2006b): „Társadalom és gondolkodás az ókori Kínában.” In: Hamar, I. és Salát, G. (szerk): *Sinológiai Műhely 8*. Balassi Kiadó, Budapest
- Salát, G. (2010): *A régi Kína története*, ELTE Konfuciusz Intézet, Budapest
- Salát, G. (2015) (szerk.): *A kínai alkotmány*. Typotex–PPKE, Budapest
- Salát, G. (2016a) (szerk.): *Kínai álom – kínai valóság*. Typotex–PPKE, Budapest
- Salát, G. (2016b): *Büntetőjog a Han-kori Kínában*. Typotex–PPKE, Budapest
- Salát, G. (2016c): *Kulturális hagyomány a Modern kelet-ázsiai államban* (szerk.) Salát, G. és Szilágyi, Zs.: L'Harmattan, Budapest
- Sandel, M. (2012): *Mi igazságos... és mi nem?* Corvina, Budapest.
- Sands, B. – Myers, R. H. (1986): „The Spatial Approach to Chinese History: A Test.” In: *The Journal of Asian Studies*. 45(4): 721-743. DOI: <https://doi.org/10.2307/2056084>
- Sári L. (2011): *Feljegyzések Lin-csiről*. Kelet Kiadó, Budapest
- Sato, M. (2003): *The Confucian Quest for Order: The Origin and Formation of the Political Thought of Xun Zi*. Brill, Leiden. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0021911804000336>
- Schelling, T. (2007): „Megdöböntő hatvan év: Hiroshima öröksége.” *Köz-gazdaság Tudományos füzetek*. 2(3)
- Schelling, T. (2008): *Thomas Schelling professzor beszéde*. https://www.youtube.com/watch?v=eJR_183h5VU Letöltve: 2017. március 7.

Schneider, D. K. (2016): *China's Legalist Revival*. <http://nationalinterest.org/feature/chinas-legalist-revival-15845> Letöltve 2016. szeptember 6.

Schweller, R. L. – Pu, X. (2011): „After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline.” *International Security* 36(1): 41-72. DOI: https://doi.org/10.1162/isec_a_00044

Sen, A. (2005): “Why Exactly is Commitment Important for Rationality?” *Economics and Philosophy*. 21(1): 5-14. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266267104000355>

Shambaugh, D. (2004): “China Engages Asia: Reshaping the Regional Order”. *International Security*. 29(3): 64-99. DOI: <https://doi.org/10.1162/0162288043467496>

Shambaugh, D. (2013): *China goes global: The partial power*. Oxford University Press, Oxford.

Shavell, S. (2006): “Is Breach of Contract Immoral?” *Emory Law Journal*. 56: 439- 460.

Sheives, K. (2006): „China Turns West: Beijing's Contemporary Strategy Towards Central Asia.” *Pacific Affairs*. 79(2): 205-224. DOI: <https://doi.org/10.5509/2006792205>

Shirk, S. (1986): “The Politics of Industrial Reform.” in: Perry, E. J. – Wong, C. (szerk): *The Political Economy of Reform in Post-Mao China, The Council on East Asian Studies*. Harvard University, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1sq5tbp.11>

Shirk, S. (1993): *The Political Logic of Economic Reform in China (California Series on Social Choice and Political Economy)*. University of California Press. Berkeley

Simai, M. (1994): *The Future of Global Governance*. USIP. Press, Washington D.C.

Snyder, F. (2010): *Europe, India and China: Strategic partners in a changing world*. Bruylant, Brüsszel.

Song, X. – Huang J. – Wang, X. – Liu, Y. – Song, Q. (2009): *Zhongguo Bu Gaoxing: Da Shidai, Da Mubiaoji Women de Neiyao Waihui. [Kína elégedetlen: a nagy korszak, a nagy cél, belső bajaink és külső kihívásaink]*. Jiangsu People's Press, Nanjing

Songqing, J. – Ma, H. – Huang, J. – Hu, R. – Rozelle, S. (2010): “Productivity, Efficiency and Technical Change: Measuring the Performance of China's Transforming Agriculture.” *Journal of Productivity Analysis* 33(3):191–207. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11123-009-0145-7>

Spence, M. (2013): *Technology and the Employment Challenge*. Project Syndicate <http://www.cfr.org/labor/technology-employment-challenge/p29825>. Letöltve: 2013.01.16.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2014): *Legalism in Chinese Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/chinese-legalism/> Lekérdezve: 2016. november 2.

Sun, L. T. (1987): „Confucianism and the Recent Chinese Economic Reform” *Journal of Economic Development* 12(1)

Swaine, M. D. – Tellis, A. J. (2000): *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future*. http://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB61/index1.html Letöltve: 2017. március 7.

Swaine, M. D. (2014): „Chinese Views and Commentary on Peripheral Diplomacy.” *China Leadership Monitor*. 44: 1-43. Elérhető: <http://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/clm44ms.pdf>. Letöltve: 2017. március 7.

Szabó L. (1999): „Új formák és új szereplők az átalakuló mezőgazdaságban.” *Szociológiai Szemle* (3):170-181.

Székely-Doby A. (2014): “A kínai reformfolyamat politikai gazdaságtani logikája” *Közgazdasági Szemle* 61(december): 1397-1418.

Szentes T. (2007): „Győzött-e a „kapitalizmus”?” In: Rada P. (Szerk.): *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Grotius Könyvtár, Budapest.

Szilágyi J. (2015): *Washingtoni vagy pekingi konszenzus? Világgazdasági súlyponteltolódások az Egyesült Államok és Kína között = Washington or Beijing Consensus? Shifts in global economic power between the United States and China*. Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2015059>

Szunomár Á. (2012): „Kínai külpolitika, kínai hatalmi politika: folyamatosság és változás.” *Külügyi szemle* 2012(2):125-142.

Szunomár Á. (2013): *Kínai nagyhatalmiság. A Kínai Népköztársaság nagyhatalmi ambíciói, szerepvállalása, és partnerei a XXI. században = Great power with Chinese characteristics. Great power ambitions, role and partners of the People's Republic of China in the twenty-first century*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2013015>

Taylor, I. (2008): *China's new role in Africa*. Lynne Rienner Publishers, Boulder

Taylor, R. L. (1998): “Companionship with the World: Roots and Branches of a Confucian Ecology. in Confucianism and Ecology.” In: Tucker, M. E. – Berthrong, J. (szerk.): *The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans*. Harvard University Center for the Study of World Religions/Harvard University Press, Cambridge.

Tálas, B. (2006): „Kína - a 21. század leendő hiperhatalma.” *Külügyi Szemle* 2006(1-2): 16-70.

- Teng, H. (1977): „The "Two-Whatever" Policy Does Not Accord With Marxism.” *Beijing Review* 26(33): 14-15.
- Terebess Ázsia Lexikon: *Zhuangzi* (Csuang-ce). <http://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/zhuangzi.html> Letöltve: 2016. november 2.
- Terrill, R. (2003): *The New Chinese Empire: And What It Means For The United*. A Cornelia and Michael Bessie Book, New York.
- Thoreau, H. D. (1990a): *A polgári engedelmesség iránti kötelességről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Thoreau, H. D. (1990b): *Walden*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Tőkei F. (szerk.) (1964): *Kínai Filozófia, Ókor I-III, szöveggyűjtemény*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tőkei F. (1980): „Az ókori kínai társadalom és filozófia”. In: Tőkei F. (szerk.): *Kínai filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Törös Á. (2012): *Az árfolyam-politika szerepe Kína gazdasági növekedésében. Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2014019>
- Tsakok, I. (1979): „Inflation control in the people's Republic of China, 1949-1974.” *World Development* 7(8-9): 865-875. DOI: [https://doi.org/10.1016/0305-750x\(79\)90043-3](https://doi.org/10.1016/0305-750x(79)90043-3)
- Tucker, M. E. – Berthrong, J. (1998): *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans*. Harvard University Press, Cambridge.
- Turcsányi, R. (2014): *Central and Eastern Europe's courtship with China: Trojan horse within the EU?* <http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Richard-Turcsanyi-China-CEE.pdf>. Letöltve: 2017. március 7.
- Tzu, L. (1989): *The Complete Tao Te Ching*. (Ford. Feng G. F.– English, J.) <http://terebess.hu/english/tao/gia.html>. Letöltve: 2016. november 6.
- United Nations (2015): *The Millennium Development Goals Report*. http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20%28July%201%29.pdf Letöltve: 2016. január 15.
- UN Task Team (2013): *A renewed global partnership for development*. http://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/glob_dev_rep_2013.pdf Letöltve: 2016. január 9.
- Vámos P. (1995): „Az egészségmegőrzés kínai tudománya: a csikung I. rész”. *Keletkutatás* 1995/ősz: 9-22.
- Vámos P. (2007): „A magyar forradalom szerepe a Kínai Kommunista Párt politikájában” In: Rainer M. J. – Somlai K. (szerk): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában*. 1956-os Intézet, Budapest.
- W. K. 1966): „China's Third Five-Year Plan.” *The China Quarterly* 25: 171-175.
- Wang, J. (2009): The Economic Impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese Municipalities. *Journal of Development Economics* 101(March): 133-147. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.009>
- Wang, Y. – Yao, Y. (2003): „Sources of China's economic growth 1952-1999: incorporating human capital accumulation” *China Economic Review* 14(1): 32-52. DOI: [https://doi.org/10.1016/s1043-951x\(02\)00084-6](https://doi.org/10.1016/s1043-951x(02)00084-6)
- Wasserstrom, J. N. (2010): *China in the 21st century: what everyone needs to know*. Oxford University Press, Oxford.
- Vári A. S. (2016): *Kína fejlesztési együttműködése Afrikával. Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2017021>
- Weber, M. (2007): „Világvallások gazdaságetikája” In: Weber, M. (szerk): *Vallásszociológiai Tanulmányok Válogatás*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Wei-ming, T. – Tucker, M. E. (2003): *Confucian Spirituality*. The Crossroad Publishing Co. New York.
- Weitzman, M. L. – Xu, C. (1994): “Chinese Township-Village Enterprises as Vaguely Defined Cooperatives” *Journal of Comparative Economics*, 18(2):121–45.
- Wilson, T. A. (2002): *On Sacred Grounds: Culture, Society, Politics, and the Formation of the Cult of Confucius*. Harvard University Press, Cambridge.
- Woo, W. T. (1998): „The Real Reasons For China's Growth” *The China Journal* 41(1):115-137 DOI: <https://doi.org/10.2307/2667589>
- Wu B. (2000): „Kína gazdasága a 21. század küszöbén – Wu Bangguo miniszterelnök-helyettes beszéde a Világgazdasági Fórumon”. In: *Külgazdaság*, 2000(10): 71-74.
- Wu, J. (2005): *Understanding and Interpreting Chinese Economic Reform* Thomson, Singapore
- Wu, Y. (1968): „Economics, Ideology and the Cultural Revolution” *Asian Survey* 8(3): 223-235 DOI: <https://doi.org/10.2307/2642569>

- Xue, M. (2011): *Chinese Economists on Economic Reform*. Routledge, London – New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203808900>
- Xinbo, W. (2000): *U.S. Security Policy in Asia: Implications for China-U.S. Relations*. <https://www.brookings.edu/research/u-s-security-policy-in-asia-implications-for-china-u-s-relations/>.
- Letöltve: 2017. március 7. DOI: <https://doi.org/10.1355/cs22-3c>
- Yan, J. – Gao G. (1996): *Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution*. Univ of Hawaii Press. Honolulu
- Yan, X. (2011): *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, edited by Daniel A. Bell and Sun Zhe, trans. Edmund Ryden. Princeton University Press. Princeton, NJ. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400848959>
- Yan, X. (2012): „The Weakening of the Unipolar Configuration.” In: Leonard, M. (szerk): *China 3.0*. European Council on Foreign Relations. London.
- Yan, X. – Xu, J. (2008): *Zhongguo Xianqin Guojiajian Zhengzhi Sixiang Xuandu [A nemzetközi kapcsolatok Csin-dinasztia előtti kínai megközelítései]*. Fudan University Press, Shanghai
- Yan, X. et al. (2009): *Wangba Tianxia Sixiang ji Qidi [Világirányítási koncepciók és hatásaik]*. World Knowledge Press, Peking
- Yang, J. (2011): *The Pacific Islands in China's Grand Strategy*. Palgrave Macmillan, New York. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230339750_2
- Yang, Z. F. (2009): *How to understand the Chinese people: The collection of individual and culture*. Chongqing University Press, Chongqing.
- Yi, C. – Jianying, Y. – Xiangqian, X. – Rongzhen, N. (1992): “Report by four chinese marshals, chen yi, ye jianying, xu xiangqian, and nie rongzhen, to the central committee, 'a preliminary evaluation of the war situation' (excerpt), July 11, 1969” *Zhonggong dangshi ziliao [CCP Party History Materials]* 42:70-75
- Young, A. (2003). “Gold into Base Metals: Productivity Growth in the People's Republic of China during the Reform Period” *Journal of Political Economy* 111(1): 1220–61. DOI: <https://doi.org/10.3386/w7856>
- Yu, Y. (2001): *A Review of China's Macroeconomic Development and Policies in the 1990s*. China & World Economy Number 6. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN002815.pdf> Letöltve: 2016. október 8.
- Zakaria, F. (2009): *A posztamerikai világ*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- Zakaria, F. (2013): „Can China change its economic course?” In: *Enterprise/Salt Lake City*, 2013. 07. 29. p. 11.
- Zhang, F. (2011): „The rise of Chinese exceptionalism in international relations” *European Journal of International Relations* 19(2): 305-328. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066111421038>
- Zhang, F. (2012): „China's New Thinking on Alliances” 54(5): 129-148. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396338.2012.728350>
- Zhang, F. (2013): “Chinese Exceptionalism in the Intellectual World Orders: Official and Citizen Intellectual Perspectives.” In: Foot, R. (szerk): *China across The Divide*. Oxford University Press, Oxford.
- Zhang, W. (1996): *Ideology and Economic Reform Under Deng Xiaoping: 1978-1993*. Routledge, London
- Zhao, D. (2010): *The Rise of the Confucian-Legalistic State and Patterns of Chinese History*. Unpublished manuscript. Department of Sociology, University of Chicago, Chicago.
- Zhao, D. (2015): *The Confucian-Legalist State. A New Theory of Chinese History*. Oxford University Press, New York.
- Zhao, S. (szerk.) (2006): *Debating Political Reform in China*. M.E Sharpe, New York
- Zhao, T. (2003): *Meiyou Shijieguan De Shijie [Világkép nélküli világ]*. China Renmin University, Peking
- Zhao, T. (2005): *Tianxia Tixi: Shijie Zhidu Zhexue Daolun [A Tianxia-rendszer: Bevezetés a világintézmény filozófiájába]*. Jiangsu Jiaoyu chubanshe, Nanjing
- Zhao, T. (2006): „Rethinking Empire from a Chinese Concept of „All-under-heaven“ (tianxia)”. *Social Identities*, 12, 1, 29–41. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504630600555559>
- Zhao, T. (2009a): „A Political World Philosophy in Terms of All-under-heaven (Tianxia)”. *Diogenes*, 56,1, 5–18. DOI: <https://doi.org/10.1177/0392192109102149>
- Zhao, T. (2009b): *Huai Shijie Yanjiu: Zuowei Diyi Zhexue de Zhengzhi Zhexue [A rossz világ elemzése: Politikai filozófia, mint első filozófia]*. People's University Press, Peking
- Zhao, D. (2015): *The Confucian-Legalist State. A New Theory of Chinese History*. Oxford University Press, New York.
- Zheng B. (2005): „Chinas Peaceful Rise to Great-Power Status”. *Foreign Affairs*. 84(5): 22. DOI: <https://doi.org/10.2307/20031702>

Zhou, H. (2011): "Confucianism and the Legalism: A Model of the National Strategy of Governance in Ancient China" *Frontiers of Economics in China* 6: 616-637. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11459-011-0150-4>

Zhou, N. – Teasdale, B (2004): *Teaching Asia-Pacific Core Values of Peace and Harmony*. UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education, Bangkok.

Zhu, D. (2016): „China's Involvement in the Hungarian Revolution, October-November 1956.” *Corvinus Journal of International Affairs*. 1(3):78-87.

Zhu, X. (2012): "Understanding China's Growth: Past, Present and Future." *Journal Of Economic Perspectives*. 26(4): 103-24. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.26.4.103>

Zhu, W. – Yao, Y. (2009): „On the Value of Traditional Confucian Culture and the Value of Modern Corporate Social Responsibility” *International Journal of Business and Management* 3(2) DOI: <https://doi.org/10.5539/ijbm.v3n2p58>

Adatbázisok:

Gelb, L. (2009): *Power Rules: How Common Sense Can Rescue American Foreign Policy*. Harper Collins, New York.

Halper, S. (2012): *The Beijing Consensus: Legitimizing Authoritarianism in Our Time*. Basic Books, New York.

Heston, A. – Summers, R. – Aten, B. (2011): *Penn World Table Version 7.0. Center for International Comparisons of Production, Income and Prices*. University of Pennsylvania. <https://knoema.com/PWT2011Jun/penn-world-table-7-0?action=download> Letöltve: 2017. 01. 07.

Maddison, A. (2007): *Maddison-Chinese Economic Performance in the Long Run*. OECD. Elérhető: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Maddison07.pdf>. Letöltve: 2017. március 12. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264037632-en>

OECD (2017): *OECD Economic Surveys: China 2017*. http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-china-2017_eco_surveys-chn-2017-en Letöltve: 2017.04.26. DOI: https://doi.org/10.1787/eco_surveys-chn-2017-en

The World Bank (2009): *World Development Indicators 2008*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/587251468176971009/World-development-indicators-2008> Letöltve: 2017.04.26. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7386-6>

World Bank (2016): *Databank*. <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> Letöltve: 2012. 05. 27.

The World Bank (2009): *World Development Indicators 2008*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/587251468176971009/World-development-indicators-2008> Letöltve: 2017.04.26. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7386-6>

Trading Economics. <https://tradingeconomics.com>

A témához kapcsolódó saját publikációk:

- Sárvári B. (2014): „A globális politika kora”. pp. 313-332; In: *Világunk határai*, (szerk.) Faragó-Szabó István et al., Eötvös Collegium, Budapest
- Gervai P. – Sárvári B. – Trautmann L. (2015): *A globalizáció politikai gazdaságtanáról*. Typotex, Budapest
- Sárvári, B. – Szeidovitz, A. (2016a): “The Political Economics of the New Silk Road”. *Baltic Journal of European Studies*. Volume 6, Issue 1, Pages 3–27, ISSN (Online) 2228-0596, DOI: 10.1515/bjes-2016-0001, February 2016
- Sárvári B. (2016b): „China’s Role in The New World Order”. In: *China – Central and Eastern Europe Cross Cultural Dialogue* pp. 35-47. (szerk.) Joanna Wardęga Jagellonian, University Press, Kraków
- Sárvári B. (2016c): “A kínai eszmetörténeti hagyomány”. *Köz-Gazdaság* 2016/4. pp. 191-207
- Sárvári B. (2017a): China’s Peaceful Rise and the New Silk Road. In: XVII АПРЕЛЬСКАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ по проблемам развития экономики и общества. Oroszország, Moszkva. 2. kötet. p. 62-70.
- Sárvári B. (2017b): „[China Expands Tianxiaism Along the Modern Silk Road](#)”. in: *Kultura — Historia — Globalizacja*. 2017(22) pp. 215-228. Uniwersytet Wroclawski. ISSN 18-98-72-65.
- Sárvári B. – Szeidovitz A. (2017c): „Political Economics of the New Silk Road” In: Cheng, Y. – Song, L. – Huang, L. (szerk.): *The Belt & Road Initiative in the Global Arena. Chinese and European Perspectives*. Palgrave Macmillan, London DOI: 10.1007/978-981-10-5921-6